

(10)

אוצר נחמד.

OZAR NECHMAD.

Briefe und Abhandlungen

jüdische Literatur betreffend

von den

bekanntesten jüdischen Gelehrten.

Herausgegeben

von

Ignaz Blumenfeld.

Erster Jahrgang.

Wien, 1856.

Verlag von J. Knöpflmacher's Buchhandlung.

(Vorher Anton Edler von Schmid.)

Seitenstättengasse Nr. 495.

אוצר נחמד

כולל

אגרות יקרות מאת חכמי זמננו

בעניני האמונה והחכמה

אשר אסף וקבץ

המוציא לאור

יצחק בלומענפעלד.

מחברת ראשונה.

ווִיען תרי"ו.

פערלאג פאָן ישראל קנעפפעלמאכערס בוכהאנדלונג

(פאָרהאר אנטאן עדלער פאָן שמיד.)

זייטענשטעטטענגאססע. №495.

Preßburg.
Gedruckt in der vormals Schmid'schen Buchdruckerei, Prom. Nr. 3.
1856.

תוכן המחברת.

Vorwort von **Dr. A. Geiger.**

תוכן המחברת

Ein Schreiben

des Hrn. Rabb.

Dr. Abraham Geiger in Breslau

als

Vorwort.

Sie haben, geehrter Herr, durch Ihren lieblichen Schatz (אוצר נחמד), von dem Sie mir schon jetzt die sechs ersten Druckbogen und das vollständige Inhaltsverzeichniß vorgelegt, sehr angenehme Erinnerungen in mir erweckt; Sie führen damit gewiß manchem Ihrer Leser gleich mir jene schöne Frühlingszeit eines neuerwachten, liebewarmen Studiums der jüdischen Literatur vor die Seele. Ein Vierteljahrhundert ist seit jenem vielverheißenden Blüthendrange dahingezogen und nicht umsonst dahingezogen; ein reicher Sommer mit vielen köstlichen Früchten ist gefolgt, unsere Kenntniß der jüdischen Literatur ist in einer ungeahnten Weise erweitert, berichtigt worden, mit ganz anderm Auge vermögen wir den Entwickelungsgang des jüdischen Geistes zu überblicken. Dennoch kehrt die Betrachtung gerne zu jenen Anfängen zurück und zu den Männern, welchen wir Jüngern damals mit verehrender Hingebung als den reifen Meistern lauschten. Neben Jost und Zunz, welche im Anfange der dreißiger Jahre schon in umfassender Weise in deutscher Zunge neue Bahnen gebrochen, vertieften wir uns so gerne in die Studien, welche Rapoport und Reggio so anziehend in hebräischer Sprache vorzuführen verstanden. Jener, ein leuchtender Blitz, wunderbar dunkle Gebiete erhellend, wenn auch dann hie und da größeres Dunkel zurücklassend, dieser, ein sanfter Stern, der mildes Licht auf seiner kreisenden Bahn überall hinströmte. Schon hatte auch Luzzatto sich angeschlossen, im jugendlichen Mannesalter noch, durch umfassendes Wissen, kritischen Tact, tiefen Sprachblick hervorragend. Und diese stillen, in Liebe gehegten Pflanzungen auf dem Gebiete des jüdischen Geistes reiften unter dem warmen begeisterten Anhauche, den das Bestreben nach bürgerlicher Gleichstellung der Juden in deren eignem Schoße über alle verbreitete.

Riesser war aufgetreten mit der Gluth und dem Vertrauen der Jugend, und dabei mit der vollen Kraft und Besonnenheit des Mannes; sein Wort weckte Selbstbewußtsein, ohne den Dünkel zu nähren, es gab Vertrauen zur Kraft, die vorhanden, und rief zugleich die schlummernde wach.

Vieles ist seitdem geschehen, Vieles auf dem Gebiete des Geistes und des Lebens errungen, Schätze entdeckt, Wahrheiten erkannt worden, und doch was vermag den Reiz der Jugend, die zauberische Anmuth des Frühlings zu erreichen? In die Werkstätte dieser Zeit führen uns vorzüglich die Mittheilungen ein, die Sie im vorliegenden Briefwechsel spenden. Vor Allen ist Reggio ein kundiger Führer durch alle Windungen der damaligen Interessen, und sein reicher Briefwechsel ist das schönste Denkmal, welches Sie ihm errichten konnten. Wer wird auf seine Worte, die frisch und lebensvoll über das Grab hertönen, nicht gerne horchen? Wer nicht mit Theilnahme lesen, wie Rapoport bemüht ist, seine damals durch Neuheit überraschenden Resultate der pilpulistischen Verwirrung gegenüber sicherzustellen? Auch die Grübeleien des trotz seinem Anti-Kabalismus mystischen Jünglings Luzzatto lassen uns nicht ohne Interesse, und die Enthüllungen Gentilomo's führen uns Memoiren-artig in die Geschichte des Paduaner Seminars ein und erinnern an den französischen Esprit, der in solchen Memoiren Funken sprüht. Und so wird der Leser auch manche trocknere Studie aus der Gegenwart in dieser Umgebung freundlich aufnehmen.

Ich meinerseits sage Ihnen hiermit meinen besten Dank für den Genuß, den Sie mir bereitet haben und zeichne als Ihr ergebenster

Geiger.

Breslau, den 18. April 1856.

Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Wien.**

1.

Schreiben des Herrn **J. Reggio** in **Görz** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Brody.**

ברכות שמים מעל יחולו על ראש הקצין הנדיב הנבון המפואר הר"ר יצחק בלומענפעלד יחי' יומם יצוה האל חסדו עליו ויהי כנהר שלומו אמן.

ממרחקים דרשתני ולא הכרתני, את קרבתי אהבת ועקבותי אליך לא נודעו, במכתב ידך כבדתני ותודיעני תשוקתך לראות כתבי הספותים, ותגדל חסדך עמדי להלל ולפאר את הדברים המעטים אשר יזובו מתכונת שכלי הדל ויוציאו פרח ויגמלו פרים בשדמות בכורי העתים מדי שנה בשנה, גם ספרי אשר הפילותי בישראל להראות אפשריות התחברות התורה עם הפילוסופיא עלה לרצון לפניך, ומה יוכל עבדך דַּבֵּר על נדיבות לבך, ואני לא אהיה רק כאחד העם, מסתתר באהלי ומשתדל כפי קוצר בינתי להועיל לבני גילי, גם לבי בל ידע את מוצאך ואת מובאך, ומה הם התוארים אשר יכונו לפני כבודך, ובמה אקדם פניך, ומה הדברים אשר עליהם אערוך שיחי לפניך, ואיך אמצא חן בעיניך? רק זאת השגחתי מבין מלוני אגרתך, כי איש תבונות אתה, אוהב מדע ושומר חכמה, מתרפק על לשוננו הקדושה ומרגיש בלבו הדר תפארת מליצותיה, מתרעם על התרשלות בני עמנו מהלכל בנועם אמריה ומלהשתעשע במתק דבשה, את זאת ראיתי מתוך מכתבך ואומר אל לבי: במה אתרצה לפניך ובלשוני אין מלה ותשורה אין להביא? ואתה לא הודעתני את אשר תחפוץ! — אך יעצוני כליותי היות ראוי על כל פנים למלאות משאלותיך ולהראות כי לעשות רצונך חפצתי, לכן פניתי מן העבודות הרבות המעיקות תחתי יום יום ולא יתנוני השב רוחי, ובאתי במגילת ספר לפני כבודך להודות לך על אשר שמרתני בכתב שבע רצון כוננו אצבעותיך, והיה זה מאתי לאות ולמופת כי נאמנה רוחי אליך, ומוכן אני לעבודתך, והאל יענה שלומך, מטובו יעניקך, ומכל רע ישמרך כתשוקת אוהבך ועבדך הקטן יש"ר.

הכותב וחותם פה גערץ בראשון לחדש עשתי עשר לשנת ה' תק"ץ.

2.

Schreiben des Herrn **J. Reggio** an Herrn **J. Blumenfeld** in **Brody.**

לכבוד הנבון המפואר, מליץ ודובר צחות הר"ר יצחק בלומענפעלד מבראדי יחי' שלום.

אחרי עבור ימי חגיגת הרגל נתתי אל לבי להשיב בקיצור לשני מכתביך הנעימים, אף כי קודם לכן היה בדעתי למלאות חובתי אליך הנה העבודות הרבות

אשר מכל צד הקיפוני כתרוני רבו מספר. ולא יתנוני השב רוחי, כי אנכי נצב לבדי והמלאכה אשר לפני כבדה מאד הן בעבור צרכי הבית המוטלים עלי הן בעבור חנוך ילדי הרבים אשר חנני אלהים, ומתי אעשה גם אנכי לעצמי להתעסק בלימודים כאשר אהבתי? לזאת כרתי ברית בל תמוט לבלתי פנות אל האנשים הבאים לפני ממרחקים במכתביהם רק למען הודע אותי כי לבם נכון עמי וכל חפצם רק לקבל ממני אגרות, ואין איבוד זמן גדול מזה, גם לא יספיקו כל כ"ד שעות היום והלילה להספיק רצון כולם, לכן בחרתי לקצר בדברים שלא ראיתי בהם תועלת מרובה, וגדרתי בעדי לכתוב רק היותר הכרחי בכל ענין.

והנה אתה עתה ברוך ה' הרבית לשבח את חבורי התורה והפילוסופיא, משפלות ערכי רוממתני ובין נגידים הושבתני, ואני לא בשאלה חפצתי, כי רק לכבוד האמת נתעוררתי לכתוב את המעט אשר מצאה ידי כי קנאתי לתפארת שם ישראל קנאה גדולה, ואם דברי מצאו חן בעיני בחירי נבוני מדינתך, הלא זה הדבר יאמצני לנוסף שנית ידי במכתבים אחרים לסקל בהם המסילה העולה בית אל מאבני התעתועים כפי מסת נדבת דעתי הקלושה, ואם קצור קצרה ידי מבצע את המלאכה עד תומה די לי כי פתחתי פתח כמלא נקב מחט, והנבונים ממני ירחיבוהו עד היותו כפתחו של אולם. ועל אודות השאלות אשר שאלת ממני הא לך את אשר ראיתי להשיב עליהן: בפירוש הפסוק מעדה בגד ביום קרה וכו' (משלי כ"ה כ') לבי נוטה לדברי הר"ר נ"הו ז"ל הובאו בביאור של הר"ר אייכעל שם, אלא שנראה לי יותר נכון לפרש מלת מעדה מלשון לא עדה עליו שחל (איוב כ"ח ח') שפירושו הסרה והעברה, כדרך שמתורגם פסוק והענן סר ועננא עדה, ואות וא"ו שבמלת ושר עניה כמו מלת כן, א"כ כונת הכתוב לומר: כמו שהמסיר בגדו מעליו ביום קרה הוא מקרר עצמו יותר ומביא על גופו חלאים, וכמו שהשופך חומץ על נתר הוא משחית הנתר עד שלא יצלח עוד לשום מלאכה, כן השר בשירים על איש רע לבב הוא משחית לבבו יותר על ידי החנופה הזאת. אך על הפסוקים הן גוים כמר מדלי וכו' ולבנון אין די בער וכו' (ישעי' מ' ט"ו וט"ז) לא ידעתי מה יש להקשות כי הם בעיני פשוטים בתכלית הפשיטות, הנה הנביא הולך ומספר רוממות הבורא ית' עד שאין לו ערך ודמות בכל הנבראים ואמר שהוא ית' לא יחסר כלום אף אם יאבדו כרגע כל הברואים כי הוא אינו צריך להם אבל הם צריכים לו, והביא המשל על זה מן הטפה שעל דפנות הדלי המלא מים שאף שהטפה תפול מן הדלי לארץ הנה לא תתן שום גרעון בדלי, וכן האבק הדק שבכף המאזנים לא יוסיף להם שום משקל, כן המון צבאות בני אדם יושבי חלד לא יוסיפו במציאותם שום שלמות לבורא יתעלה, ומאמר שהיוצר הוא מרומם ונשגב מכל יצור עד אין תכלית הנה אם ירצו בני אדם להקריב לפניו זבחים ועולות כפי גדלו ורוממותו לא יספיקו כל עצי לבנון לבער בהם העולות ואין די בכל חית הלבנון להקריבם

לעולם. ע"ד שאמר המשורר כי לי כל חיתו יער וכו' וכל זה פשוט. ההבדל בין ארץ לאדמה הוא כמו ההבדל שיש בלשון אשכנז בין (Erde) ובין (Boden), כי שם ארץ הונח על כללות הכדור הארצי, ושם אדמה הונח בפרט על אדמת עפר הראויה לזריעה, ועתה צא ובדוק בכתובים ותראה כי כן הוא, אמנם הכנויים נחנו ואנחנו אין שום הבדל ביניהם במובנם, כי האל"ף בהם שרשית להיותם נגזרים מכנוי אני, אלא שלפעמים הועלם משם האל"ף להקל על הלשון, כמו שיאמרו לפעמים זיקים במקום אזיקים, ולהפך אזרוע במקום זרוע, ועל חפצך לידע ההבדל שבין הוא לתאוה אודיעך סברתי כי אין לבקש תמיד הבדל כזה בשמות הנגזרים משורש אחד כגון גודל וגדולה, פאר ותפארה, צדק וצדקה, דאגה ודאבון, דוי ומדוה מעון ומעונה ודומיהם, כי פעמים רבות יש להם אחד משקלים רבים והמובן בכולם הוא אחד בלי הפרש.

והנה תודות לך, ידידי, על נדבת לבך להודיעני כי נכון אתה לשלוח לי ס' ישועות משיחו הנדפס מחדש, אכן אנכי כבר קבלתיו מידי הר"ר מרדכי ביסלחום המביאו לבית הדפוס שהי' כאן ועתה שם לדרך פעמיו עיר ליוואָרנו! ואתה אם יש את נפשך להביא אל ביתך ביאורי על התורה הנה יש עוד איזה העתקים מונחו ביד המדפיס שמיד בעיר וויען כאשר עיניך תחזינה מן הרשימה שלו, וכבר הודיעני שהוא שלח קצת עקסעמפלארע משם אל הר"ר . . . כדי למכור אותם במדינתך.

ומעתה אין בלשוני מלה רק להתפלל בעדך וחיה ימי עונג ושמחה דשנים ורעננים עד זקנה ושיבה כתשוקת אוהבך ומוקירך. יש"ר.

הכותב והחותם פה גוריציאה בחמשה ועשרים לחדש הראשון לשנת התק"ץ.

3.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Brody.**

לכבוד ידיד נפשי, הקצין המפואר הדורש בלימודים, אוהב החכמה ושוחריה,
לבו תמים עם אלהים ואנשים, ה"ה הר"ר יצחק בלומענפעלד יחיה שלום!

אחרתי על כה לתת מענה למכתבך הנעים מן י"ג ניסן העבר יען צפיתי צפיתי יום יום עד בא הספרים אשר שגרת אלי זה כשני חדשים נפשי חכתה עליהם תמיד, כי אמרתי מה בצע כי אקדם פניך רק באיגרת שלומים ואין בלשוני מלה אודות בקורת הספרים ההמה אשר חפצת לשמוע ממני ופקדת עלי לבקרם? אך עתה להודיעך באתי כי ת"ל תמול הגיעה לידי תיבת הספרים השלוחה מאתך מבלי קרה אליה שום נזק בדרך ובתוכה סדורות כל המחברות אחת מהנה לא נעדרה,

ויהי כהגיעי בכותן ובאיכותן עלץ לבי בקרבי ושפתי תבענה תהלה ותודות לנדבתך
יען היה עם לבבך הטהור להעניקני מעודך ולהשביעני שובע שמחות. והנה מתמול
עד היום לא נחתי ולא שקטתי מהגות בספרים השמה בכל כחי, והגם כי לא
יכולתי בזמן הקצר הזה לבא עד קצם כי רבים המה והזמן קצר עלי מאד, בכל
זאת לא אמנע מהודות לך דעי בקוצר מלים על קצתם כי פקודתך שמרה רוחי,
וכל חפצי לעשות רצונך ולמלאות בקשתך. — ולראשונה אומר על בעל הס'
שבילי עולם ברוך הנותן אמרי שפר וברוך טעמו! מיום עמדי על דעתי לא טעמתי
צוף דבש מליצה מעוטרה ונשגבה כמוה, ולא בא כבושם הזה עוד בעדת ישורון,
כמה ככרי דגלך למאורי דרי! לו יאתה עטרת תפארת בין דוברי צחות ולכיף
מלוכה בין המליצים כי שמ"שון גבר באחיו ולנגיד הושם עליהם בנועם
לקחו ובמיטב אמרו, והגם כי הנושא אשר עליו חובר הספר הוא דבר נודע אפילו
לתינוקות הנה חכמתו הגיאתו לדבר בו נכבדות ולקבץ בו חידושים והערות רבי
התועלת ישביעו בנחמות לב הקורא; זה פועל איש נבון וחכם, יצמיח מר ואהלות
וכל בשמים מארץ מלחה ושוממה, ובכל אשר תדרוך בו כף רגלו תצמחנה מתחתיו
נאות דשא ציצים ופרחים הנותנים קטורת ריחם הטוב באפי כל הקרב אליו. אמנם
כהקדר פתאום אור השמש בעלות העבים יהפכו נוגה ברק שביביו לחשך אפלה
ועלטה, כן היה לי בהפכי פני מס' שבילי עולם ולקחתי בידי ס' הכדור אשר חיבר
איש בער ולא ידע בין ימינו לשמאלו נייא = מאן שמו, באמת איש חדש הוא
ולא אל המין האנושי יתחשב, כי הוא בערך הכ"ר בלאך כקוף בפני אדם, גם
הוא רצה לכתוב ספר על תכונת הארץ, אך אין בו אפילו שורה אחת משלו אלא
הכל נעתק אות באות מן הספרים הרבים חוברו מאת חכמי העמים על זה הענין
והמה בידי הכל, ואף המעט מיעוטא דמיעוטא שהוסיף מדעתו אינו אלא שוא
והבל נכתב בלשון עלגים ומלא שבושים וטעיות. הביטה וראה כי בשם הספר
הכדור הוא מבטיח לדבר על כל הכדור הארצי ולא עמד בדיבורו כי בגוף
הספר לא ידבר רק על מדינות הקיסר אדוננו יר"ה שהן רק חלק קטן מאייראפה
וגם באלה לא שמר החק הראוי כי הוא מקצר ועולה בסיפור כל מדינות הקיסר
היותר נכבדות ומאריך יותר מדאי במדינות אונגארן עד שהדיבור בה יעלה אל
כ"ח דפים שהם יותר משליש הספר, שוב תראה בדף ד' אמר שטבע המשא מאבן
המושך (Magnet) הוא לפנות תמיד לצד דרום, ואע"פי שגם זה אמת בבחינת
הקצה השני שבמשא, מ"מ הכח העיקרי הוא לפנות לצד צפון דוקא כידוע;
עוד בדף ט' אמר שאנחנו ב"י מעברים אחת מג' שנים, וזה שקר כי לפעמים
אנו מעברים אחת מב' שנים; בדף י"ב אמר שהמובן במלת אופק הוא החלק מהכדור
הגלוי לעינינו, וזה אינו אמת, כי האופק הוא קו לא חלק מהכדור;
ובדף קמ"ה יש הערה מלאה טעיות. הנה הוא יחלק מלכות איטאליא אשר תחת

הקיסר לג' הערלאַנגטהיועבן, וזה אינו, כי מדינת מאנטוא איננה עוד הערלאַנגטהום, ועוד הוא מונח טאָסקאַנאַ תחת ממשלת הקיסר וזה טעות מפורסם, והנה רבות, ועכ"ז לא בוש המחבר הטפש הזה לומר בהקדמתו שהוא תיקן המפה הזאת ע ר ך ותיקן כ א ש ר ע ד ע ד ן (זו מליצה חדשה) לא היה! ואפן ואבא אל ס' תעודה בישראל ומצאתיו כלו מלא ברכת ה', חקירות טובות ומועילות ודבר דבור על אופניו כפי המערך לבני מדינתו, ובעברי עליו מראשו עד סופו לא מצאתי בו שום דופי, זולתי כי איזה פעמים כתב בטעות האלף החמישי תחת האלף הששי, כגון בדף קמ"ד אצל ר' מאיר אבן אלדבי, ובדף קמ"ח אצל ר' שלמה דוראן, אך זה דבר קטן, ובכללותו תהלה ושבח נאוה לו, על יושר לבבו ועל כשרון מעללו, להיות לעזר ולהועיל לבני גילו, יהללו נבונים פעלו, יברך ה' חילו.

פה אחדל לעת עתה לבקר בספרים, כי לא קראתי יותר בהם. אך אשר נדרתי אשלמה, ופעם אחר אגיש לפניך פרי חקירותי על הנשארים כפי אשר תשור עיני בהם טובה או רעה וכפי אשר יעידו בקרבי עונג או נגע, והיה זה לך לאות ולמופת על היותי מוכן לשרתך כל הימים. ועתה עיני מיחלות למכתב ידך בו תודיעני אם הגיע אליך צרור הספרים אשר שלחתי זה כמה ימים לעיר וויען המלוכה, כי נכספה נפשי לשמוע ממך איך ישרה בעיניך המנחה הקטנה הזאת, ואם מעט ואוסיפה לך כהנה וכהנה, רק אם גם אתה את מולא שפתיך תשמור לאסוף עבורי עוד חבורים חדשים ילידי הזמן, ובתוכם ס' Sulamith וס' Jedidja למען אדע מתוכם תהלוכות בני גילי להתקרב אל השלמות כי זה כל האדם. עוד אתנפל לפניך בתחינה שתשאל ותבקש האם אפשר להביא אל ביתי איגרת החסיד ר' אברהם בן הרמב"ם ז"ל אשר ראיתי בס' שבילי עולם (חלק אפריקא בסוף אגרתו המפוארה הכתובה אל החכם לאפפאלע יחי') כי נדפסה בימים האלה בווילנא, נא אל תמנע ממני החסד הזה, ותהי זאת לי למזכרת אהבתך כאשר גם אני את אוהבי אהב ואתפאר להיות במספר אנשי בריתך, המתהללים בקרבתך, החפצים בטובך, הדורשים שלומך, השמים תחת כל נדיבותך, המוכנים לעבודתך, כמוני היום אני עבדך בן אמתך הצעיר יש"ר.

הכותב והחותם פה גערץ בי"ו לחדש השני לשנת התקל"ב.

4.

Schreiben des Herrn **S. D. Luzzatto** an Herrn . . . .

לידידי שלום ונחמה, ברכה והצלחה!

לעשות רצונך ידידי חפצתי, על כן אמהר אחישה להשיב דבר על מכתבך הנעים מערב יום הכיפורים, גם כי באמת גם פה טרוד אני מאד להיותי חוץ

מביתי, וחביבותי קרובי ומיודעי אשר אחר המועד אתפרד מהם אולי לימים ושנים, ודעת לנבון נקל, כי רק מיעוט זמני לי הוא, ורובו לזולתי.

רע עלי המעשה מאד אשר השמעתני על אודות בנך אשר אהבת, אשר לקחו ה' מעליך עודנו באבו, הלא זה רעה חולה כי רופאי אליל מלאה הארץ ולאו למצוא הפתח לפתח חרצובות מחלה להתיר אגדות מדוה, וגם עתה אחרי אשר קם בצרפת איש אשר כוח בו, וגלה מקור התחלואים כלם, ודרך רפואתם במרקחת אחת לבד לכלם, המה בקנאתם ובשנאתם התאמצו לגנוז ספר רפואה, למען לא תמלא הארץ דעה, ופגעי בני אדם ירבו ויעצמו, וימיהם ימשכו לכלות עינים להאדיב נפש, למען עשה כיום הזה לשלול שלל רב מאת המון הפתאים המקשיבים לקולם, ואני אחרי הרפואות הנפלאות אשר ראיתי על ידי המרקחת הזאת בקרבת מקרובי ומיודעי, אשר מלטו נפשם על ידה אחרי אשר נואשו עליהם כל הרופאים, ואחרי מה שנסיתיה בעצמי ובאשתי אשר שתתה אותה משך שלשים יום בחדש השביעי להריונה ונרפאה על ידה מחולי אסכרה, ואחרי כן ילדה בשופי בני בכורי אוהב גר, *) אשר כל רואיו יעידון יגידון כי לא ראו כמוהו, ילד נא ונעים, בריא וחזק, הנה לא אוכל לחשוך פי מהגיד ומהעיר כל איש אשר יקרה נפשו בעיני, כי רק היא לבדה רפואה באמת, והיא לבדה דרך ישרה שיבור לו האדם להחיות נפשו ונפש ביתו בלי לפזר ממונו ברופאים אשר יקחו ממנו כספו וזהבו, ואת נפשו לא ישמורו, אפס כי החפץ למלא את ידו לקרבה אל המרקחת להרפא בה, צריך שילמוד תחלה סבותיה ומשפטיה מעל ספר La Medicine curative de Mr. La Roy לבלתי

*) Dieser strebsame junge Gelehrte, der in der Blüthe seiner Jahre verstarb, ist im Juli 1829 in Triest geboren. Schon im Jahre 1847 hat er durch einen Aufsatz „über die Elymäer" in der „Rivista Europea" die Aufmerksamkeit der Gelehrten auf sich gezogen. Darin wies er nach, daß dieses Volk zur indoeuropäischen Klasse gehört. Im Jahre 1848 schrieb er für das in Mailand erscheinende „Journal de l'Inst. Lombarde de sciences" ein Memoire sur l'Inscription conéiforme persone de Behistan." Im Jahre 1849 trat er endlich mit einem selbstständigen Schriftchen auf, betitelt „Le Sanscritisme de la langue Assyrienne" (Padoue 1849 8.) Ph. Lúzzatto hat in den etymologischen Ermittelungen eine seltene Klarheit und einen philologischen Takt sich eigen gemacht; und sein Werkchen über diesen speciellen Theil der Sprachreste ist das Beste und Gediegenste, was auf diesem Felde bis jetzt geleistet worden, ungeachtet der Verfasser damals noch nicht 20 Jahre zählte. Er soll auch ein großes Werk über die Keilinschriften hinterlassen haben.

Der Herausgeber.

יחטא ואשם, סלח נא לי ידידי על לאתי והמשכתי לדבר אליך בעניינים אשר לא דרשתני עליהם, ואשר אין לי בהם ידיעה, וזכור נא כי האהבה מקלקלת השורה ואחרי אשר ידעתיך ואהבתיך, ונכרתך לי נר, לא אוכל להתאפק מִדַּבֵּר אליך כל אשר בלבבי בדברים אשר בהם חיי הנפש, וכבר זה ימים אחדים טרם נסעי מפאדובה והיה הרב גירונדי (הנזכר בב"הע ל"א) והיתה לו אשת נעורים עומדת בסוף חדשי לידה. אמרתי לו: ידעתי כי תצחק עלי, אבל לא אוכל לחשוך פי מאמור אליך כי כל אשה בטרם ימלאו ימיה ללדת טוב לה שתשתה לימים אחדים המרקחת ההיא ולא אבה לא הוא ולא אשתו, כי עיר רופאים פאדובה, ואני נסעתי ובאתי הנה, והאשה ההיא ילדה בן זכר, ומקצה אחד עשר יום הלכה לעולמה, המקום ירחם את איש הגלמוד, ויפקח עינים עורות המאבדים עצמם ביד הרופאים, ודי והותר בזה, ואל שדי ינחמך ידידי נחמות שלמות וישביעך שובע נעימות.

נר לי ידידי כי מהרת לשוב לביתך, וכי נכזבה תוחלתי לראות פניך, אגיל ואשמח על הדברים הטובים אשר אמרת שמצאת במאמר אוהב גר ואשמח כפלים בבקרתך הפרטית אשר תכתוב לי עליו. תודיע לידידנו החכם שי"ר כי בשמחה וששון קראתי מכתביו אליו, וכי אמנם החג והטרדות ימנעוני מהשיב לו מענה נכון, ואולי לא אוכל עשותו עד שובי אל פאדובה. כי באמת אין דעתי מיושבת עלי כל ימי היותי גר ואכסנאי בבית זולתי, זאת ג"כ לי להתנצלות על בלתי השיב לשואלי דבר על אודות שירת האזינו, ומה אתה דורש ממני? כי אם פתרון השירה הזאת, וכי מילתא זוטרתי היא שירת האזינו, שאפתרנה חוץ מביתי ובימי החג? ואולי תדמה בלבך בְּשָׁמעך מפי הדברים האלה כי אוהב הבטלה והטייל והמשתה אני, וכי יש לי ימים או שעות שההרהור בדברי תורה אסור לי, לא כן ידידי! ובזה אין נאה לי להאריך אבל עם כל זה לא אכחיש, וגם אתה ידידי לא תכחיש כי יש שם זמן ומקום ומצב הטורד הנפש ומונעה מחקירות עמוקות וארוכות אשר נִסְתָה בהן ואשר אהבה אותן כל ימיה.

תהיה לי למליץ לפני רעיך אנשי מופת ר' נחמן ור' שמשון המכבדים אותי באהבתם, כבר כתבתי לידידי לי ש"ר שישלח לי ס' שבילי עולם שאקנהו ואשתעשע בו, ומה מאוד כמהה נפשי לראות דבר ממעשה אצבעות החכם נחמן אשר שמעתי שמעו לתהלה ולשם ולתפארת ובקשתיו ולא מצאתיו, ולא זכיתי ליהנות לאור חכמתו אך זה קָלִי! מתי מספר המה בקרב עמנו שוחרי הטוב והתושיה, וגם אלה מפוזרים ומפורדים איש מרעהו למקצה השמים עד קצה השמים מחולקים ביעקב ונפוצים בישראל, ויהי מה תודיע לפני רעיך אלה ולאחרים אשר לשם, כי ש ד ל המשתדל מנעוריו להגדיל תורה ולהפיץ ידיעתה האמתית בישראל, אוהב דבק מאד לכל האנשים אשר דרכיהם דרכיו, ולבם כלבו, ותכלית ההצלחה אשר יכסוף אליה היא

מתי יוכל לקבצם כולם לאגודה אחת לעבוד הוא והם כולם עבודת הקדש שכם אחד על קו אחד ועל משקולת אחת, שפה אחת ודברים אחדים, לבוז ולבנות היכל התורה והשכל בנין חזק וקיים אשר לא ימוט. אבל היהיה הדבר הזה? המכתבים אשר דרשת מאתי, מכתבי מדע ותושיה, מתי מספר המה בידי, כי רוב מכתבי מדע אשר כתבתי לרעַי כבר שלחתים בנ"סע, המעט הנשארים אתי אשלחם אליך בנפש שפילה, אך בזאת אֵאות אליך אם תודיעני כי נכונה הוצאת הספר לאור מאת המדפיס, וכי מובטח אתה בדבר, כי אמנם ידעתי את האיש ואת שיחו, ואם גם מחברת בה"ע ימאן להדפיס עוד, אחרי י"א שנים שהדפיס אותה, מי יודע אם ימלאהו לבו לקרבה אל מלאכה חדשה, לעשות אותו, ומי עָרֵב לו על הוצאותיו והוא חס על ממונו ומפחד תמיד על הפסדו.

שלום לך ידיד יקר ושמחה וששון בימי חג הבע"ל וגם כל בני ביתך יברכם ה', אהבני וכתוב אלי

ידידך שמואל דוד לוצאטו.

פה טריעסטי ערב חג התקצ"ח.

5.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Brody**.

לכבוד המשכיל המפואר דורש טוב לעמו מתחקה על שרשי התבונה, אומר לחכמה אחותי את ועם נדיבים יתיצב, ה"ה הנבון הר"ר יצחק בלומענפעלד יחיה שלום!

לו שקול ישקל העונג אשר היה לי בקראי אגרתך הנעימה מיום ה' לחדש הזה, כי עתה כפלים יעלה במאזנים יחד עם הגשת לבבך בהגיע אליך מכתבי האחרון, יען ממנה ראה ראיתי כי ישרה בעיניך העלה אשר יעצתיך והנך נכון לרוות למאוני בספרים חדשים ילידי מדינתך, כאשר גם אנכי אגיש לפניך מנחה מן המעט הנמצא באוצרי, כי בדרך הזה נרויח שנינו בהתפשט ידיעותנו אל מה שהיה נעלם ממנו קודם לכן והיה לנו המדע למנה. ועתה לא אמנע לכתוב אליך, בשגם טרוד אני מאד בימים האלה אודות מקרה קרה כי במכתב עִתִּי אחד היוצא לאור בעיר מיילאנד נדפסו מאת חכם נכרי אחד תלונות רבות ועלומות נגד העתקתי לס' ישעי' על אשר מלאני לבי לתרגם הנבואות ההמה באופן בלתי מסכים לאמונת הנוצרים, והוא לא ידע כי עברי אנכי ת"ל, לכן מוכרח אני לאזור כגבר חלצי לכבוד האמת ולכבוד אמונתינו, ואערך להשיב שבעתים אל חיקו את אשר דבר נגדי בהדפיס תשובה נכונה לכל טענותיו, אך מבלתי נגוע בעיקרי הדת, רק להראות לו כי לא יפה עשה להשיג עלי על זאת עד יבוש ויכלם מאשר עשה, והנה תשפוע

גם אתה כי לכתוב תשובה כזאת צריך ישוב דעת והזהירות יתירה שלא ליתן לו מקום להתגולל עלי כי הדבר קרוב למכשול, אמנם בכל זאת לא אחדל לעת עתה להביא לפניך עוד בקצרה רבה את המשפט אשר חרצתי על קצת מן הספרים השלוחים, יען חשקת לשמוע מה בפי, ואען ואומר: כי ספר חקירת הגמול לר' משה מרגליות אין בו לא טעם ולא ריח ולא אחד מן התנאים הנצרכים לחיבור מסודר ומתוקן כראוי, וכפי הנראה לא היה המחבר כדאי לישא משא כבד כזה על שכמו השלום באשר חסרו ממנו הידיעות השייכות לזה הענין ואין בו כח לכלכל דבריו בדרך הגיוני ופילוסופיא, גם כל ההנחות שהוא מניח כולם אפס ותוהו אין להם יסוד לא בתורה ולא בשקול הדעת, והנה די כי אביא לפניך משל אחד לדוגמא וממנו תקיש על השאר. תעיין בדף י"ד ותראה איך הבל יפצה פיו באמרו כי הפילוסופים סוברים שהג"ע הוא מקום שאוכלים ושותים בו, או שביאות השמים תוציא הארץ בגדים ולחם אפוי, או שבתחית המתים יחזור איש עם קרוביו ויאכל וישתה, או שתכלית המצות הוא שיגיע לנו השגת התאוות העולמיות שומן המאכלות ונכסים רבים, וכל כיוצא בזה הכתוב שם, אמור מעתה: הנהיו מעולם סברות כאלה בפי הפילוסופים? ואיך יחשוד אותם במה שאין בהם? באמת בושני להזכיר דברי שגעון כאלה, וזאת קרה למחבר יען יצא ממחילתו והתנשא ממדריגתו לדבר בענינים בלתי נערכים עם כמותיו, ואילו היה מביט בס' מאמר חיקור דין להר"ר נה"ו ז"ל או בדברי הרמב"ם ז"ל הנוגעים לזה הענין או אז יבין איך ראוי להתנהג בחקירות כאלה. קראתי ס' משמעות היום והנאני, ולפי קוצר דעתי טוב מאד להעתיק סיפורים כאלה בלה"ק למען יראו בחורי עמנו כי לא חסרנו דבר וכי יש לאל יד לשוננו העניה והקצרה למלא די באר כל העשתונות כמו בשאר הלשונות, ומטעם זה משבח אני גם ס' עמודי שמים אשר בו הראה המחבר תקפו וגבורתו בחכמת התכונה, אלא שהוא קצר מאוד בלשונו ויקשה מאוד למתחילים שעדיין לא הורגלו בחכמה זו להתענג בקריאתו, כי החיבור לא יסכון רק לבקיאים מאד במשפטי המשולשים הישרים, והכדוריים, אך אלה אינם צריכים אליו, א"כ למי יועיל? אמנם על כל פנים טוב אשר יפה להראות לחכמי האומות כי לא אלמן ישראל וכי יכולנו לדבר עברית בכל החכמות. כזאת ראוי לומר גם על ס' תפארת אדם אשר מחברו בלי ספק חכם גדול היה, בעל שכל ונבון דבר, אך זאת לא ישרה בעיני מה שהוא מביא בספרו פעמים רבות לשונות מס' הזוהר, בהיות זר מאד להזכיר ס' קבלה בחיבור מדבר על חכמת הנתוח, ואין זה שייך לזה. ס' קול שועת בת יהודה יורה על יושר לבב המחבר ועל אהבתו את בני עמו, ולכבוד ולתפארת היא לו התאמצות להשמיע קולו לפני נגידים ורוזני ארץ לטובת האומה, לכן לו נאוה תהלה מפי ישרים ומלשון צדיקים, ונחמה ובכלון טוב קראתי בו גם אני דברים טובים נכונים ומשכילים. ס'

לימודי העיוני והמעשי המצורף אליו המדבר על צחוק השאך אינו כולל רק ההתחלות והדרכים היותר קלים שבצחוק ההוא, אבל התחבולות העמוקות והמהלכים הנשגבים נסתרו ממנו, ובהיות לי ידיעה לא מועטת בזה הצחוק (כי כל הקמים נגדי נוצחו עד הנה ולא יוכלו קום) לכן אוכל לומר כי זה הספר הוא דבר מועט נגד מה שהיה באפשר לדבר בזה הענין.

ועתה בבואי להשיב אל עניני מכתבך אחד לאחד אשלם לך תהלה אלף תודות על אשר התנדבת לשלוח אלי ספרים רבים אשר מן הרשימה הבאה לפני שפטתי היות בתוכם דברים יקרים, וקצת מהם חדשים המה לי כי מעולם לא ידעתי מציאותם. והנני מצפה ומיחל ליום בואם באשר כבר המדפיס די שמיד הבטיחני למסור לשלחם אלי כרגע. אמנם חלילה לי לקבל ממך מתנת חנם בלי השב גמול אל נדבת לבך כפי יכלתי, לזאת התאמצתי גם אני להקריב לפניך מן הבא בידי ואספתי מפה ומפה את אשר חשבתי היותו רצוי אליך הן מפאת יקרו והן מפאת חידושו, וכבר שלחתי אליך היום אגודת ספרים צרורים בשמלה, ואלה הם הספרים הנקבצים בצרור בשמותם למניהם: החומש שלי, הקדמה על התורה שלי, התורה והפילוסופיה שלי, ס' ישעי' מתורגם ממני באורח שיר ללשון איטלקית, הגם כי אינו מורגל במדינתכם. מחזור כמנהג ק"ק רומא, בחרתי לשלחו לך בעבור כי יש בו כמה שירים מגדולי המשוררים, ארקיוואלטי, גבירול, ר' יהודה הלוי, וזולתם. ס' שרשים לרד"ק, הגם כי הוא בידי הכל וחסר מעט בתחלתו, הנה הוא יקר מאד בעבור היותו ראשית בכורי מלאכת הדפוס, כי נדפס בקושטנטינא בשנת רע"ג ואם יתן איש הון רב לא ימצא סגולה כזאת. ס' בן זקונים, כולל שירים נבחרים, ועניינים אחרים, בלתי נודע במדינתך, מפתחות של ס' השל"ה בכ"י, יועיל מאד לשוקדים על הספר ההוא, האחרון חביב מכולם. כרך גדול כתיבת יד כולל כמה חיבורים ועניינים יקרים, אלא הם: מדרש רות, מדרש חזית, מדרש רות אחר, ש"ות מו"ה שמואל, חידושים על מס' אבות, ליקוטים שונים, דרשות, מדרש קהלת, פי' קהלת לרלב"ג, דיני שחיטה הכל בקובץ אחד.

צר לי מאד כי לא יכולתי למלאות משאלות לבך בקנות עבורך ס' המאספים כי אלה אינם עוד במציאות וזה שנים רבות כי כל העקסעמפלארי שפו תמו אין עוד אחד, אם לא כי אולי ימצאו עוד בקרית בערלין, אך ידוע תדע כי כהעת נגרע ערכם אחרי אשר הודפס מבחר דבריהם בס' בכורי העתים. הרשימה ששאלת מאוצר הספרים אשר לי אינה בידי כי מעולם לא סדרתיה ושמות כל הספרים אשר תחת ידי עצורים המה בזכרוני אין לי צורך לרשום אותם על נייר, רק זאת אגיד לך, כי את אשר נכספתי ביותר לאסוף אל ביתי המה ספרי הקראים וספרי כת החסידים השונים סמוך למדינתך מלבד כל היוצא לאור מדי

שנה בשנה ע"י אנשי תבונות אשר במקומך ואשר בעיר לעמבערג, אותם תוכל לקבוץ לעת מצוא להביאם אלי, והיו להרהיב בנפשי עוז למען אוסיף גם אני לשלוח אליך שנית את אשר תתאוה בהיות לאל ידי ליתן את שאלתך אשר תשאל. ס' קורות ישראל להחכם יאסט, וספרי החכם געזעניוס ישנם כבר תחת ידי, אמנם שני המכתבים העתיים ידידיה, שולמית את שמעם שמעתי אך לא שזפתם עיני מעולם, ועתה אם יש את נפשך לקנותם עבורי אנכי אשלם את דמיהם דינר בדינר, אך בתנאי שיכללו יחד כל החלקים שיצאו לאור עד היום איש לא יעדר עד שתהי' המחברת שלמה, ואז אחתום גם בעד השנים הבאות בתת את כסף ממכרם שנה שנה על הסדר, לכן הואל נא לגלות אזני אם יהי' באפשר לעשות זאת. ועל אודות ס' פחד יצחק אשר זכרת במכתבך לא ידעתי אל איזה ספר תרמוז, כי אם הוא הענציקלופעדיא הגדולה להר"ר יצחק לאמפרונטי, הנדפסת רק עד אות מ', הלא היא כבר תחת ידי, ואם הוא ספר אחר נא הודיעני מהותו ותכונתו ושם המחבר. כעת הנני עסוק בחבור חדש, והוא פירוש בדרך פילוסופי על ס' בחינת הדת להר"ר אליהו דיל מדיגו אשר בדעתי להוציאו לאור אם יחנני האל לבא עד תכליתו כאשר עם לבבי בעוד איזה חדשים, כי קצר עלי הזמן לעמול בו יום יום, ורק קצת העודף בעת המצטרך אל העסקים הרבים אשר כתרוני אותו אוכל להקדיש לזאת המלאכה.

והנה אשים קצי למלים כהיום, ולעת מצוא אגיש לפניך פרי מחשבותי ומכלותי על הספרים הנשארים, והנני מייחל לתשובתך בה תודיעני אם הגיעו לידך הספרים אשר שלחתי, וכלה בעתירת שלומך כנפשך וכנפש אוהבך ומוקירך. יש"ר.

הכותב והחותם פה געריץ ביום עשירי לחדש סיון ש' הת"קצב.

6.

Schreiben des Herrn **S. D. Luzzatto** an Herrn **Reggio.**

שמואל דוד לוצאטו *) אל החכם המפורסם ר' יצחק שמואל ריגייו יחיה.

המשפילי לראות על האזוב אשר יוצא בקיר, ולא געלה נפשך בהיותך בעיר הזאת לכבדני בחברתך, ולענגני בהראות אותי את עושר כבוד מלאכתך, ותהיינה אזניך קשובות לקול התשובות אשר השיבותיך לפעמים בלב תמים, לא חנף, ולא מחקף, כדרכי כל הימים; ובלכתך מעמנו הִגְדַּלְתָּ והוספת עֲנוּתְךָ אתי ותחשוך

*) נולד בעיר טריעסטי באחד באלול שנת התק"ס, פראָפעססאָר בקאָללעגיום ראבביניקום בעיר פאדובה מתחלת שנת ה' תק"ץ.

את מרחק המקומות מהרחיק לבותינו, לאמר כתוב דבריך ובאר על הלוחות בלשון קלרה ונשלום ספרים ביד הרלים. ואני לא אבתי להלאות אנשים, ועתה בחרתי לי דומיה, לולא שני דברים אשר אמרתי לפניך, אשר בהתבונני בם אחרי כן מלאתים כזב ושקר, ואלה המה:

כראותי בכתוב הנני ממטיר כעת מחר (שמות ט׳ י״ח) למן היום הה״א הידעה, והוסדה בה״א רפה, אמרתי הוסדה זמן עבר, והסרה תחת אשר, כפירושו של רש״י ז״ל שנתיסדה וכתרגום אנקלוס דאשתכללת; שאם היתה זמן מקור היתה הה״א במפיק, ועוד למן יום היה לו לומר ולא למן היום. ועגית כחכמתך, שאם היתה התיבה זמן עבר, נוסדה היה לו לומר, ואשיבך דבר בשגגה לאמר מבנין התפעל היא, ונפלה התי״ו, וזה אפס ותהו, שאם כן היתה הוי״ו פתוחה, והסמ״ך דגושה; עכשו שהוי״ו קמוצה והסמ״ך רפה, אי אפשר להבה שתהי׳ מבנין התפעל, ואם כן לכאורה מבנין נפעל היא, ומזמן מקור. ואולם גם כי תשובתי אשר השיבותיך נפלה כפלה בבל, מכל מקום נכון הדבר בעיני שתהי׳ התבה זמן עבר ולא מקור, ונראה לי היותה מבנין הפעל, וראוי היה לו לומר הוסדה כמו על הוסד בית ה׳ (עזרא ג׳ י״א) במשקל הורד מצרימה (בראשית ל״ט א׳), והועד בבעליו (שמות כ״א כ״ט), אלא שהומר השורק בחירק, כאשר מצאנו ראינו תיבת ויישם בארון במצרים (סוף בראשית) תחת ויושם, ומאשר שנקדה הה״א בחירק, הונעה הוי״ו בהכרח *) וזאת שנית אמרתי לפניך שאי אפשר לפרש אולי אוכל נכה בו (במדבר כ״ב ו׳), בזמן מקור, כי אע״פ שים לומר נכה במקום נכות, כאשר מצאנו אם ענה תענה אותו (שמות כ״ב כ״ג) והפדה לא נפדתה (ויקרא י״ט, כ׳) הכה ופצוע (מלכים א׳ כ׳ ל״ז) למען היה לה ברק מרטה (יחזקאל כ״א ע״ו), מכל מקום הכה היה לו לומר, ולא נכה, כי לא מצאנו שרש זה רק בבנין הפעיל והפעל, וגם זה הבל, שהרי כתוב והפשתה והשעורה נכתה (שמות ט׳ ל״א), והחטה והכוסמת לא נכו (— — ל״ב), וגם כי עדיין יש פתחון פה לרש״י לומר; אם אמרת נכתה ונכו בבנין פעל, תאמר

*) אמר שד״ל, ידידי החכם המפורסם אשר כתבתי אליו את המכתב הזה דחה סברתי זאת בתשובתו בטוב טעם ודעת, לאמר כי לא יתכן שתאבד והשתנה התנועה הצריכה לסימן הבנין. ועתה אני אומר כי התיבה מבנין התפעל רפה, הנמצא במלות ויתפקדו, התפקדו (שופטים כ׳ ט״ו) ויתפקד (— כ״א ט׳) והבנין הזה, התפעל רפה. הוא נגזר מבנין אתפעל אשר בלשון ארמי, והוראתו כהוראת הנפעל.

הכה בפעל? והלא שרשים אחרים ראינו בפעל אשר לא ישרתו בהם בפעל, כמו כי ממנה לקחת (בראשית ג' י"ט) ושפו עצמותיו לא ראו (איוב ל"ג כ"א), ולא מצאנו לקח וראה. מכל מקום אין הדבר רחוק כאשר חשבתיהו *) הנה אלה שתי שגגות אשר ישר בעיני להתודות עליהן לפניך טרם יבאו ימי הפקידה, משפט לאלהי יעקב. ועתה שאלה יש לי לשאול, ואל יחר אפך בעבדך. מה יאמר רבנו בפתרי הירך ויזל בכתוב ולא אבה לשתותם (שמואל ב' כ"ג ט"ז וי"ז)? והם כאמר ויתאוה דוד ויאמר מי ישקני מים (— — ט"ו) הלא נראה בעליל כי לא נמנע משתותם מבלי תאוה, ולא מאשם ולא געלם, אך לא שתם מן הטעם המפורש, הדם האנשים ההולכים בנפשותם (— — י"ז) ובמה נבדל אפוא לשון מאן מלשון לא אבה? **)

ואחרי אשר הלאתיך עד כה, אל אל שדי אעתיר, בסתר אהלו אותך וכל בני ביתך יסתיר, ועטרת תפארה אתכם יכתיר, וכל מוסרותיכם יתיר, ואתכם לטובה יותיר, וידין דינכם למזור, ושנת ברכה עליכם יגזור, ושלל ורכוש לכם יבזור, ואתכם לנצח יעזור, ובימיכם ישלח איש אזור אזור, ונחך ה' תמיד בכל אשר תאוה, ומעל פני האמת תסיר את המסוה, ונפש המשכילים דשן תרוה, בעשותך נוראות לא נקוה, והסיר ה' ממך כל חולי וכל מדוה, והיית כגן רוה, אוהב טהר לב.

שמואל דוד לוצאטו.

טריעסטי כ"ט אלול התקע"ח.

7.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Brody.**

לכבוד המשכיל, הנדיב המפואר, דורש חכמה ושוחר תבונה, הר"ר יצחק בלומענפעלד יחיה שלום!

מכתבך היקר מיום י"ח לחדש העבר היה לי למשיב נפש בשמעי ממנו טוב מעמדך וטוב מעמד רעיך הנאמנים פארי הדור נשיאי המטות ראשי אלפי ישראל

---

*) אחרי ימים ושנים ראיתי שאם היתה התיבה מקור היה משפטה הֻכֵּה בצירי, ולא היה כח במקף לשנותו לסגול, ולא היה מקום לדגש אחריו, כאשר מצאנו למען הֱיֹה — לא בכך, אם כן אין ספק כי לפי הנקוד הוא עתיד, ועיינו אני ועמי.

**) עיין ב"הע הקפ"ז עמוד כ"ו כ"ז; ושם עמוד כ"ז שיטה כ"ט נדפס בטעות בעינו, במקום בעֵינוֹ.

אשר תמיד אשימם עטרה לראשי, המה השלמים המוכתרים בכתר תורה הר"ר ראפאפארט והר"ר נחמן והר"ר בלאך, ה' עליהם יחיו, רבות בשנים ישכילו ויצליחו ועד נצח יראו אור האמת, אמן. אמריך, איש תבונות! כי זכית לקדש פניהם הטהורות ולשמוע מפיהם אמרי יושר, ואני בודד וגלמוד בארץ מולדתי אין לי בכל סביבותי גם אחד ראוי לפתוח לפניו סגור לבבי ולהתעלס עמו בדברי חכמה באין פחד המקנאים הפוחזים אשר כל אמונת חמדתנו יבוססו וכל חוקר על האמת לכופר בעיקר ישימו, זולתי זה דודי וזה רעי החכם שד"ל מורה במדרש הרבנים בפאדובה (אשר לו כהעת רק חמשה תלמידים) אותו אקרב יען מצאתי לבבו נכון עם מחשבותי, אך הוא טרוד מאד במלאכה אשר לפניו, ורק אחת לג' חדשים, או רק שתים בשנה יוכל להגיע לפני מכתב ידיו, לכן תמיד עיני צופות למרחוק ופני מצהילות מול כל אגרת ואגרת הבאה אלי ממדינות אשכנז, כי שם צוה ה' את הברכה להגות בדברי חכמה ולדרוש בשלום אחינו ולהתבונן על מצב אומתנו. — אך אפנה מרעיונות אלה ואשוב אל מכתבך הנזכר אשר ממנו לא יכולתי להבין האם בא לידך הצרור השני אשר שלחתי אם לא, כי בתוכו נתתי העתק פרק אחד מספרי התורה והפילוסופיא אשר נמחק מטעם הצענזור, אך אתה לא דברת ממנו דבר, ותאמין לי, ידידי! כי רק לכבודך נשאתי את טורח ההעתקה בעצם ידי עם רוב העסקים אשר לאמוני, וזה לך האות כי נאמנה ברית ידידותי אליך כל הימים. עוד אודיעך כי מלבד ס' מאמר גאולת מצרים אשר נפקד מקומו בין הספרים השלוחים מאתך, עוד חסר מהם ס' נגיד ומצוה הרשום באגרתך ולא ידעתי מה היה לו. בענין אגרות הרמב"מן אשר זכרת במכתבך נכספה נפשי לדעת אם הם אותם שנדפסו כבר אצל האדון שמיד זה כארבעים שנה, או אם הם אגרות חדשות שלא באו עד הנה על מזבח הדפוס, כי אם הן הראשונות כבר יש תחת ידי ב' מחברות מהן, אבל אם הם חדשות תפול נא תחנתי לפניך לבל תמנע ממני הסגולה היקרה הזאת, כי אין אצלי דבר יקר בעולם כמו דבור אשר יצא מקולמוס רבינו נזר דורנו מחמד עיני ולבי האלהי הרמב"מן ז"ל אשר בצלו חמדתי וישבתי כל עוד נשמתי בי. ועתה אבוא לבשרך כי אחרי חקירות רבות עלתה בידי למצוא ס' מוסדות תבל וס' בני הנעורים, אותם בקשתי ימים רבים באין הפוגות למענך, והנם כהעת שניהם ערוכים ושמורים אצלי להגישם אליך מנחה עם תרגום התפלה בלשון איטאלקי להחכם שד"ל אשר שאלת, ועם ספרים אחרים אשר אלקט מפה ומפה עד יהיו לצרור אחד ובקרב ימים אשלחנו, ואתה את מוצא שפתיך תשמור ותמציא לי את יתר חלקי השולמית הנשארים ואגרות הרמב"מן ועלה אחד מן המכתב העתי Der Jude v. **Dr. Riesser** לדוגמא, וע"י כן נשיג שנינו תועלת בהרחבת גבולות המדע ובהתפשטות התבונה עד למרחקים.

קראתי ההערה שכתב החכם המליץ הר"ר שמשון בלאך יחי' נגד בעל מטפחת ספרים בענין יחוס מלך המשיח לזרע נתן או לזרע שלמה, תשואות חודה אקריב לפניו על אשר כבדני בהעתק ממנה, וכאשר שמתי עיוני על תוכן דבריו מצאתי כי הטענה שטען נגד הגאון צודקת בלי ספק, שהרי הזוהר באמרו בן נתן כיון בודאי אל אחד מיוצאי חלציו באחרית הימים לא אל בנו ממש, אמנם סוף סוף מה בצע כי נציל את ס' הזוהר רק מתלונה אחת כל עוד שישארו קיימות כל המון הטענות האחרות שכתב הגאון נגדו? ואף את דברי הזוהר בזה המקום צודקים האם יהי' בעבור כן נכונים גם שאר דבריו? מלבד כי על כל פנים גם סברא זאת של הזוהר לא תכון ולא תקום להיותה מתנגדת לסברת הרמב"ם שאמר ג' פעמים כי מלך המשיח יהיה מזרע שלמה דוקא, ובכל כיוצא בזה יותר יש לנו להחזיק בדעת הרמב"ם ממה שנלך אחר סברת הזוהר. אבל בכלל יראה לי שאין לנו שום תועלת בחקירה זאת, כי מה איכפת לן אם יהיה המשיח מזרע נתן או מזרע שלמה? יבא הטוב מכל מקום! הלא בימים האלה אחרי כמה בלבולים שסבלנו אין בידינו להכיר שלשלת יחס בני דוד כל עיקר, ואין אנו יודעים אם יש עוד במציאות אחד מזרעו בין מבני שלמה בין מבני נתן אם לא, ואף אם ישנו במציאות (כמו שחוייבנו להאמין) הנה לא נוכל להביא ראיות על יחוסו, ואם למחר יבא הגואל המובטח לנו ויאמר: אני מזרע דוד! ויעשה כל האותות המיוחדים לאמתת שליחותו, בודאי שלא יתעורר שום אדם לשאול ממנו: האתה מזרע שלמה או מזרע נתן? כי אין לנו בזה לא צורך ולא תועלת ולא שום נפקותא, גם לא יעלה על לב שום אדם לשאול לשמו, אם הוא נקרא מנחם בן עמיאל, או צמח, או בר נפלי, או שילה, או ה' צדקנו, או אחד משאר השמות שנתנו לו חז"ל על צד הדרש, כי לא השם הוא העיקר, גם לא יחוסו אחר נתן או אחר שלמה הוא העיקר, אבל העיקר הוא הגאולה בכללה לא פרטי הגואל, לכך אני אומר כי אף אם לפעמים יש איזו חולשה או פרצא בטענות בעל המטפחת (כאשר באמת יש לי הרבה להשיג עליו ויבואו דברי אי"ה בהערות אשר אכין לביאורי על ס' בחינת הדת) מ"מ עלינו לשבח מלאכתו אשר עשה להרחיק מגבולנו דעות זרות אשר תעמודנה מנגד לשרשי דתנו התמימה, והמליץ הנשגב הר"ר בלאך אשר איננו כדאי לדון לפניו בקרקע טוב לו כי ימשוך ידיו מחקירות כאלה של מה בכך, וישוב ינחמנו בצוף נופת אמריו הנעימים בחלק השלישי מס' המפואר שבילי עולם, אשר עיני כל הולך מישרים אליו תצפינה. סלח נא, ידידי, כי לא אוכל היום לערוך לפניך משפטי על הספרים הנותרים כאשר עשיתי כפעם בפעם וכאשר נדרתי לעשות בכל מכתב ומכתב, כי הוכרחתי עתה לקצר מפני כמה סבות, אכן בא יבוא דברי לשלם נדרי לימים לא כבירים, ועתה אשים

קץ למילים בדרישת שלומך, בלקיחת ערובתך, בזכרון אהבתך, בעתירת טובתך, בהלל נדיבתך, בבקשת ידידותך, הצעיר יש"ר.

הכותב והחותם פה גערץ בחמשה לחדש מנחם ש' התקצ"ב.

8.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Brody**.

אלהים עמך גבור החיל, איש אמונים אוהב התושיה, ומכבד מכבדיה הנכבד הר"ר יצחק בלומענפעלד יחי' שלום עד בלי ירח!

בשגם רבו טרדותי בימים האלה ימי אסיפת התירוש מן היקבים, והיה בתבואות אצטרך לפזר רגלי אל חלקת השדה אשר חנני אלהים כי זה חלקי מכל עמלי, עד שמזה הטעם חדלתי כהעת מלהתעסק בביאורי על ס' בחינת הדת אשר אשר פעלתי יותר מחציו, בכל זאת לא אמנע מלהשיב למכתבך הנעים מיום כ"א תשרי הגיעני תמול, ועלז לבי בשמעי כי באו צרורות הספרים אל עיר וויען ובלי ספק כבר הגיעו כהיום לידך. ועתה הכינותי מן הבא בידי צרור אחר להקריב לפניך מנחה חלף נדבתך. אך מעט הוא את אשר יכולתי לאסוף הפעם, ואתה בטובך תרצה את המעט המוגש לפניך בלב תמים, ואלה הספרים הלוטים בשמלה אשר מסרתי היום אל הבי דואר להוליכם אליך: ס' קמח סולת, ס' מרפא לנפש, ס' אורח חיים, ספרי מוסר בלי ספק לא נראו ולא נמצאו במדינתך, מדפוס קדמון מאוד, ס' תכונה כ"י כולל לוחות רבות בלשון ערבי ובכתב עברי, והגם כי לא יהיה לך תועלת ממנו בהיותך בלתי מבין לשון ערבית, חשבתי כי לא יבצר במדינתך איש יחפוץ בו, ואתה תוכל להצמידו אליך במתנה זו, ס' הלולא רבא, ס' מנחת יוסף, ס' פרי מגדים, ס' שיעור קומה עם יוסף חן, אלה שלחתי לך לא בעבור ערכם, כי היו כלא היו, רק למען תראה מהם תכונת חכמי זמננו בערי איטאליאה, במה יתעסקו ועל איזה ציר סובבות מסילותיהם, ס' און גליון חלק מאטעאוס הועתק ללה"ק כ"י, ס' רוח חן לבן תבון כ"י קדמון מאד. אקוה כי תעלה לרצון לפניך התשורה הקטנה הזאת, אם לא מצד כמותה, על כל פנים מצד איכותה. ס' קרית ספר הנדפס בפראג לא ראיתי עד הנה, אך כבר פקדתי להביאו אלי משם, אמנם ס' ציר נאמן הנו בידי, ומאוד תמהתי על זדון המחבר המושך קשתו נגד הסגולה היקרה והיותר עיקרית באמונתינו והוא מצות השבת, וכבר יעדתי להשיג עליו ולבטל חלומותיו, וזה יהיה בהערות אשר אוסיף לביאורי על בחינת הדת, בהם יצא גם זכרונך לטובה כאשר יאות לי לעשות מול איש נדיב כמוך התומך ידי עבדי ה' וחושבי שמו והמכבד התורה ושוחריה. קראתי הספר הקטן מהפראפעסאר **Krug**, ומי ימלל חין ערכו ומי יספר כל תהלותיו! הנמצא כזה איש אשר רוח

משפט ותבונה בקרבו, מליץ יושר לעדת ישורון, יוצא לקראת נשק לעזרת עם ה' ועל אויבינו יתגבר, ומחרפינו אשר חנם רדפונו יתן כקש לפני רוח? הנה כבר התעורר אחד ממשכילי קהלתי להעתיקו ללשון איטאלקית להפיצו במדינתנו.

התענגתי מאוד בקריאת ס' מערכת ההעתקות וראיתי כי המחבר איש נבון ומכיר היטב הענין אשר עליו ידבר, גם חקירותיו טובות ומועילות מאוד למתחילים ללכת בדרכי המליצה, והגם כי כבר קדמוהו המשכיל והמליץ המפואר הר"ר לעווינזאהן ז"ל בספרו הנכבד מליצת ישורון אשר הולך סובב גם הוא על אלה הענינים, גם לו יתר שאת על כל דוברי צחות בימים האלה, בכל זאת לא יגרע זה המחבר לבא גם הוא במספר הנכבדים שומרי התועלת הכללית, ועוד ידי נטויה לשבח ולהלל מלאכתו אשר עשה, רק זאת לא אמנע מלהודות לך כי הפרק הראשון מספרו לא יתן עונג לקורא בו כמו שאר פרקי הספר, באשר בזה הפרק העמיק המחבר יותר מדאי בהצעת טבע ההעתקות וחילוקיהן למיניהם, ונכנס בענינים דקים מופשטי החומר אשר אין להם תפיסה כ"א במחשבה הדקה, עד שבאמת ילאה שכל הקורא לרוץ אחריו בכל אותן החקירות הדקות אשר אין בהן תועלת כל כך ולפעמים יקשה להבינם מחמת קוצר יד הלשון בענינים האלה, ואחשוב כי יותר טוב היה לו להשמיט לגמרי הפרק הראשון ולהתחיל ספרו מן הפרק השני, כי לולא כן יש לחוש פן יכשל כח הקורא ונבול יבול בהתחלת הקריאה וישליך הספר מידו טרם הגיעו אל הדברים המועילים שבפרק השני. המשכיל לעטעריס דרך על במותי השיר והלליא לעוף ולשכון על גפי מרומי המליצה, חבוריו הנדפסים יתנו עדיהם כי יש לו יד ושם במלאכת השיר, ויכינו לו מקום נכבד בין מבחר משוררי אומתנו, אולם בענין המשקל והחרוזים והיתדות ושאר תנאי השיר הנהו גם הוא כשאר משוררי אשכנז צולע על ירכו, מוסיף וגורע בלי שיעור, ומלא חסרונות אשר נולדו מפאת שינוי הקריאה אשר להם. ובעבור זאת לעולם לא יערבו שירי האשכנזים לאוזן הקורא האיטלקי, לכן אם יאתה לו תהלה מצד החומר לא תאות לו מצד הצורה, בשגם יש להליץ בעדו ולומר כי הוא אינו אשם בדבר יען הלך אחר המורגל במדינתו ואין ביכלתו לשנות אופן הקריאה ממה שהוא שומע יום יום ממלמדיו ומיודעיו. — ס' גידול בנים נכבד בעיני מאוד, וטובה גדולה גמל המחבר המשכיל לבני עמנו בהציע לפנינו דרכי שמירת הבריאות לילדים מעת הולדם, כי דבר יקר הוא מאוד, ואף גם זאת עלינו לשבח את החבור המפואר הזה בעבור נקיון מליצתו המעוטרה והנשגבה אשר בה הראנו את כחו הגדולה, עם כי קשה מאוד למצוא מלות הגונות וכשרות לכל מושגי חכמת הרפואה בשפת עבר העניה והדלה בשרשיה מתי מספר, לכן מלבד התועלת שיש לענינים ההם מצד עצמן, עוד להם נאוה תהלה מצד הלשון הצח והנקי אשר יתלבשו בו, ומי יתן וירבו בינינו חיבורים יקרים כמהו לתפארת הלשון ולתועלת האומה! — בימי

הנה העבר המילותי לקרות ה' גנזי נסתרות או גן אלקים ששלחת אלי כ"י, אך לא באתי עד תכליתו, לכן לא יבואו משפטי עליו בזה הפעם, וביותר בראותי שהוא הולך בארוכה בהקדמות והלצות יותר מדאי ומשוטט ימין ושמאל בענינים אחרים בלהג הרבה, ואנכי תאבתי לשמוע ממנו ראיות ברורות על אמתת ה' הזוהר כי (כך חשבתי) לולי נתברר לי שהוא אמיתי ושהוא מפי רשב"י בודאי לא היה טוען על עצמו משא כבד כזה לחבר פירוש עליו, אך עד הנה תוחלתי נכזבה והגם כי קראתי יותר מחציו לא מצאתי בו מופתים ברורים על זה, ואולי יבאו במשך הספור, לכן כתר לי עד אעבור עליו עד קצו ורק תודיעני עתה אם חפצך שאשלחהו לך בחזרה או אם אוכל לעכבהו אצלי אחרי קריאתו, כי לא גלית אזני על הדבר הזה. פה אחדל לעת עתה וליום מלוא אשוב שנית להגיש לפניך הערותי על יתר הספרים אשר התנדבת לכבדני בהם, כי הם לי תמיד לששון ולשמחה ובהם לבד אמצא נחת רוח מכל עמלי ומיגיע כפי המרובים אשר נטל עלי הזמן, כי זה חשקי וזה מגמת לבי כל עוד בחיים חיתי. הנה הודעתי לידידי החכם הר"ל הנמצא כעת בעיר טריעסטי את חפצך לקבל מידו אגרות כ"י להפילם בישראל והוא השיבני כי בזה הפרק לא יוכל דבר מאומה על זה הענין, אך בשובו לעיר פאדובה יראה מה לעשות ויחיבך דבר כאשר עם לבבו, ועל אודות העתקתו האיטלקית של סדר התפלה לא ידעתי עד הנה אצל מי נמצאת לקנותה עבורך כי איננה בידי המדפיס שמיד, ואם לא אמצאנה ביד קרובי הר"ר מאיר לאנדעק יחי' מוכר ספרים בעיר טריעסטי אז אשלח לך את ההעתק היחיד אשר לי לבעבור תדע כי פקודתך שמרה רוחי וכל מחסורך עלי. ולעומת חפצך לקבל גם ממני אגרות כ"י הכמוסים באוצרותי ידוע תדע כי זה שנים נשאלתי על ככה מאת הר"ר . . . ויען בריתי היתה אתו האהבה והידידות פתחתי לו אוצרותי ושלחתי לו קונטרים מלא אגרות נחמדות ובתוכן גם מכתב יקר מאוד להר"ר רמ"ו זצ"ל שלא בא מעולם בדפוס את כולן הבטיחני להדפים בחבור מיוחד, אמנם הקונטרים הזה נמצא כהעת ביד האדון המדפים שמיד בעיר וויען עם ספרים אחרים נכבדים כ"י לפקדון בעד סך אלף זהובים מ"כ מהר"ר . . . חייב להמדפים בעבור ספרים שקבל ממנו באמצעות רעקאָמאנדאַטיאָן שלי, אך שלא להטריחך בסיפור המאורע המגונה הזה (כי אין קץ אל הזעף אשר סבלתי בעבורו) די לי להודיעך כי זה האיש התל בי ובהמדפים על שאנכי הסתר הסתרתי פני ממנו, וזה שנתים ימים לא ידעתי מה היה לו (אם הגיע לאזנך שמץ דבר ממנו נא תבשרני קורותיו מוצאיו ומובאיו), מעתה אתה איש חכם תבין מזה כי אין לי רשות להוציא מתחת ידי שום העתק מן האגרות הנה טרם אדע מה יעשה המדפים בהן, כי עודן תחת ידו ומי יודע אם יצאו לאור ומתי יצאו, פן יחרה אפו בי על שאחשב לו נזק בהשיג גבולו, וכן לא יעשה. אך טרם אכלה לדבר מוטל עלי החוב לשלם אלף

תודות לנדבת הגביר המרומם החכם כ' אלכסנדר קאללער יחי' על אשר נשאו לבו לכבדני בס' איגרת בנו של הרמב"ם ז"ל ובס' ידיעות שלמה הנכספים לי מאד, ובמה זכיתי לפניו לכל הטובה הזאת ואני לא אהיה כאחד מעבדיו ומעולם לא גבה לבי להתקרב אליו, לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום והיתה לו זאת למזכרת אהבתי אותו ולאות ולמופת כי מוכן אני לשרתו כל הימים ככל אשר ייטב בעיניו לצוות עלי לטובה, ולך ידידי, צדקה וחסד ורחמים וחיים מאת אלהי האמת הצופה והרואה ביושר לבבך, ותגמול צדקתך לדור דורים בעולם שכלו ארוך כחפצך וכתשוקת אוהבך ומכבדך. יש"ר

הכותב והחותם פה גערץ ביום ד' לחדש חשון ה' התקצ"ג.

9.

Schreiben des Herrn **J. Wahrmann** in **Jaroslau** an Herrn **Jgnaz Blumenfeld** in **Brody.**

בע"ה יאראסלאוו ב' טבת תקצ"ג.

לכבוד איש חסד מתפאר בעדי החכמה, ה"ה התורני השלם
הר"ר יצחק בלומענפעלד נ"י שפעת ברכה תכסך סלה!

מכתבך היקר מן כ"ו כסליו הגיעני ביום ו' העבר. בו בקשית דבריך אלי על אשר לא עניתך זה ארבעה ירחים ואנכי השתוממתי, כי מהר אחר בוא מכתבך אל ידי כוננתי דברי אליך והמלאתי לך כחשי תודה על טובך להודיעני דברי החכם המפואר מו"ה יש"ר, ולא לי, כי זדון שלוחי או שלוחך אשר אבד ממנו המכתב גלל עלי מחשבת און, כהיות נקל בעיני מכתבך מהשיב עליו, והנני שולח לך העתק דברי משליחי לסעפטעמבער.*)

---

*) הא לך קורא מכתבו הראשון אשר כתב אלי בלשון אשכנז:
איהר זעהר ווערטהעס ערהיעלט איך מיט פיעלעם פערגניגען, אונד איך מוס בעדויערן, דאס איך דורך איינע רייזע נאך בארטפעלד, וואָ איך מיך אייניגע וואָכען אויפהיעלט, געהינדערט ווורדע, איהר שרייבען פריהער צו בעאנטוואָרטען. איך דאנקע איהנען פיר איהרע גיטיגע מיטטהיילונג דעס אורטהיילס פאָן דעם ריהמליכסט בעקאננטען ה' יש"ר איבער איינע שריפט מערכת המעתקות. זיינער מיינונג, דאס דער ערסטע אבשניטט זעהר סובטיל זייע, דיא דענקקראפט דעס לעזערס, בעפאָר ער צו דען פאָלגענדען ניטצליכען אבשניטטען קאָממט, ערמיעדע, אונד דאס עס דאהער בעססער געוועזען וועררע, דענזעלבען וועג צו לאססען אונד דאס בוך מיט דעם צווייטען אבשניטטע אנצופאנגען, קאנן איך יעדאָך ניכט בייפפליכטען. ווען דאס בוך נור צום פאָרטראגע בעשטיממט וואָרדען וועררע, דאן ווירדע עס פרייליך בעססער געוועזען זיין, דען צעהלונג

עוד ראיתי מתוך מכתבך, כי לשון שקר פגעה בכבודך, לאמור, כי שמתי דופי בספר עיקר התורה והפילוסופיאה אשר חבר החכם המפואר הר"ר יש"ר, ואיך יעלה על רוחי לדבר רע באיש הנכבד הזה אשר אהבתיו מאז ראיתי ספריו היקרים ואשר כל מאמציו לאחד דרכי הדת עם נתיבות החכמה, ובאמת לא קדמונו אדם בפעלתו לעבור כל חלקי הפילוסופיאה (בהבנתה הרחבה) ולהוכיח להמון

גלייך מיט דעם רעזולטאטע דער אין דעם ערסטען אבשניטטע ענטהאלטענען דיסקוויזיציאָנען, דיא מיינע וויססענשאַפֿטליכע קענטניס אונד מיינען געאיבטען פֿערשטאנד פֿאָראויס זעטצען, בעקאננט צו מאכען. דא איך אבער אין אנזעהונג דעס בעגריפֿפֿעס דער טראָפען זאָ וועניג אלס אויך אנדערער לעהרבעגריפֿפֿע פֿאָן דען ביזהעריגען לעהרערן דער רהעטאָריק אבווייכע אונד גלייך אין דעם ערסטען §. דיא איינטהיילונג דער טראָפען אין צוויא קלאססען בעגרינדע; זאָ מוססטע איך מיינע שריפֿט נאָטהווענדיגער ווייזע צו נעכסט אן דען זאכקעננער ריכטען, אונד איך, ווען איך ניכט איין האלבעס ווערק ליפֿערן וואָללטע, איבער מיינע פֿערשידענהייט פֿאָן דען ביזהעריגען טהעאָרעטיקערן אונד פֿאָרנעהמליך איבער דען אונטערשיעד דער ביידען אויפֿגעשטעללטען קלאססען, זאָוואָהל אין אנזעהונג איהרעס בעגריפֿפֿעס, אלס איהרעס אורשפּרונגעס אין דער טהעטיג-קייט דעס געמיטהעס אומשטענדליך ערקלערען; אונד איך שמייכלע מיר, דאס מיינע אונטערזוכונגען, ווען זיא אויך סובטיל זינד, דאָך ביים יעדען, דער זיך מיט דען מאטעריען, מיט דענען דיאזעלבען אין בעריהרונג שטעהען, בעפֿאסט האט, איהרע לוסטיאוונג פֿינדען ווערדען, דער אומשטאנד, דאס זיא ניכט אים ערסטען אויגענבליק אויפֿגעפֿאסט ווערדען. איזט קיין גרונד, דאז בוך מעהר קיינער אויפֿמערקזאמקייט צו ווירדיגען. ווען וויר איבעראלל זאָ צו ווערקע גינגען, זאָ מיסטען זעהר פֿיעלע ניצליכע שריפֿטען צום עוויגען אררעסטע אין דעם ביכערשראנקע פֿערדאממט ווערדען, דער מינדער אונטערריכטעטע, דעם דער ערסטע אבשניטט צו שווער פֿיעלע, קאן פֿאָן דעמזעלבען בלאָס דען ערסטען §. לעזען, דאז איבריגע אבער איבערשלאגען, אונד זאָדאן צום צווייטען פֿאָרט-געהען; אָדער ווען ער מיינע גרינדליכערע איינזיכט אין דאז פֿאָן מיר דארגע-שטעללטע סיסטעם צו האבען אונד דיא בעוועגגרינדע צו דעמזעלבען צו וויססען ווינשט, זאָ קאן ער דיא אים ערסטען אבשניטטע בעריהרטען וויססענשאַפֿטליכען בעגריפֿפֿע אין אנדערן לעהרביכערן נאכלעזען, אָדער — פֿאללס ער בעשיידען גענוג איזט — פֿאָן זאכפֿערשטענדיגען אינדיווידוען אונטערריכט איינהאָלען. דיעזעס גיבט מיינעס עראכטענס אויך דעם תורני דיא פֿאָרטהיילהאַפֿטע פֿער-אנלאססונג אן דיא האנד, זיך מיט דען לעהרבעגריפֿפֿען דער נייערן פֿילאָזאָפֿהיע אין קענטניס צו זעטצען, דען אונערלעסליכען פֿאָרשפּרונג, דען דיא געלעהרטען אנדערער נאציאָנען אין יעדעם וויססענשאפֿטליכען פֿאכע געוואָננען, מיט בעוואונדערונג אנצוערקעננען, אונד זיינע אויפֿמערקזאמקייט פֿאָן דען אראבישען איבערזעטצונגען, אן דענען ער, ווען ער אנדערס איין אולטרא-תלמודיסט איזט — שטעטס קלעבט, אויף דיא ערגעטצענדען געפֿילדע דייטשער שריפֿטשטעללער הינצולענקען.

הרבנים, כי אין סתירה בין אמונתנו ובין הפילוסופיא ולהלהיב תשוקתם לעדות עדי החכמה, למען ישמו תפארת עמם, ונהפוך הוא, כי דרכי מאז להמליץ בעד הספר הנזכר לכל הבאים אלי היודעים לקרוא ספר וגם אשאילהו לאחרים, וגם כעת איננו בביתי, כי השאלתיהו לתורני אחד במקומי, וכל דבריו צדק בבחינת היותו מתאמץ להוכיח התכלית המודעת ע"פ שם הספר, ר"ל הסכמת התורה והפילוסופיא; אמנם בבחינת היותו מתרחב על ענינים אחרים היוצאים מהגבול הנזכר, יש לי דברים. ואחרי אשר כדברי המחבר בדבריו ע"י מכתב יקר אשר יתנוסס בו רוח חכמה וענוה אחשוב כי נגד המוסר הוא לחלקם לאחרים, וטוב להודיע להחכם המחבר.

ובקורת החכם הזה על ספרי למה תכעיסני! הלא הרשות נתונה לכל אדם לחשוב מחשבות על כל דבר ולשפוט עליו הטוב הוא אם רע ואיך נלחצהו לכלוא את רוחו, גם הוא איננו מחייב את כל קוראי ספרו שיאמרו צדק דבריו, ויוכל המחבר או איש אחר לבטל טענתו, וכבר הכינותי מכתב להחכם יש"ר בו הצעתי הסבה אשר הניעתני לכתוב את הפרק הראשון, גם כי הוא עיוני יותר מדאי, ואיננו נתן להבינו לקורא הבלתי רגיל במדעים; והוא נטות מחשבותי מהמחברים אשר קדמוני, ולפי דמיוני כל כותב ספר אשר דעתו נוטה מדעת המחברים אשר קדמוהו מחויב הוא להצדיק מחשבותיו ולהציע טענתו נגדם, וע"כ לא ישר בעיני דרך החכם לעווינזאהן ז"ל אשר בספרו מליצת ישורון דבר גם הוא בהעתקות (הנקראות בפיו שאלות); אכן לא שם לבו רק על מקצתן, ולא על כלן, ד"מ מליצת סינעקדאכע ומעטאנימיע הזרים, כאלו לא נזכרו בספר מבעלי העיון ותחת זאת הגדיל העתקות אחרות, כמו ההתול (איראָניע) אשר הסירו בעלי העיון האחרונים מכללן, (ראה בספרו עלה 17.) גם הזכיר מליצת ההקפה (פעריפראזע) אשר לא נחשבה אצל אחד מבעלי העיון בתוך ההעתקות, ואם דעתו נוטה ממנה, היה לו לבאר מחשבתו ולהציע טענתו עליהם. ובאמת המעיין היטב במושג המליצה הזאת ימצא, כי החשבה להעתקות הוא ערבוב המושגים. והחכם הר"ר יש"ר השיב לי במכתב אשר הזכרתי למעלה, בו יחזיק טענתו, ולא אכחד, כי נכונים דבריו בבחינה אחת; כי אם כתבתי חבורי בשפת אשכנז, רבים היו הקוראים והמבינים בקלות אף הפרק הראשון מספרי, כי לא מעט המה החבורים היוצאים לאור בכל שנה ונמצאים בהם עמוקי הרעיונות מחבורי, ובכל זאת רבו השואפים אליהם וקוראים אותם. ואולם הלומדים היהודים אשר במדינתנו, לא נסו בחקירות כאלה. כי לומדי הפילוסופיא יפנו עורף לספרי עבר, ורבים גם לחץ המדרשים (שולצוואנג) ימנעם מרדת אל עמקי המדעים, ויסבבם לקוץ בהם ולהשליך ספרי החכמה אחר גוום, כאשר ינידו רגלם ממדרשי הפילוסופיא. ונבחרי עמנו אשר ישימו לבם אל שפת אבותיהם וגם ישענו במדעים וידבקו בהם

מעט מזעיר המה; ואנכי כאשר נלאיתי להגיע הפרק הראשון מטעם הנזכר שמתי עצמי על כבודי עמנו במדינות אחרות.

הספר אוהב גר ראיתי עודני בפעסט, ויישר בעיני מאוד התאמץ האיש היקר הזה אשר אני מכיר אותו פנים בפנים בפירוש ונוסחאות התרגום הארמי ובהצעת ההבדל שבין שתי הלשונות ארמית וסורסית, ולואי לכל השמים לבם על שפת עבר שיפנו ג"כ אל הלשונות הקרובות לה, הנקראות לשונות שמיות (סעמיטישע דיאלעקטע), גם ידעתי, כי מזכיר שמי בהערה אחת על הפסוק: ועשה בצלאל (שמות ל"ו א') אכן יען כי היה הספר הזה רק זמן קצר בידי, לא אוכל כעת לחרוץ משפטי בבחינת ערכו.

דברי מוקירו, יהודה וואהרמאן.

10.

Schreiben des Herrn **S. L. Rapoport** in **Lemberg** an Herrn Rabbiner **Hirsch Chajes** in **Zolkiew.**

ב"ה יום ד' הי' התק"ל.

כבוד ידיד לבי חמדת נפשי הרב הה"ג הגאון צבי תפארת עדתו, צעיר לימים וישיש לחכמה כש"ת מהור"ר צבי הירש חיות נ"י האב"ד דק"ק זאלקווא והקרייז יצ"ו.

כמו חרש וחושב וכל מוציא כלי למעשהו, ישמח לשמוע משפט הרואים את מלאכתו, אם יתנו לו פאר והדר, כי רק אז יגיל אם ידע אשר לא לריק פעל ועשה, ויותר תרבה שמחתו, אם בין מהללים אלה ימצאון גם חכמי לבב מבינים בכל מלאכת מחשבת, כן חכיתי אנכי לשמוע משפט מחברתי אם קטנה היא, וככה שבעה נפשי עונג בהגיע לי אגרות מחכמים גדולים במרחקי ארצות שונות אשר יכבדו את מפעלי וישימו עליו כמוצא שלל רב. הן הנה תרהיבנה עוז בנפשי להוסיף אומץ ולבצע את אשר החילותי בקדמוניות עם ישראל ותולדות חכמיו, אחרי ידעתי ברור כי לא לשוא היתה יגיעתי עד כה ויגדל עוד משושי עת הגיעו לי דברי מכ"ת הנעימים ואותם ענדתי עטרות לראשי, יען חשבתיהו לראש בין כל משופטי, כי מי גבר בדורנו אשר העמיק הרחיב למודו בכל ספרי ישראל וגם בספרי חכמי העמים המתיחסים לענינו, כמו מכ"ת עם כל ילדות שניו, ויהי למופת בינינו וכן ישאר עוד לבאים אחריו, אם ישא רוח ה' לפעמו אשר יחרות מעט מחכמתו בעט ברזל ועופרת, כי אז דור לדור יזכירו שמו לכבוד ולתפארת. הן אמנם מצב מכ"ת אשר נועד לו מרום, יבקש ממנו בל יטמון ידו בצלחת וישקה ממי תבונתו לכל צמא, כי משמרתו משמרת כל גדול בישראל. הופקד למורה על עדה נכבדה

ונבחר ללמוד וללמד, וכל מטרת חפצו היא הגות לבו בתורת אל חי מורשת קהלת יעקב, ועסקי העולם לא יטרידוהו, זאת היתה ג"כ נחלת עבדי ה' כל חכמינו הקדמונים ובהם גם המצויינים כרבינו סעדי' ר' שמואל הנגיד והרמב"ם ז"ל. כלם היו מורים וראשים לעדתם וכלם השאירו אחריהם ברכה בכתבם על ספר כל אשר למדו לתלמידיהם או העלו רעיוניהם הנשגבות בהשתעשעם בדד עם מאמרי השכל והמדע, וזאת גם מנת פנ"ת, אשרהו! ולכן ראוי וכשר לפניו ללכת בדרכיהם וכמוהם יעשו. והנה רחב שדה החכמה עוד ינשב למעלה, עוד מקום רב לפני פנ"ת להתהלך בו לאורך ולרוחב, להשרים בו גזעי חמד ולהוציא נטעי תנובות בענינים הרבה. כן בדינים והלכות לחדש בלשון נח על דרך לשון ס' היד ולהסיר מהם כל קושי הספיקות והמחלוקת, כן בפירוש ספרינו הקדמונים אשר חלק רב בהם עוד כספר החתום, כמו ספרי הירושלמי ומכילתות וספרי, כל אלה יחכו עוד לחכם לבב ואמיץ כח כמוהו, להבין בכל תיבה וענין המתיחסו' להם ולהאיר בהם כל מאפלי', ולמה יקרב פנ"ת למשאלות העת אשר תפציר בו ותאמר „איה תוחלתי, מה תתן לי ואנכי הולכת ערירה, הבה לי זרע עושה פרי למין האדם ולא אמות עקרה." כי לא במהרה יולד איש כדמותו וכתכונת רוחו. לא כן אנכי, הושלכתי בכף הקלע בעניני תבל ומטרידיה. יש רועש שכינו ואיך תנוח נפשי ורוחי לעבוד עבודתן אשר נועדה לכן. אוי לי כי יאמר עלי כאשר יאמר משל הקדמוני על טנטלוס, ואחריו על בן המוכן, (ירושלמי פ"ב דחגיגה) כי כמוהם כן תערוג נפשי על אפיקי מי תושיה, אשר עיני תחזינה מקורם וידעתי היטב את מרוצת נהרותם. אך כבואם כן יחלופו ויעבורו מפני פעם אחר פעם, ומונעים רבים ימשכוני אחור ולא יתנוני לשבור צמאי. והנה קצות השנים, עת תחל שנה חדשה אחרי ספה זה מעט שנה העוברת, תחת אשר יקראו לכל גבר משכיל לתור ולחשוב מה פעל רוחו בכל משך השנה, באשר הוא אדם, מה הועיל לנפשו לנפשות אחיו ובני עמו או גם לכל יושבי תבל, אף יעוררהו לתקן בעת הבאה את אשר עות, למלאות הנחסר ולהשיב לה את אבידתה אשר אָבַד ממנה עד הנה, יקראו אותי לחשוב בזהב בכסף ובנחושת, לתור בחפש מחפש אם ירבה או ימעט עושר קניני אשר לא יתן גם להם יתרון כי אם ראות עיניהם ואולי ישמור עוד לרעתם, ומאומה לא ישאו ממנו בידם: אף יעוררוני להתאמץ עוד מקדם לתפור ספרים חדשים ולרשום בהם מספרים ריקי התועלת, ואין לי בהם רק היגיעה לערוך אותם לחברם ולחסרם, להכפילם ולחלקם כפי אשר יבקש המסחר והעסק. זה מנת חלקי בתבל אללה, ואולי יספיקו דברי אלה אשר לא הוספתי או גרעתי בהם מאומה מאשר הוא באמת, להצדיקני אם אתאחר או אחדל מהשיב לאיש ואיש על דברי חכמתו אך לא באלה נכלל פנ"ת. גדול הוא ורב ואמנותיו פקודות המה לי למשר כפי

יכולתי לדרוש ולחקור עליהן ולהודיע לכ"ת כל אשר העירותי בהן. אך לזאת ישלח אם דברי לעו ולא נערכו כראוי לפכ"ת. אלכה נא אחרי רשימותיו ואותיותיו, ובכל אות ואות אגלה את דעתי, וזה החלי בעז"ה:

א) ישא הכ"ת לדבר הזה אשר אומר לו, כי כל אות זה נמלא מְעַט בחפזון נפלא ובעת אשר הטרידוהו ענינים שונים מתורתו ועבודתו, וכמעט לא יש בו שורה אשר אין להעיר עליו, בתחלה כתב וז"ל כי הנה ר' מכיר אחיו של רגמ"ה הוא היה הראשון אשר המציא ערוך ע"ס א"ב כי ערוך של רב נתן גאון לא נודע עדיין אם היה ע"ס א"ב עכ"ל. והנה מבואר במחברתי שבעל היוחסין הביא ערוך של רב נתן נ"ע שם באות הנ' ובאות השי"ן, ויותר ראיתי עתה שאף אם לא היה מבואר כזה ביוחסין הייתי מוכיח בעצמי זאת ועוד אחרת והוא שערוך זה של רב נתן בעבור שהיה יקר מציאותו כמו שלא ראוהו כבר בעל הערוך והבאים אחריו לא בא ליד בעל היוחסין רק אחרי גמרו את ספרו, ואז הוסיף אח"כ מערוך של רב נתן כל המתיחס לענין ספרו, וכל זה מוכח שרק במקום אחד מרשים בעל היוחסין את רב נתן בשמו ושם אביו ובשאר מקומות מביא רק שמו לבד ופעמים גם רק ספרו בלא שם המחבר כי סמך על המקום האחד. והנה מהראוי היה להגיה רשימה המבוארת של שמו ושם אביו במקום הראשון אשר יבאוהו והוא בדף ד' א' אלא כהנא דדייק בשמות, ולמה המתין ברשימה זו עד דף ע"א אחרי שכבר הביאו פעמים רבות, אין זאת רק שכבר גמר ספרו ובא לידו אח"ז ערוך של רב נתן והיו שונה בו כסדר לאות מה מתייחס ממנו לחבורו ומצא באות ראשון שראוי להביא ממנו נ"ע אבא בר מר שם חכם, והוסיפו בגליון ספרו למקום הראוי והיא בסדר א"ב של האמוראים, (וכבר הראתי במקום אחר כי הרבה הוספות מגליון נכללו אח"כ בפנים ס' יוחסין וכמה פעמים שלא במקומן והביאו עי"ז את בעל ס"הד לטעיות הרבה) ובכר בפעם ראשון לרשום גם שם אביו למען דעת איזה רב נתן הוא זה בעבור שהיה שנים או שלשה בין הגאונים ששמם כן ושונים רק בשם אביהם. ואח"ז לא שם עוד לרשום שם אביו וסמך על רשימה שרשם כבר אע"פ שמה שהעתיק אח"כ בזמן מאוחר הי' נמצא לו קדימת מקום בס' היוחסין והשערה זו נכונה אע"פ שנראה קצת כמחודדת, ועכ"פ מוכח גם מזה סדר הא"ב של רב נתן חוץ מהמבואר כנ"ל. כתב עוד והנה זה ר"י בר"י ר"ל ר' יצחק בר' יהודה (המובא מפכ"ת בשם מהרי"ק סי' פ"ב ונ"ל ל"ב) המפורסם למחבר ס' העתים עיין תוס' ברכות ספ"ב עכ"ל. ובאמת מפורסם להפך שמחבר ס' העתים הי' רבינו יהודה אלברצלוני או אלברגלוני. וראיתו לסתור מתוס' ברכות שמבואר שם כדברי וכן בהרבה קדמונים והרמב"ן קוראהו לרוב בשם הנשיא ועיין מלחמות ספ"ק דמגילה וסוף ספרו ובשאר מקומות. כתב עוד ובמרדכי דשבת ראיתי שם'

העתים חברו ר"י ב"ר אלברצלוני בעל השטרים עכ"ל. הנה לא ירשום כפ"ת אף המקום בשבת, ואני לא מצאתי שם זאת. ואם נמצאו שבוש הסופרים הוא בלי ספק שהחליפו ר"י בריב"ר בעבור שיווי הכינויים אל ברצלוני, ובשם הגדולי' כתב שרבינו יהודה הי' תלמיד ריב"ר אע"פ שלא ידעת עוד מקור לדבריו. כתב עוד וזה ר"י בר"י הי' רבו של רש"י כאשר הביא פעמים עכ"ל זה אמת ומצוי הוא בפי כל הקדמונים ובדברי רש"י הרבה וא"צ לראיות. אבל זה לבד הי' מספיק לו לברר שאינו מחבר ס' העתים שהיה ספרדי ומוצא מכל הספרדים ושמו מוכיח עליו אל ברצלוני, ורש"י הי' דר בצרפת הצפונית וכן בלי ספק רבו ר"י בר"י ובס' הדברות ר"י לבע"הע ראיתי מפורש רבינו יצחק ב"ר יהודה הצרפתי. ושני לעזין שלו המובאים מפירושיו לברכות ולב"ק הם צרפתים (רש"י ברכות ל"ט א' ד"ה דורמסקין) והנה רגמ"ה הי' בלי ספק צרפתי כנודע ור"י בר"י שאל ממנו (ס' הישר סי' שכ"ט) וגם שמע מפיו (הגהמיי' סוף חמץ) ונראה שהי' תלמידו או כעין תלמידו בעבור שקבל ממנו הרבה. ולפ"ז היה רבינו גרשון רבי' דרבי' של רש"י. ויתכן א"כ שלזה כיונו רש"י ורשב"ם בפסחים (קי"א א') המובאים ממנו בתולדות ר"נ (הערה 46). כתב עוד ולפ"ז כיון שהערוך היה תלמיד דרגמ"ה רבו של רש"י עכ"ל. כבר בררתי (שם) שלא היה רגמ"ה רבו רק רבי' דרבי' של רש"י וכמו שבררתי עתה יותר בסמוך. כתב עוד ור"י בר"י הי' רבו של (רש"י) אפשר ישאל (ר"נ) שאילה זו ממנו והוא נקרא ר' נתן המכירי מפני שהלך בעקבות ר' מכיר עכ"ל. כל השערה זו תפול מעיקרה ע"פי המבואר בשבלי הלקט (סי' כ"ט) וז"ל וכדברי ר' נתן המכירי בשם רבו רבינו שלמה ז"ל (והוא רש"י יעו"ש) ע"כ א"כ הי' תלמיד של תלמידו דרגמ"ה. ורבינו נתן בעל הערוך הי' בעצמו תלמיד של רגמ"ה. וגם איך ישאל בעל הערוך (תלמיד רש"י כפי דבריו) מר"י בר"י אחרי נודע כי רבו רש"י שאל מר"כ כמו שבררתי (הערה 2) ועוד אגלה דעתי בסמוך על ר' נתן זה המכירי. הן אמנם יש להעיר עוד שמ"ש מהרי"ן בלשון מצאתי כתוב הוא מבואר בראב"ן דף קי"ט סע"ג ושם כתב ר' נתן המכירי שאל את ר' יצחק בר' משה. אכן נראה יותר נוסחת מהרי"ן שלא נזכר עוד במקום אחר ר"י בר משה בזמן ההוא בין הצרפתים ובודאי לא כיון לר"י בר משה בר סכני שהלך לבבל שרחוק ממנו במקום וגם בזמן. כתב עוד, ומכל האמור יש ג"כ תשובה לדברי כ"ת במ"ש בהערה מ"ו שרגמ"ה לא קבל מרב האי וכו' והנה ר"י בר"י הי' בודאי רבו של רש"י ובכ"ז במרדכי דשבת כתב שר"י בר"י שמע מרב האי הטעם דמאחרין בשבת לקום ע"כ. כבר בררתי בתולדות רב האי (הערה 18) מלשון הגהמיי' פ"ג שחיטה שע"כ אין הפירוש ששמע ממש מפיו רק מה שהיו אומרים תלמידיו בשמו ומפיו, ובל"ז ידענו עוד שרגמ"ה אמר לתלמידיו משום רב האי גאון ז"ל (תולדות רה"ג הערה 46) ועיי"ש הראי' מערך חלק ג'. ויתכן אולי מעת שלקח רגמ"ה הפירוש

שם במשנה דנדה פ"ע ומפירושי רב האי על סדר טהרות שהיו כוללים גם מס' נדה ועכ"פ המשניות ממנה המתיחסות לשאר משניות של כל סדר זה. וכמו שכלל הרמב"ם פירושו למשניות מס' זו בסדר טהרות יעוין פ"ז שם שדומה יטמא כמו שתטמא היא כו' כמו שבארנו בפתיחת זה הסדר עכ"ל והכוונה על הקדמתו הנפלאה לסדר טהרות. ומעתה רחוק הוא להאמין שר"י בר"י תלמידו של רגמ"ה ועכ"פ לעיר ממנו כמו שבררנו, דבר עם הגאון שרבו אמר כבר פירושים ומספריו שהגיע מבבל לצרפת. וכבר היו פירושי רב האי שגורים בפי הגולה בצרפת בפי החכמים, אם מספריו או מאיזה תלמידים רומיים, וביחוד ר"י בר"י ידעם היטב אם ג"כ מספריו או ע"י רבו רגמ"ה או מה ששמע ג"כ ברומי. יעויין רש"י (שבת ל"ב א' ד"ה שכן) ובשם ר"י בר"י מצאתי שאמר בשם רב האי שמפורש בשם ירושלמי, ובכ"ז אין לטעות שמשמע כן מפי רב האי ממש, אע"פ שגם בל' הגה מיי' פ"ב משמיטה יש לדחוק עוד שמצא רבי' פירושי רב האי ולא ר"י בר"י, האמת אינו כן וברור עכ"פ שר"י בר"י לא ראה את רב האי. כתב עוד וכן ממה שהובא בתולדות רב האי דברי הראב"ד שר"י בר משה הידוע בר הכני לא עבר כח בימי ר"י בר"י והלך לבבל ונסמך לגאון על מקומו של רב האי, מוכח מכאן שדברי רש"ל הי' כ"ע נכונים שרבותיו של רש"י קבלו מרב האיי ע"כ. כמה מן התמיהות! הכ"ת משך עוד ר"י בר"י קדם לכאן, שהם הוא ר' יצחק בר' יהודה בן גאות מגדולי מדינת איטאליינה בספרד הדרומית. וגם ר' יצחק בר' משה הלך מספרד לבבל, ומה עניינם לצרפת הצפונית. נשוב לר' נתן המכירי שפשוט אצלי שיקרא כן על אביו ר' מכיר וקרוב שהוא ר' מכיר מחבר הא"ב וסי' מפורש' ולכן נקרא בנו על שמו. והנה נמצא בלקוטי פרדס מרש"י תשובות בין אחים ר' נתן ור' מנחם יעו"ש (י"ט סע"ד) ואני מנחם אומר וכו' (כ' א') אבל אני נתן אחיך מצאתי בתשובות ראשי ישיבות וכו' ואני שמעתי משום ר"י בר"י וע'.

(שם ב') ואני מנחם רוש אחרת עיני וכו' והפטירו בכאן במגנ"לא ובוירמש"א וכו'. (כ"א ו') תשובות ר' נתן לר' מנחם אחי' בהלכות חוש"מ. וכן בשבלי הלקט (סי' ע' וע"ב) וממה שר' נתן מביא בסתם מה ששמע בשם ר"י בר"י, עם ההוספה נ"ע, נדע שלא הי' רבו וגם כבר נפטר בעת כתיבת תשובה זו. ור' מנחם אחיו הי' חי במגנ"לא ונמצאו פיוטים חתומים בשם מנחם בר מכיר וגם בר' מאיר והוא הוא יעוין הקדמת רו"ה לפיוטים, ונ"ל הטעם מפני הגבלת הצרפתים שלא יכלו לבטא ר' רפוי' וקראו למָכִיר מֵאִיר וחתום לפעמים על שם עצם שלו ופעמים ע"ש שקוראי' אותו. וקרוב א"כ שזהו ר' מנחם בעל התשובה לר' נתן אחיו ושניהם בני ר' מכיר. וזכר לדבר עוד בלקוטי פרדס (ע' ד') מפי ר' נתן בר' מאיר. ויתכן שהוא ר' נתן זה ונקרא כמו אביו פעם בר' מכיר או המכירי ופעם בר' מאיר.

ועוד לא אוכל לדעת מדוע קרא ר' מנחם בתחילת פירושו שם עירו לו דבר. גם ראיתי ברמב"ן (פ"ה ג') שכ' וז"ל וכן מצאתי במעשה המכירי (שאשתו של אברהם מתה בע"פ ולא אמרו עלי' צדוק הדין כי אמרו יום שמחה היא) ע"כ ולא אדע אל מי כיון אם לגוף ספר של ר' מכיר או לאיזה ספר של בנו ר' נתן.

ב) אחשוב דברי אודות ר"ם קוירא ורב יהודאי לקיימים ונאמנים, אך בררתי עתה הדבר ביתר ראיות וענינים עד שכפי דעתי לא ישאר עוד שום ספק בזה, ויוסרו כל המבוכות שנבוכו בזה עד הנה כל סופרי הדורות, ויש בידי מזה קונטרס בפ"ע ואולי יודפס אי"ה בוויען.

ג) יפה העיר פר"ת על דברי הרמב"ם ז"ל בהקדמתו לס' היד שכתב וז"ל ומשני הגמרות ומן התוספות ומספרא ומספרי ומן התוספתות, מכולם יתברר האסור והמותר עכ"ל, ולפר"ת ספק לשון זה כזה ומן התוספתא וכו' ומן התוספות וחילוק הלשון יתבאר מפירושי לקמן, ואין ספק שהרמב"ם לא כיון כאן בתוספות לתוספתא שלנו. אך אנכי לא אסור מדעתי על דברי הערוך שאין ספק בו ג"כ שכיון תמיד לתוספתא שלנו כמו שנראה בכל הספר, ובכל מקום שהביא תוספות נמצא הענין בתוספתא, וברבה מקומות ירשום גם הפרק או מקום וענין המסכתא בראשה או בסופה והכל נמצא כן במקום הנרשם. ולדוגמא מה שהבאתי מערך אבי שר' בתוספות סוף עדיות וערך רפא בתוס' שבת בענין דרכי אמורי וערך אבן בתוספת סוף ערכין וכדומה הרבה. ומי יסתפק עוד לאמור בכל זה שלא כיוו לתוספתא שלנו. ויש לתקן על ידו הרבה בתוספתות, וכן אין ספק ג"כ בפירוש הירושלמי שהבאתי שבמלת תוספת הכוונה על תוספתא דר"ח ור' אושעיא או דשאר אמוראים. ובמדרש (וי"ר רפכ"ב) כל ככל דברים הדברים מלוה המלוה מקרא משנה הלכות תלמוד תוספות אגדות וכו', הכוונה ג"כ להנ"ל. ויעויין עוד סוף בה"ג ששה סדרי משנה וששה סדרי תוספות. וזה לבד יסתור כבר פירוש פר"ת ברמב"ם שם, שאולי היו שני מיני תוספתות לא היו נשכחים מירושלמי ומדרש ובה"ג. וגם רב שרירא גאון אביהן של סופרי דורות התלמודיים לא ידע באגרתו מאומה מתוספתות כאלה חוץ מאותן שלנו שיהיו רק מפרשות דברי המשנה. ואף כי הרמב"ם בימיו, וגם הרמב"ם בעצמו לא ידבר מהן כלל בהקדמתו לפי' המשניות אע"פי שהיו שם המקום נערך לזה, אדרבא כתב וז"ל לפיכך ראה א' מתלמידיו והוא ר' חייא לחבר ס' . . . והוא התוספתא וענינו לבאר המשנה וכן עשה ר' אושעיא. ורב חבר ברייתא והיא ספרא וספרי ורבים זולתם כמו שאמרו כי אתא ר' פלוני אייתי מתניתא בידי' עכ"ל. הנה לא חבר רק ספרא וספרי ופירוש רש"י. ועכ"פ בימי הרמב"ם לא היו נודעים כבר תוספתות כאלה חוץ מהנודעים לנו מפני שאין נזכרות בספריו ולא בשום ספר מהקדמוני', ולכן וודאי שלא כיון אל כאלה שאף אם יונח שהיו ונאבדו, הנה שם בהקדמתו היד

ידבר רק מה שיתבאר מן האסור והמותר ע"י הספרים שיש בידו וביד חכמי דורו כנראה בעליל למעיין שם ירב דבר קושית הכ"ת המורה לכאורה על ראית מ"ד למדרש צריך לברך מהא דברך רב מקמי דתנא פרקין בספרי דבי רב, נ"ל לתרץ בדרך קרוב קצת לתרוץ הכ"ת אך מסתבר יותר, שבאמת גופי הדרשות וההלכות שחיברו בספרו לא הי' רב צריך עוד ללמד לתלמידיו, וע"כ מתני לן פרקין ר"ל הי' שונה לנו טעמים וסברות של הלכותיו והוא מעין גמרא. אך גמרא זו לא כתבה ולא נכתב כזו משום אדם עד סוף אמוראים כמו שנראה בהרבה מקומות בש"ס ואין להאריך בזה, ושבחי הרמב"ם על רב במ"ש בפ' אמרו עליו וכו', אילו רצה כן בסדר תנאים ואמוראים הקדמון, והגביה עוד מאתנו, ולשון אמרו עליו אפשר שיורה שהי' כן בקבלה בפי הגאונים.

נשוב להקדמת הרמב"ם בס' היד, נ"ל לפרש דבריו משני הגמרות ומן התוספות ר"ל התוספות שהוסיפו רבנן סבוראי בש"ס במקומות הרבה כמו כל הסוגי' דריש קידושין עפ"י דברי רש"ג באגרתו וכל הסוגי' דריש ב"מ עפ"י דברי הש"מ שם. והרבה יש בש"ס שכתבו התוס' והמפרשים, תוספת הוא שהוסיפו בספרים מ"הג וכדומה, ובעבור שכתב במשך שמי הגמרות נתחברו מר' יוחנן ורב אשי, הולך להוסיף שלא מהם לבד יתבאר בתלמוד האסור והמותר רק גם מתוספות שהוסיפו עליהם אח"כ לפעמים רבנן סבוראי וגאונים הראשונים. כן נ"ל כעת עד שאשמע פירוש טוב וקרוב מזה.

ד) בענין תנחומא ילמדנו ופסיקתא הרבה דברים יש לי בזה, ואולי יודפסו בקרוב אי"ה בוויען. וכעת אומר שלא נסתפק עוד כל מעיין שהתנחומא נתחבר בימים מאוחרים מאד. וברים נם מורה בפירוש על מקומו וזמנו שחיבר בבבל ובסוף ימי הגאונים יעי"ש. ולפיכך קבע הקב"ה ב' ישיבות לישראל (ר"ל סורא ופומבדיתא) שיהיו הוגין בתורה יומם ולילה ומתקבצים ב' פעמים בשנה באדר ובאלול וכו'. יעויין ספור ר' נתן הבבלי ביוחסין נגד דברי הרשב"ם (ב"ב קכ"ז ב' ד"ה מהדורא) ורש"י (ב"מ פ"ו א' ד"ה דקא מבטל) והארכתי בזה בתולדות הר"ם, ושם בתנחומא עוד בקדימת הישיבות על דרך אגרי רשב"י אכן התוס' מגילה (כ"ז א') לא כיון בודאי לפסיקתא מפני שלא נמצא שם מה שמביאים ואין מליעין השערה על הטעות, לומר שהתוס' כיוון לפסיקתא אע"פי שכתבו ילמדנו, ובפסיקתא הי' נמצא דבר זה אע"פי שלפנינו לא נמצא. אך באמת כיוונו לשאלתנו ויש בו דרשה לחנוכה בין פ' וישלח לפ' וישב ושם בסופו כתוב הלכה זו, ומביאים ממנו מה שהדבר נמצא בש"ס כן, כמו שהעיר הגאון רי"פ, וזה לדעת שכן ההלכה באמת ומורין כן בימי הגאונים. וקוראים לשאלתות ילמדנו בעבור שנתחבר ע"ד שאלה מרב ותשובתו, ונודע שרים ספרו נשנה ברים תנחומא הנקרא בפי קצת ילמדנו, והיו נקראים ספרים הללו שהתחלת כל מאמר בהם איזה שאלה בדין

ואח"ז תשובה ומענה כמשך פלפול בדינים או גם באגדות וחוזר אח"כ לגוף השאלה בשם הכולל ילמדנו, וכבר נמצא דוגמא מדרך דרשה כזו עוד בימי האמוראים (שבת ל' א') שאיל שאילה לעולא מר' תנחום דמן נוי.

ה) בענין מדרשי הד' ספרים חוץ ויקרא, אודות שכלו של פכ"ת תתן לי כנפים לעוף על ענין וענין ולשאפם כלם בזמן מועט ודילודי' אמי' כוות' תילד. אך עי"ז ימהר לפעמים להקשות מה שלא היה קשה לו במעט עיון. שאני לא אמרתי שמדרשי גד"ה לא הי' לנגד עיני הרמב"ם ובעלי התוס' דעמי' וג' מלות אלו טעמים עלי בהנם, שידעתי היטב שבעלי התוס' אשר בשם מי שהיו גם סוף מאה ה' לאלף השני ראו כבר כל המדרשים שלנו אך לא הרמב"ם. ולא יכחש זה כל משכיל הרואה דבריו שהבאתי מפירושו לב"ב, אכן יפה הערת פכ"ת נגדי אודות רש"י שראה כבר ויקרא רבה, מפירושו לסוכה (מ"ו א') וכבר הראני פה נער משכיל זאת ועוד אחרת מבוארת יותר ברש פירושי לחגי. גם יפה העיר במדרש קהלת אע"פי שי"ל הוספה הוא מאיזה מגי' אחרון ונמצאו כזה הרבה במדרש ואכ"מ להאריך. אעירהו עוד על דברי בה"ג בסוף ספרו שהבאתי כבר (בפי' ג') וז"ל ששה סדרי משנה כו' תשעת דבורים (מה המה? אולי המדרשים שיבואו אח"כ ואינו מובן עוד כראוי) תו"כ וארבעה מדרש סופרים סיפרא וספרי שהן ארבעה ספרי ואלו הן בראשית רבה ומכילתא דואלה שמות וס' וידבר ואלה הדברים ע"כ והדברים נריכים עוד פירוש. ועכ"פ אינינו חושב ג"כ ויקרא רבה כמו הרמב"ם, אשר נראה שהשתמש שם בהקדמתו בלשון זה של בה"ג. ומה שימצא פכ"ת בתוס' סוף חגיגה תרגום יונתן, זה שנים רבים שכתב אצלי בגליון הש"ס שבערוך (ערך שלמגדרא) מבואר תרגום ירושלמי, גם נוסחא שלפנינו איננה כמו שמובא בערוך ותוס'. והרבה נוסחאות שונות בערך מה שמביא מתרגומים כמו שכבר יש בינינו שתי נוסחאות. ואין ספק שאיזה מגיה נמשך כרגל ג"כ הכ"ת בתוס' וכתב במקום ת"י תרגם יונתן, ולא יכולתי להאריך בהערה לערוך במקום שאינו מתיחס לגוף הענין כלל. אך יפה מצא פכ"ת בתוס' מנחות (מ"ב א') שקורא' ג"כ לאונקלס בבלי. ויש לי אודות אונקלס ועקילס דברים חדשים ונכונים ת"ל.

ו) הן אמנם רבו המקומות מאד שנוספו בש"ם ולא הי' לפני הקדמונים. אך מתלמידי ר' יונה שאין ראי' שהם טעו הרבה. ופירושם על ברכות מלאים מהגהות שהגהתי על גליונם ובהם גם הערה דמר לענין עובר על דברי חכמים חייב מיתה, אמנם אני הבאתי במחברתי הא דרב פפא רק לדוגמא ממה שלייכתי בסוף ההערה שם שנשמע לפעמים איזה מעשה בכוונה שהיא נגד כבוד איזה תנא או אמורא וכוונתו ג"כ להאי מעשה דרב פפא שגלוי היא לו. וכתבתי בספר אנשי שם שעל התפשטות הקול ממעשה זו אמר רב פפא לידי אסלן ולא הוה בי (שבת

קי"ח ב') גם הי' ירא מהונאים שלא יחשדוהו לעובר עבירה (ב"ב י' א') והי' מנגיד לזיגוד שהוציא ש"ר על טובי' ולא ביכר דבריו (פסחים קי"ג ב') וכו' וכו' וכן נשמע בש"ס המעשה מאבוה דשמואל הנמצא בבה"ג סוף גיטין שגנאי לשמואל וקרוב שבדו כן שונאיו, ולא יפה עשו הגאונים שהעתיקו אח"כ מעשה כזו עד שכתבו מקום לר' מנחם עזרי' בתשובתו (סי' קי"א) לומר דמש"ה לא אסמיך שמואל למקרי רבי, יעו"ש שטינא היתה בלבו אע"פי שמיפה את שמואל בפיו, ומסתיר שם באמרותיו שיחוס שמואל לא הי' נקי מכל סיג ח"ו, ומביא המקרא ומום אין בך ומכוין להא דקדושין (ע"ו ב') שדורשו על יחוס, וכאלה רבים.

קושית הב"ת על דברי הרמב"ם כפי"ד מא"ב חזקה היא מאד לדעתי, ולאומר הנושא נ"ל מתחלה להסיר מעליו הקושיא מברייתא במה שהוסיף שתי מלות והם ישראל, שבאמת משמעות הלשון שם בגמרא דקאי רק על ישראל, שאל"כ לאיזה טעם אומרים כן לגר בשעה זו שהולך להתגייר, ואם יודיעו לו שגם חסידי או"ה יש להם חלק לעוה"ב אולי יסוג אחור. אכן יותר עוד יש לחשוב ששתי מלות אלו היו נמצאות כבר בברייתא של ירושלמי גרים המובא במגדול עוז שם איזה ענינ'. והנה לפנינו נדפס מס' גרים אך המשניות לבד ולא גמרא הירושלמית עלי'. ומהנה בלי ספק לקח עוד הרמב"ם איזה דברים שלא נמצאו בברייתא שלנו ביבמות, כמו מ"ש ומודיעין אותו עיקרי הדת שהוא יחוד השם ואיסור עכו"ם ומאריכין בדבר הזה (שכבר כתב הכ"מ שאינו מבואר בגמ' רק שפשוט הוא מעצמו) וכו' ומודיעין אותו מקצת מצות קלות וחמורות ואין מאריכין בדבר זה כו' ואין מרבין עליו ואין מדקדקין עליו וכו' וכשם שמודיעין אותו עונשן של מצות כך מודיעין אותו שכרן וכו' ואין הקב"ה מביא עליהם רוב פורעניות ומאריכין בדבר הזה כדי לחבבן ואם חזר בו הולך לדרכו, ואם לא חזר בו אין משהין אותו ע"כ. כל האריכות והקצרות האלה לא נמצאות כלל בגמ' שלנו ואדרבה נראה קצת ההפך שאמר אין ישראל יכולים לקבל רוב פורעניות אמרו שם ואין מרבין עליו ואין מדקדקין עליו. ואע"פי שיש לדחוק בזה ולתרץ עכ"פ איך הוסיף הרמב"ם מדעתו שמתחלה מרבין ואח"כ אין מרבין ואח"כ מרבין ואח"כ שוב אין מרבין אין זאת רק שכן הי' בירושלמי שם, ולזה נתכוין בעל מגדול עוז במ"ש וקצתן בירושלמי גרים, ושם היו ג"כ שתי המלות והם ישראל, אמנם לפרש באופן נכאות לדעת חז"ל לדעת הרמב"ם עצמו ולדעת כל משכיל ישר לב, נ"ל שהכוונה שאומרי' לגר הכן רואה שהצדיקים כעת הם רק ישראל מפני שרק הם מיחדים השם ואינם עע"ז וכל הגוים עובדי פסל עץ ואבן. והאחד אשר יגלה להבדיל מעבודתו ולבזותו, לא יוכל לשבת ביניהם ולכן טוב לחסות בה' יחיד ומיוחד ובין ישראל שהם עמו ונחלתו ומודים בו ומיחדים אותו, לא שיכוונו האומרים שאין עוה"ב אלא לישראל לבד, רק לצדיקים שהם כעת רק עם ישראל ואליהם ראוי להתקרב ובכוונה כתב

הרמב"ם ומתחלה שאין צדיק גמור אלא בעל החכמה שעושה מצות אלו ויודען. ע"כ. וזה מדרכו ר"ל לחשוב לצדיק רק בעל החכמה והמעשה יחד, ושהתורה הקדושה באה להשלימנו באלו השני דברים, ולכן יאמר עלינו ועמך כולם צדיקים לעולם ירשו ארץ. ויותר מזה אני מסתפק עוד אם אין צריכין לעשות קצת מכל זה וגם לגר תושב ר"ל מ"ש בתחלה ומודיעין אותו עיקרי הדת שהוא יחוד השם ואיסור עכו"ם ומאריכין בדבר הזה ע"כ. והנה כל עיקרו של גר תושב הוא זה כמ"ש בסמוך שקבל עליו שלא לעבוד ע"ז, ולמה לא יאריכו גם לו בכל זה. והנה שם בסוף פ"ח במלכים יכוין הרמב"ם רק לאותן חסידי או"ה שהם גרים תושבים יעו"ש היטב שני ההלכות בסוף הפרק. ומעתה עכ"פ צריכים לומר לו שאין עוה"ב צפונה אלא לצדיקים שאינם עע"ז והם ישראל ולא או"ה עכו"ם שהי' יושב ביניהם עד עתה. ופר"ת ישקול דבר זה בשכלו הזך, ויתיר ג"כ הספק הזה בבקיאתו וחריפתו.

ז) פירוש מלת דימוס (ע"ז י"ז ב') כבר שמעתי מפי פר"ת זה שנים, והוטב בעיני רק מצד חדוש הרעיון, אך בגוף הפירוש לא אוכל להסכים עמו, והי' כל דימים ביו"ד אחר המ"ם מה שלא נמצא בשום מקום. וחוץ מזה אעיר את פר"ת על ההפרש שיש במלות יונית של חז"ל בין אותן המתחילות באות ϑ והוא תֵיטא ונקראת כמו תי"ו לדגשה ובין אותן המתחילין באות τ שהיא טוי ונקראת כמו טי"ת קלה שהברת הראשונות מקומנת יותר בלשון ומושכת אחריהן עוד הברת הא' ולכן השליפו הרומים בלשונם תמיד את ϑ לאותיות th ואות χ בלבד לאות λ פשוטה, ורז"ל בתלמוד העמידו הראשונות תמיד באות התי"ו והשנית למרבה באות ט'. ובערוך ימצאו כמה דוגמות לזה כמו תיאטר תסבר תק תוריגום והרבה עוד כאן מתחילות באות ϑ ביונית th ברומית ותי"ו בתלמודית. ואין מביאין ראי' מאיזה מועטים יוצאים מן הכלל בתרגומי' או בשבושי סופרים מאחרים. ועכ"פ τ פשוטה ביונית וברומית תוכל להתהפך בדלי"ת ואפשר לפעמים גם לתי"ו כשתהי' ההברה מסופקת אם כבדה או קלה ואינה מקומנת בלשון כראוי. לא כן ϑ יונית או th רומית שכבדה בטבעה היא לא תתהפך מעולם בדלי"ת מפני שהברתה מקומנת ומושכת עוד ה"א אחרי' מה שלא תעלה הדלי"ת. וא"כ themis לא תוכל להקרא דומים בדברי רז"ל. גם הדמיון שנמצא עוד למלה זו במדרשים יורה כוונה אחרת, כמו אלה המובאים בערך דימוס ו' ברת קלא אמרת דמוס הות פשגא וכד הוי ספיקלא הות מתלדא, ועוד מלך בשר ודם כשהוא נותן דימוס הכל מקלסין אותו וכשהוא נותן ספיקא הכל מרננין אחריו. מכל אלה נראה ספיקלא (שהוא עונש ויסורין) מקביל לדימוס שהוא חיוב ופטור כפי הענין, וזה ר"ל גם כן כאן דימוס פטור אתה אף על פי שבעל הערוך מחלק ערכים האלה ומעמיד דימוס שלנו בערך דמס ד' ודימוס השני בערך דמוס ו' יעי"ש, ור"ב כתב כאן בלשון יוני

אין שבועה להפרקליט נשבע לפטור ויש חייב מיתה ע"כ, ועוד לא מצאתי ברור לכוונתו. אכן בחפזו כתב כ"ת מתחלה שאני השבתי על רמ"ל מאין לקח הסי' על המטבע צורת הטעמים, הנה כן השיב רמ"ל על המוסף, ואני השבתי עליו שכוונתו המוסיף במלת פלס איננו על משקל כמו שחשב רמ"ל, רק על פאלאס וכמו שמסיים עם בעלת החכמה, וא"כ יהי' הטעמים מוזכר בדרז"ל באיזה מקום או לא השבתי שיראה וקיימת.

ח) יפה העיר הכ"ת משני מקומות עוד שמביא רש"י את פירוש רבינו האי על סדר טהרות, אך מ"ש שנשכחו ממני וע"ז אמר כל כי הני שכחות ליקרו לי ואטו כי רוצה לחשוב הספר כל המקומות. והעיקר שלא ימצאו מאמרים המתנגדי' לאיזה השערה או חדוש שעל מציאות כאלה ראוי באמת השם שכחה והעלמה:

ובזה אצא ואומר שלום לפכ"ת ולכל המתענגים מזיו תורתו ושותים ממי חכמתו כנפש ידידו ומכבדו כערכו הרב.

שלמה ליב הכהן ראפפארט.

לידידנו הרב החכם הגדול מ' נחמן הכהן ני', וגם להרב החריף מ' הירש ני' מברלאד אם כי לא ידעתי אם ישנו עוד שם.

ידידי החכם ר' שלמה ליב השובת אתי בביתי שבת זו, ואשר לו כי נכזבה תקותו לראות פה פני הדכ"ת וליהנות מחכמתו, הוא מסר לידי האגרת הלזו אשר הכין עוד טרם בואו אלינו, ובקש ממני כי אגיענה לידי הדכ"ת ואני מצדי אין לי להוסיף דבר כ"א לדרוש בשלומו היקר ולהודיעהו בשמי ובשם כל הק"ק יע"א, שאנו מיחלים ומצפים למתי ישוב אדונינו בשלום אל מחנינו, ויקבלה פניו בשמחה ובחבה יתירה ההוא, שבה כולנו נקשרים בהדכ"ת ובחכמתו אהבת אמת ובלתי סרה לעולם,

דברי העקוד. נחמן קראחמאל.

11.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Brody.**

לידיד נפשי הר"ר יצחק בלומענפעלד יחי' שלום!

הגיעני מכתבו הנעים מיום כ"ד לחדש העבר על נכון ומאוד שמחתי בשמעי כי נמצא ארוכתך כמקדם וכי נשכחו מלבך הצרות הראשונות אשר רדפוך, כן ישביע האל בצחצחות נפשך ויחליץ עצמותיך לטוב לך כל הימים.

ראיתי תשוקתך לשמוע ממני ספור תולדותי וקורותי, אכן איינע ביאָגראַפיע ביעטעט קיינע בעזאָנדערן אויסטעהענדע דאר, וועלכע איינער ערוועהנונג ווירדיג וועהרען, ומה בצע כי אספר לך שאני בן יחיד לאבי וכי בילדותי

למדתי לשונות וחכמות עד מלאות לי כל חלקי הגימנאזיום והליצעאום, ואחרי כן שקדתי על דלתות הספרים ביני לבין עצמי? ומי האיש החפץ בלימודים ולא יעשה כן? ואם למדתי מלאכת הציור (Zeichnen) והצביעה (Malerei) והניגון (Musik) ויש לי יד לא מעט במלאכת השיר (בפרט בלשון איטאלקית) ואמון יד בקצת מלאכות השייכות אל המעכאניק וכיוצא, הלא אין בכל זאת שוה להתפאר ולא תועלת בהגעתם, בהיות ידיעות כאלו מפורסמות ונהוגות בין כל מביני מדע ולא התיחדתי אני לבדי בהם, ואם אספר לך כי בין כל החכמות בחרתי לי חכמת הכמות (Mathematik) בה חשקה נפשי הרבה מכל השאר עד שגם בנעורותי מצאתי און לי איינע שוויעריגע אונגעברייאיטע אויפגאבע, דיא אין דער נייאווידער צייטונג לשנת 1802 הערויסקאם, גליקליך אויפצולעזען, ונדפסה שם על שמי, גם זה אינו דבר זר, כי כזאת יקרה פעמים רבות לכל חוקרי הלימודים, סוף דבר לא מצאתי בכל קורותי דבר ראוי לפרסם זולתי כי בשנת 1810 אחר שנפלו המדינות האלה תחת ממשלת הצרפתים נקרא נקראתי מאת שר המדינה (Marmont) להיות מלמד החכמות בבית המדרש שלהם ונתמניתי ממנו על הפקודה הזאת בכבוד גדול ושם הייתי פראָפעססאָר דער הומאניטעט אונד קאנצלער דעס גימנאזיומס ג' שנים. מן הדברים המעטים אשר הואלתי לאור לא אדבר דבר, כי כבר ידעת מה טיבם, אך אמת אגיד לך מן הידיעות הקלות אשר חנני אלהים בהן אולי תיטב בעיניך, והיא כי יש ביכלתי געהיימע שריפטען צו ענטציפפערן, ואם תרצה לנסות אותי בכך בחר לך כ"ב סימנים כרצונך ותקרא להם שמות כשמות כ"ב אותיות אשר באלפ"א בית"א שלנו (ד"מ סימן ○ יהי' לך תחת א', סימן △ תחת ב', סימן □ תחת ג' וכו') ותכתוב לי ג' או ד' שורות בשפת עבר עם זה הכתב החדש אשר המצאת בדמיונך, ואני אקראהו בנקל ואגיד לך פתרונו מבלי שתודיעני איזה אות הסכמת לרשום בסימן פלוני ואיזה אות בסימן אחר, וכבר השתוממו רבים על זאת.

עשיתי ככל אשר צויתני באגרתך והנני שולח לך רצוף תוך המכתב הזה השיר על הרגבהם אשר העתקתי מן המכתב העתי „Der Jude“ לשפת עבר בשיר פשוט בלי יתרות ובאותו משקל עצמו שיש בלשון אשכנזית, אך האמת אגיד כי לא ידעתי אם או איך ינעמו שירי האיטאלקים לאזני אנשי אשכנז המניעים הנח והמניחים הנע, השמים מלרע למלעיל ומלעיל למלרע, המבלבלים כללי הקריאה, והמשכלים ארכות השיר וקציו, רק זאת ידעתי כי שיר בנוי על דרך זה ימצא חן בעיני המשכילים אשר במדינתי! ועל כל פנים אתן תודות לך כי עוררתני לתפוש בכנור אשר זה כמה שנים תליתיו במקום לא יזכר ולא יפקד עוד. חבורי הקטן על אודות הקמת בית מדרש הרבנים לא שכחתי לשלוח לך, אמנם אמתין עד יזדמנו לפני עוד ספרים אחרים לשגר אליו, כי הוא לבדו איננו שוה בהוצאת הפארטא. בני אברהם יחיה עודנו בפאדובה, וכעת ירבה מאד עסקיו כי הוא מתקן עצמו לקבל כתר הרבנות

אשר יתנו על ראשו בכבוד גדול, והנה הוא כותב ומסדר דרוש אשר ידרוש בפני קהל ועדה ביום חתונתו וביום שמחת לבו, לכן אין לו פנאי לכתוב אליך. לא ראיתי ולא שמעתי דבר מספרי הכותבים Börne und Heine, גם נעלם ממני מהו הענין אשר עליו ידברו בכתביהם, אם הוא דבר חכמה או אם נוגע אל מצב אומתנו ועניניה, לכן הודיעני אשר דבר אם תחפוץ לשמוע דעתי עליהם. הספר חדש להחכם צונץ*) נמצא בידי וכבר הבאתי דבר בשמו בביאורי לס' בחינת הדת, גם זכרתי גם שמך הטוב לתהלה ולתפארת כאשר תראה בבואו לאור, על כל פנים אודה לך על כי טרחת להעתיק לי דברים ממנו. וויא דער ארטיקעל, דיא יודען אין פרייסען בעטרעפפענד, וואר איר שאָן לענגסט בעקאננט, ווידער אבער לעזע איך נון אין דער אללגעמיינען צייטונג, דאס מאן דאמיט אומ=געהט, דער פרייסישען רעגיערונג קיינע איינשרענקונגען געגען דיא יודען פאָרצושלאגען. ה' יטה לב המלכות לטובה וירחם על פליטתנו.

ראיתי המודעה על אודות בית מסחר חדש אשר הקים ידידנו המפואר הר"ר קאליר יחלימהו רופא כל בשר, וכבר דברתי על זה עם גיסי הר"ר יצחק סיניגא=ליאה דפה, והוא אחד מראשי הסוחרים בכל העיר, איש אמונים ועשיר מופלג, וישב לי דבר כי כבר יש לו בעירך סוחר אשר ימלא כל פקודותיו אך את שמו לא הגיד לי, ועתה אחשוב כי יועיל לכוונתך אם הר"ר קאליר (תפרוש אליו סוכת שלומי) ישלח לו המודעה בדפוס כמו ששלחת אלי, כי זולת זה לא יצא לו מאומה כערכי תועלת אחר במסחר אשר לא עסקתי בכיוצא באלה כל ימי.

זה ימים בא אלי מכתב מאת הר"ר יהודה וואהרמאן במ"ם מערכת ההעתקות בו התנצל לפני אודות השגגות שכתבתי לך על ספרו ואנכי השיבותי לו כשורה וכהלכה. ובזה אלא בבקשה בדרישת שלומך. כ"ד אוהבך ומוקירך. יש"ר.

הכותב והחותם פה גערץ בשמיני לחדש שנים עשר ש' התקצ"ג.

נהגו חכמי איטאליאה לכתוב אחר שמותם תיבת ס"ט ופירושם סופו טוב להיות להם לסימן יפה שסיימו בטובה.

12.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Brody.**

לכבוד היקר והנעלה, אב בחכמה ורך בשנים, ידיד נפשי ובעל בריתי, הר"ר
יצחק בלומענפעלד יחי' חדוה ושובע שמחות לאורך ימים באהלו, אמן!

עודני מתעצב על השמועה אשר לא טובה שהגיעה לנגדי במכתבך מיום כ"א לחדש כסלו העבר, כי בשרך יכאב עליך מאין הפוגות ולא מצאת עד הנה מזור

---

*) Die gottesdienstliche Vorträge der Juden von Dr. Zunz.

אליך, ואומר בלבבי אקווה נא ואסובבה למצוא מזור לאוהבי בהשיאו לדבר אחר אולי ירף כאבו ממנו בהגישי לפניו תשובה למשאלותיו. והנה בא אלי תמול מכתב שני כוננו׳ אהבתיך בער"ח טבת, בו ערכת תשובת החכם המליץ ידידנו הר"ר שמשון בלאך יחי' על הדברים המעטים כתבתים לך לשעבר אודות הערתו לס' המטפחת, אך ממגד בריאותך לא זכרת בו שמץ דבר, אשר על כן קוה קויתי כי הניח ה' לך מכל מדוה ועלתה כעת ארוכתך כמקדם, כן ישמרך הרופא הנאמן מכל נגע ויזריח לך שמש מרפא בכנפיה והיית דשן ורענן כל הימים.

עתה אבשרך כי בעוד חודש ימים בטחתי בחסדי האל לכלות את מלאכתי בפירוש ס' בחינת הדת אשר אני מתעסק בה לעתות הפנאי, וזו אחת מן הסבות אשר בעבורן התרשלתי עד הנה מלמלאות חפצך היקר בהודיעך משפטי הקל על הספרים אשר היו לי למנה בנדבת ידך, בקראם לא ערכתי כח להגות מראשם עד סופם יען הם הולכים בארחות בלתי מתאימות עם מסילותי, כגון ס' מעין החכמה בו טרח המחבר לסדר כל המצות על פי א"ת ב"ש ואלב"ם ותשר"ק וכדומה ובדמוי הסבבות בסוף כל פרשה, אשר אנכי בתומי בל אדע מה תועלת יצא לנו מזה, ולעומת זה הוליך בקושיות ותירוצים על כל פרט ופרט בפלפול מפרך השכל מחליש הבינה, אפשר קצת תורניים ימצאו מרגוע להוציא זמנם בלכתם אחרי הטענות והיישובים שהביא שם בארוך, אכן אחשוב כי אוהבי התושיה אשר לבבם נקפם לבקש השלמות האמתית ימשכו ידיהם ממנו כל עוד ימצאו חקירות אחרות עמוקות ונכבדות מפיקות תועלת יותר מיוחסת לנטפלים בה, לא כן ס' דרך חיים כי בעברי על דלתותיו ראיתי מוצאיו ומבואיו סובבים על ענינים מועילים להרים קרן שפת עבר ולברר הוראות שרשיה, ואם לפעמים יש להסתפק קצת בהבדליו אשר הניח מקום להשיג על איזה גדר שהציג שם בכל זאת כללות הספר נכון וישר הוא ויועיל להפיץ אור חדש על תהלוכות הלשון, ובודאי נחזיק טובה למחברו אשר יען כזאת לשים הבדלים חדשים בין המלות הנראות כנרדפות, גם ידיו רב לו במתק המליצה וכסדר נחלי שירים נעימים יזובו מבין שפתותיו, לזאת אמרתי ברוך הוא וברוך טעמו, אמנם נפלאתי עליו על שלא זכר בשום מקום ספרי הר"ר נה"ו ז"ל ולא הספר היקר יריעות שלמה בשגם שניהם ג"כ נתנו אל לבם למצוא הבדלי השמות הנרדפים, והיה לו להביא דבריהם בכור הבחינה טרם יתרחק ממסילותם. עוד חסרון אחד ראיתי בספרו והוא שלא הביא הפסוקים כצורתם וכהלכתם אלא כמעט בכולם העדיף או החסיר מלה או אות אחת, אשר רק קצתם אביא לפניך לדוגמא מאשר רשמתי בקראי בו שלא להטריחך בכולם. דף ז' גדר אחד מזה וגדר אחד מזה, דף ח' שלה ה' כל אבירי, דף י"א על הדרך תמנתה, דף י"ב כאשר ינוס איש מפני הארי, דף י"ג אם יש ה' מצליח דרכי, דף י"ט הודיעני ה' דרכיך, שם ע"ב ושלמת את — ארצך, דף כ"ד אודך ה'

ביושר לבב, דף כ"ה ישב כא אסף ותכהמני וכו', עוד מצאתי בו פליאה עצומה, והוא מאין ידע המחבר שהי"ת נגף א ר ב ע י ם א ל ף מישראל בעבור עון העגל כמו שכתב בדף כ'? והלא הכתוב לא אמר רק ויפל מן העם ביום ההוא כשלשת אלפי איש, וכבר ידעת שהמעתיק לנוצרים טעה בזה הפסוק טעות גדולה וחשב הכ"ף שבמלת כשלשת כאלו הוראתה על מספר העשרים ולכן תרגם בלשון רומי שנפלו מישראל כ"ג אלף איש ביום ההוא, ורבים תמהו עליו על זאת. אמנם עד היום הזה לא היה מי שהגדיל עוד המספר ההוא על עלותו אל ארבעים אלף זולתי זה המחבר אשר לא אדע מאין שאב זאת הידיעה!

ואל ידידנו החכם המפואר הר"ר שמשון בלאך יחי' תדבר לאמר: כה אמר מוקירך ישר: אל תתן את עבדך כאחד הריקים השפלים להתכבד בקלון חבריהם ואל תחשוב תועה עלי אודות הדברים פלטה אותם קולמוסי נגד הערתך כי האמת אודה ולא אבוש, הדבר אשר יצא מפי לאמר כי גם אתה נוספת על שונאי הגאון להחלים השגותיו כאילו חפצך להליץ בעד ס' הזוהר לא בתבונה הוצאתיו מפי, יען מתוך מכתבך השני נתברר לי אמתת כונתך במכתב הראשון על מכונו, לכן לא אכחד מאדוני כי ילדות נזרקה בי בעת כתבי השורה ההיא וראוי לך למחוק אותה ואבד זכרה, אך אשר הניעני לכתוב יתר הדברים המובאים לפניך מאת ידידנו המשכיל הר"ר יצחק בלומענפעלד יחי' אינו להיותי חס על כבודי בעבור שלא דקדקתי מלפנים על דברי הרמב"ם ביסוד הי"ג מפ' חלק כמו שחשבת רק הסבה האמתית אשר הביאה אותי לזאת היא בעבור שלא מצאתי יסוד קיים אל התולדות אשר בנקל יוציא הקורא מן החקירה הלזו, וגם שהזוהר נגלה בדעה זו אחר הגאונים ושהיתה כונתו להתנגד אל אחד מעיקרי דתנו, ושיש הריסה באמת לעיקרי אמונתנו אם נאמר שהגואל אשר נוחיל לו יחי' מזרע נתן ב"ד, ושהנוצרים כולם יחזיקו בסברא זאת וישימוה עיקר לדתם ושלזה הקפיד הרמב"ם מאד לכתוב בעיקר הי"ב מה שכתב, כל זה וכיוצא בזה זר הוא בעיני ואחשבהו למגדל הפורח באויר, ולפי קוצר דעתי הגזמת הדברים האלה יותר מערכם האמתי נראה אליך כדמות פיל מה שאינו רק יתוש, ולמען תדע כי לא במרד ולא במעל נכנסתי תוך דבריך רק מפני ראותי אותך מגדיל הדברים יותר מן הראוי אגלה אזניך אל אשר יהיה שמה רוחי ללכת בזה הענין.

הקורא בלוקאס (ג' כ"ג ל"א) יחשוב היות מקובל אצלם בלי שום חולק יחס משיחם מנתן ב"ד, אכן במאטיאוס (א' ו') נזכר יחוסו משלמה המלך, ומאד נתחבטו מפרשיהם למצוא פשרה בין שני המקומות האלה המתנגדים זה לזה. קצתם אמרו שהאחד הוא יחוסו מצד אביו יוסף והשני מצד האם מרים, וקצתם אמרו שהאחד הוא יחס המרי כפי הלידה והשני אינו אלא כפי המעלה והגדולה. ועוד דעות הרבה להם על זה (עיין חזוק אמונה ריש מ"ג) הובאו בארוכות בספר ה מ ש ו ה היקר מאד נקרא בלשונם

Biblos Katalloges להחכם הנכבד שלהם Surenhusius, והעולה מדבריו הוא שמעולם לא חשבו הנוצרים לעשות יסוד לדתם מאחת משתי הדעות האלה ושלא נחלק העם לשתי כתות בעבור התנגדות זו שמצאו בספריהם, אלא הניחו שתי הסברות כמו שהן, א"כ בהיות הדבר אצלם במחלוקת, מה בצע כי יחזק הזוהר אחת מהסברות בהיות הקבלה האחרת נצבת לנגדו? האם נאמר שבקש בזה להניא את לב העם מן הדברים המקובלים באומתו כדי שיתפתו אחרי דעות הגלונים? לא כי! אלא טעות מחבר הס' ההוא נולד רק מטפשותו לא בכונה מיוחדת להטעות אחרים, וזה כי מרוב חפצו בדברים זרים משמימים ומבהילים ושנאתו לכל דבר פשוט ומורגל וקל ההבנה נטה גם פה מן הדרך הסלולה כדי להשמיע חדשות יעוררו לב הקורא להאמין כי יש סודות נוראות בכל דבריו, ולכן אחרי שלקחה אזנו שמץ דבר מיחוס המשיח אל נתן ב"ד (אם שקרא כן בס' זרובבל או בלוקאש כמו שאמרת) נגד המפורסם באומה בחר בו באהבה לקשט בו את ספרו, אבל מעולם לא היתה כונתו להמיש שום אחת מהיתדות אשר אהל אמונתו נכון עליהם כדי לתקוע תחתיה יתדות זרות לקוחות מן הגילונים.

והנה אין אומר כן להליץ בעד הס"ז ובעד כהון כונת מחברו, רק להוכיח כי דבר זה ראוי למנותו בין שאר שגגותיו ולא בין פשעיו. וכאשר ת"ל לא נתנה המשרה על שכם הספר הזה לרדות בנו בחזקה, אלא כל איש ישראל יוכל להעלים עיניו ממנו מבלי החסיר מאמונתו ומצדקתו דבר, כן זאת הסברא הנמצאת בו אשר עליה לא נתן המחבר שום ראי' או מופת בנוי על דברי הקדמונים או על כתבי הקדש כשחק מאזנים תחשב אצלנו ואין להשגיח בה כלל ועיקר, כי הפטור מן הכלל פטור גם מן הפרט, ואנו אין לנו רק כ"ד ספרי הקודש עם מה שבא עליהם בקבלתנו הנאמנה ואת היותר החרמנו. זאת היתה לי אחת מהסבות שבעבורה קראתי לחקירה זו חקירה של מה בכך, והסבה השנית הוא כי מן המעט שהשגתי בספרים מעודי עד היום הזה ומאשר התבוננתי על הדבר בשכלי הקצר נתברר אצלי כי המשא והמתן על העיקר הי"ב יועיל מאד בכללותו ויזיק בפרטיו, כלומר בזה כי האמונה השלמה בביאת מבשר צדק יחיש קץ לגלותנו וכאם לפדיון נפשותנו תועיל מאד לחזק בטחונינו בתשועת ה' ולהרגילנו לשמור פקודיו, אבל החקירה בפרטי הגאולה העתידה תזיקנו לא מעט באשר תביאנו לחבר אליה פלאים זרים וחלומות רבים לשמה בקיניו, כאשר קרה לכל המחברים שכתבו בארוכה על זה העיקר, אלא כמו שנעלם ממנו מתי קץ הפלאות כן לא ידענו איך ובמה ועד היכן יהי' הדבר הגדול הזה, גם הנביאים לא דברו רק על כללות הגאולה לא על פרטיה על כן חשבתי כי די לנו להאמין בדרך כלל שהי"ת יקים בנו דברו הטוב וישוב לרחם על שארית פליטתנו. ונגד החפצים לבדוק בבר החקירה בפניות זה העיקר אומר שנית „יבא הטוב מכל מקום."

ומעתה לא תזעק עוד עלי באמרי שאין תועלת בעמלנו ויגיעתנו לברר אם זאת הגאולה תבוא לנו ע"י יואל ירך כתן ב"ד או ע"י אחד מבני שלמה, כי זה אחד מן הפרטים לא יתן ולא יוסיף מאומה לעצם הגאולה, ואם הרמב"ם ז"ל שנה ושלש כי יהי' מוטר מגזע שלמה דוקא, אפשר שהיה לו צורך בזה כפי הסברות שנתפשטו בימיו ואין ספק שלטובת האומה נתכון באזכרתו זאת, אך בימים האלה ישיב זה הפרט להיות שאלה של מה בכך, ואחשוב שאם היה מורנו פאר הגאונים חי בזמנינו לא התעורר בודאי להרבים זאת המחלוקה בעיקר הי"ב כי לא כל העתים שוים, גם לפעמים אין אחריות כל דברי הקדמונים עלינו. האמנם אל תחשוב, ידידי, שהלוני בדברים האלה להמעיט ערך ההערה אשר בתבונות כפיך כתבת על זה הענין, רק להצדיק קצת דברי הראשונים באתי עד הלום, ועל כל פנים תפארתך וגדולתך איננה צריכה תוספת בשכבר יצאו בכל תפוצות ישראל שמך הטוב כראש המליצים ונזר מריעי קרן לשונינו ואין דומה לך בנופת צוף המליצה, כל טועמיה יתענגו מדבשה ויהללו בשערים טוב לקחך, כי הוצק חן בשפתותיך ומר ואהלות קציעות כל אמרותיך, ואתה בטובך תמלא לשגגת מכבדך שמתפאר באהבתך והדורש תמיד שלומך וטובתך. היה בטוב ובנעימים כנפשך וכחפץ אוהבך נרצע לעבודתך. יש"ר.

הכותב והחותם פה גערץ ביום י"ג לחדש טבת ש' התק"לג.

13.

Schreiben des Herrn **S. D. Luzzatto** in **Padua** an Herrn **Jgnaz Blumenfeld** in **Brody.**

שמואל דוד לידידו החכם והנבון יצחק בלומענפעלד החיים והשלום.

מכתבך הנעים הגיעני תמול שלשום יום שבת קדש, ויהיה דבריך לי מעדנים לנפשי, אם באמת ובתמים (כאשר לבי מְפַתֵּנִי) מצאתי חן בעיניך ותאהבני כאשר אמרת, כי אמנם אם בשפת חלקות תדבר, הן בזאת לא הפלתי, ומנחת חנופה לא לרצון לפני, קטרת תועבה היא לי. ועתה אדוני, אם לשלום יצאת לכרות אתי ברית אהבה, הודיעני נא את דרכך ואדעך, וכבדתיך ואהבתיך. הן אמת כי בהיותי בעיר גערץ ראיתי ביד ידידי החכם יש"ר פיוט איוב לבלומענפעלד, ואתה לא הודעתני שאתה הוא, אם לא, וגם אנכי לא קראתי הפיוט ההוא ולא ראיתיו רק כרגע, ולא אוכל לשפוט על ערכו, ומה טוב ומה נעים לו כתבת לי באגרתך דבר או דברים ילידי תבונתך, למען אכיר מַעֲבָדֶיךָ ורעיוני לבבך אדע. ועתה הנה באת אלי לנסותי בחידות, ולדרוש מאתי פתרון מקראות סתומים, והבדלת נרדפים נעלמים, וגם אני בשמחה ובטוב לבב הייתי מפנה לבי לדרוש ולחקור להשיב שואלי דבר, כי מה חפצי ומה מלאכתי, רק להעמיק החקירה במצפוני ספרי הקדש

ולשון אבותינו, אפס לעת עתה הדבר נמנע ממני, כי אינני בן חורין להרפות ידי ממשא פקודת למוד תלמידַי (ארבעה המה לעת עתה), ולתת לאחרים הודי, והנני עתה עסוק לילה ויומם בביאור חומש הפקודים (כי שלשת ספרים הראשונים עברו על ידינו בשנה הקודמת), ובביאור משפטי מלות הטעם ודרכי הסינטאַקס (כי משפטי האותיות והתנועות השמות והפעלים כבר הודעתים להם בשנה החולפת), ובספור קורות אבותינו מימי יוחנן הורקנוס ולמטה (כי שמה הגענו בקיץ אשר עבר) ובכל שלשת הלימודים האלה כמעט אין לך ענין שלא אצטרך בו לחקירות ובדיקות הרבה לברר וללבן הענינים ולהסיר הספקות ולהאיר המחשכים הרבים אשר הניחו לנו אבותינו לגשש בהם, ורבים כל היום נכשלים בהם ונופלים בשחת הכפירות ובטיט הדעות המקולקלות והמדות הרעות אשר ברגליהן, אחרי אשר ראית כתבי וידעת דרכי שלא אשקוט שאנן על שִׁמְרֵי אִמְרֵי הקודמים, אם לא אחקור הענינים עד מקום שידי מגעת, עד אמצא דברי חפץ המתישבים על הדעת, ומתקבלים לאוזן שומעת, תכיר כמה יגיעות איגע מדי יום ביומו, למען הַקריב לפני תלמידַי (אשר אינם גמולי מחלב, וכבר למדו כל חלקי הפילוסופיאה) למודים ישרים אשר ירדו אל חדרי לבבם ויקבלום בשמחה ובטוב לבב, כאשר (תהלות לאל עליון) עשו עד היום הזה. ובכל זה אני אומר לא להתפאר לפניך אדוני, כי אם להצטדק על אשר אין בידי לפנות מעסקי למלוא מענה רצון לשאלותיך העמוקות, רק זאת אומר אליך כי בהבדלת א נ י ו א נ כ י, א נ ח נ ו ו נ ח נ ו כבר כתבתי דעתי בב"הע תקפ"ע עמוד ק"ע, והבדלת א ו ה ו ת א ו ה שלא היא כתובה בב"הע תקפ"ז עמוד כ"ד, ובענין מעדה בגד ביום קרה (וכן בפסוקי ישעי' שהבאת) אין בידי כעת דבר ברור, רק זאת בעיני אמת ברורה, כי אין טעם מלות לב רע (וכן לב טוב) בלשון מקרא כטעמם בלשון משנה ובלשון האחרונים, אך ענינם לב עָצֵב ולב שָׂמֵחַ, כטעם בשמחה ובטוב לבב, כטוב לב המלך ביין, אין זה כי אם רֹעַ לב, והבריחם, ולפי זה, פירוש רנה"ו לא יתכן. והנה אם פעם אחרת תדרוש מאתי דבר המתיחס לחלקי הלמודים אשר רשמתי למעלה שהשלמתי חקירתם (כפי משת ידי) בשנה הקודמת, לא אחדל ממַלאות משאלות לבך, ואולי אשמיעך דברי חפץ. דבריך ידידי אשר אמרת „ואם תחפוץ למלאות חפצי גם בזה לשלוח לי שיריך ומאמריך וכו' למען אטעם גם אני מעט ממעשה ידך" לא אבין, כי הנה פיך ענה בתחלת אגרתך הנעימה כי זה זמן כביר קראת דברַי בב"הע, ובאחרית מכתבך יצא דבר כי גם מאמרי אוהב גר ראה ראית. ועתה מה לי עוד לשלוח אליך, כי לא נדפס מִשֶּׁלִי זולת זה (זולתי תרגום התפלות בלשון איטאלקי) והמכתבים הכמוסים עמדי כתבות יד כן אמת רבים

הם, אך אינם רק גלמי כלים שלא נשלמה מלאכתם, אשר לעת עתה אין בידי לפנות אליהם ולהשלימם.

אם יש את נפשך לתת את שאלתי, הנה עונג בעיניך החכם המופלא נאמן הכהן קראכמאל, אשר שמעתי שמע חכמתו כי עצמה מאד, ואני אהבתיו וייקר בעיני מאד (ואם לא אורו עיני עד היום במאומה ממעשי ידיו) אחרי קראי הקדמת החלק הראשון מספר שבילי עולם, לכן אהובי דרוש נא בשמי את שלומו, לך אמור לו היה תהיה חיי ברכת ה', והודיעהו כי יש לו פה אוהב דבק, והודיעני נא כמה ימי שני חייו, ומה מצבו ועסקיו, ואם יצא מתחת ידו לאור הדפוס דבר, או בלבו להוציא בקרב הימים, כי מה בצע בחכמה אשר תמות עם בעליה? וכן אם תוכל להודיעני עיר מושב החכם היקר שמשון בלאך, ומה מצבו ועסקיו, ושלומו וימי שני חייו, ואם עוד ידו נטויה להשלים ספרו הנעים שבילי עולם תעשה עמדי חסד ואמת, כי גם הוא טוב תואר מאד בעיני, ואותו אכבד אחרי ידידנו החכם שי"ר. ואתה אדוני שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפש הכותב והחותם פה פאדובה בשיני בתשעה ועשרים יום לחדש, שנת התקצ"א האוהב כל שוחרי טוב ותושיה, וחפץ להוסיף ידיעה בשכניך, לכבד ולאהוב אותך כערכך.

שמואל דוד לוצאטו.

14.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Brody**.

לכבוד יקר רוח הולך נכוחות ודובר מישרים, דרך החכמה והאמת אותה נפשו, המשכיל והנדיב הר"ר יצחק בלומענפעלד יחיה שלום.

לו יש כח ויכולת במאמרותי הקלות להסיר מעליך יגונך ולהשיבך על כנך, כי עתה שלחתי את ידי ואכתוב לך יריעות מלאות סיפורים והגדות ושיחות, אכן בדבר שפתים לא תגורש המחלה הגופנית, וכל עוד בשרך עליך יכאב לשוא יהי' כל עמלי, גם לא איש דברים אנכי להרבות שיחה של מה בכך כדרך הנשים הזקנות הטוות לאור הירח, ועוד קולר הזמן ילחץ אותי לבחור בהכרחי לבדו ולעזוב הספר אל מי שיש לו פנאי וחשק בכמו אלה, ומי יתן ואצליח באלה הימים לכלות את פירושי על ס' בחינת הדת אשר עודני היום נצב אצל הדף האחרון ממנו והדברים הולכים ומתרבים תמיד תחת קולמוסי עד שיעלה כמות החיבור עשר ידות כערך דברי המחבר, ויהיה הכל יחד כעשרה דפי הדפוס. אמנם בכל זאת לא אשיב פניך ריקם כי מלאת חן בעיני, ותכף כבא אלי תמול מכתבך הקצר מיום ער"ח שבט נטשתי כל שאר עסקי והנני בא להשיב לך כחפצך. טרם כל דבר אודיעך רצוני אודות העשרה זהובים מ"ע אשר בידך, והוא שישארו אצלך

בתורת פקדון עד יצא לאור ס' קורות הדת לישורון או ספר אשר חדש גדול הערך אשר תקנהו בשם, ואם לא ותשתדל להמציא לי איזה ס' קדמון מהבלתי נמצאים במדינתי, אך על כל פנים לא תשלח לי המעות בחזרה כי כבר הקדשתים לקנות בהם ספרים. ואל ידידנו החכם שד"ל נ"י אכתוב שנית לשמוע דעתו בענין המכתבים הכמוסים תחת ידו, והיה כבוא אלי תשובתו אגלה אזנך ככל אשר ישים בפי, ולעת עתה למען מלאות משאלותיך באשר אוכל הנני שולח לך רצוף פה העתק מן האגרת שכתב הר"ר נה"ו ז"ל לקהלת טריעסט, ולאוי שתדע כי אנכי ראיתי האגרת ההיא כתובה מעצם ידי הרב הנ"ל ביד ראשי העיר ההיא, וממנה הוצאתי את ההעתק. הזה אשר אין זולתו במציאות יען האגרת עצמה נשרפה בשרפה הגדולה אשר נהייתה שם (עין ב"הע לשנת תקפ"ו דף קל"ה), לכן יקר המכתב הזה אם מלך מחברו ואם מלך שבאו בו מפורשים שמות הרבנים המשטינים אותו מה שלא נמצא במקום אחר, ואתה עשה בו כטוב בעיניך. ועל אודות מה שעלה בדעתך לשאול בשלום משפחתי ולדעת קורות לאנשי ותכונותיהם וסדר לימודם, תודות לך, ידידי, על זאת, וזה לי האות כי יקרתי בעיניך ולכן גם כל הנלמדים בקירות לבי נהיו לנושאי אהבתך בשגם אינך מכיר אותם, ועתה דע איפא, יקירי, כי מהששה בנים אשר חנני אלהים הגדול בהם אברהם יחי' בעל שכל גדול ומוכתר בכל מדות משובחות כבר למד שלשה שנים בבית מדרש הרבנים בעיר פאדובה כל המצטרך לישב על כסא ההוראה, אחרי אשר עבר בכבוד גדול שם מדרגות הגימנאזיאום וב' מדריגות הליצעאום על מכונם, והוא מלא חכמה ומדע הן בלמודי קדש הן בלמודי חול, ועתה הכהן עושה בפאדובה הבחינות הגדולות (Prüfungen) עד ימלאו לו שלשים יום, ובכל יום מאלה הימים יסגרו אותו אל חדר מיוחד בלי שום ספר כלל ושם ישאר חמש שעות ויותר וכותב התשובה על אחת מן השאלות אשר עלתה בגורלו אותו היום (השאלות הם יותר מג' אלפים) ובצאתו משם יחתום התשובה בחותמות ויתנה אל המורים והמנהיגים, והם יתאספו יחד וישפטו שפוט אם השיב כהלכה, ואחר כלות אלה הבחינות ישוב אל עיר מולדתו, ופה יוכרח להתעכב שנה תמימה אצל מורי אבי מו"ה אברהם נ' אב"ד ומ"צ דפה כדי להתרגל אחריו במשפטי ההוראה שזהו מה שקורין פראקטיס, ולסוף השנה ישוב לפאדובה, ואז יתנו על ראשו נזר הרבנות בפומבי גדול כדרך שעושין לרופאים כנודע, בני שלמה יחי' הוא השני, בקי מאוד בכל עניני המסחר ואחרי למדו לשון אשכנזית ושאר ידיעות הצריכות אל המסחר הוא עתה פקיד בבית גיסי הר"ר סיניגאליאה הסוחר הראשון דפה, ועושה מלאכתו באמונה ובתבונה. ארבעת בני הנותרים הם רכים בשנים וילמדו בבית הספר תורה ולשונות וחכמות כל אחד כמסת נדבת יד שכלו. וכולם ת"ל הולכים וגדלים במוסר הטוב ויראת ה' עד שאין לי פה מספיק להודות לחסדי האל ית' על כל הטובה אשר היטיב עמדי בתתו לי בנים הגונים

טובים ומועילים כאלה, ישמרה האל לעבודתו ולהרבות טובה ותועלת בעולם רבות שנים! והבנות בנותי הן חמש, הגדולות מפקחות עין על עסקי הבית ומתעסקות במלאכות הנשים מלבד שגם הם למדו תורה ולשונות כפי הצרך, גם באלה ראתה נפשי מאד לטוב מוסרן וליושר מנהגיהן, והקטנות מתנהלות על ידיהן ולומדות מהן, ואנכי אכף לאלהי מרום אשר נתן לי נטעי נעמנים כאלה ישימו תהלה וידגו בקרב הארץ וישאירו אחרי ברכה.

תמול הגיעני מעיר טריעסט צרור אחד, בו מצאתי ה' אגרות הרמב"ן אשר היה לי לחדוה גדולה, גם ה' רעכטפערטיגונג דער יידישען רעליגיאָן, אמנם כאשר רותה נפשי דשן ותענוג על קנין חיבורים נחמדים כאלה, כן מצאתי יגון ועצב ומלאה הנחה נפשי על אבדן דפי המכתב העתי „דער יודע" רובם ככולם, באמת נבוך אני על זה המקרה עד בוא דברך ויוציאני מן הספק — אך מה אענה ומה אומר על הסגולות היקרות אשר מצאתי בה' איגרות הרמב"ן? כלו רצוף אהבה, כלו מחמדים! לילה כיום אשים להגות בו ולהתענג באמרותיו.

בקרב ימים אחדים אשלח אל האדון המדפיס צרור אחד ובתוכו אתן גם ה' גנזי נסתרות עבורך. תאבתי לדעת אם מצאה חן בעיניך ובעיני ידידנו המליץ הר"ר שמשון בלאך יחי' התשובה אשר כתבתי לך, ואתה תשאל בשלומו ובשלום כל אוהבינו החכמים התמימים אשר בקרבתך, ובפרט בשלום החכם השנון הר"ר ראפאפארט נר"ו, ישפות ה' עליך ועליהם ברכתו ותתענגנה בדשן נפשותכם, ואתה תאזור מתניך ותתחזק ותתרפא מהר מן המכאוב אשר בו הוכית, יחלימך האל ויתמכך בימין צדקו ועצמותיך כדשא תפרחנה כתשוקתך וכתשוקת אוהבך בלב תמים. הקטן יש"ר.

הכותב והחותם פה גערץ ביום עשרה לחדש שבט ש' התקצ"ג.

15.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **B. Oppenheim.**

לכבוד התורני . . . . .

הגיעני היום ע"י האדון המדפיס די שמיד ס' מי באר אשר הקרבת לפני מנחה למזכרת ידידותך אלי כימי קדם, ומה מאד שמחתי על כי אחרי שש עשרה שנים אשר לא נדברנו יחד ולא ראינו איש את אחיו עוד חקוק בקירות לבך הטהור זכרון היום האחד בו זכיתי לשחר פניך בעיר ווין בהיותך סועד שם את לחם הצהרים אצל הר"ר משה קוניץ מאפען, ואם מאז ועד עתה חדל להיות סבה תעיר התקרבות האחד לחברו בכל זאת לא שכחתני ותגש אלי היום לתשורה ספר כוננו אצבעותיך, עליו אשלם תודות לך כי אות נאמן הוא לי על תום לבבך

ונדבתך, אמנם לדבר הזה תסלח לעבדך אם על הנושא המדובר בו אשים ידי למו פי ולא אכנס בעובי הענינים ההם בהיות מחקרי לאוות לך דעי עליהם כמנהגי תמיד לעיין בספרי זולתי, יען מנעורי עד היום הזה היה כל עסקי ושקידתי והגות לבבי רק בתורת משה עבד ה' לא בתורתן ובפלפולן של אלו הגאונים המקיפים העצומים הבקיאים המובהקים אשר אני לפניהם כגרגיר מלח מול הר גבוה ותלול, וכשיעור מה שהם יחשבו נגד כבודם להשפיל עצמם עד מדרגתו לבא להתפלסף עמי על פי דרכי ההגיון והמחקר כן אני לא אגביה עוף עד מקום מרום שבתם לבדוק אחר אשיות מזמותיהם ויסודות בניניהם אשר בנו למו על גפי מרומי קרת, כי מעט אשר פתחתי ספרך הגדול לעיין בו כרגע והנה לפני (בדף כ"ג) אחד מן הענקים ההם אשר ברוח שפתיו הפחידני לאמר ש ה י ה כ ל י ו ן ב ע ל ה ש ל ר ו ת אמת כי אני בתומי עודני מחזיק בדברי הפסוק אשר למדתי בילדותי וגם את רות המואביה אשת מחלון וגו' (רות ד' י') ואסגור הספר ואומר בלבבי, כל עוד יפוצו לנגד עיני מעינות תורת אלהים חיים הנותנות מים נאמנים לרוות את נפשי דשן ואדע כי מקורם ברוך, לא אשתה מי באר ולא אטה אהלי על פלגי מים בליון, רק אתנהלה לאטי לרגל המלאכה אשר לפני לחקור אחר דקדוק לשוננו הקדושה ופשטי המקראות וסתרי חכמת הנפש ודרכי תקון המדות, ויהי' מעט קט מאור השכל אשר חנני בו התוכן רוחות נר לרגלי בחקירות כאלה, כי טוב לי פת חרבה בסתר אהלי תורת ה' אשר כל נתיבותיה שלום מפלפול מלא זבחי ריב בקושיות ותירוצים בתמיהות ויישובים, בהגהות וחידושים, בסברות ועיונים אשר פרו וישרצו במאד מאד ותמלא ארץ אשכנז אותם. ואתה ידידי, המקיף והשנון היה בטוב ובנעימים עד זקנה ושיבה ברכתי ביתך ובחיק משפחתך הנשאה כתשוקתך וכתשוקת אוהבך בלב תמים. יש"ר.

16.

Schreiben des Herrn **Samson Bloch** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Brody.**

ב"ה ה' כסליו תקצ"ג פה קולקוב.

אלקים יחנך בחירי רצתה נפשי המשכיל היקר והמפואר האוהב
חכמים ושמח בכבודם כבוד מו"ה יצחק בלומענפעלד נ"י!

שבר אני לכבוד האומללים אשר ברוח שפלה ונפש נבהלה אמר „הן קלותי ומה אשיבך?" גם אנכי לא אדע מה אשיב אחר כי נקלותי בעיני אוהבנו החכם המליץ הר"ר יש"ר לבלתי התבונן במכתבי הקצר בעין חדה. — יקירי! הורני אתה מה אשיב על שאלתו „ומה בצע כי נציל את ס' הזוהר רק מתלונה אחת כל עוד שישארו קיימות כל המון הטענות האחרות שכתב הגאון נגדו?" אנה ה'! האם הי'

רצוני להצילו מתלונות הגאון והצלתיו? ואם לא כל הצלה ההוא הרדפה היא באמת? מי קורא בצדק מכתבי ולא יתבונן אשר נשיקותי נעתרות מכל פצעי הגאון ז"ל; ועל אמונתי! נאמנים לי הצלתי זאת, וראיותי איך המחבר במסילתו ילך (בג' דלתות הסגורים בראש עמוד ב') מכל השגות הגאון ומכל ספרי אשר כתבתי. — ועל שאלת החכם הנזכר „ומה איכפת לן אם יהיה המשיח מזרע נתן או מזרע שלמה?" אשר, בעבורה חרץ משפטו „שאין לנו תועלת בחקירה זאת" לא עלי תלונתו בני! כ"א על רוח אפינו ומאיר עינינו הרמב"ם ז"ל אשר הרהיב עוז למנותו בין יסודי ועיקרי הדת בג' מקומות שזכרתי, ומדוע לא הקשה עליו „ומה איכפת לן וכו'" ומה תועלת לנו בעיקר הלז? „הן נפשי יודעת מאד אם ישאלהו זאת על הרמב"ם אחד מהתלמידים או מתי אהלו, היה קל יעטוף שית ענוה ראשו ישוח מטה כתפיו ימשוך מעלה ובשפתים נעות וקול דממה דקה עד מהרה ירוץ תשובתו" איך יעיזו עטלפים בל חזו שמש כמונו לתת דופי בעיני הנשר הגדול הרמב"ם ז"ל? ואם עיניו חזו למנותו ג' פעמים ליסוד ועיקר בלי ספק חזו לנו נכוחות, וצדיק כביר לא ירשיע להעמוסים מני בטן יסודות ועקרים לבהלה, ולא יצא חלילה מכונת התורה אשר לפי דבריו, (במורה ח"ג) „היתה להקל ולא להכביד עלינו עול לבלי יועיל" — וגם אם נודה אשר כמו שנעלם מאתנו הלחץ אשר לחץ להחילונים להעביר סדר מלכות מזרע שלמה ולתתו לזרע נתן, כן לא נדע מה אכף על הרמב"ם ז"ל לחזור לו העטרה שעטרה לו אומתו והוא שהגואל האחרון מחלציו יצא; אבל מי לא יודה ג"כ שהזוהר כיון בפ' שלח בגלוי ובפ' ויצא ופקודי בסתר לדעת החילונים? והגאון המשיג לא עמד על דעתו זאת, ולכן השיג עליו בג' המקומות רק ברוח שפכה ולא בחימה שפוכה, ואם ידע אשר ממעין נרפש ומקור משחת נבעה הדיעה הלזו, או שהרמב"ם הניחה ליסוד ועיקר ג' פעמים, בלי ספק שפך עליו הקנאי בן קנאי ההוא חימה אפו ועזוז מלחמה כדרכו — דרך הקודש — שלא לשאת פני כל גבר אם יתנוצץ מדבריו רק שמץ מינות לדעתו? ומה פשעי איפא אם אגזור אומר אשר הרמב"ם ז"ל ידע היטיב עד היכן הדברים מגיעים כיאות לו, ולא לחנם עשה, ליסוד ועיקר ג' פעמים; אף כי גם הוא חכם וגם נפשו נכספה „שיבא הטוב מכל מקום" כאשר תערוג נפש החכם יש"ר במכתבו — והמחבר ס' הזוהר אף כי דבריו הגלוים מעט בפ' שלח העתיק מס' חילון זרובבל שמו — אשר עוד הראב"ע ז"ל התעסק בקבורתו — בכ"ז מצאנו כי הדיעה הזרה הלזו היתה אהובה לו מאד ושם לה בסתר כונים גם בפ' ויצא גם בפ' פקודי, כאשר גליתי מסתריו בעזרת החונן לאדם דעת; ואם לא היה יודע כי דרך עוצב בדיעה זו, מדוע שם לה סתר פנים, ולא גילה אותה לעיני השמש כאשר תעשינה בנות אלקים אשר בחוץ תרונה וברחובות תתן קולה, רק כאלה שומרי כסף או אשר יסתרו בסוכך בתים? — סוף דבר לפי הנראה

קרא החכם היקר ההוא את מכתבי עת חבלי שינה אפפו עפעפיו ובחיבוק ידים לשכוב התעצל לגולל הספרים ולחפש המקומות שציינתי שם, רק בראותו בסוף מכתבי „ומעתה כל השגות הגאון בעניינים אלו כעב תעופינה ודברי הזוהר יזהירו שלשתם בקנה אחד" הבהילו רעיוניו לחשוב עלי תועה כי יצאתי לישע ס' הזוהר נגד כל השגות הגאון ז"ל — ולא השגיח על אמרי בעניינים אלו, כדרכו שלא להשגיח על ג' תיבות אלו וכאשר נזכיר — ולכן הקשה לשאול „ומה בלע וכו'" כנזכר; ומחשבתו ושאלתו עלי יען נדיבות למשוך את ידי מחקירות כאלה של מה בכך וכו' כענת ראב"ע לר' עקיבא מה לך אצל אגדה כלך ממדברותיך אצל נגעים ואהלות (חגיגה י"ד. סנהדרין ס"ז. שמות רבה י') ואני בתומי אשובה לכסלה אשר אמרתי כי יקר לי המכתב הלז מכל הספרים אשר כתבתי. ואם כי מעודי לא תקעתי עצמי בהלכתא למשיחא, לא דרשתי למתי יהיה קץ הפלאות, ולא חקרתי מי יראנו נפלאות? מי יהיה משיח צדקנו אשר יקים לגאלנו ונוראות בצדק יעננו? מה שמו ומה שם אביו כי נדע? כי אני פי מלך הגאונים שמור אשר צוה על חוק בסוף ה' מלכים „ולעולם לא יתעסק אדם בדברי ההגדות ולא יאריך במדרשות בעניינים אלו וכו'" גם פה לא השגיח החכם הנ"ל על ג' תיבות אלו והשמיטם בספרו היקר עמוד קנ"ח, והוא נגד דעתו ז"ל כי בש"ות פאר הדור (שאינו כעת ת"י) מביא דברי התנא ר"מ „לעולם ילמוד אגדה שמהם יכיר את מי שאמר והיה העולם" אף כי בעניי לא אדע מקומו בספרי חז"ל הנודעים לנו (כי בספרי פ' עקב היא בשם דורשי רשומות) בכ"ז מצאתי את עצמי במחוייב בדבר להראות ולהודיע — לא בעד בצע כסף ולא במחיר — אשר הרמ"בם ז"ל שכתב בעצמו בסוף פי' המשנה למ' ברכות, „כי יקר בעיני ללמד עקר מעקרי הדת והאמונה יותר מכל אשר אלמדהו" לא נמנע הזכר עיקר בדת ג' פעמים; וכי את המחבר ס' הזוהר מצאתי במחתרת ג' פעמים, ואם לפי דעתו היא חקירה של מה בכך, אני תפלה יהא רעוא כל הני מילי מעליתא ליתמרי משמי, כי אמת תפלתי ויקרה היא לי עת יחנני אלקי אמת ואמלאה גם בחקירה של מה בכך, מכל המון פלפולים נפתלים בדברים העומדים ברומו של עולם. — חי ה' אשר עשה לי הנפש הזאת! כי בהשיגי השגותיו בהשכנות חותן אוהבנו היקר רמ"מ בלומענפעלד, ושם היה אתנו הרב החכם רש"ל ראפאפארט נ"י והראתי לו אגרתך ושפט גם הוא כמוני אשר אוהבנו החכם לא כבדני להבין דברי, ואת מכתבי הלז מאד לכל העומדים לפנינו; וכן שפטו מאוהבנו הגאון אב"ד מזאלקיעוו, והרב החכם מו"ה נחמן קראחמאל נ"י מוסף על קלוסו של הגאון החסיד דנ"ש והמדינה כנזכר בהנדפס. — אמנם לא כן אנכי עמדי, כי אחרי שובי נחמתי חלילה לגבר חכם כמוהו לדלג על מכתב זולתו מבלי משים כאשר ידלג התרנגול על גחלי רתמים, ומה גם בזמן כביר כזה איך לא לקח לו מועד לעיין בו בעיינו? ומה גם על מכתב איש אשר פועל ידיו

ירצה, כאשר ראיתי בעיני באגרותיו אליך ואל המשכיל גאלדענבערג, חלילה לו לחשבני כאחד האוילים המרודדים ההוללים בחקירות של מה בכך ויעלו חרס בידם, על כן דן אנכי אותו לכף זכות, כמו שמחוייב עלינו בחוק המורינו, כ"ש בחוק ידועינו וחכמי תורתינו המשתדלים להועילנו באמת כפי השגתם (רמב"ם בהקדמת המורה), והוא שגם הוא נוגע בדבר, יען במכתבו שם הגדלתי הפליאה על כל מיני וחוקרי העקרים שהניח הרמב"ם כאמונה בפ' חלק, איך התעוררו על שפת יתר אשר מלאו שם בעקר הי"ב ומכלל יסוד זה שאין מלך וכו' מה חשבו על קדוש ישראל הטוב, האם כי לבו הלך או היה ער ולבו ישן בעת הוציאו מעטו מלים כאלה בבלי טוב טעם ודעת להם? חלילה לאנשי דעת לחשוב מחשבת און על לא חס כמהו, חלילה! ע"כ אמרתי כי במ"מ לא עמדו כולם על כוונתו הטהורה, ולכן שמו יד לפה ולא העירו כלל על דבריו, כי להעיר ולאמר לא ידעתי לא בחרו, כי רע ומר הוא לרב אדם לאמור לא ידעתי, ואף כי לאנשי שם הנודעים לחכמי לב בדורם, כאשר האריך בזה הרמב"מן ז"ל באחד מספריו היקרים. ואהבנו החכם יש"ר מילאתו לבל גם עליו תעבור הכוס, ולבד ילכד גם הוא ברשת הפליאה, יען גם הוא מנה י"ג עקרי הרמב"ם בספרו היקר עמוד קי"ג ולא שת לבו ג"כ אל מעטי הדלתות הבלתי מובנות אשר בעקר הי"ב, ולכן דן דינו לחזור באמרו כי חקירות של מה בכך הם, אף כי לא השמיענו כעת כונה אחרת ויותר רצויה בדברי הרמב"ם ז"ל. — ואם כי אנכי חסתי על כבודו ולא מניתיו בין החכמים אשר עליהם הוספתי להפליא במכתבי, ולא כגמולי השיב לי כי עינו לא חסה על כבודי ולא על כבוד האמת אשר שנינו חייבים בכבודם, ובכ"ז אמרתי סלחתי ועון חטאתו כסיתי סלה, וכעדות חז"ל כל הנגעים אדם רואה וכו' ואדם בהול לפעמים על כבודו יותר מעל ממונו והונו — רוחי זרה לעמי כי אשמיתהו בענין לא ברכה בו, כי מה יסכן או מה נועיל בהראות פלגות דעותינו, תכונותינו וטוב טעמינו בבלי תועלת לשנינו או לקוראי מכתבנו. ואולי נדע עוד לשם פזורה ישראל, כי מי יודע אם לא קרובה ישועתינו לבוא וקץ גאולתינו להגלות, ואנחנו מרחיקים אותה בזרוע, כי הא דרב זירא כי היה משכח רבנן וכו'? (סנהדרין ס"ז).

בדבר ח"ג מספרי שבילי עולם אשר הודעתני כי נפשות החכמים והגבירים אליו תכסופנה, תודות לך יקירי! כי חשבת לשמחני בבשורה הלזו, ובאמת אבטיחך כי נשאלתי עליו גם מאביוני אדם מערי ארצנו; אולם לתוגה לי אזכרה הלא זה דברי מאז אמרתי לחברה את מחברים וגורלי הפלתי בתוכם כי קנאתי בחבורים ולא במחברים, על החבורים ישאלו כדיבי עם ירבו במחירם, יעלו זהב על לבושם, ישכנו כבוד במשכנות מבטחים ועליות מרוחים, היודעים יחבקום ינשקום בחיקם ישאום, וכל היום הם שיחתם, וכל יום ויום ידרושון למתי ישבו כמוהם עושיהם; והמחברים הם! אלה אומללים ישכחו כמת מלב, אין דורש ואין מבקש אם הם

בחיים חייתם, ובנה ימלאו טרף ביתם ומחיתם, גם במשכן לב ומחשכי מעונתם? ככה ישח האדם וישפל איש ומעת נפרץ חזון הדפוס בארץ כאשר כבר האריך בזה אדונינו הרמב"ן ז"ל בס' ירושלים, הדברים עתיקים ומעליבים, ומתכונת העללות הילוקה בקרבו סוף, בראשונה מאנה לנגוע בעט נפשי, אולם אחרי כי אחזתיו לא ארפנו ולא אניחנו עדי יקהה ויכוץ בין אצבעותי, או עד הקימו מזימות לבי ואשפוך כל כוחי ושיחי בחיק מאהבי ולכן אשים קצי למלי כי היום קצר והמלאכה בחלק אייראפא מרובה, היה בטוב וחיה בנעימים, ודרוש בשלום מאהבי אשר תדעם, וביחוד בשלום ידיד נפשי הרב הגביר נגיד ורב תבונות החכם השלם כבוד מו"ה אלכסנדר קאלליר נ"י ובשלום כבוד בניו ברוכי ה' השלמים והיקרים יחיה ה' עמם כלנו אוהבכם ומוקירכם השוכן לחיה וכותב בנפש שחה

שמשון בלאך הלוי.

17.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Jgnaz Blumenfeld** in **Brody.**

לידידי ואהובי אשר כנפשי הר"ר יצחק בלומענפעלד יחי' שלום וכל טוב, אמן!

בא לפני תמול מכתבך הנחמד מיום ט"ו לחדש הזה אשר השקיט המית לבבי בהודיעני כי לא נתתי בגליון רק חמשה דפים מן המכתב "Der Jude" לא יותר, ועתה עיני מיחלות אל הדפים הנשארים כי מצאתי המכתב הזה יקר מאד והמחבר השוב הוא בעיני לכותב נכבד ולבר לבב המתאמץ ללחום את מלחמתנו ולהרים קרננו בעיני העמים. אמנם, ידידי! דבר סתר לי אליך בזה הענין, שימהו כחותם על לבך כי לך לבדך אגלה את מחשבותי. כל מבחר נבוני עמנו גם חכמי העמים אשר נגעה אהבת אנוש בכליותיהם יחתרו ויעמלו להטות לבב המושלים למען יקראו דרור לבת יהודה ויתנו את היהודים אשר תחת ממשלתם לאזרחי הארץ, וכן בלי ספק ראוי להם לעשות כפי הדין, כי אין עול גדול מזה לסגור בעדנו דלתות העמאנציפאציאן על לא דבר, אכן אנחנו המפלים מאד בזאת השאלות איך נתנהג בה אחרי שתהיה נתונה לנו? ד"מ ווען דער קייזער איינען יודען צום אֶפּענטליכען בעאמטען ערנעננט, וויא ווירד דיזער אמטמאן דען שבת פייערן אונד זיינער רעליגיאן טריי בלייבען? האם תאמר שמירת המצות דחויה מפני בקשת הטובות הגופניות? ואם לא יהיה כן איך א"כ נשאל מן המושל דבר שלא נוכל אח"כ להשתמש בו? ואיך נוכל להצדיק עצמנו בעיני העמים אם נוכרח להודות שמירת הדת תתנגד אל השגת המשרות? הנך רואה בעיניך שנצטרך תחלה לחקור אם יש במציאות התנגדות כזאת, או אם יש דרך לקרב זה אל זה שני הענינים באופן דאס זיא זיך איינאנדער ניכט אויפהעבען

זמָזען. — ועתה שא נא עיניך וראה מה עשו חכמי ישראל בזמננו להסיר כל מונע ולסלק זאת התנגדות, מלבד אחד הרבנים אשר שמו על צוארנו עול כבד אלף ככרים משקלו לא יתרצו להקל ממנו אפילו משקל דינר אחד, אעפ"י שהיו ראוים להתיר לנו כמה דברים שאינם רק מנהג או מוגלא מבלי פגוע באיסורי התורה (א"כ לפי דעתם העמאנציפאציאָן היא דבר בלתי אפשרי כלל), ומלבד אחר חכמי הדור, כמו בעל קנאת האמת והכ"ל מארין וזולתם, יתירו אגודת המצות השמעיות מעיקרן ויאמרו כי די לנו לקבוע בלבנו האמתיות השכליות ולשמור חקות המוסר ואז נחדל משאר חובות הגוף שלא נצטוינו בהם ונתחלה רק לשיהיו כמו אמצעיים להביאנו על ידם אל תיקון המדות שהוא העיקר (א"כ לפי דעתם יוסר כל מסך המבדיל בין דת לדת ולא יזכר שם ישראל עוד), ובין שתי הכתות האלה המתרחקות מן הגבול האמצעי האמתי באשר נטו שתיהן אל הקצות עוד לא קם בינינו איש הבינים שיעמוד בתוך לקיים את הראוי להתקיים ולבער את הראוי להתבער ובין כך ובין כך אנו מפצירים תמיד במלכי ארץ להשיג מהם החפשיות ולא נשים אל לבנו כי כל עוד היותנו פוסחים על שני הסעיפים שאמרתי יקשה לנו מאד להשיג את מבוקשנו, ואם נשיגהו יהיה לנו לנזק ולא להועיל. לזאת חפצתי כי משכילי עמנו עם כי אהבת אחיהם בקרבם כאש יוקדת הנה לא שמרו הסדר הראוי לזה הענין אלא שקדימו את הראוי להתאחר ואחרו את הראוי להקדים, ולפי קוצר דעתי היה מן הצורך להתחיל העסק בהסרת כל המונעים וועלכע אונזערערזייטס דיא ערלאנגונג אונד ריכטיגע בעניטצונג דער פֿערלאנגטען עמאנציפאציאָן טווריג מאכען, וזה לא יהיה רק בהשליך הקליפה ובקיום הפרי כדרך שאמרו על ר' מאיר — — — אך לא אוכל עתה להרחיב הדבור על ענין אשר עליו חם לבי בקרבי מאד, רק על זאת עוד אעירך כי על זה הליך עצמו סובב הפירוש הקדם אשר עשיתי על ס' בחינת הדת, כי בו השילותי לנגוע בזה הכנור והכנסתי ללחום נגד בעל ליר נאמן בהרבה הערות, אשר אחת מהן נשמטה מן הדפוס, ותמצא העתק ממנה רצוף בזה המכתב *) כאשר נדרתי

*) הנני נותן לפניך קורא נעים הערה ד' אשר כתב ידידי החכם יש"ר נ"ע לפירושו על ס' בחינת הדת, שייכה אל מקום הדבור המדבר מביאת המשיח, ונמחקה מטעם הצענזור וזה לשונו. „אם אמת שנעלמו ממנו קצת מן הפרטים הנוגעים אל זה העיקר כמו „שאמרנו, בכל זאת יודה כל המתבונן באמרות נביאי ה' כי יש לנו ידיעה ברורה בלי שום „ספק על פרט אחד המסתעף מביאת משיחנו והוא קבוץ גליותינו מתחת כל השמים „ובואנו ברנה אל אחוזת אבותינו לשכון שם בכבוד באין מחריד, כי כל הנבואות יעידו „ידברו על זה הדבר מליצות ברות כשמש אין להסתפק בהן כלל. — אמנם נגד כל „הפשיטות הזאת התקומם אחד מרבני הדור הכ"ל אהרן חארין שמו, ובספרו ליר נאמן „דף כ"ח המציא סברא קשה בענין קבוץ גליות בלתי מסכמת עם פשטי הכתובים ובלתי

לך מלפנים, ואתה ידידי והחכמים אשר במדינתך תשפטו יחד על מלאכתי זאת ותודיעוני היושר דרכי לפניכם אם לא. ויען במחברת הזאת נשאתי ונתתי בפלטות גם על שרשי ויסודי אמונתנו כאשר תראה, לכן אחדל עתה למלאות שאלתך אשר

„תתישבת אל הדעת, ויען הא"ש הלזה היה מלפנים אחד מאהובי וגם עתה אחשבהו לאיש
„בר לבב שאינו מדבר אחת בפה ואחת בלב והוא מעיד תמיד בחבוריו שכל חפצו וכל ישעו
„להיטיב עם בני עמנו ולהאיר עיניהם במושכלות, גם אינו מהאומרים קבלו דעתי בלי
„להביא שום ראיה אלא טורח תמיד לאשר ולקיים סברותיו במקראי קדש ובמאמרי חז"ל,
„לזאת בחרתי לטעון נגדו בכל מקום אשר מצאתי דעותיו רחוקות מן האמת. ובטחתי בו
„להיותו איש אמונים ואוהב האמת שלא יקצוף עלי בהיותי חולק על דבריו אלא ישקול
„הטענות והתשובות במאזני צדק ואם ימצא עצמו נוטה מן השביל הישר יודה בפומבי את
„שגגתו אשר שגג וינחל הכבוד שלפון לחכמים, רודפי האמת והצדק. והנה טרם החלי
„לערוך מלין נגדו לא אוכל להכחיד תחת לשוני את גודל הפליאה אשר התפלאתי על רבני
„הדור הקרובים והרחוקים איך ישימו יד על פה ולא יתנו אל לבם להשיב דבר על השינויים
„והחדושים שהמחבר הלזה הולך ונוטע יום יום בשדמות אמונתנו ע"י חבוריו היוצאים לאור
„זה אחר זה ובכולם הוא מתנפל לפני כל יודעי דת ודין שיוכיחוהו בפניו אם ימצאו טעות
„בדבריו ויודיעוהו מקום השגיאות וילמדוהו דעת במופתים נכונים בהראות לו כי לא זו
„הדרך לאיש הישראלי לעלות בה אל האושר הנצחי, ואין קול ואין עונה לאמרותיו, רק
„זאת יעשו כלאחר יד, יחרפוהו ויבזוהו ויתנוהו כאחד המורדים הפונים עורף אל הדברים
„הדתיים וירדפוהו בכל עת וידברו עליו סרה כבעל אפיקורוס וכופר בעיקר, עד שבעבור
„כל זה נתנו לו מקום לומר (ליר גאמן דף .VI) שהרבנים יקומו נגדו ולא נגד ספריו
„ושעד הנה לא היה בהם אף אחד שיחליש כח מופתיו ושימצא טעות בדבריו, ובזה באמת
„הדין עמו, ולא יפה התנהגו עמו הרבנים נגד הכתוב בתורה הוכח תוכיח את עמיתך
„ונגד אזהרת חז"ל אל תהי בז לכל אדם, והוי דן את כל אדם לכף זכות, והיה להם
„להתוכח עמו במופתים וראיות ותשובה ונחת כמנהג החכמים, כי טובה להם לעשות
„כן להיותם רועי ישראל ונוטרי כרם ה' צבאות, הלא הלאן ירעו הרועים! הלא רק
„לזאת הושם על כתפם נזר הרבנות לרעות לאנס באמונה לחזק הנחלות לרפא החולות
„לחבוש לנשברות להשיב הנדחה ולבקש האובדות, לא לשים יד על חללים במקום
„שים חלול ה'! חי נפשי, כי אם יצא יצא מזה תקלה לכללות ישראל הקולר
„תלוי בצוארי הרבנים אשר תמה בזה כמחרישים, לכן בהביטי כי אין עוזר ובהשתוממי
„כי אין סומך נתתי אל לבי לדבר אתו משפטים על כל אשר כתב נגד יסודות
„דתנו, אולי ישוב ונחם ותהי לו לצדקה, וזה יצא כראשונה על ענין קבוץ גליות. הקבוץ
„הכללי הזה הוא לפי דעת המחבר (דף כ"ט) בלתי אפשרי לא בלבד בדרך הטבע אלא
„גם בדרך נס, כי מאחר שהתישבו בני ישראל זה כמה דורות בארצות העמים וקנו שדות
„ונטעו כרמים ובנו בתים ומצאו חן בעיני המושלים, ונתמנו לשוטרים וליועצים ולפקידים
„על חלק מחלקי ההנהגה איך יתעוררו כלם כאחד לעזוב המדינות אשר מצאו בהן מנוחה
„מאושרת ללכת אל ארץ בלתי נודעת להם? אמנם זו שאלה של תוהו ואין ממש בדברים
„האלה, כי מלבד שהבורא ית' נטע בלבות כל בני אדם אהבה עזה אל ארץ מולדתם עד
„שאפילו הפראים שוכני מדברות יבחרו יותר בארץ ציה ושממה שבה נולדו מלישב במדינה
„נכריה מבורכת כגן ה', הנה כפלים ישתוקק הישראלי אל נחלת אבותיו, ארץ צבי לכל

שאלת להציע לפניך עיקרי הדת כאשר הם בלבבי, כי מן הספר ההוא תבין את אשר אני חושב על אודותם, ואם אולי אחרי קריאתך בו ישאר בלבך עוד איזה ספק על תכלית כונתי בהם, אז אוסיף שנית ידי לגלות לך מצפוני לבבי, לא אמנע

„הארצות, מקום חמד אלהים לבנות בית זבול לו, מושב אבותינו הקדושים והנביאים
„בחורי יה, אדמת הניסים והנפלאות, המדינה הנבחרת אשר נתקבצו בה כל היתרונות
„השמימיות והרוחניות המזכרת גדולתנו ותפארתנו בימי קדם, ואיך יעלה על הדעת שיקשה
„לזרע יעקב לעזוב את הטובות הזמניות הקנויות באדמת זרים לעלות ברנה אל עיר
„קדשנו ואל בית תפארתנו להראות לפני האדון ה' צבאות אשר גאלנו והרים קרננו וקיים
„בנו דברו הטוב המובטח בפי נביאיו משנים קדמוניות? הלא כאין נחשבו הטובות הגופניות
„לעומת הטוב הרוחני הצפון לחוסי שמו ית' בשוב ה' את שיבת ציון? באמת אשפוט כי
„אם המצא ימצא איש אשר יתרשל ומשום לדרך פעמיו ללכת אל עיר הקדש בבא עת הפקודה
„להוציא ממסגר אסיר הוא לא לזרע יעקב יחשב, כאשר גמר ברצונו לבלתי יהיה לו
„חלק בתשועת ה', לכן אין מקום כְלל לטענה שטען המחבר. אמנם התשובה שהשיב היא
„מתנגדת אל פשטי הכתובים ואין לה שום סעד במקראי קדש, כי הוא אמר שקבוץ הגליות
„לא יהיה קבוץ גופני להלקט אחד אחד ממש, אלא המכוון בו קבוץ סדר ההנהגה תחת
„סנהדרי גדולה שתהיה בירושלים באופן שאף אם ישארו היהודים אחר הגאולה מפוזרים
„במדינות רחוקות תחת כל השמים הנה יקשיבו כלם לקול הסנהדרין שבירושלים בכל אשר
„יצוו עליהם בעניני הדת, ושלזה כיון הכתוב כי מציון תצא תורה וכו', אמנם מי לא
„יראה שתשובה זו תשב מנגד לכל אמרות הנביאים? כי איך יובנו לפי סברתו המליצות
„האלה: הנה אלה מרחוק יבאו וכו', כלם נקבצו באו לך, ופדויי ה' ישובון, ומאספכם
„אלהי ישראל, וגם אל בני הנכר הבאים והביאותים אל הר קדשי, ועוד חיל גוים יבאו לך
„וקבצתים מירכתי ארץ, קהל גדול ישובו הנה, ולקחתי אתכם מן הארצות אשר נפוצותם
„בהם ונתתי לכם את אדמת ישראל, והדומות לאלו אשר כל דברי הנביאים מלאים מהם?
„והראיה שהביא מדברי ירמיה לפי מלאות לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם, ואמר שנבואה
„זו לא נתקיימה בכל הגליה אם נקח הדברים כפשוטם, ושלכן כמו שנפרש דברי ירמיה
„בדרך משל כן ראוי לפרש נבואת מרע"ה בדרך משל, איננה ראיה, כי נבואת ירמיה עצמה
„מפורשת היטב כפשוטה אם נעיין בכל המשך הענין שם, וזה כי הי"ת הבטיחם תחלה רק
„לפקוד אותם אחרי מלאות שבעים שנה ואם תאמר שזו תהיה גאולה שלמה, איך אמר
„אח"כ שישוב עליהם אחרי כן משבות שלום? ואיך הוסיף שם וקראתם אותי והתפללתם
„אלי ושמעתי אליכם? הנה אחר הגאולה מה ישוב עוד עליהם ומה יבקשו עוד ממנו?
„ויותר תמוה מה שאמר אחרי כן ובקשתם אותי ומצאתם כי תדרשוני בכל לבבכם, שהוא
„מאמר שייך לזמן הגלות שאז ראוי להבטיחם שימצאו את ה' אם ידרשוהו בכל לב, לא
„אחרי שכבר נמצא להם וגאלם, והפסוק שלאחריו יותר קשה מכולם שאמר ואמר ושבתי את
„שבותיכם וקבצתי אתכם וכו' והשבותי אתכם וכו' והלא קודם ובקשתם אותי אמר למעלה
„שישובו? ואיך יובן המשך הכתובים? אין זה אלא שההבטחה הראשונה איננה גאולה שלימה
„רק פקודה לתת בידם האמצעיים כדי שבהם יוכלו בנקל לעשות תשובה שהיא תביאם אח"כ
„אל הגאולה האמיתית, זה כי אחרי התכפר להם עון השמיטות ורצתה הארץ את שבתותיה
„שבעים שנה כמאמר התורה כל ימי השמה תשבות היו צריכים עוד כפרה על שאר עברות
„ע"ז ג"ע וש"ד שנכשלו בהם בזמן בית ראשון, וכדי להקל עליהם הדרך להטהר גם מאלה

ממך דבר כפי יכלתי המלוטה. קראתי הס' הקטן רעכטפערטיגונג דער יידישען רעליגיאָן ומצאתי בו דברים נכונים, אך לא יכולתי להסכים עמו במה שסיפר תכלית חבור המשנה והתלמוד כפי דעת הרמ"בם ז"ל, כי רוח אחרת עמדי בכל אלה הענינים כאשר תראה בהערותי אל הספר הנ"ל, ושלא לכפול הדברים לא אאריך פה, משם תבין דעתי ככל הצורך. גם' הנאמר איגרות הרמב"מן מצאתי מקום להשיג עליו על מה שאמר (דף 140). כי גם' בראשית בא הצווי על השביתה ביום השביעי, ושלכן א"א לומר שהפרשה היא נכתבה קודם זמן מרע"ה ע"ע, אכן זה אינו אמת, כי שם לא בא שום צווי על זה, רק רוא מספר והולך שהי"ת בירך וקידש את יום השביעי בעבור שבו שבת מכל מלאכתו, והבדל רב יש בין קדושת היום ובין השביתה בו ממלאכה, כמו שכתבתי בארוכה בס' הנ"ל, לכן אין מקום כלל לדברי הרמב"מן שם, תן לבך על דבריו ועל דברי ותראה עם מי האמת, יהי נא חסדך לחתום האיגרת הלוטה פה ולשלוח אותה אל ידידנו החכם ראפאפארט יש' ואתה שלום. כנפש אוהבך יש"ר.

הכותב והחותם פה גערץ ביום כ"ז לחדש אייר ש' התק"לג.

18.

Schreiben des Herrn **Dr. A. Geiger** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Wien.**

ב"ה ברסלא יום ו' ט' אדר ראשון תרי"ו.

לכבוד הנבון הר"ר יצחק בלומענפעלד יחיה שלום!

כבדתני במכתבך אשר הגיע אלי ביום אתמול ותגדל חסדך עמדי בשלוח אלי שנוגין השנים הראשונים מאוצרך הנחמד, וגם לי קראת לשבת בתוך אנשי שם גבורי חכמה ועשירי דעת לאסוף גם ממכתבי אל תוך אוצרך, ואני ידעתי כי

„הנעימם להשיב קאתם לירושלים שם יבנו הבית ויתפללו ויבקשו את ה' בכל לבבם, ובזה „יזכו אח"כ אל הגאולה השלמה להשיב את שבותם מכל המקומות אשר נדחו שמה, ואלה „הן המחשבות שחשב הי"ת עליהם לטובה, ואם תדקדק בכתובים ההם עם מה שפירש עליהם „הרי"א ז"ל שהטיב מאד לדבר בזה הענין תמצא שהאמת כדברינו, והנה א"כ תמיהת בעל „ליל נאמן, ואין צורך בעבודה להוציא מפשוטן כל הפסוקים המדברים מקבוץ גליות. סוף „דבר הסברות החדשות האלה אשר בקש המחבר בדוחקים גדולים למצוא להם סעד מדברי „הנביאות שאינן סובלות פירושיו יזיקו מאד לכללות האומה באשר יניאון, את לב העם „מעבור אל הארץ אשר נתן לנו ה'? ובאין קבוץ גליות יהיה לריק בנין בית קדשנו בירושלים „ואחר שלפי דעתו ירשו כל שארית ישראל להשאר מפוזרים במקומות מושבותם, ובזה „תתבטל אחדות האומה ולא יהיה עוד ישראל גוי אחד בארץ, גם יתבטלו רוב המצות אשר „קשה לקיימם בארצות העמים, וכמה קלקולים אחרים יצא מן הדעה הזרה הזאת, חלילה „לזרע יעקב מהתגאל בה, יחמוד מי שירצה בטובות המדומות אשר אולי תמצאנה מבין „הפיזור, ואני וביתי נחכה בתשלומות ליום כנס נדחינו ונקרא תמיד בקול צהלה ורנה עם „בן יפונה. עלה נעלה וירשנו אותה כי טובה הארץ מאד מאד."

לא לגבורה ולא לעושר הגעת, ואת אשר הכינותי בעניי הוא כתוב בשפת ארצי אשר אנחנו מתגוררים בה כדרך כל המחברים באשכנז, אך מאהבתי את שפת עבר ועל כי את אחי אנכי מבקש הדלים גם בשאר ארצות כתבתי כה וכה מאמרים קצרים גם בלשוננו הקדושה הנודעה לכל חכמי עמנו, ויהי לי למשיב נפש כי שמו עלי עיניהם לטובה, וגם כהיום הנני מוכן לשלוח אם גם ימוך ערך הדברים אשר אשלח לך כי רב עלי המשא אשר העמסתי עלי (מבלתי עסקי הקבלה אשר אנכי משלח אותה בקדם) בהיותי כעת טרוד מאוד בחקירות אשר רגעי ספורים למו אקוה כי תצא מהן תועלת לדורשי התורה והחכמה. והנה רק דברים אחדים אערוך לפניך כיום והיה אם ייטבו בעיניך אז אוסיף עליהם כהנה וכהנה.

זה מקרוב הוצאתי לאור את ספרי פרשנדתא על חכמי צרפת מפרשי המקרא, וכעת מצאתי שני דברים יקרים אשר נגעתי בם שם בקצה מטה החקירה ועלי החובה למלא את חסרונם.

א) על פעל כדר הנגזר משם כדור בלשון חכמינו, כבר הראיתי בספרי הנזכר (דף ח' וט') כי בעלי הברייתא בנו משם כדור (במשנה הכ"ף לשרשית) פעל חדש כדר ופירושו היות עגול ככדור ואמרו אתרוג כדור (סוכה ל"ו א') והוא הפעול. והנה המלה הזאת איננה בודדת בלשונם ונמצאת גם בתוספתא דחולין פ"ג וז"ל: ובצים כל שכודרת וגולגלת בידוע של עוף טמא וכל שאינה כודרת וגולגלת בידוע של עוף טהור היא ע"כ והביאו הברייתא הזאת בשינויים בגמרא בבלי חולין ס"ד א' וע"ז מ' א': כל שכודרת ועגולגלת ראשה אחד כד וראשה אחד חד טהורה ב' ראשיה חדין וב' ראשיה כדין טמאה וכו' ופירש"י בחולין וז"ל כודרת עבה ככדור פלוט"א, כודרת ועגולגולת חדא היא וכו' להכי תנא כודרת כעיגולה של כדור שאינה קלושה אלא עגול' בעוב' ע"כ וכן הגירסא כודרת ברי"ף ור"ן ורא"ש (ובה"ג ד' ווין מצאתי קודרת בקו"ף וכ' טעות ולעולם גם שם ברי"ש) והתוס' דחולין רצו להוכיח מתוך רש"י דע"ז כי גרס שם כודדת בב' דלתי"ן ואין כ' כן כי דבריו מוסבים שם רק על ראשה א' כד. גם מתוך דברי הערוך ע' כד אין לברר גרסתו.

ב) על דבר ההלכה במס' סופרים פ"ד ה"ט. זה לשון ההלכה אשר עליה כוונתו: ואר"א בנו של ריה"ג אל יהי מקום לשועתי (איוב י"ו י"ח) יש לאל ידי (בראשית ל"א כ"ט) אין לאל ידך (דברים כ"ח ל"ב) בהיות לאל ידך (משלי ג' כ"ז) אל מותי כולם חול ע"כ וכבר דברתי על המקרא הראשון ואל יהי מקום לזעקתי (כנ"ל) בספרי פרשנדתא דף י' וי"א והראיתי כי יש שקראו ואל בצר"י והבינו משמעות המלה קדש אשר ע"כ הוכרח בעל המאמר לאמר כי הוא חול, והמלות אל מותי אשר בסוף המאמר לא ידעו המפרשים להולמם יש שמחקו אותן ויש גרסו אל מות בלי יו"ד בסוף וחשבו כי הוא הפסוק כי שמה אל מות

ביתה (משלי ב' י"ח) כדעת בעל נחלת יעקב או כי הוא הפסוק ודרך נתיבה אל מות (שם י"ב כ"ח) כאשר שערתי אני, ועל שני הפסוקים האלה יש לשואל לתמוה איך יעלה על דעת איש לפרש קדש עד כי הביא את בעל המאמר ללמדו דעת ולצוות עליו אל תקדישהו כי חול הוא, והנה עתה מצאתי וראיתי כי הגירסא הנכונה היא לאל מלתי והוא הפסוק וישם לאל מלתי (איוב כ"ד כ"ה) ושם העתיקו כמה מן המתרגמים הראשונים החשובים, הלא המה סומכוס היוני והמעתיק הסורי והכותי, כאלו נקדו לאל בצרי והבינו הענין: ויערוך מלתי לפני האלוה, על כן הוכרח ר"א לאמר אינו כן כי אם הנקוד הנכון הוא לאל פתוח. — והנה על מאמרו בענין המליצה יש לאל ידי וכדומה אין לתמוה כי הולך להורותנו כי חול היא על כי המלה מנוקדת בצר"י, אך גם פה מצאנו מקום אשר נתחבטו בו המתרגמים הראשונים והחשובים קדש והוא בפסוק כי יש לאל ידם (מיכה ב' א') ושם תרגם היוני הנקרא בשם השבעים גם הסורי כאלו כתוב: כי ישאו לאל ידם ותרגמו אל קדש. הנה איך משולבים דברי התלמודים בהבנת המקראות עם כל התרגומים ובא זה ולמד על זה.

ג) כבר מקדם בספרי על לשון המשנה רמזתי בכמה מקומות כי הברייתות המובאות בתלמוד בבלי משונות הן מתכונתם הראשונה כאשר נמצאו עוד בתוספתא במכילתא ספרא וספרי ועוד בתלמוד ירושלמי אם גם עליהן עברו ידי זרים והשחיתון שגגות הסופרים והמעתיקים, ועוד חזקתי דברי במחברת התשיעית לכרם חמד אשר תצא לאור בקרוב מתחת ידי החכם הר"ר שניאור זקש, וכיום אביא עוד ברייתא אחת אשר שנתה את טעמה בגרסא אותה על פה והעירו עליה בכמה קושיות ותירוצים ולא עלתה להם, ולפי תכונתה הראשונה היא נכונה מאד. בתוס' דברכות פ"ה נמצאו שתי הלכות מוסיפות על שתי הלכות שנויות במשנה א' וב' דברכות פ"ז, משנה ראשונה אומרת כי אין מזמנין על הקטן, ומשנה שניה מבדילה לומר נברך בשלשה וברכו בארבעה, ובאה התוספתא והגבילה הדברים יותר באמרה וז"ל (כפי אשר היא לפנינו): קטן שיכול לאכול כזית מזמנין עליו ושאין יכול לאכול כזית אין מזמנין עליו אין מדקדקין בקטן בין שאמר נברך בין שאמר ברכו אין תופסין אותו הנקרנין (כן הגי' הנכונה ברי"ש כגי' הירושלמי והערוך, וע"ע ירו' סנהדרין י' ב' מפני הנקרנין שלא יהו וכו' והוא מל' ערבי נקר פי' קנתר) תופסין על כן ע"כ. והובאו שתי ההלכות האלה בגמ' בבלי, הראשונה דף מ"ז ב' בזה הלשון: קטן שהביא ב' שערות מזמנין עליו ושלא הביא ב' שערות אין מזמנין עליו ואין מדקדקין בקטן ע"כ והשנית דף נ' א': בין שאמר ברכו וכו'. והנה בהשקפה ראשונה נראה כי לשון הברייתא הראשונה סתורה מתוכה כאשר הקשו עליה גם בגמרא, כי בתחלה הבדילה בין קטן לקטן ואח"כ סיימו כי אין מדקדקין בו, גם הלשון בעצמו „אין מדקדקין

בקטן" הוא זר מאד. הנה בא אל הירושלמי ונמצא שם על משנה ב' הברייתא השנית בזה הלשון: אין מדקדקין בדבר בין שאמר נברך וכו', ואין ספק כי כן הנוסחא הנכונה, כי הברייתא מוסבת על המשנה המבדילה בין שלשה לארבעה ועשרה ואומר כי המזמן בשלשה יאמר נברך והמזמן בארבעה יאמר ברכו ועל המאמר הזה הוסיפה הברייתא כי אין לדקדק בכך ואין זה מורה אלא רשות ורק הנוקדנים אנשי ריב ומלה תופסין על כך, ועל כי הברייתות השתים האלה דבוקות זאת לזאת המשיכו בטעות המאמר „אין מדקדקין בדבר" אשר הוא ראש ההלכה השנית, אל הראשונה ושמוהו לה זנב וליתר ביאור החליפו מלת „בדבר" עם „בקטן" והביאור הזה קלקול הוא, ובמשך הימים בא השינוי הזה גם אל תוך ספרי התוספתא, אך עוד ניכר שם רושם הנוסחא הישנה הנכונה, והוא כי שם כתוב: אין מדקדקין בקטן בלי וי"ו בתחלה והוא נכון אם הוא ראשית הלכה חדשה, אך לא יחסר הוי"ו אם הוא מוסף להלכה ראשונה וע"כ בגמ' בבלי כתבו באמת ואין בוי"ו, ועליך, איש נבון המתגורר בווין רבתי, המוטה לעיין בכ"י של התוספתא הנמצא שם ולהודיע גרסתה. — ולא אכחד תחת לשוני כי גם בירושלמי למשנה א' על מאמר ר' שמעון שם קטן עושין אותו סניף לעשרה הקשו והתני אין מדקדקין בקטן (ולא יותר) והנה ראינו כי גם האמוראים הירושלמיים המאוחרים קבלו הברייתא המוטעית הזאת מאת האמוראים הבבליים, אך לבי אומר לי כי גם פה יש טעות בירושלמי כי המשא ומתן של הסוגיא שם לא יכון כל עיקר כאשר תראה במפרשי הירושלמי, *) סוף דבר הברייתות הנשנות על פה לבשו הרבה פעמים בגדים אחרים ברבות הימים ובפרט בתלמוד בבלי נמצאו לרוב משונות מאשר יצאו מפי בעליהן, ויש לחוקר האמת לחפש כפי השגת ידו למען ימצא אותן בתבניתן הראשונה.

הן אלה דברי המעטים אשר אערוך לפניך היום, והיה אם ימצאו חן בעיניך תשיתם באוצרך ותפילם בקרב ישראל. הנני הנני מכבדך ודורש שלומך.

אברהם גייגר.

19.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Brody**.

יומם ולילה יצו ה' חסדו ואמתו לידידי המשכיל והנדיב הר"ר יצחק **בלומענפעלד** יחיה.

למשיב נפש ולחדות לב היו לי שורותיך הנעימים מיום י"ג לירח העבר יען ראיתי מהם שובך לשלום אל עיר מושבך, וכי שלחת מכתבי אל ידידנו החכם

---

*) לא אמנע מלהודות על האמת ולהודיע בקהל עם כי ידידי הנכבד הר"ר **בלומענפעלד** יח' הואיל לאור מלא את משאלתי וילך ויבקר בתוך התוספתא כ"י דשם וימצא כי גם שם הנוסח כמו בתוספתא שלנו ובתלמוד בבלי והוא: אין מדקדקין בקטן. על כל זה אנכי על משמרתי אעמודה כי הוא טעות ישנה ובאה גם אל נוסח הברייתא כאשר גם הירושלמי הביאה ככה במקום אחד ורק במקום אחר החזיק בנוסח הקדום הנכון והעמידנו על האמת.

ראפאפארט יחיה, אך בימים האלה אני הייתי ונחלתי מחולי הגריפפע, ורק היום אשר בחסד עליון עלתה לי ארוכה והושבתי על כני בהראשונה יכולתי לתת לך מענה. ועתה אודיעך כי בשבוע העברה צויתי אל המדפיס שמיד לשלוח לך תכף ד' עקסעמפלארי מס' בחינת הדת אשר בלי ספק בקרב ימים יגיעו לידך בו תמצא בדף 120 נזכר שמך הטוב לתהלה ולתפארת, ואתה בטובך תשלח בשמי עקסעמפלאר אחד אל הר"ר ראפאפארט וא' אל החכם הר"ר נחמן הכהן יחי' וא' אל המליץ הר"ר בלאך יחי' והרביעי יהיה לך למנה, ואני תמיד איחל לשמוע מפי הנבונים את אשר ישפטו על מלאכתי הקלה.

נפלאתי על אשר כתבת אלי אודות סברתי בענין העמאנציפאציאן, וכמדומה לי שלא נתת אל לבך לקרוא בעיון את דברי הראשונים על זה הענין, או כי אולי אנכי הוא הנותן לך מקום לטעות בהם יען אפשר שלא ביארתי בהם כונתי באר היטב, וכתבתי בלשון המשתמע לתרי אפי, אמנם בטוח לבי כי אם תחזור לעיין בהם בפקידה תמצא כי כמוך כמוני מתאוה ונכסף לשמוע מהרה קול קורא דרור לפליטת יהודה, וגם לבבי כלבבך יתאמץ על שפלות בני ישראל ועל השמם אשר בידי הזדונים הערלים הרומסים ברגל גאוה, את ברית האחוה, ונותנים אותנו לזעוה, בהעמיס עלינו הוה על הוה, ומי לא ידמע ולא ידוה על זאת? מי לא יכיר כי עול בכפי המושלים המונעים ממנו את אשר יזכה בו כל אשר נשמת רוח חיים באפיו, יהיה מאיזה דת שיהיה? — אמנם זאת אמרתי, כי בעוד שאנו שואלים את חקנו מאת המושל ראוי לנו ג"כ לעשות תיקונים בינינו ולסדר הענינים הדתיים באופן שהעמאנציפאציאן לא תסבב תקלה ומכשול אל שמירת מצות הדת, מיט אנדערן וואָרטען: עס ווערע צו ווינשען, דאס איינע איננערע רעפאָרם דעם קולטוס אונד דער ריטואלגעזעצע דיא באהן צור עמאנציפאציאָן עראֶפנעטע אונד ערלייכטערטע, דאמיט דיזע, אן זיך זעלבסט זאָ וואָהלטהעטיגע אונד ניצליכע מאסרעגעל, אין איהרער אויסאיבונג דאָך קיינע טעדליכע פאָלגע פיר דיא רעליגיאָן מיט זיך פיהרע. ראיתי הפלך לשמוע דעתי המלושה על ס' קורות ישראל להחכם המפורסם יאסט יצ', ובשגם נקלותי מאד להרנים ראשי בין ההרים הגבוהים בכל זאת אחוה לך דעי איך שתהיה בקוצר מלים: דער פערפאססער האט זיך אלס געשיכטשרייבער איינען אונ־שטערבליכען רוהם אונד איין בלייבענדעס פערדיענסט אום דיא יידישע ליטעראטור אונשטרייטיג ערוואָרבען, אבער אלס טהעאָלאָג בעטראכטעט, קעננען מאנכע זיינער זעטצע, אלס אונזערן גלויבען אנטטאָסטיג, דען לעזער לייכט פערלייטען, זיך איינען פאלשען בעגריף פאָן דער גרונדלאגע אונזערער רעליגיאָן צו מאכען; דא ער אונס אבער בלאָס איינע געשיכטע אונד קיין טהעאָלאָגישעס ווערק געליעפערט האט, זאָ וואָללען אויך וויר

איהן בלאָס אלס געשיכטשרייבער בעאורטהיילען, אונד מאַן זיינען אָפט אונשטאַטטהאַפטען רעליגיאָזען אנזיכטען מעגליכסט אבשטראַהירען. ועל אודות הספרים אשר הואלתי לאור בלשון איטאלקית, דע נא ידידי, כי מעולם לא הדפסתי מאומה בזה הלשון זולתי העתקת החומש והעתקת ישעיה המצויים אצלך, ועוד מכתב קטן אודות הקמת בית מדרש הרבנים בפאדובה זכרתיו בבכורי העתים לשנת תקצ"א דף ה', וגם זה הקונטרס אשלח לך בקרב ימים. תשלח נא, אם הפעם אכתוב מעט ובלי סדרים, כי עודני חלש, וה' יהיה על ימינך לשמרך מכל רע ויהי כנהר שלומך כחפץ אוהבך ומכבדך יש"ר.

הכותב והחותם פה גערץ ביום ג' לחדש תמוז ש' התקצ"ג.

20.

Schreiben des Herrn **Sanson Gentilomo** in **Venedig** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Brody.**

שלום למשכיל יצחק בלומענפעלד אמת

ברוך אתה בכתבך אלי, ברוך הקסת אשר לקחת בידך, תבורך אגרתך, הכן זו הביאה ימי ברוך — מזכרת להשיבני דבר כחפצי, מלאת משכיות לבבי, גם אנכי לא אתמהמה ואקחה עטי, עט נועם לכרות ברית אהבה על שתות האמת תאסל, לחסות בכנפיה, מוסר, תושיה, מדע, חכמה — התאוית תאוה במדברך, ואני אשלחה מזון בנפשך, דבר לא אכחד תחת לשוני ולא אסתירה פני ממך, לא אסתירה דרכי ממך. העמקת הרבית לשאול, על דרכי בני אדם חיים ותהלוכותיהם, ענינים קשים לדבר בם, ואף גם זאת בל אירא לחוות דעי על הארזים ועל אזובי קיר, כל דבר על מקומו יבא בשלום, הנה אשליך אחרי גווי יראת בני אנוש, ואלבשה תלבושת קנאת האמת — אקרא במכתבי, אל תחשוך, אגיד לדקת גם מעלת עמי — ואתה תרְאֶה כל אשר יצא מאצבעותי בגליון הזה, גם לשאול מנייני הגדולה גם לחושב עליך, גם לאוהביך גם לשונאיך, גם לקרוביך גם לאנשי ביתך, גם לבני עירך גם ליושבי מדינתך, גם לאשר מבני ישראל גם לנכרי הארץ גם לתבל כלה, יען הסתר דבר אין אתי, כמלפנות לי כעין כל, כמחשכים כפני השמש הזאת, והיה כי גרסה נפשך לתאבה לדעת מספר ימי חיי, מה מלבי, ועסקי כעת, דלתות אזניך פתח — רם הקומה אנכי, עור בשרי לבן, עיני הכנים עיני, פני כמלאכים — שני ימי חיי עשרים — חלקות שנאתי, אמת רדפתי, לא נשאתי פני גדולים, נתקתי עול עבודת היראה, לבי במכרה יתלהב — לשוני רַכָּה תשבר גרם — אחרי השיגוני תעודת הפילוסופיאה במדרש הגוים,

הלכתי פאדובה, שמה ישבתי שלש שנים (כי זה משפט כל התלמידים) — כחורף יחלוף את הכסף, רדפתי אחרי האמונה, אחרי תורת האדם, אחרי תורת משה, אחרי תורת התלמוד — לא אוכל לשום מחסום לרוחי — על כן לא חפצתי ללבוש אדרת גדולה למען כחש, הסירותי בגדי הרבנות מעלי, לבשתי בגדי מחלצות כאחד העם — באתי בביתי, על משמרתי אעמודה על העבודה והתורה, כי חנני אלהים די מחסורי וכי יש לי כל — זה כעת מלאכתי, אלמוד בספרים מסופרים שונים, אם בלשון עברית, אם בלשון איטלקית, אם בלשון צרפית ואשכנזית — אכתוב על ספר רעיוני לבבי — אפקוד חנם על בית מדרש הנערות העניות בנות ישראל אשר הוקם פה, כי ראשי הקהל שמוני מְאַשְּׁרָן — בלילה ג' בחורי חמד, מטיבי לכת, נלוים עלי, ואני אלמדם (אין כסף) דרכי לשון הקדש ובאר התנ"ך. הלכתי בעקבות אלופי ומיודעי שד"ל, ובגלל הדבר הזה מיום ליום אני כותב על לוחותי קצור ממכתביו היקרים. אוהבי ורעי מעלת אברהם חי ריגייו, לא נשא אשה, לא דבר דבר אל העם, לא דבר אלי עליך מטוב ועד רע — אך אחרי השלימי מלאכתי „שי למורים" שד"ל הראני מכתב רעך גאלדענטהאל (פרוש נא עליו כנף שלומי) ויאמר אלי, טוב הדבר אם תביא מחברתך לידידי בלומענפעלד — דבר דבר וקם — ואשלחה לפניך אולי אמצא חן בעיניך — גם היום אמרתי אני עם לבי, לא אראה פניך ריקם, לא טוב היות האגרת לבדה, אעשה לה עזר כנגדה, קח נא בִּרְכָתִי אשר הובאת לך „התהלות אשר כתבתי ביום הלל ברוך קאנטוני ידידי ורעי, יושב על כסא מדין בטורין הבירה ופרזיס „יחד עם" „הגיון לשמשון אשר שרתי ביום שרי בית תפלת הספרדים רוממו זבול ה' על ידי שיר — הנה נא תרגמתי דבר ניירו אל קאטילינה להתלמד בשפת יהודה" משלי אשר אזנתי בהיותי בפאדובה „מוסרי התלמוד" שיר קומאלה משירי אוסיאן מתורגם ללשוננו „שיר משירי יונג מתורגם לשפתנו" מזמורים ומזמורים שונים „העתקות מלשון איטלקית ואשכנזית" ועוד יש באמתחתי — והיה כי תשאלני אהובי לאמר „הבא אלי" ואבואה לפניך. עתה אודיעך ספור מראשית התיסדות מדרש הרבנים, אופן הלמוד. תולדות Lelio della Torre, מנין ושמות התלמידים אשר ילמדו כעת.

זה שמנה שנים יצא דבר המלכות מלפני המלך פראנץ הראשון לאמר„ לא יוכל עוד איש יהודי לבא אל אוהל מועד הרבנות במדינת Lombardo Veneto טרם ידע יסודי הפילוסופיאה, דברי פי חכם חן, יען עם השכל ינהיג הרליגיון היא התרוממות מן הארץ עד לרקיע, ואם אין, תטבע רגלה במצולות דם, בתהום גיהנם. הדת ניתנה בווינן הבירה והעיר מאנטובה אָמְרָה — לדיק

אדוננו, ישר משפטו כפלים — אך שבע שבע שמחות ישבעו טוב היהודים, עת עבדי תורת ה', אחרי קומם מדע את הפילוסופיאה, ילמדו ידיהם בבית מדרש תורה וחכמה לבני ישראל, שתיהן משולבות אשה אל אחותה, כי אז הדעת תחזק הריליגיון, והיא באורה תאור, כי לא כל הרוצה ליטול את השם, יוכל ליטלו, אלא כל הזוכה ליטול את השם יטול. שמועת מצות המלך יצאה עד למרחוק, באה בעיר גוריציאה לשמע אזן החכם הנבון יצחק שמואל ריגייו התעבר אם ה', הואיל לאור מחשבותיו על הענין הזה, נכבדות מדבר בה — השכיל עד למאוד לשום אבן פנה לאמר „כי שבעתים יועיל להקים בית מדרש התורה, אך שבעים ושבעה יקימו בני מדינת Lombardo Veneto, עת יבחרו שני אנשים חכמים נבונים, אחד יהיה על התורה שבכתב לנביאיה, והשני יהיה על התורה שבע"פ להליכותיה — וברכות עליון יחולו על ראש ריגייו, כי הוא הראשון אשר הקיץ מתרדמת אלהים בני איטאליא, הוא הראשון אשר שפך במדינתנו מימי התורה אשר באשכנז, הוא הראשון אשר יעץ להקים הבית שבעיר פאדובה, הוא הראשון אשר שם על לבו ליסדה במקום נאמן, הוא הראשון אשר גלה לעין כל, איך שד"ל היה חכם גדול, אליו יאה שבח הגדולה בהיכל ה'. מתבונת ריגייו התבוננו יהודי מדינת איטאליא ויבקשו מאת הנשר הגדול לגלגל כנפים לחסות בצלם היכל ה', למען אשר יצוה המשרתים בקדש אחרי תמם למוד הפילוסופיאה ויגורו במשכן קדש, בבית אלהים, שנתים ימים, ובשלישי ישבו אצל איזה רב לאמן ידיהם במעשים — קוה ותהי — חק וזמן נתן, משנה הרביעית אחרי הוסד בית המדרש, לא יכול לקום רב בערי מדינת Lombardo Veneto אם לא למד בהיכל ההוא. אזי נועדו יחדו עם מנהגי ויניציאה, מנהגי קהלות ויִרונה, פאדובה, ראוויגו ומאנטובה, ויסדו עמודי התוך אשר הבית נכון עליהם — יסדו ויהיה בפאדובה, יען המלא שמה גם מדרש חכמי הגוים — יסדו ויהיו שרי עדת ויניציאה מאשרי הבית בעוד שש שנים, אחרי כן המשרה תהיה על שכם שרי עדת מאנטובה מדי שש שנים — אז שרי ויניציאה דרשו ובקשו מי הם האנשים אשר לא יכבד עליהם המשא הכבד, משא הלמוד — ואשר יבחרו הם הקדושים — הלא דעלאטורע בכמוהר"ר שלמה יחיאל רפאל, נקרא בשם מלמד תורה שבע"פ ולו אלף ושש מאות זהובים מ"כ מלבד מאה זה' בעד שכירות הבית — והוא היה בן חמש ועשרים שנה במלכו — עיר מולדתו Cuneo, ומלאכתו היתה בעיר טורין העירה, להדריך במעגל התורה הבחורים המתגודדים בבית התורה המכונה בשם Collegio Colonna Finzi שמה הכין תורה כשמונה שנים, תורה שבכתב ותורה שבע"פ, מאין מרפה עמל בימים

הראשונים, להרבות מדע, אך יצאה בת קול ואמרה, כי רפיון ידים אחזתהו באחרונה. שמואל דוד לוצאטו, בן לחזקיהו נקרא בשם מלמד תש"בכתב ולו אלף וארבע מאות זה' מלבד מאה זה' בעד שכירות הבית — והוא היה בן תשע ועשרים שנה במלכו — ארץ אבותיו סַנְדַנִיאֵל, עיר מולדתו טריעסטי, ומלאכתו היתה בעירו רוכלת העמים, להדריך במעגל התורה ובמסלות לשון איטאלקית וצרפתית בחורים וגם בתולות. ישרו בעיני המלך שני אריאל האלה — נָתַן להם שם Professori — באו בשנת התק"ץ עם בני משפחתם בפאדובה — בחדש השמיני לשנה הזאת נעשתה חנכת הבית בשמחה בזמרה בשירים בתופים, דעלאטורע דבר דבר בל' איטלקית בבית התפלה, על חֶברת התורה והפילוסופיאה, כל העומדים שם רואים את הקולות, קול חכמה, קול בינה, קול גבורה, קול דעת ויראת ה' — ובעומדים נמצאו הרב אלישמע פאדובני המורה בימים ההם בקהל פאדובה, אליהו אהרן לאטעס המורה בויניציאה, שרי המלכות, אנשי המלחמה, יועצי הכרכה; חכמי הגוים, מלמדי לקהת העמים — גבריאל בן צבי טריעסטי, איש חכם, נבון, ירא אלהים, עשיר הוא פקיד הבית. נפתחו שערי המשכן, באו ארבעה אנשים, שומרי אמונים — Cuzzeri מעיר ויירונה Lattes מעיר ויניציאה Cantoni מעיר מאנטובה — Cases מעיר מאנטובה, ויהי כמשלש חדשים מת Cuzzeri בדמי ימיו, בתחנונים הובל אל בית עולמים, אז שם אל לבו אברהם Reggio לאכול מעץ החיים, הלך לו מארץ מולדתו לשבת בבית המקדש לה'. למודי ה' יושבים בו כל היום וכל הלילה, שם יאכלו, שם ישתו, שם יישנו וזה דרך ומשפטי הלמוד.

ד ע ל א ט ו ר ע לִימֵד דיני תפלין, מזוזה ס"ת, ציצית, מילה, אבל, נדה, שחיטה, טרפות, מאכלות אסורות, אישות, תערובות, גרושין, איסורי ביאה, יבום, חליצה, סוטה, שבת, ביד החזקה להרמב"ם. והתלמידים כותבים על פיו איזה הערות אשר חבר מידו בשפת עברית, וההערות האלה כוללות, אם ביאור לדברי הרמב"ם, אם התנגדות אליהם, או תִגָּדַנָה מלחמות הפוסקים האחרונים, אך רבה הצעקה על אופן התלמוד הזה, יען מה היא התועלת היוצאת אלינו, לדעת דעות ומדעות שונות, יַלְדֵי עַמֵי הפוסקים (כי לא מן השכל) מה היא התועלת היוצאת אלינו, להעמים על זכרוננו אַלְפֵי מעשים מאת רבבות לְבָבוֹת אלופי ישראל, מבלי הַמְלֵא הקו לשפטם? מה היא התועלת היוצאת אלינו, להעתיק דברי האנשים אשר על כל דבר לפְלַגּוֹת יפלגו, זה אומר טוב לאשר רע בעיני אחר, וזה יקרא חשך לאור עמיתו? מה היא התועלת היוצאת אלינו לאסוף חֲמָרוֹת חֲמָרוֹת חֲמָרִים חֲמָרִים, אשר אם, חֹמֶר חֲמָרְתַּיִם לא יִשָּׂאֵם חמור חמורותַיִם?

הלא טוב להעמיק בפוסקים ובגמרא לחקור ולדרוש על מה ועל מה גזרו הגזרה מה היא מְסִבַּת מצותם — הלא טוב לשום על לב, כי גם בעלי התלמוד עִקְּשׁו הדינים לפני העתים, והעתים מפני הדינים לא עקשו — ולא מפי יצאה זאת, כי כן כתב מהר"שא (ערובין פ"ג ד' כ"א) „התורה שנכתבה לפי הדמיון יש לה קצבה תרי"ג, ואינו כן, שלא נתנה בכתב רק לפי המקבל לפי שעה ויתחדש ממנו בכל דור ודור" ואתה ידעת איך הלל הזקן בתקנו הפרוזבול בטל מצות שמוט כל בעל משה ידו, איך נתבטל איסור השמן, איך היתר לראובן בן איצטרובול לספר קומי, איך יוחנן כ"ג העביר הודית המעשר ביטל את המעוררין ואת הנוקפין, איך אמרו חז"ל יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה, כי וחי בהם אמרה תורה לא שימות בהם, ואיזהו חכם, הרואה את הנולד.

לִמֵּד הרבה פרקים ממסכת שבת, חולין, כתובות, ע"ז, גטין, קדושין, יבמות ותענית ואיזה דפים מן הגמרא ירושלמית, אך בזאת לא חשף שולי הגמרא, לראות הדרך אשר הלכו בה בְעליה להבין כמעשים אשר יעשון, כי גם הם דברו דבר, גזרו אמר נגד חקי משה, וספרו תורתו עת יחדל העם מעשותה.

למד בשנה הראשונה רוח הדתות — הוא ספר אשר חִבֵּר בלשון איטאלקית בו דרש טעמי המצות, אך איננה מלאכת מחשבת, כי לא ברחמים גדולים כתבה, ברגע קטן קִבְּצָה קנקן חדש מלא ישן, ובישן אפילו חדש אין בו — הוא הוא דעלאטורע הבין זאת, יען בשנה השנית לא התפאר במעשה ידיו להוציאו לאור היום בבית אשר הוא שם.

למד בשנה הראשונה תורה שבע"פ מסיני, חבר ספר בלשון איטאלקית בו אסף מופתים רבים להוכיח אֲמִתָּהּ — אל אֲמִתָּהּ אל ישא נפש הקורא — יען מופתים יסודתם בהררי קדם, הר סיני, אַיִן — באבני תהו ישים מוסדיו, קול דברים אתה שומע, ותמונה אינך רואה — וזאת דעתי: משה נתן התורה לישראל בשם ה', השופטים, המלכים, הנביאים שקמו אבות בישראל, הפרו חק, כרתו ברית, כאשר מישרים תחזינה עיניהם — שרביט השררה עבר ביד שרי התלמוד, ראשי הישיבות, גם הם תופשי התורה, זה יחנקו, מזה ירחיקו, זה יחדשו, אל זה יפנו עורף, אל זה יפנו פנים, כי ידעו מה ילד יום, ועתה עלינו להטות עורף תחת עול מצות רבני עיר היושבים ראשונה במלכות ה', לזאת תקרא תורה שבע"פ אלהית כי לא מאים לקחה זאת, לו חכמו ישכילו זאת הרבנים יבינו לאחרית האומה! לו חכמו זאת יאמרו כי לא דבר ה' אל משה דיני האשה הנדה הטמאה בדם האדום כעמוד הראשון של דם הקזה, בדם השחור כעין הדיו היבש, בדם כקרן גידי הכרכום הלח, בדם כמימי אדמה אדומה מבקעת בית סיכני, בדם כיין

המזוג, אך דבר לו "אמר אל בני ישראל ואל אשה נדה בטומאתה לא יקרבו", לו ישכילו זאת יאמרו כי ה' לא דבר אל משה, קריעת אגרת, מלאכה היא בשבת, אך דבר לו "כל מלאכה לא תעשו, וגמולי מנית חדר, רואים כי הל"ט מלאכות הנאמרות במשנה הם דרך משל, לא ניתנו הדברים לשיעורין, לו יבינו זאת יאמרו כי ה' לא דבר אל משה, מאכל של היתר שמיד אחרי אשר הסירוהו מעל האש נתנוהו בעודו רותח שהי"ה בכלי איסור נוקן, שהוא נותן טעם בן נותן טעם של איסור, אך דבר לו "ובשר בשדה טרפה לא תאכלו," ר"ל בשר בשדה (הנמצא בשדה) כלומר טרפה, שטרפה חיה את הבהמה ונשארו ממנה איברים על פני השדה, לא תאכלו כי הטרפה והנבלה הן מאכל הכלב, כלומר מורה פחיתות הנפש, ואתם אנשי קדש, וכן אמר ברישא ואנשי קדש תהיון לי (שמות כ"ב כ"ג) לו חכמו ישכילו יבינו זאת כל חכם כל משכיל כל נבון, יאמר עוד בישראל אין חכם משכיל ונבון כמוך בישרון, כי תורת ה' זהב כלה, ובמעשה לָאָה עשׂוּה עשה. למד כללי התלמוד על פי הליכות עולם. למד הי"ג מדות שהתורה נדרשת בהם, על זאת חבר ספר בלשון עברית. למד דרכי הלקח (Predicazione) על זאת חבר ספר בלשון איטאלקית, אבל תפל מבלי מלח, הוא הוא המדריך בני בית המדרש לדבר שם דבר אל העם, מדי חדש בחדשו, ואמנם על אדני השכל נמתח — יה ותורת ה' נוסק התלמוד הזה, אשר לא נודע לפנים בשערי היהודים, ישרי לבב על זאת שמחה ישפו, כי דבר ה' נכבד, ואנכי לא נמניתי באחרונים, ישרי לבב על זאת שמחה ישפו כי לא שמע עוד ממגדל הדבר את אשר ידבר דרשות אין בהן חן, עם דברי קבלה, עם דברי כשוף, עם דברי מלאכי חבלה, עליו נאמר בשיר השירים "כל מי שאומר ד"ת ברבים, ואינן עריבין לשומעיהן כדבש זה שבא מנופת, נוח לו שלא אמרן" רבנן אמרו, כל מי שאומר ד"ת ברבים ואינן עריבין לשומעיהן כדבש וחלב המעורב, נוח לו שלא אמרן, ר"י אומר כל מי שאומר ד"ת ברבים ואינן עריבין לשומעיהן ככלה זו שעריבה על בעלה בשעת חופתה נוח לו שלא אמרן, עכ"ל, יען בדרשות של דופי, יכחיקו השומעים, וידברו על העלים, ועל האבנים, ועל הישנים, ודבר ה' מתבזה על ידם.

ועתה ערם אכלה לדבר על דעלאטורע אומר לך כי הוא יודע ומבין בל' עברית, איטאלקית צרפית, אשכנזית, ורומיית, יודע דברי הימים, חכמה לא נעדר, וכל היום עד חצות הלילה הוא יושב בביתו לקנות מדע בספרים, אך שתים חטאתיו, לא יתן אל לבו לעשות מאומה, לעשות מלאכה כבדה, לא ישים כל מאולי כחו להביא תרומה בבית המדרש לתועלת למודיו.

לוצאטו. באר ישעיה וירמיה, לבי לחכם, חבליו מה נעימים, דרך בלשון הקדש על במתי המליצה הגיד גלוקות קדם, הוכיח נבואת בן אמוץ ובן

חלקיהו, נקם נקמת הרואים מאויבי גיא חזיון, ומשולמי פה בהליכות עליון — שן הַבְּאֵר (Critica) ישלח לפניו, האמת יאשר במהלכות. באר בלשון הקדש מעשה מעשי תורה, כל כמוס, הוא עמו, כל חתום הנהו כָּלוּא באוצרותיו, יגיד יופי הלשון יגיד דרכי הראשונים, יגיד נפלאות ה', יגיד טעמי המצות, ויהי כי אָבִינָה בו, לא אוכל התאפק לאמר: שד"ל עלה אל הר הנביא אל הר נבו, ירד בקבר משה, קרא התורה אשר כתבו ידיו, שבה שבי, לקח מתנות בלמודיו, שב אלינו, יתר שאת לבאור שד"ל על כל המפרשים אשר מבני ישראל המה, כי לא נסתרו מעיניו מכתבי חכמי הגוים, ישנים גם חדשים; יתר שאת לבאור שד"ל על כל המפרשים אשר לא מבני ישראל המה, כי לא נסתרו מעיניו תעלומות הלשון, הערה מקורה, גם גלל האבן הגדולה אבן הבאר מעל יהושע שופטים, שמואל, דניאל, עזרא, באר בלשון איטאלקית הדקדוק עברי למשפחותיו, דקדוק לשון ארמית הנמצאת בדניאל ובעזרא יחד דקדוק לשון ארמית הנמצאת בתלמוד בבלי, שלש פעמים כתב מראשית אחרית הדקדוק העברי, בו הגיד נפלאות חדשות על משפטי ההברה, על שרשי המלין, על דרכי ההגיון, על המליצה, על הטעמים, והניח את שתי ידיו על המילדות העבריות, ימינו על שפת חכמים, ושמאלו על שפת הארמיים והסוריים, על זאת יִקָּרֵא לו „המדקדק הפילוסוף" לולי ראיתי מעשה הרב ר' זלמן הענא, אמרתי, כי כתר הדקדוק נכון על ראשו.

סֵפֶר בלשון איטאלקית קורות העתים לבני ישראל, מיום הוסד הבית שני בימי עזרא ונחמיה גם בזה קם עָל, אם להלחם מלחמת ה' נגד הקראים, אם להפיל אלה גדולות החכם יאסט, אשר מלא בטנו עֲרֵמַת חכמה, אין קצה למדעו, אך שכח עצת הנבון, כי את אשר ייטיב ויועיל למשכילי ארץ, ירע לכסילי ארץ, לדלת העם, כבוד אלהים הסתר דברים, לא ניתנו ליכתב. לִמֵּד ידי למודיו לכתוב לשון יהודית נחה ונקיה מכתבים טובים, גם הדריך פעמיהם במסלולי הזמרות והשירים. חֵקֶר וְאִזֵּן בל' איטאלקית אדני האמונה, עליהם סמוכה תורת משה האלהית, חִדֵּשׁ חדשות מלפנים לא נודעו יתדות האמונה בל ישעו, בדעת כוננו, הכחשים ינוסו מלפני מופתיו, כעשן לפני רוח מדבר. תִּקֵּן וְאִזֵּן בל' איטאלקית חקי יה אשר בין איש לאיש (Teologia Morale) חֵלֶב מוסרי התנ"ך המשנה והתלמוד הקריב על מזבחו לעולה, עולת צדקה, צדקת ה', ה' מלך יעקב, יעקב בחר לו יה, גָּבַר על גִּבּוֹרֵי Teologi, גִּבּוֹר מגבורת ענק, קם בעד בני ישרון, הוכיח כי תורת ה' תמימה, עץ חיים היא, דרכיה דרכי נועם עם בני עמנו, ונתיבותיה שלום עם שאר הגוים, עם אשר בשם אדם יכונה, בזאת יכפר עון

ישראל השר חטאתיו, החריק שן לאויבינו, האומרים כי הגמרא חומת ברזל היא להפריד בניה מיתר העמים, כי הגמרא חרב חדה לסכסך איש באחיו, כי הגמרא צל גדול, תחתיו יוצאי ירך אברהם, מכל חטא, מכל עון מכל אשמה, מכל פשע, מכל תעבה, מכל שערורית לא ירחקו, זרק עלינו מים טהורים, ומימי הישועה, וטהר אותנו, מכל הטומאות והגלולים אשר העמיסו עלינו עוכרינו.

ועתה טרם אכלה לדבר על שד"ל אומר: כי הוא יודע ומבין בלשון עברית, ארמית, סוריית, איטאלקית, צרפתית, אשכנזית, ורומיית, גם שפת הערביים איננה נכריה לו, יודע דברי הימים, יצאו מחלב החכמה עיניו, בצילה ופילוסופיאה תקננה ביתו, בבקר ובערב לרגעים לא יחשה מקנות אמת ולמכרה, אך יכלה היום ואני לא אכלה מלספר דרכיו! אחת מני אלף אגידה ואתה תשמע ודעהו, בהיותו בעיר טריעסטי, מאין זהב, מאין כסף, מאין ברזל, מאין נחשת, הלך אחרי אביו אשר במעשה ידי חרש עלים, קנה לו לחם לאכול ובגד ללבוש, העמיק ללמוד בתנ"ך עם אביו, ה' חננו דעת חכמה, אזי לקח עמו הנער שמואל חיים זלמן מדלת העם, בעוד חמש שנים ישב בביתו כל היום וכל הלילה, מלחמו (לחם עוני) יאכל, ממימיו (כי אין שם יין) ישתה, לגלות אליו גבהות תורת ה' ולענגו מזיו כבודה, על כן הנה שמואל חיים זלמן המלמד הראשון בבית תלמוד תורה אשר בטריעסטי הכה נכון, ירא ה', איש מוסר, ברבות הימים נודע בשער טריעסטי שמו לשם לתפארת ולתהלה, קמו צרים עליו, אך לא פנה אל אנשים שטי כזב, אותו קראו אל עיר פאדובה, לשבת בכסא הגדולה, תורת ה' כסאו, וענוה הדום רגליו, ברוך אתה שד"ל בצאתך מטריעסטי, ברוך אתה בבואך פאדובה, היום ההוא יהי אור שבעתים, יום מועד לצדיקים, בשפתיו אין אומר ואין דברים, בלי נשמע קול מוסר וחכמה, תשב באיתן קשת קשתו, נפש כל תלמידיו קשורה בנפשו, כבנים יכבדוהו והוא כאב ירחמם, בו יועצו, פיו ישאלו בקורותם, מאוהב יאהבוהו, מכלת נעורים, שד"ל משתדל תמיד להביא טרף לבית המדרש, טרף חכמה אלי תלמידיו, אליו ידרשו, והיתה שנתו עמל, והיתה מנוחתו כבוד, קום לא בשוקים וברחובות העיר זה שמו אשר יקראו לו „אבי האביונים, דובר אמת, שופט צדק, מודה על האמת, שונא בצע" הנהו ברכה בקרב עמו, אבן פנת בית ה' אשר בפאדובה, שמש איטאליאה, מאור הגולה, ועתה שמע נא דבר על אודתי, על ארבעה אשיבך דבר.

ישראל גדליה קזים בן הרב יעקב הרופא, בן שלשים ושבע שנים — היום מעלת הרב — לא ראיתי איש רחב לב כמהו, טרם תקרא והוא יענך, טרם תכלה לדבר, נפשו הבינה מזימתך, העמיק בל' לאטין, בל' העבריים, בגמרא, בדינים, בדקדוק,

ברפואה, הנהו תומך עם אביו, המורה בעיר מאנטובה, עץ החיים ועץ המות, ואני אקראהו איש הבינים, כי הוא דומה גם לחכמי קדם גם לחכמי עתנו.

הלל ברוך שלום קאנטוני בכ"ר משה, בן שלשים ושלש שנים — היום מעלת הרב — חכם בל' איטלקית צרפתית עבריית, בגמרא בדינים, בתנ"ך, העמיק בלקח הקדש (Sacra Eloquenza) יודע דרכי בני אדם, ומחשבותיהם הנגלות והנסתרות, עשיר, הדר לו ותואר פנים, להנכבד בעיני כל רואיו, משכיל עד להפליא להדריך להקת קה לשמור ארחות תבונה, ויותר שהוא חכם עוד למד דעת את העם, הנהו רב בטורין הבירה ופרזיה.

אברהם לאטאס בן יצחק יהושע בן עשרים וארבע שנים — היום מעלת הרב — תלמיד חיק שד"ל, אהבה גדולה אהבהו, והיה לו לימין, חכם בדקדוק, בתנ"ך, בלשון רומיית, איטלקית, יונית, צרפתית, אשכנזית, ארמיית, סוריית, העמיק עד למאוד בגמרא ודינים, כגדולי הרבנים, כגאוני קדם, החל לחבר מחברת על הדינים, היא נפלאת בעיני, הבאים הוא יהיה המאור הגדול אשר ברקיע איטאליאה, כי לא יתן תנומה לעפעפיו לאור חכמת ה', עיר מולדתו Savigliano בארץ פיעמאנטע והנהו בויגיליאה בבית הקצין עשיר עשירים יעקב טרעוועס להדריך בנו יחידו בן שש עשרה שנה, בתלמוד התורה ובקורות עתי הגוים.

אברהם חי ריגייו בן יצחק שמואל — היום מעלת הרב — בן כ"ג שנים, מבין בגמרא ודינים, העמיק בדקדוק, בתנ"ך, בלשון רומיית, צרפתית ואשכנזית, עשיר, איש תבונות, מוקר, שכל, בן חמודות, הנהו מרביץ תורה בפאדובה בתלמוד תורה בעד 550 זה' ושמו נזכר לברכה. התלמידים הנשארים הן מרדכי מורטארא איש ויאדנא (אשר סביבות מאנטובה), אברהם גריגו איש ווירונה, שמואל אולפער איש ווירעליא (הנהו בן לוי) על שלשה אלה לא אשפוך מלתי, כי לא השלימו ימי תלמודם.

ויהי מקץ שנתים ימים אחרי הוסד הבית, ראו המלמדים כי לא יכלו לכלות פקודתם, כי היום קצר והמלאכה מרובה, ויבקשו את פני המלך למען ישבו למודי ה' במקדשו שלש שנים תחת שנים, כי כן פעולתם אמת, ודעותם מלאות תהיינה, תמימות מום אין, וייטב הדבר בעיני המלך, וזה משפט כל הבנים הלובשים מלבוש הרבנות אחרי כלותם תלמוד הפילוסופיאה במדרש חכמי הגוים אשר במלכות פראנץ הראשון, ישבו שלש שנים בבית מדרש התורה והחכמה אשר לבני ישראל בפאדובה, וברביעית ישבו לימין אחד מרבני מדינת Lombarde Veneto ללמד ידיהם בהלכה למעשה, אחרי כן נזר התורה יושם על ראשם, ובשם מעלות הרבנים יקראו בכל תפוצות ישראל. מדי שנה בשנה חדשים, המלמדים ידרשו

ויחקרו שנית את התלמוד העמיק בתלמודים, וזה מעשה נורא, כי התלמיד ישנה עשר פעמים בדד בחדר, ואין עמו כל ספר, שמה ישיב תשובה במכתב על השאלות הרבות הקשות הנעשות אליו על כל הענינים אשר למד בבית המדרש, ויהי אחרי כל הדברים האלה, בכלות גם השנה הרביעית, ידרשו ויחקרו שלישית גם על פה גם מעל המכתב, את התלמיד העמיד להתלמד בהלכה למעשה, עוד זאת תדע כי כתר הרבנות על ראש בחורי ה׳ יושם מאת מעלת הרב אשר בפאדובה יחד עם שני רבנים אחרים מרבני קהלות מדינתי, וכן היתה, מעלת הרב יעקב קזיס הרופא, מעלת הרב אליהו אהרן לאטאס רברו אל פאדובה, ובשם ה׳ ישגודדו עם הרב גירונדי למשפט, בבית התפלה היה המעשה: הרב הזקן, הנכבד ונשוא פנים קזיס, סמך ידיו על ראש הד׳ תלמידים, דעלאטורע דבר דבר אל העם בלשון איטאלקית בטוב טעם ודעת על דרך הרבנים, תורה, אמונה וצדקה, יסף עָל, נכבד על כל שומעיו, בשירים ובזמרות לאל ישראל זמרו.

לא אדברה דבר על כל הטובה אשר ברבות הימים תצא אלינו מבית המדרש הזה, כי רבנים מלאי דעת ויראת ה׳ יקוממו, מאשרי קהלות, משכילי עם, דוברי בקהל דברים נכים, מלמדי נערים, חפץ ה׳ (הנבזה עתה) יגדל בידם, אור התורה יהיה שבעתים, נהיה ככל חכמי הגוים, אלמנת ישראל ננחם, תסיר בגדי אלמנותה, איטאליאה ואשכנז נתנו יד בשרשרת חכמה.

מלבד בני אחינו בארצנו טוב הוא, מלבד פקודות המדינה (Impieghi Pubblici) בין הנכרים ובין היהודים דבר אֵין, בבתי אוספי דלים וחולים אשר בעירי, נמצא חדר לבדו בו יבואו דלי היהודים וחוליהם, בני ישראל אוהבים הגוים, ובני הגוים בישראל יתפארו, אצילי היהודים הם במנהיגי בית הסחורה (Presidenti della Camera di Comercio) כל ישראל יש להם חלק בבתי העונג, רבים בישורן יבואו באספם ויראו מלפני השרים ויועצי המלך, הישר בעיניהם יעשו, אין אומר אלינו „עד פה תבא ולא תוסיף בגאון רגלתך, בגאון רכושך, בגאון שדותיך, בגאון ביתיך". ראה אנכי נותן לפניך החיים והמות, הברכה והקללה, הטוב והרע ואשר באמת, כמיני כמוך, אל תמנע ממני אמת אם תקהינה שניך באכילת בשרי, הגידה נא לי אל תירא, במחלקי חלקלקות לא אקח חלקי, ואתה ידידי הודיעני נא מי הם הכותבים בלשון אשכנז או עברית קורות היהודים, מלבד יאסט.

בכל אשר אוכל להועיל לך אבא בעוזריך, ואם דִבְרִי בך אכזרי היא, רַחֲמֵנִי, כי רבו מחשבות גבר מעלי האילן, אל תמחה מספר אוהביך את כתבתני.

שמשון ייגטילומו.

ווענעציא י״א לחדש ניסן ש׳ התק״לד.

21.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **S. L. Rapoport** in **Lemberg**.

לכבוד החוקר השנון החכם הנכבד ידידי ואלופי הר"ר
שלמה יהודה ליב כהן ראפאפארט נ"י שלום!

כבדתני, ידיד נפשי! במכתב ידך ושמחתני במאמרותיך אשר המה לי לעדות נאמנה כי עוד לא נמחה זכרוני מקירות לבך הטהור, בשגם אנכי זה שנתים חדול חדלתי מלהתקרב אליך במגלת ספר, כי אין בידי תשורה להביא לפני יקר חכמתך ותבונתך, זולתי העתקת ס' ישעיה אשר הואלתי לאור בשנה שעברה, אך אותה לא חשבתי ראויה להגיש לפניך בעבור היותה בלשון איטאלקית אשר באולי אינך בקי בה, לכן שפטתי היות לך הספר ההוא ללא תועלת, ועתה כי חפצת בו אמהר לשלחנו אליך עם פירושי החדש על ספר בחינת הדת באמצעות ידידנו המשכיל ה' יצחק בלומענפעלד יש', וכל חפצי וכל ישעי שתודיעני משפטך היקר על מלאכתי זאת, והנה יען נפל הדבור על ס' ישעיה אמרתי אגלה אזניך על איזה מן ההערות אשר מצאה ידי להעיר בו מדי עסקי במלאכת ההעתקה, אולי לא תגעל נפשך אותן, ואלה קצתן:

א) בל יחזקו כן תרנם (שם ל"ג כ"ג) מלת כן זרה מאד בזה המקום כי אין לה טעם! ואחשוב שהיא נגזרת מן ואת הכיור ואת כנו אעפ"י שהיא כאן בלי"רי בדרך זרות, ופירושו שע"י נטישת החבלים לא נתחזק הכן (היינו הבסים) שבו נתקע התורן, וק"ל.

ב) כאהל רעִי (שם ל"ח י"ב) היו"ד של רעי אינה לכינוי מ"ב, כי אין לו מובן פה, רק נוספה לעשות ממנו שם תואר, על דרך אכזרי, נקי, עני, ודומיהם, וענינו אהל של רועה, וכן שירת דודי (שם ה' א') שירה של דוד, וכן עם חרמי (שם ל"ד ה') עם של חרם, ואולי כן הוא גם אתה אל ראִי.

ג) מי תכן את רוח ה' (שם מ' י"ג) כפי דעת בעל הטעמים להפריד מלת רוח ממלת ה' פירושו: מי תכן את רוח בני אדם שהיא הנשמה? הלא ה' הוא! ובא ע"ד ותוכן רוחות ה'.

ד) והורדתי בריחים כלם (שם מ"ג י"ד) נ"ל שהב"ית שרשית במלת בריחים, והמלה מלשון בריחה וניסה, ופירוש הכתוב: למענכם (לתועלת שלכם) שלחתי (את כורש עם חילו) בבלה והורדתי (כדי להוריד ולהשפיל אנשי בבל ולשבר שיהיו) בריחים כלם וכשדים (גם הם יהי' בריחים כלומר ינוסו) באניות רנתם (באותן האניות שהיו רגילין לרנן בהם תמיד ברדתם אל הים).

ה) ועדיהם המה בל יראו וכו' (שם מ"ד ט'), כלומר יוצרי הפסל מעידים

על עצמם שהם תוהו ומן הטעם שיזכור בפסוקים הבאים, אבל הם אינם רואים ואינם יודעים זאת (וזהו בל יראו ובל ידעו), כי לפי סברתם יש ממש במעשיהם, אבל כפי האמת זה עצמו שאינם מכירים חולשתם יקנה להם בושה גדולה, וזהו למען יבושו.

ו) הן על כפים חקותיך (שם מ"ט ט"ז), הכוון שירמוז אל החותם העשוי בטבעות לזכירת שם האוהב, והטבעת תושם תמיד על אצבעות היד, ויהיה הכתוב על דרך חותם על יד ימיני (ירמיה כ"ב) ושמתיך כחותם (חגי ב' כ"ג).

ז) כי רוח מלפני יעטוף (שם נ"ז ט"ז) נותן ב' טעמים למה לא יקצוף ה' לנצח נגד בשר ודם, הא' לפי שהרוח (היינו נפש האדם) יתעטף ויסתיר עצמו מלפני ויתכסה בחומר הגוף העוטף אותו, וידוע שהגוף ימנעהו לפעמים מלכת בדרכי הצדק, ובא על דרך ויזכר כי בשר המה, וגם יעטוף לשון זכר על הרוח שהיא נקבה שלא כמנהג, והטעם השני בעבור הנשמה עצמה, כי אני עשיתיה ואיך אקציף עליה לנצח? —

ועל דבר חקירותיך העמוקות והנעימות אשר הצעת לפני במועצות ודעת אודות ההערה שכתב החכם הר"ר שמשון בלאך יש' על דברי הרמב"ם ביחוס המשיח, הטיבות כי היה עם לבבך להאיר עיני בהם, ומאד שמחתי בראותי מאיזה שורש נמשו שתי הדעות ביחוס זרעו משלמה בן דוד או מנתן בן דוד, על זה אין לי מה להוסיף כי באמת רגלים לדבר שכך היתה כונתם כמו שכתבת, וכמה תולדות יקרות יוצאות מזה לשמחה במשכילי הסודות. אכן בהציצי בין חרכי דבריך כפלים השתוקקה נפשי לדעת את אשר מצאת בחקירותיך על החידוש הגדול שנתחדש באומתנו בשנת ה' אלפים כ"ג, כי פעמים רבות זכרת במכתביך הנדפסים זה השנוי הנוגע בלי ספק אל חבור ספר הזוהר שלפי דעתך נכתב בשנה ההיא ע"י ר' משה דליאון, אך לא ביארת דעתך ברחבה כמנהגך תמיד, רק רמזת עליה בקיצור, ואולי יבא ביאור הדבר בחיבורך הנפלא אנשי שם, אשר נפש כל משכיל תכסוף אליו כאיל תערוג על אפיקי מים. והנה יען גם אני הצעיר נגעתי מעט בזה הענין בהערותי על ס' בחינת הדת לכן עיני מיחלות לשמוע ממך את אשר תשפוט על דברי הפמותים. עוד אחת אשאל ממדת טובך בל תמנע אותה ממני והיא להודיעני אם ידעת דבר אודות הר"ר . . . מוצאיו מובאיו ותכונתו חפציו עסקיו ומצבו הנכחי, כי זה שנתים הבטיח לי לשלם אל המדפיס שמיד את אשר חויב לו באמצעותי, ועד עתה לא מלא הבטחתו, ואנכי הסתר הסתרתי פני ממנו עד בוא דברו מן הכח אל הפועל, לכן חפצתי להכיר היטב תהלוכותיו ומזימותיו, ובזה אנא בדרישת שלומך ובעתירת טובתך כל הימים כחפץ עבדך ואוהבך יש"ר.

הכותב והחותם פה גערץ ביום כ"ז לחדש אייר ש' התק"נג.

22.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Brody**.

לכבוד ידידי ואהובי הר"ר יצחק בלומענפעלד יחי' שלום!

בשובי היום אל ביתי בשלום מן המקום הקרוב אשר עשיתי בקצת הערים הסמוכות לי מצאתי מכתבך הנעים מיום ג' לחדש הזה, ויען חולי חליתי עד הנה להשיב גם למכתבך הקודם כי הוחלתי עד הגיע ספרך לידך, עתה אשיב לשניהם. דע נא ידידי, כי המכתב העתי „דער יודע" הגיע מדי שבת בשבתו בעיר טריעסטי אל יד אחוני הר"ר שארוואל אשר שם, והוא בחסדו שולח לי מעת לעת העלים ההם לקרוא בם וכבר קבלתי ממנו איזה חלקים משנה זאת, בהם קבלתי גם בשורת הספר החדש Philosophia cabalistica מאת החכם פרייאשטאדט ושם מצאתי כל אשר העתקת אלי על אודותיו, לכן לא תצטרך עוד לקנות עבורי חלקי המכתב ההוא, ודי במה שהוגעתיך עד עתה בעבורם, אמנם את אשר אבקש מאד לראות הוא הספר החדש „דער תלמודיסט" כי חשבתי אולי נמצא בו דברי חפץ על הענין העמוק הזה שהוא התלמוד, לכן שמחתי על הבטחתך להמציאו אלי, הקם נא לעבדך אמרתך ולך תהיה צדקה. בהעתקה החדשה של ספר מורה נבוכים מהחכם ר' מענדיל לעפין ז"ל לא מצאתי שנוי עצמי שיהיה ראוי בעבורו לעזוב ההעתקה הקדמונית של ן' תבון ולהחזיק בחדשה הזאת, כי סוף סוף אין הפרש בין זו לזו רק בסגנון המליצה שהראשונה היא כתובה בלשון פילוסופי הנהוג אז באומתנו והאחרונה היא בלשון הנהוג לחז"ל בתלמוד ובמדרשות, ומי שלמד שפת עבר בנעוריו יבין את שתיהן בשוה, לכן אין די בזה ההפרש להטעים על עצמו טורח כבד כזה להעתיק מחדש כל הספר ההוא. אמנם יש בידי פירוש כ"י לספר המורה נקרא מורה המורה לר' שם טוב בן יוסף בן פלקיירה ובסופו כתוב מאמר ארוך לדבר בו בשמות שנסתפק בהם המעתיק ן' תבון ותירוציו עליהם, גם רשם בו שגיאות ההעתקה ההיא ותיקונם, וזה דבר מועיל לקורא כפלי כפלים יותר מן ההעתקה החדשה של רמ"ל. המכתב העתי „דער יודע" השביעני שובע שמחות ומה נכבד המחבר ההוא בעיני ובעיני כל איש אשר נגעה אהבת ישראל בלבבו, כי הוא יועץ מישרים למלכי ארץ, רודה גם בשבט אפו על החמס אשר המה עושים לנו, וכל דבריו אמת וצדק, מי יתן ויאורו עיני המושלים לשמוע לו ולהרים קרננו בין העמים כי רבת שבעה לה נפשנו חרפה ובוז בדורות שעברו, אכן אנכי הרואה כי עוד לא הגיע זמן הפקודה לאמר לאסורים צאו, ואם באיזו מדינה אולי יש תקוה לקוות לנו דרור בקרוב, הנה כל חלק הצפוני והמזרחי והדרומי של אייראפה עודנו עומד על מצבו הקדמון להרחיקנו מן המשפטיות

ועוד יעברו עדן ועדנים עלה תצמח לנו ישועה מן המושלים אשר במדינות הצפון והקדם והנגב. קראתי תשובת הרב מזאלקיעוו אל השררה על אודות הקמת בית ועד הרבנים במדינת גאליציען וראיתי בה דבר דבור על אופניו כפי צורך המדינה ותכונתה, ואחשוב שאם יתנדבו ראשי הקהילות להזיל זהב מכיסם ולשאת את משא כל ההוצאות הצריכות למקום הבית על שכמם, כמו שעושין בני איטאליא, אז יצליחו להשיג רשיון מאת המושל להקמת מדרש זה אשר ממנו תצא תועלת גדולה לכל אחינו בני גאליציען. בני חביבי אברהם יצ"ו איננו פה עמדי כי הלך בחדש העבר לעיר פאדובה לעשות הבחינות האחרונות על תלמודו ואז יתנו על ראשו כתר הרבנות, והנה הוא משלם לך אלף תודות על אגרתך היקרה שכתבת לו, אך לא יוכל להשיבך דבר לעת עתה בעבור היותו טרוד מאד בעסקים רבים כי מלבד הבחינות שזכרתי עוד נתנו אותו שם למלמד נערי עמנו בתורה ובדקדוק אונד צום קאטעקיסט דער יידישען יוגענד, וועלכע דאס גימנאזיום בעזוכען, עבר קציר כלה קיץ מעת בוא לידך פירושי החדש על ספר בחינת הדת ואתה לא הודעתני אם שמת עיניך עליו ואם ישרו דבריו בעיניך, גם חכמי מדינתך אשר אליהם שלחתי הספר באמצעותך שמרו לפיהם מחסום ולא גלו את אזני על אודותיו, ומה מצאתם בו או בי עול כי רחקתם מעליו ומעלי? ועל אודות מכתבך פן ישלח איש רע מעללים חצי משטמה למרחוק ויכתוב לי שטנה עליך להבאיש את ריחך בעיני, חנם חרדת, הנה עד היום לא בא אלי שום מכתב מזה המין, ואף אם יבא, אני לא אפנה ולא אשגיח אל אנשי רכיל הזורעים שנאה ואיבה בין שני אוהבים למען קצור קציר הנקמה המתולה בכליותיהם, כי כן דרכי כל הימים להחזיק כל אוהבי בחזקת כשרות כל עוד שלא יתנו לי מקום בפועל כפיהם להטיל ספק באמונתם; הנה מן הטעם הזה הרחקתי מעלי הר"ר . . . . כאשר תראה מן המכתב *) אשר כתבתי לו זה שני חדשים, תמצא העתק ממנו אחורי

*) וזה תוכן המכתב אשר כתב ידידי החכם יש"ר אל הר"ר . . .
עקביה בן מהללאל אמר לבנו בשעת מיתתו (עדיות פ"ה) מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך, ובאמת כל הולך בצדק ישפוט את עמיתו על פי מעשיו ולא על פי דבריו, ועתה אם באתי לחרוץ משפט עליך על פי מעשיך מה אענה ומה אומר? זכור תזכור את אשר הפצרת בי עד בוש להמליץ בעדך לפני המדפיס ולתת חנך בעיניו עד יתרצה לשלוח אליך ספרים בהקפה, ואיך נדרת לו פעמים ושלוש לשלם לו את אשר התחייבת עד הפרועה האחרונה, והשבות אל לבבך איך התעללת בי ונתתני לחרפה בעיני המדפיס באשר כתב אלי כי רק בסבתי ובאמצעותי היה לו נזק רב כזה, והדון בעצמך איך אוכל לקרב האיש אשר רמני והשכין לעפר כבודי וכבודו וכבוד האומה הישראלית בעיני איש נכרי בתת לו מקום לומר כי היהודים, ובפרט בני גאליציען, אנשי חרמים המה, וכדי בזיון לי אם לא אוכל להקהות את שניו ולהראות לו כי שקר בפיו מאחר שיש בידו מופת נצחי מן החמס אשר עשית לו, והנני מוכרח א"כ לשמור לפי מחסום ולקבול חרפתי וחרפת ישראל, וכל זה בסבתך, איש כזבים! אשר החלפת הבטחתך עשרה מונים, ואשר דרכיך כמו משמן ומשה

הסגלה הזאת והיה בך לאות ולמופת איך רגיל אנכי להתנהג עם אוהבים, לכן אתה, ידיד נפשי, אל תירא ואל תחת מן המלשינים, רק היה תמים באהבתך אותי כל הימים.

ישפות ה' שלומו עליך ועל כל אוהביך ואוהבינו כחפץ אוהבך יש"ר.

הכותב והחותם פה גערץ ביום ז' לחדש כסלו ש' התקצ"ד.

23.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Brody**.

אל ידידי ויקירי אהוב בעיני אלהים ואנשים, המשכיל הנדיב
הר"ר **יצחק בלומענפעלד** יחיה יהי כנהר שלומו אמן!

תוך מכתבך מיום כ"ט לחדש העבר מצאתי ג' העתקות מהשיר על ההגבהה העתיקו חכמי מדינתך על פי דרכם, ואחשוב כי אולי תדע בעצמך מה המשפט אשר אחרוץ עליהם, יען היה דברי אליך מתמול שלשום לאמר: כי האשכנזים לא יצליחו במלאכת השיר להעדר מהם אופני הקריאה הנכונה, ובעבור היות יקר תפארת השירים נוסד בעצם ובראשונה על הנועם הנולד מהם לאזן שומעת, הנה בהשנות הקריאה גם הנועם הזה חלף הלך לו, לזאת נהיה שמשוררי אשכנז נוקשו ונלכדו ברשתי שתי תקלות גדולות אשר הפכו שיריהם לצירים וחבלים, בהם ישרקו כקול הסירים תחת הסיר ויולידו בנפש הקורא עצבון וכעס תחת שובע שמחות. התקלה האחד הוא בענין החרוזים (Reimen) והשני בענין מספר ההברות (Sylben), והנני מבאר לך שניהם. ידוע שהחרוזים יפעלו נעימות באזן בעבור התדמות הנגינה שיש בין ב' מלות אשר תבאנה בסוף ב' שורות, ועתה הגע בעצמך שמשורר אחד אשכנזי יכלה לחרוז מלת Sommer עם מלת nunmehr, או מלת Kaiser עם מלת sehr, או מלת Esel עם מלת Gesell וכדומה, הלא ישבית בזה נועם השיר כולו? כן הדבר בלשוננו, איך תצרף יחדו בחרוז אחד

שתיות, ועתה אל תחשוב כי בעבור כל זאת נהפכתי לך לאויב ויש בלבי שנאה עליך, חלילה לי לזאת! הרבה פעמים רבות אחר התלונות לבבי ובחנתי וראיתי כי אין ביכלתי לשנוא שום אדם שנאה גמורה, ולכן שאלתי על אודותיך אל החכם ש"ר, והא לך לאות כי אני לא שניתי ועוד ידי נטויה לחבקך ולהתענג באהבתך כימי קדם, רק אם השוא והמרמה ועשיה מולא בפיך אשר דברת בפיך, אך כל עוד שלא יהיה זה, כל עוד שלא יצא אלי מכתב מאת המדפיס (אשר הוא תמיד לעיני איש אמונים) יודיעני כי קבל ממך כל הראוי לו, לא אשנה אליך עוד, והסתרתי פני ממך עד היום ההוא לבל תת מענה לכל אשר תכתוב, כי אמת דברתי ולא אשנה ודברי לא ישוב אלי ריקם, כ"ד אוהבך מלפנים.

מלות שמים שהיא מלעיל עם מלת חיים שהיא מלרע? או מלת התמימה שהיא מלרע עם מלת כרימה שהיא מלעיל? או מלת מאומה שהיא מלעיל עם מלת האומה שהיא מלרע כמו שעשו אלה המשוררים? איה התדמות ההגינה בין המלות הללו? ואיה איפה הנועם המבוקש בכל שיר? החסרון השני שהוא במספר ההברות הוא דבר שאין הדעת סובלתו, כי בכל לשונות העמים ישמרו המשוררים מספר ההברות בשלום לבעבור יהיה כל דלת וכל סוגר במספר שוה, וזה הוא הנקרא משקל, ד"מ אם ישימו בשורה אחת שבעה הברות תהיינה גם כל השורות הבאות אחריה בעלות שבעה שבעה, לא יטו מן הדרך הזה ימין או שמאל, אמנם לא כן משוררי עמנו באשכנז, כי הם יוסיפו ויגרעו ממספר ההברות ככל העולה על רוחם עד שראוי לקרוא שיריהם eine gereimte Prosa לא זולת, המשל בזה הר"ר שטרעליסקער התחיל שירו כך.

זאת התורה זאת התעודה (בזו השורה יש ט' הברות)
לנו מאל חי נתונה (בזו יש רק ח' הברות)
תהיה שמורה תהיה כבודה (כאן יש י' הברות)
בינינו עדי עד שמורה (יש בה ט' הברות)

הר"ר ראפאפארט התחיל כך:

זאת היא העדות זאת התורה (פה יש ט' הברות)
צוה לנו בחיר כל החיים (ופה יש י' הברות)
לשמרה לעד מזוקקה טהורה (הרי י"ב הברות)
להחזיק בה כימי השמים *) (כאן י"א הברות)

הלזה תקרא שיר והוא צולע על ירכו, פעמים בא בארוכה ופעמים בקצרה? איה שוקל ואיה סופר? מלבד מה שיש בהם מן הזרות בענין היתדות כי המשוררים האלה אינם יודעים להבחין בין שיר פשוט למורכב, והם משתמשים

---

*) לנועם זה הנני נותן לפני הקורא, שיר על ההגבה, הועתק ע"י החכם המליץ הר"ר שד"ל יחיה.

זאת התורה העדות, הנבחרת
חננו אל צורנו
אִתָּנוּ מדור דור הִנָּה משמרת.
אִתָּנוּ כל ימינו.
התפאר בה התגאה בה, שְׂאֶהָ,
עמי, ולכל הַרְאֶהָ
קִנְיָנְךָ היא במחיר כבד בָּאָתְךָ
במחיר רב הִגִּיעָתְךָ

הן בגללה כל הון יקר פּוֹרת,
כל חמדת האדם,
כל טוב ורכוש וְחוֹפֶשׁ בה מְבֹרֶךְ,
שלום, כבוד ודם,
הן זה נִסֵּנוּ — תורת אל נִסִּי
משגבי ומנוסי —
נִסֵּנוּ זה: תחתיו לַקְרָב נִגַּשְׁנוּ
תחתיו מָוֶת פגשנו.

ביתדות כאשר יעלה המזלג, פעם ירבו בכן עד תהיינה לזרא ופעם יפקד מושבן במקום הראוי, וכל זה משחית ערבות השיר ויתן בו דופי, יקחו נא בידם שירי עמנואל או ספר לישרים תהלה או ס' גמול עתליהו או ס' כנור נעים, ומהם ילמדו וכן יעשו!

שאלתי ממני אם חפצי להעתיק ספר תהלים בלשון איטלקית, אך ראוי לך לדעת כי יותר מעשרה פעמים הועתקו שירי דוד איטלקית מאת חכמי העמים, ואף כי באיזה מקומות מעטים לא הסכימו עמנו בפירוש הכתובים וערמו לסוליא מהם הוכחה לזכות אמונתם בהתרחקם מאמתת הפשט, בכל זאת אין הגיעה שוה בנזק אבוד הזמן לעשות העתקה חדשה ולטחון קמח שכבר נטחן, לזאת בחרתי להעתיק ס' ישעיה יען מעולם לא יצאה לאור העתקה שירת ממנו בלשון מדינתי, תודות לך על טרחך להעתיק לפני דברי החכם יאסט בהם הזכיר את שמי, אך כבר קדמך בזה אוהב אחר אשר הביא אלי כל דבריו שם, ומהם תוכל לשפוט כי הדפסת ס' בכורי העתים מדי שנה בשנה היה דבר מפיק תועלת מרובה לבני עמנו, ומי יתן ויאדם כבשר נעוריו וישוב להתראות כבראשונה, אך נרפים העם לקנותו ולכן רפו גם ידי המדפים. ממרחק אתאוה לראות הס' החדש הנקרא „דער תלמודיסט" שהוציא לאור הרב מראטטערדאם, ועתה אם יש לאל ידך לקנותו עבורי עם הכסף אשר הפקד אתך מלפנים נא אל תתאפק מלרוות לצמאוני

אתה נס זה. מלכנו רם ורב!
נתת לאבותינו.
נחנו כָשַׁלנו וַנִפול בַקְרָב.
אך הנה פה נִסֵנו.
יום נִפְלֵנו נס זה הִצַלנו לנו.
ובְהֵיקֵנו נשאנו;
וכבבת עין. כן אתו נטרנו.
וכבן יחִיד שמרנו
בסביבותיו הגבורים בְתָקו.
רַבו. לא יִסָפֵרו.
ושרידי חרב נרדפים. לא פָקו.
בבריתם לא שִקרו.
אז כשבולת. הרעה בְאָתְנו.
באתנו. לא כִסָתְנו.
באש. במים באנו; ובְיָדֵנו
תָמַכנו את נִסֵנו.

כַמָה בנס חזה חיים נִצְרָרו
ובלהב אש הוּקְדו!
כמה עת תָפְשָׂם בו עמו הֻקרו.
ובמותם לא נפרדו!
הריק אויב חרבו. דרך קשתו.
לא נח ממלחמתו.
הכל היה לָבַז: סֵפֶר חצור.
הוא נשאר. הוא נָצור.
לכן נתפאר בו. לְכל נִרְאֵהו.
כל העמים יראו.
כי בו הון רב נָתַנו וַנִקְנֵהו.
במחיר רב לנו הוא
נח אויב. כָלָה שוד — אך אם עוד פעם
יֵעור. ויחַדֵש זעם.
הן אז יֵדַע צורר כי את נִסֵנו
לא נטוש כל ימינו.

בו, כי זה הוא ענין ראוי לחקור עליו הרבה ויש בו נדדים לא מעטים הצריכים תיקון כאשר הקילותי גם אני לנגוע בו קלות בפירושי הנ"ל, תאבתי לראות מה ידבר המחבר בו ובחסדך בטחתי כי לא תשיב פני ריקם בזה הדבר.

ועל אודות ס' תשובה חדשה אשר בדעתך להוציא לאור בעזר להקת מאספיך ידיע להוי לך ידידי, כי זה ימים באו אלי מכתבים ממותקים מאורך ובדוחב (היו עלי למשא) מאת ר' אברהם מענדל מאהר איש לעמבערג, מודיעני בהם חפצו להוציא לאור מאספים חדשים, בוגען אחד מדי חדש בחדשו, ומבקש מלפני להיות לו לעזר בשלוח אליו איזה דברים מאלי להכניסם בתוכו ואנכי השיבותי לו כי לא אשלח מאומה טרם ראותי הדף הראשון כבר נדפס ונתפשט בישראל, יען יש לי טעמים נכונים להתיצב על מחשבתי זאת בל אמוט, שהרי אילו חפצתי להתראות כאחד מראשי בעלי אסופות הייתי יכול לחבר מכתב עתי אני לבדי ואין לזרים אתי, ואז היה נקרא הספר רק על שמי, לכן עתה גם אליך אשיב כדבר הזה לאמר, אל תבהל ברוחך לחשוב שאני אהיה מן הראשונים להזכר במכתב עתי היוצא במדינה רחוקה ממני, כמו שלא היה ראוי לי להיות מן האחרונים אילו יודפס מאסף חדש באיטאליאה, וכ"ש שלא אכתוב פתיחה לחבורי זולתי, אלא אתה ורעיך אשר ידעתי בשם תקדימו לשחר פני אוהביכם בתשורה החדשה הזאת ואני אבא אחריכם להקריב איזה דבר בדפים הבאים כמשת ידי, אולם אם לעת עתה יש את נפשך להכניס בו איזה מן הדברים אשר כתבתי אליך באגרותי (הגם כי קלי הערך המה) הרשות נתונה לך לעשות כאשר תחפוץ. ויהיה ברצות ה' את פעולתך ותתראה בחלות המחברת הראשונה ותמצא חן בעיני הקוראים, אז אדבר אל ידידי שד"ל אולי יתן גם הוא מפרי עשתנותיו לפאר בהם התשורה הלזו, ואל שדי יהיה בעזרך ובצל כנפיו יסתירך כחפצך וכחפץ אוהבך יש"ר.

הכותב והחותם פה גערץ יום י"ב לחדש שבט התק"לד.

24.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Brody**.

לכבוד ידידי ואהובי הר"ר יצחק בלומענפעלד יחיה שלום

מה אדבר ומה אצטדק לפניך אחרי עזבי מכתבך בקרן זוית עשרים יום ורק היום בא פקודתו לפני לתת לך מענה? הנה אם אתנצל בהמון טרדותי ועסקי כי רבו, תאמר כי אין חדוש בזה וכי על כל פנים לא יבצר ממנו למצוא שעה אחת להתעלם באהבים, אבל הפעם לא זאת היתה סבת שתיקתי, רק מקרה קרה לאגרתך הראשונה מיום י"ט לחדש העבר והנה היא נתעלמה ונסתרה תחת מכתבים אחרים הערוכים על שלחני, ולולי התעוררתי תמול לעבור על כל הניירות הכמה

ולפדרס לפני, ומי יודע כמה ימים עוד היתה נשארת עזובה וגלמודה שם? ועתה בבואי להשיב בפרטות אל המדובר בה לא אעלים ממך כי מאד נתעצבתי על השמועה כי בערה אש ה' בקרב מחנך ותאכל כמה בתים וספרים ורכוש ומספר עצום מאחי אשר שם בלתי השאיר להם שריד, כאשר קראתי גם במגידי החדשות הנקראים עלי בשורה, ומי יתן והיה לאל ידי לעורר חמלת בני עירי לבא בעזרת הערומים והיחפים קשי יום ועמוסי התלאות באסוף פרוטה מפה ופרוטה מפה איש כמתנת ידו להקל מעליהם כובד צרתם, אכן גם כי אזעק ואשוע לא אצליח לקבץ מה שיספיק אפילו לאחד מהם ואפילו לחלק ממאה מן המצטרך לו, כי אין לקוות עזר שיהיה בו ממש רק מן העיירות הגדולות המוצלחות במסחר ובמרכולת, לא מן העיר הקטנה הלזו אשר גם בה רבו העניים המרודים חסרי לחם ונעדרי כל טוב וקצרה יד הקהל להמציא להם די מחסורם.

ועל אודות מה ששאלת ממני להודיעך משפט שורש עבר והוראותיו בלשון ערבית אודה לפניך מיעוט ידיעתי בשפה ההיא מלבד חסרון הספרים המדברים בה שאך לשוא אחזור אחריהם במדינה זאת, רק אחת יכולתי לעשות למלאות תשוקתך, ואולי לא מעט היא, ראה נתתי אל לבי לעיין בס' אוצר השרשים ללשון ערבית להחכם המפורסם Golius הנמצא ביד אחד ממיודעי פה אשר דבריו מובנים לי להיותו כתוב בלשון רומית, והא לך את אשר ראיתי בו מתיחס לשאלתך. שורש עבר נמצא באמת גם בלשון ערבית במובנו העיקרי דומה ללשון עברית, אבל יש לו זולת זה הוראות אחרות מיוחדות ללשון ערבית ואלו הן: בבנין הקל יורה.

א'. על המיתה, כגון ראובן עבר, פירושו ראובן מת.

ב'. שימת עין על מכתב אחד בינו לבין עצמו, כגון ראובן עבר את ספר איוב, פי' התבונן על מאמרי הספר ההוא.

ג'. פתרון החלומות, כגון ראובן עבר את החלום פי' פתר אותו,

ובבנין הפעיל אלה הם הוראותיו:

א'. הגדת דברים, כגון ראובן העביר מחשבותיו, פי' הגיד אותם לזולתו.

ב'. מניעת גזיזת הצמר, כגון ראובן העביר את צאנו, פי' הניח את הצאן בלי גזיזת הצמר.

ג'. לקיחת מוסר וקבלת תוכחת, כגון ראובן העביר דברי החכמים ההם, פי' קבל תוכחתם.

זהו בקוצר מלין את אשר קבלתי מן הספר ההוא, אבל שורש שית ששאלת אין לו שורש אחר דומה לו בלשון ערבית כפי ידיעתי, כי חפשתי בס' אוצר השרשים הנ"ל ולא מצאתי דוגמתו כלל.

המדפיס די מאיר כתב אלי שכבר שלח לך ד' עקסעמפלארע מחבורי אגרות יש"ר, ובל אפונה כי לעת כזאת הגיעו כבר לידך, אשר על כן לא נשאר לי לדבר מאומה על זה, רק אבקש מאת הנבונים יחרצו משפטם על מלאכתי ויכבדוני בהשגותיהם, אמנם רק מן הנבונים אבקש כזאת לא מן הסכלים והנבזים נעדרי מוסר המעתירים עלי אגרותיהם עד בלי אוכל שאתם, הנה זה ר' אברהם מענדל מאהר מעיר לעמבערג אשר חרפני וחרק שנו עלי בספרו מגן החכמה שמע ממני פעמים ושלש כי לא אחפוץ באגרותיו וגעלה נפשי כן במהלליו כן בהשגותיו, לא אבחר בו לאוהב ולא אגור ממנו אם ישנא אותי, רק זאת אבקש ממנו שיעזבני ולא יכתוב לי עוד, אך מה הועלתי בזה? כנמר שוקד על טרפו בל יפילהו אחלה ומלתעותיו כן ירדפני עד עולם הלא באין לי מנוח ממנו, עתה בא אלי במכתב מלא הוללות ושואל ממני תשובה על חלומותיו — הס! ידידי, תן לי עצה איך אוכל מלט עצמי מן הלחץ הזה, היה נא בעוזרי ופעול באופן שלא יכתוב לי עוד, שבעתי ממכתביו עד אשר יצאו מאפי, ולמה יארוב לשלותי עוד? תפול נא תחנתי לפניך, הסר מעלי את הנגע הזה כי אין לי מפלט מפניו! אל החכם המפואר דאָקטאָר פרענקיל המוציא לאור ס' השולמית תשיב בשמי כפלי כפלים נדבת ברכתו אשר הקריב לפני ברוח נכון, ובשלחך לי הכרך הי"ב שנה ז' מחבורו היקר זכור אל תשכח את אשר הבטחתני לשלוח לי גם החלק השני מחבור החכם דאָקטאָר היינעמאן בן יאסוף מכתבים אחרים בלתי נדפסים עד הנה מהפילוסוף האלהי הרמב"מן ז"ל, משוש לבי ומאור עיני עד עולם, זה יהיה המזור למחלת לב אשר סבבו לי הבוערים בעם בדבריהם בלי מלח. ראיתי מכתבך אל החכם הרופא הר"ר לוצאטו דפה, והנה הוא נוה־לי לשלם לך אלף תודות על רוב חסדך וטובך לגלות לפניו תהלוכות הלאים אשר הוא מבקש, ובזה יהיה אפשר לו לגמור העסק הנדרש מאתו. מהחכם שי"ר לא קבלתי תשובה לאגרתי הנתונה על ידך, גם אתה לא הודעתני האם שלחת לו הספרים שמסרתי לך פה להקריבם לפניו במתנה אם לא, נא הגד לי מה היה בם, והנני מצפה יום יום למכתבו ולמשפטו על מחברתי. כבר החילותי לאסוף ומטעריאליען אל המחברת השניה מאגרות יש"ר אך תמיד יתחדשו עסקים אחרים וישתרגו זה בזה, ופעמים רבות הוכרחתי למשוך ידי מן החבור ההוא לפנות אל מלאכות אחרות יותר נחוצות, ואחרי כלותם אשיב אליו כבראשונה, אכן בדרך הזה מי יודע מתי אבא אל תכליתו? אתה ידעת תאותי ומגמתי לאסוף אלי ילדי הזמן המדברים בענייני הדת ובמצב אומתנו, גם איזה חבורים לראשי החכמים שבדור העבר אשר יפקד מושבם בין שורות הספרים שראית בחדרי, ואתה בטובך הבטחתני פעמים רבות למלאות חסרוני בזה ולהעניקני מהם כמסת ידך, ועתה אם מצאתי חן בעיניך אל תתרשל מהמציא אלי את אשר שאלתי, וקבץ מפה ומפה כל דבר חדש ויקר אשר תוכל להשיג, והיה כאשר

תודיעני מהרה אנכי אביא הכסף אל ביתך פעם בפעם, ועל אודות צורת החכם Dr. Riesser מי לא יתאוה להשתעשע בתמונת גבר חכם כמהו אשר ידיו רב לו בחכמת המשפט (Jus) ובלבבו בוערת כשלהבת יה אהבת רעים ותשוקת תפארת בית ישראל לגדע בריחי ברזל המבדילים אותנו מן המשפטים? לכן עשה זאת, ידידי, ושלח אותה לי מהרה, ולצדקה תהיה לך כי תשביע בצחצחות נפשי בדבר הזה. עוד אבקש ממך להודיעני האם נוית להעתיק לצרכי בכתיבה ברה ותמה אגרות המשורר מעטאסטאזיאו *) הכתובות לך במתנה על זה התנאי, יען תוכל לשפוט גם אתה כמה קשה עלי פרידתן מידי אם לא יהיה לי עוד העתק מסגולה יקרה כזאת, לכן בך אבטח כי תשמור לעשות את אשר פצו שפתיך ואני עומד ומחכה ליום בואה. דרישת שלום אל אוהבי ורעי, ולך ידידי קיום והבטחת אהבה נצחת מאת אוהבך יש"ר.

הכותב והחותם פה גערץ בעשרים לחדש סיון ש' התק"לה.

25.

Schreiben des Herrn **S. D. Luzzatto** an Herrn **Jgnaz Blumenfeld** in **Wien.**

שלום וכל טוב!

האתה זה ידידי ילחך שדה פרקים, אשר שחרת פני במכתב זה שלש מאות יקרים, ואח"כ זה שנים כ"ג התעוררת להוציא לאור קבוצת מכתבים מלאכת חכמי הדור, אבל קִדְּמְךָ אחֵר (הוא הר הזהב ע"ה), ואח"כ לשעה קלה ראיתי פניך בעיר הזאת, ואחַר הלכת עיר אדעססא, ולא ידעתי ולא שמעתי עוד דבר על אודותיך, ועתה בפתע פתאום אתה נראה אלי בעיר וויען, ושם החלות להוציא לפועל מחשבתך הקדומה לקבץ מכתבים, ותהי ראשית מלאכתך בקבלת אגרות ידידנו החכם המפואר יש"ר נ"ע, ואגרתי הראשונה אליו, כתובה זה ל"ח שנים, ושלחתיה אליך ביום ח' תמוז תקנ"ג, למען תהיֶה בילקוטך אשר היה בלבך בימים ההם, ועוד אגרת אחרת ממני, לא אדע למי כתבתיה, אשר בה הכברתי מלים יותר מן הראוי נגד הרופאים, והיא כתובה זה יותר מעשרים וחמש שנה, אוי נא לי! באגרת ההיא אמרתי כי בני בכורי היה בריא וחזק, לא נראה כמהו; ועתה זה לי

---

*) המכתבים האלה בעצם כתב יד של המשורר הנפלא Metastasio שלחתי זה כמה שנים כאשר הייתי מתגורר בעיר אדעססא אל המקאדעמיע דער וויססענשאפטען אשר בעיר המלוכה פעטערסבורג, והשגתי מכתב תודה מאת השר Graf Uwarow עבור המתנה הזה.

המוציא לאור.

שנתים ימים וכבר נקטף! אמת כן הוא, לא קם כמהו בריא וחזק לא לבד בכחות הגוף, אבל גם בכחות הנפש, גבורת שכלו במעמקי החקירות, וגבורת רוחו להתגבר על כל המונעים אשר סבבוהו, המעכבים אותו מהפיק זממיו בבקשת האמת, היו בעיני מתחלת ילדותו לפלא, לא ראיתי ולא שמעתי כמהו. אוי נא לי! כי בתחלת ילדותו (כאשר מצאתי כתוב בכתב ידו) בראותו שמי נודע למרחקי ארץ (ומה יתרון לי בכל זה?) להבת חמדת שם גדול קדחה בלבו, אך רוחו לא היה מתון וסבלן כרוחי, ובטחונו באלהים לא היה אמיץ כבטחוני, על כן נחפז למהר ולהחיש מעשיו, ויגיעו ועמלו בלה בשרו. אהה! מי היה סבלן כמהו בימי חליו? כמה חדשים, סבל יסורים קשים, ולא השמיע קולו, ולא חדל עד סוף ימיו מעבוד עבודתו על תרגום התורה בלשון כושי; ואם חלק קטן מהסבלנות ההיא היה לו בשנים הקודמות, לא היה נקטף באבו. אבל אוי לי אם לא הייתי מאמין כי הגזרה אמת והמקריות שקר. שאם לא היתה כן אמונתי, עתה היה לבי מכה אותי, על שהכנסתי לו להתיגע בלמודיו יותר מדי, והיתה המרעה הזאת מכפלת יגוני והורגת אותי. אך אני בראותי אותו מצליח בחקירותיו ועוסק בהן מאהבה ובלי שום הכרח, לא רציתי להתקומם נגדו גם אני, ולהיות גם אני נוסף על המונעים הרבים הסובבים אותו, שהיו מכפילים יגיעו וממררים חייו — אך רב לי! אשמרה לפי מחסום, כי כשל כחי; כי אמנם אף אם התבונה מצד אחד והאמונה מצד אחר מחזקת אותי, ומגבירות אותי על צרת בן יקיר לא קם כמהו, הנה אורך תחלואיו ומכאוביו דכה לארץ חיתי; יען וביען אין אמונה ואין תבונה שתוכל להגביר לב אנוש על החמלה וההתפעלות בראותו בן אדם (יהיה מי שיהיה, ואף כי אם הוא בנו יקירו) סובל יסורים קשים, משך שבועים וחדשים, בלי תקוה שיחיה מחליו. ואם יש תבונה שתוכל לתת לאיש, לב אבן ומעי סלעים, אברך את ה' שלא נתן לי תבונה כזאת, ושלא עשני חכם ונבון על דרך חכמתו של ש פ י נ ו ז ה, האומר כי האיש המתנהג על פי שכל הוא משתדל בכל יכלתו שלא תחום עינו ולא יחמול. והנה ייסורי בני ז"ל אשר סבל בביתי ונגד עיני, החלישו גויתי וקירבו את זקנתי; ואהבת ילדי הקטנים היא תלוה עלי, לבלתי אשוב להמר על הבכור אשר לא ישוב אלי (אשר כבר בעל כרחי זכרונו בא לפני בכל רגע), ולשמור יתר פלטת כחותי, וחיי על האדמה, לחמלה וחנינה על אחיו הקטנים.

וברוך אתה ה', אשר הלנת יד לבני ז"ל בהערתך אשר הוספת בעמוד שמי מספרך; אפס כי טעית בזמן לידתו ובמקום לידתו, כי לא בפאדובה אך בטריעסטי נולד, ולא בשנת 1830, אך בחודש יוליום שנת 1829. והנה שלחתי אליך שנים מספריו אשר לא הזכרת*), ועוד מלבדם אשלח אליך אי"ה, ופה אשים לפניך ולפני כל ישראל פירושו והגהתו בפסוק ראשון מיחזקאל, וזה מה שכתבתי בפירושי זה ימים שנים, והוא עודנו חי: ויהי בשלשים שנה, נחלקו החכמים לדעת לאיזה

מנין הוא מורה, עיין רש"י ורד"ק. וויירונימוס פראדוס (Pradus) שפירש ס׳ יחזקאל בשנת שנ"ו (1596) חשב שהמנין הוא למלכות נבופולאסר אביו של נבוכדנאצר, והיא החשבון הנקרא Aera Nabopolassaris; אלא שבאמת אין שום ראיה למציאות המנין ההוא אצל הכשדים, וגם החשבון איננו מכוון. אשר על כן היה מי שרצה לפרש שלשים שנה לחיי יחזקאל; והבל הביא גם הוא, שהרי לא מצאנו כזה בשום מקום, שירשום הכותב את מספר השנה במנין שאינו ידוע לשום אדם זולתו, ועל כל פנים היה לו ליחזקאל להזכיר תחלה השנה החמישית לגלות יויכין, ואח"כ היה יכול להוסיף היא שנת שלשים לימי חיי. ובני בכורי אוהב גר אומר, כי הנה ראינו ירמיה ויחזקאל ודניאל וזולתם, הכותבים בדור ההוא, היו מונים שנותיהם למלכים שהיו בימיהם; והנה השנה הרביעית ליהויקים היא השנה הראשונית לנבוכדראצר (ירמיה כ"ה), ויהויקים מלך י"א שנה, ואחריו מיד מלך יהויכין שלשה חדשים, ומיד הָגְלָה לבבל, א"כ השנה החמישית לגלות המלך יויכין הנזכרת כאן היא שנת שלש עשרה לנבוכדנאצר, א"כ בהכרח במקום ויהי בשלשים שנה צריך לקרוא ויהי בשלש עשרה שנה. ונראה כי אחד מן מסופרים כתב בשלש י׳, ומזה נעשה אח"כ בשלשים. וכיוצא בזה מצא בני הנ"ל בדברי הימים למלכי רומי להרא"בד, שהקיסר רומי אלכסנדר מלך שלשים שנה, וידוע כי לא מלך רק י"ג שנה, וצריך לומר כי אחד מן המעתיקים כתב שלש י׳, ובא אחר וכתב שלשי׳ (וכן הוא בדפוס ויניציאה), ובא אחר וכתב שלשים.

והנך שואל ממני תולדות ידידינו החכם יש"ר נ"ע, וצר לי כי טרדותי לא יתנוני לקבל עלי המשא הזה, ומלבד זה הלא ידעת כי גם כי היינו תמיד (משך ל"ז שנים) אוהבים נאמנים זה לזה, הנה לא כמחשבותיו מחשבותי בכמה ענינים עקריים. ולענין הספר אשר החלות להוציא לאור, צר לי כי לא מצאתי הדפוס מדוייק ומוגה כל צרכו, ואקוה שתשים עינך על הדפים הבאים, לזקקם מכל סיג, ואני לא אחדל מלשלוח אליך אגרות שכתבתי ושקבלתי, ואתה אל תוציא לאור (בעוד בחיים היתי) כתבים שכתבתי לך או לאחרים, בטרם תגלה את אזני, והנני שולח אליך היום שתי אגרות שכתב אלי זה ל"ג שנים ידידי חביבי החכם שמואל חיים בן דוד לולי זצ"ל (עיין בית האוצר דף ד׳), ותשובותי עליהן; וגם כי לא כל מה שכתבתי והאמנתי בימי עלומי הוא ישר בעיני ונכון וקיים עד

(* **Notice sur Abou — Jousouf Hasdaï Ibn — Schaprout,** médecin juif du dixième siècle par Philoxène Luzzatto, Membre de la société Orientale allemande, Membre correspondant de l'Académie impériale des Sciences, Lettres et Arts de Padoue. Paris 1852.

Notice sur Quelques Inscriptions Hébraïques du XIIIe Siècle, decouvertes dans les ruines d'un ancien cimetière Israélite de Paris. Extrait du XXIIe volume des Mémoires de la société des Antiquaires de France.

היום, מכל מקום אחשוב כי קריאת המכתבים האלה תהיה לתענוג ולתועלת לכל אוהבי לשוננו, ואתה תשפוט, והטוב בעיניך תעשה.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום פורים קטן תר"ו.

ידידך שד"ל.

26.

Schreiben des Herrn **Samueli Vita Loli** an Herrn **S. D. Luzzatto** in **Triest.**

שחב״דל אל שדב״חל שלום!

נא ידידי! אל תדינני לכף חובה ולבוזה חכמה אם לא אהיה זריז ונשכר להשיב על אגרותיך, כי תדע נאמנה, כי טרדותי ועסקי לא השאירו לי כמעט רגע ברשותי ואם אתה טרוד בשמנה למודים (כאשר שמעתי מכתבך לאחי) אני עסוק בהם — נפש במלאכת ה' בת"ת, מלבד חמשה למודים פרטיים אשר לי, ומן השעה השמינית לבקר, עד התשיעית לערב לא נשאר לעצמי כי אם כחצי שעה בעת תפלת המנחה, ואם אודה עלי פשעי גם עת אכילת הצהרים גבול הוא אתי בין למוד — ללמוד, ובבקר טרם השמש, ובערב אחר התשעה, אני כותב את ספר התורה, אשר שם למשא עלי איש אחד מתושבי קהלתנו והעמים עלי לתתו לו בשלימותו טרם חדש אלול הע"ל, ואם לא אשלימנו לעת מועד לא יחפוץ האיש לקחתו עוד. גם העמדתי עלי לחק ערב לשבוע (הוא ליל מוצאי שבת אשר אשלים עבודתי בשעה השביעית) להכין דקדוק בל' איטליאנו לתלמידי, ואומר באמנה כי עמלי וטרחי לא יתנוני השב רוחי.

ואחרי הודיעי לך את כל זאת ידעתי כי לא תשאל ממני לעת עתה חדשות בדברי חכמה עד אשר ירחיב ה' לי, אכן עם כל זה באהבתך בטחתי כי לא יחר אפך עלי ותאמין כי עוד כל חפצי בי להגות בחכמה, ואם אין אתי חדשות, עוד פי יהגה לענות כהלכה ולחוות דעתי הקלושה ברעיונים החדשים אשר בנקלה אתה יכול להוציא מלבך, לב נבון וחכם, מעין המתגבר.

והנה אתה שואל ממני ענין לחבר עליו שיר! מי ישמע ולא יתמה! עולם הפוך ראיתי. המלך שואל פרוסת לחם מאת העני הנבזה, הגבור מתנפל לרגלי החלש ורפה הידים ואומר לו: החזק נא בזקן הארי והכיתיו והמתיו. ואתה שואל ממני ענין לחבר שיר. ומה ענין? ואיזה ענין אגיד לך? אם ענין ספורי, החסר ספורים אתה? כי תבקש ממני ספור? אם ענין למודי, או פילוסופי, הכזה יהיה

ענין תבחרהו לחבר עליו שיר? הנקלה בעיניך לחבר שיר גם על הדבר הקשה? כן. ידעתיך ידידי, אין דבר נעלם ממך לחבר עליו דברי חן ושכל טוב. הלא גם על הבחירה הקשה בנית שלשה בתים מלאים כל טוב מליצת לשון הקדש, ולא בלשון הקדש לבד, כי גם בלשון ארמי הכינות לה תאים לרוב באקדמות מליך (בשגם כי קוצר דעתי לא הניחני עד עתה להכיר התא אשר תשב בו), לכן אמרתי יען כי הצרה הקרובה אשר נגעה עדי זה ימים לא כבירים עוררה את מחשבתי לחקור על איזה ענין, לא יקשה בעיניך להגיד לי דבר אחד אשר אנכי שואל מאתך היום, אם בדרך שיר, אם בדרך הלצה, כאשר ייטב בעיניך, והוא דעתך בענין החלומות. כי הלא בענין אמתתם רבו כמו רבו המחזיקים והמנגדים אלה נכח אלה מזה אחד ומזה אחד. אלה יעמדו על האמונה מזה, ספר תורת האלהים בספורי יוסף ואחיו ופרעה ושריו, והרבה כאלה בין הנביאים, אחריו החזיקו בעלי התלמוד במקומות הרבה, ובמס' ברכות בפרט עצמו מספר הדברים אשר בענין הזה דברו, והחלומות אשר יספרו, אחריהם החזיקו כמה מחברי ספרים ובפרט הרב מנשה בן ישראל בנשמת חיים אשר לו בחלומותיו אשר יספר שם, וס' מפשר חלמין אשר בידי, ואחריהם החזיק הנסיון אשר לדעתי עולה על כלנה, מאשר ראיתי בעיני ושמעתי ממגידי אמת, ועל פי שנים או שלשה עדים יקום דבר. הנה הראשון, הוא החלום אשר ספרתי לך באגרתי הקודמת אשר הראה לי אלהים את צרתי טרם בואה.

והנה השני אומר אף אני כמוהו, כי יוסף בר נפתלי (רעי ואהובי) איש אשר נתן לו האלהים רוח נכונה, ולא יאמין לכל דבר (spregiudicato) חלם חלום, והנה הולך לשאול מאת החכם איך יתנהג בגלות זקנו כי כבדה עליו כי השלים חדש אבלו בתחלת חדש אב (החלום היה בחדש חשון), ואם יוכל לגלח קודם התענית. וייקץ יוסף והנה חלום, ויהי בבקר ואביו בריא וחזק, הולך לעסוק בעסקיו כמשפטו, ובחדר המסחר פתאום בא אידו, באשר כרע שם נפל שדוד, וישאוהו עבדיו מת אל ביתו. והנה השלישי והוא יותר נפלא לדעתי. שתים נשים בנות העיר הזאת היו, ושמותן בת שבע הגדולה ואסתר רעותה, ויקר מקריהן, ותועדנה יחדו בבית הכנסת, ותרא בת שבע את אסתר מודית ומשבחת לה' ואומרת פרקי שירה הכתובים בסוף סדור תפלתה, ותשאלה על אודותם, ותען אסתר ותאמר שאלתי ובקשתי הזאת (כי לא תבחין בין תהלה לתפלה) אני נכונה מימי ילדותי לאומרם, ומנהגי לא אשנה; ובדברן כדברים האלה אין זר אתנה, זולתי שתים הנה בבית הכנסת. ויהי כמשלש חדשים ואסתר חלתה את חליה אשר מתה בו, ותלך אסתר בדרך כל הארץ בליל כפור תקנ"ג. כירח ימים אחר מיתתה, ותבא נכרית אחת אל בית בת שבע, אשר זה כמה שנים אשר לא באה תוך חצר היהודים, למיום היתה לאומנת לבן בת שבע האלמנה זה חמש

שנים. ותאמר בת שבע מה לך. ותאמר לה גברתי עתה שלחתי אליך לספר לך את חלומי, ואראה בחלומי, והנה אסתר המלכה באה לביתי ותשאלני היכן עוד משרתת בבית בת שבע, ואשיבנה הלא ידעת כי כמה שנים עברו שלא הלכתי לביתה, ותוסף אסתר ותאמר לי אם נא מצאתי חן בעיניך, לכי ובואי אליה, ודברת אליה לאמר שתזכור להלל לה' יום יום, ולומר כל מה שכתוב בסוף התפלה, כי התפלה ההיא הועילה לי מאד בעולם שאני עתה. אז זכרה בת שבע כל דבריה שעברו עם אסתר בשבת ההוא, ומהיום ההוא והלאה, ותשימהו בת שבע לחק בל יעבר לומר בכל יום פרקי שירה האלה.

ואלה יעמדו על ההכחשה מזה, זכריה הנביא אמר: והחלומות שוא ידברו, אחריו החזיק שמואל ירחינאה כי הוא חזי חלמא בישא, וקהלת שם אותם עם ההבלים וקול הכסיל באמרו: כי ברוב חלומות והבלים, כי בא החלום ברוב ענין וכו'. אחריו החזיקו כמה חכמי האומות, ובפרט מפילוסופי זמננו אשר לא יאמינו בדבר היוצא מהיקש הטבעי, וישאלו איזה הדרך יעבור רוח דבר העתיד להודיע לאדם את הדבר טרם היותו, וכי ה' יעשה ארובות בשמים היהיה כדבר הזה, בפרט אחרי דעתנו בבירור טבע החלומות כאשר יאמר משל הקדמוני:

J sogni della notte
Le idee del giorno son, guaste e corrotte.

אחריהם יחזיק גם השכל האנושי אשר ימאן לקבל דבר נפלא כזה כי ידבר אלהים את האדם וחי, אחר אלפים שנה כי נסתם חזון. ואחריו החזיק גם הנסיון מאלף אלפי אלפים ורבי רבבות חלומות אשר בן לילה היו ובן לילה אבדו, ולא יראה ולא ימצא עוד, להם שרש וענף, גם יראתם, גם תקותם כבר אבדה כי נשכח זכרם

סוף דבר, אני מימי לא האמנתי בהם, וכמה פעמים חלמתי חלומות מבהילים ומפחידים, אשר כל שומעם תצלנה אזניהם, והרחמן יצילני מהיותם מקויימים לא כלם ולא מקצתם, ואולם מימי לא עניתי בצום נפשי ולא הטיבותי אותם בדברי התלמוד, בדעתי כי חלומות שוא ידברו, אך מן היום ההוא והלאה, מיום אחד ועשרים לעשירי עד היום הזה הנני נבוך בענין זה, ולא נכחד ממני, כי הרבה עשו פשרה בין שתי הדעות המתנגדות, וגזרו כי יש מהם צודקים, ויש בטלים ומבוטלים, אכן גם אם הדעה הזאת צודקת, עוד נשאר לי לדעת מתחלה איכה נדע את הדבר האמיתי להבחינו מהבטל, ואיככה יוכל להיות הדבר הזה בטבע.

ואתה ידידי ברוחב תבונתך, תעשה וגם תוכל ליישב דעתי בענין זה, כי לך משפט הבחנה, ולך התבונה קנויה לך.

ואתה שלום. אוהבך הנאמן שמב"דל.

גוריציאה כ' שבט לסדר ולפרט,

כל הדבר הגדול יביאו אליך וכל הדבר הקטן.

27.

Schreiben des Herrn **S. D. Luzzatto** an Herrn **S. V. Loll** in **Görz.**

שדב״חל אל שחב״דל שלום!

ידידי וידיד החכמה והתורה, מלאת די אגרת שאל יקירה, מדי דברך בה הרגזתני, ראיתי מגולת שאלתך ובעד אזני, מי אנכי ומה חיי כי הבאותני עד הלום, לברר וללבן טבע השלום? נעויתי משמוע נבהלתי מראות, כמה לי עוונות וחטאות, כי תבקש מאתי עמוקות נוראות, ואני בתומי לא הלכתי בגדולות ובנפלאות, לא למדתי חכמה נסתרת ודעת קדושים לא אדע, ודעתי הקלה והקצרה, לא בחרה לגדולה כי אם הבנת פשטי המקרא, ומשפטי הלשון והבנין והנגזרה, והנה בכל אלה אשר היה בהם רוב השתדלותי מימי, לא מצאתי דבר ולא חצי דבר להשיב שואלי דבר. לא זה הדרך ולא זה האיש, ידידי חביבי, לא זה הדרך ולא זה האיש לבקש ממנו התר ספקותיך בענין השלום, ומדוע לא פנית לך אל הימין אל אחד הקדושים אשר בארץ המה וראשם מגיע השמימה, אין דבר נעלם מהם, ואין נסתר מנגד פניהם? הלא הם יורוך יאמרו לך יפרשו לפניך כשמלא עמיקתא ומסתרתא כבשי דרחמנא, יעלו שמים ירדו תהומות, וחכמתם לא תתבלע בנשגבות ורמות, יגידו לך תעלומות, בארבעת העולמות, ובחמש הנשמות, ומוצאן ומובאן, ועלייתן וירידתן, ומלאכי אלהים עולים ויורדים, לכלם בשם יקראו, איש איש על עבודתו ועל משאו, וכל דבריהם כגחלי אש, יפיצו לך אור גדול כשמש בחצי השמים, אין חשך ואין צלמות, אין ספק ואין מבוכה. אפס מהרכי דרכיך אבין ואראה והנה לא באלה תחפוץ, וענית ואמרת, שמעתי כאלה רבות, טרם תצא מרחם ידעתים, דברי מגביהי עוף ראיתי, וברוב ספריהם הגיתי, קריתי ושניתי, אמנם יצאתי לקראתך לשמוע מה בפיך גם אתה, כי אבקש כקהלת למצוא דברי חפץ על דרך המופת והראייה, אשר יכנסו באזני ויתישבו בלבי, ינוח וישקוט בהם שכלי ולא ירגז עוד, דברים היוצאים מן הלב ונכנסים בלב, ולא דברים היוצאים מן השפתים ונכנסים באזנים, יהיה כח הזוכר מלא וגדוש, והשכל אשר מתת אלהים הוא, כסוס כפרד לא יבין מאומה, לכן שאלתי ובקשתי (תאמר אלי ידידי) כי תבאר לפני הענין על דרך המחקר הפילוסופי אשר ידעתי כי חפצת בו, מפורש ושום שכל בדעת ובתבונה.

ואולם ידידי אם במחקר הפילוסופי תחפוץ, מדוע לא פנית לך אל השמאל, אל אחד מרבים חקרי לב אשר בכל אומה ולשון, המעמיקים עצה בכל אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ? הלא המה גם על נפש האדם

נכבדות ידברו, ויזריחו אור גדול על מהותה ועל פעולותיה, על רוממיותה על נצחיותה, על קשורה עם הגוף, על קבולה המוחשות, על הבנתה המושכלות, על בחירתה בפעולות, ועל עשותה ועל הקיעה ומזמותיה, בהכנעת אברי גופה אשר הם עבדיה, וגם על החלומות ומהותם, בחכמה ובתבונה תמוך אמרתם. אבל . . . . . עודני מדבר, ואתה תאזור מתניך להשיבני דבר לאמר, ידעתי ידידי ידעתי, לא נסתרו מלפני החוקרים ודבריהם, ימים רבים שוטטתי בחוצות הפילוסופיה, לארכה ולרחבה עברתיה, אבל מה אעשה? ונפשי לאתה דבריהם ולא מצאה לה מרגוע, כי אמנם לא התירו את הקשר רק כרתוהו בזרוע, כחשו בחלומות הצודקים ויאמרו לא הם, או לא דברו בהם, ולא נשאו את שמותם על שפתיהם, ואחרי אשר התברר אצלי בנסיונות בלתי מסופקים, כי יש ויש מציאות לחלומות הצודקים, כאשר הגדתי והשמעתי לך באגרתי הקודמת, איך ינחמוני הבל, באמרם הבל הבלים הכל הבל?

הן זאת לדקת אענך, ובפה מלא אודה לפניך, כי חכמו חכמי המחקר ולא חכמו דים, ואם בדברים רבים שגו והודאה ראויה לחריצותם, הלא בדברים רבים ראוי לגנות עצלותם, או גאונם, וגאותם, או קלות דעתם וקוצר הבנתם, או שלשת הדברים האלה יחדו. אין חכמה ואין תבונה ואין עצה אשר אין להם רועה. אין כוכב ברקיע השמים אשר כמה יגיעות לא יגעו חכמי דור ודור, עד נגלו אליהם מוצאיו ומובאיו וכל נטיות עקלקלותיו. אין חיה בקצה הארץ, אין עוף ואין רמש אשר לא רצו אחריו אנשים חקרי לב, לדעת תולדותיו וכל העתים אשר יעברו עליו. ילך אל חכמי התולדות עצל, ילאה דרכיהם ויחכם, מי אסף רוח בחפניו, ויבחנהו לשנים, לרוח חיים ולרוח ממית; מי צרר מים בשמלה ובא עד תכונתם, ועשה לו מים חדשים; זה חוצב להבות אש, ונלאה ברוב עלותיו, ובוא עד קצו לא יוכל. אלה ידרשו אי זה הדרך יחלק אור, על אבן אחת שבעה עינים, ואלה יגילו ברעדה, באש העגול בכפת הירדן (Electrum), וכמה דברים אחרים יקרים ונכבדים מאלה, ישכחום בקרן זוית, ואין דורש ואין מבקש!

ובאמונה, מה לנו מחקר יקר מהשגחת האל על מקרי בני אדם? ואחרי שכל חשובי הפילוסופים מסכימים פה אחד באמתת מציאות היוצר ובידיעתו בפרטים והשגחתו על כלם, למה זה יתרשלו מחקור על השגחתו זאת בכל פרטיה? כי אמנם כאשר בטבעי היצורים כלם חקים ומשפטים אשר לא יעבורו, וברוב השמירה והנסיון יתגלו לעינינו ונבא עד תכונתם, ככה אין ספק כי גם להשגחת ה' על מקרי בני האדם חקים ומשפטים צדיקים, אם נבקשם ככסף וכמטמונים נחפשם, בעין פקוחה על קורות איש ואיש ועם ועם, מדינה ומדינה ועיר ועיר, אז נבין צדקות ה' ואם נפלאו, קלות דרכיו נכיר ואם גבהו. וזאת שנית בהשגחת ה' על יתר בעלי החיים, נמנו גדולי הפילוסופים האחרונים וגמרו כי שוא ודבר

כזה היות הטבע עצמו מלמד קצת החיים במלאכה מיוחדת וקצתם במלאכה אחרת, ולא ראיתי להם שיזדרזו לבחון מלאכות הבהמות והחיות והעופות למקטנם ועד גדולם, עד יבארו לנו בברור כי אין במעשיהם כלם לא דבר ולא חצי דבר שלא יספיקו בעלי החיים להבינו מדעתם ולהוציאו מכחם, בלי שיצטרכו ללמוד הטבע כלל; והנה יספיק להם לחוקרים שיכחישו הדבר מפני שלא יבינו מציאותו, ולא יחושו אם יפלו מן הזר אל הזר ממנו: ובאמת כמה הוא בעיני יותר זר ויותר תמוה שתבין מדעתה הבהמה הסרה כי עוד מעט והמליטה בנים, וע"כ תלך לבקש לה מקום לנוע ללדת בו, והיא לא ראתה לידה מימיה, כמה הוא זה בעיני יותר זר ויותר תמוה משתבין זה בלמוד הטבע אשר ידעתי על פי מאה עדים היותו מפליא לעשות מה שאין הפה יכולה לדבר ואין האזן יכולה לשמוע! ואם הבאתי לפניך לדוגמא ענין הכנת מקום הלידה, הנה אין זאת רק כי חפצתי לדבר בדבר השוה ומצוי בבית איש ואיש, כי אמנם אם אלך למרחקי ארץ לחקור אחר פעולות כל בעלי החיים למיניהם, הלא רבות מזאת אלף פעמים אוכל להזכיר; ומה יענו החוקרים על דבר הדג ממין האנגווילי הנמצא באי סורינם, הבקי במשפטי האיליקטריציטה כמוהם ויותר מהם? וכבר בחנוהו גם כאן פעלו, וישתוממו על המראה ואין מבין.

והלימים ישעו ממעשי כשפים, וכל הפעולות בשמות, יהיו מאיזה מין שיהיו, אם שמות הטומאה או שמות הקדש, הנה כלם מוכחשים בפמיליא של פילוסופים, גם הרמ"בם מלא פיו שחוק עליהם, וכל זה מבלי שיערים עצמו אחד מן האנשים האלה להביא הדברים בכור הבחינה, ולנסות אותם פעם אחר פעם, עד אשר יתבררו ויתלבנו לפניהם ולפנינו אופני התחבולה בהם, וידעו ויודיעו שקריהם ופחזותם, והחכמה בזולת זה הלחכמה תחשב? והלא אלה כלם דברים הנופלים תחת החושים ומקבלים הבחינה והנסיון, ואחרי רוב פרסומם וקבולם בכל האומות ובכל הדורות, היתכן לחכם לב להשליכם אחרי גוו ולהכחישם אמתם בעבור שלא יבינם? ולהכחיש המפורסמות אין צריך ראיה?

ואחרון אחרון חביב, החלום אשר עליו אנו דנים: הנה מציאות החלומות הצודקים מפורסמת אצל כל אומה ולשון, והנה הפילוסופים דוחים אותה בשתי ידים, ויספיק להם בשיאמרו כי קצתם פעולת הדמיון לבד, וקצתם בדויים לא היו ולא נבראו. ואולם האין בארץ אנשים לא ישקרו, אם כל אנשי אמונה אבדו? ולמה לא ישתדלו גם בזה להוציא דין אמת לאמתו בסכילותם הבלתי בעלת תכלית, להיות אזניהם קשובות איש איש במקומות מושבותם כי ישמעו אחד מרעיהם הנאמנים יספר חלום אשר יעבור מהלאה לגבול הכח הדמיוני? ותהי תועלת החוקרים בהכרעת הדברים האלה גדולה מאד.

ועתה אחרי ראותנו החלום הזה עמוק ורחוק ואין מושיע, אקומה נא למלאות שאלתך ידיד נפשי, ואחוך דעי אף אני.

מליאות החלומות הצודקים, כאשר אמרתי, מפורסמת היא אצל כל אומה ולשון, כי שאל נא לדור ראשון, הנה בין בני ישראל המלך שאול דרש בחלומות, ובין המצרים פרעה ושני עבדיו היו מבקשים פתרון חלומותם, והמלך היה מפרנס החרטומים, אשר בכלל אומנותם גם פתרון החלומות, וכזאת מצאנו גם בין הבבליים במלך הגדול נבוכדנצר, ובני מדי ופרס גם המה יגידו לנו כי כורש מלכם הָשְׁלַךְ על פני השדה בהוּלדו, במראות אבי אמו אשר נבעת מחלומותיו אשר חזה ויירא לנפשו פן יתנשא בן בתו ויקח את כל אשר מידו, וכן היה; ובני קרטגיני מספרים כי אמילקר שר צבאם בהיותו צר על סירקוזה שמע בחלום קול אומר לו כי ביום ההוא יסעד בתוך העיר, ויקץ השר בששון ושמחה וילך לשים נגד העיר ויצאו בני העיר ויכו את מחנהו ויביאו את שר הצבא אסור בזקים העירה, וכדבר החלום כן היה, והוא לא הבין; ובני יון יאמרו כי שנים חברים נסעו יחדו מעיר מולדתם וילכו מֵגָרָה, ובהיותם שמה ויבא האחד אל איש ממיודעיו וילן שם, והאחר לן באכסניא, ויחלום האחד אשר בבית מיודעו והנה חברו צועק ומתחנן אליו לרוץ מהרה ולהצילו מיד בעל האכסניא הרוצה את נפשו לקחתה, ויקם האיש ממטתו ללכת להושיע לרעהו, וינחם אחר כך וישב ויישן, ויחלום שנית והנה אוהבו הנזכר מחולל מפצעיו כהרוגים מטועני חרב, ויאמר לו כי אחרי אשר לא חש לחשוך נפשו מני שחת אל ימנע מנקום נקמתו מיד רוצחו, המרכיב גויתו בעגלה לטמנה באשפה על יד השער. וייקץ האיש וירץ אל השער וימצא העגלה והגְוִיָּה, ויבֵא בעל המלון לבית דין וימיתוהו; ועוד מצאנו אצל היונים כי סימונידי המשורר פעם אחת בהתעתדו לפרוש בים הגדול מצא על שפת הים מת שאין לו קוברין, ושב לו וקברו, ויבא אליו המת ההוא בחלום והזהירו לבלתי יפרוש ביום המחרת, ויעש כן, וחברו אשר פרשו לים אבדו לנגד עיניו בסופה ובסערה, והוא שלו היה בביתו ויכתוב זאת זכרון בספר בהלל והודאה. והרומיים ג"כ הנה יגידו לנו כי בלילה הקודם ליום רציחת יוליום קיסר חלמה אשתו והנה הוא שוכב בחיקה מוכה ופצוע פצעים הרבה; ותתחנן לו לבלתי יצא ביום ההוא מביתו, ולא שמע אליה וימת, וכן בהפך בהיות אווגוסטוס קיסר עם צבאו במחנה בשדה פיליפי והוא היה חולה, ויחלום ארטוריאוס רופא שלו והנה מינרווה לקראתו ותצוהו ותאמר לו להזהיר את השר לבלתי יחדל בעבור חליו מבוא ביום ההוא במלחמה, וישמע השר וילכו לשאת אותו בשָׂדֶה בקרב המלחמה, ויהי במלחמה ויבאו האויבים ויפרצו גדרותיו ויפלו בקרב מחנהו, ולו היה באהלו כבר היה נלכד, וע"י החלום נמלט.

ואני טרם אכלה להביא עדים מן הקדמונים אציגה נא לפניך עד אחד אשר הוא שקול כאמת כמאה וכאלף עדים, הלא הוא הפילוסוף היקר החוקר המופלא הרל"בג אשר בספרו מלחמות ה' מאמר שני מאשר ומקיים מציאות החלומות הצודקים, והוא מגיד כי קרה בימיו לחולה אחד שצוה בחלומו שיאכל הסם הפלוני על המחלה אשר היתה לו, והוא לא היה מכיר הסם ההוא ולא היה יודע טבעו ושאל מזה לרופאים והגידו לו שהוא בלתי מזיק לו לפי מה שמצאו טבע הסם ההוא בספריהם, ואכל ממנו אח"כ ונתרפא; וגדולה מזאת הרבה מאד כתב החכם הזה, והוא כי הוא עצמו כבר קרו לו חלומות צודקים בדברים הנופלים תכף, וזו היא בעיני וכן תהיה בעיני כל מי שידע מי הוא הרל"בג ראיה שאין אחריה תשובה. ואחרי כל אלה ראוי לי לערוך לפניך דברים אשר אינם מימים קדמונים ואשר שמעתים באזני מפי אנשים אשר א"א לי בשום פנים להעלות על דעתי שיכזבו לי. וזה יצא לאמונת החלום אשר חלמה חנינה אחות אבי על דבר הכתנת אשר לקחה תמר אחותה מארגז שמחה המתה, ומעשה שהיה כך היה. תמר אחות אבי נשאת ליצחק הרופא אחרי אשר מתה עליו שמחה אשתו והיה לו ממנה בן ובת, ברוך וחנה, ויהי היום ותמר לבדה בביתה ותפתח את ארגז בגדי המתה ותמשש כל אשר בתוכו ותרא כתנת אחת חדשה וטובה ותקחה משם ואיש לא ידע. ויהי בלילה ההוא וחנינה אחותה הבתולה עומדת בית אביה ותחלום והנה שמחה לקראתה ותאמר לה מה זה ועל מה זה לא תשים עיניה תמר אחותה על חנה בתה להלבישה נקיות ולפרוק את שערה כמשפט הבנות, כי אמנם מי אשר לקח את הכתנת, הכתנת ישלם שבעתים, ותיקץ הנערה ותספר את חלומה לרחל אמה, ותלך רחל ביתה תמר בתה, ותאמר לה כי ראוי שתתן עיניה ולבה על היתומה, כי שמחה אמה אמש נגלתה לחנינה ותתרעם עמה על זאת, ועוד דברה אליה על דבר כתנת אחת לא ידעתי מה היא לאמר כי אשר לקחה לו, עתיד ליטול את שלו. ויהי אך יצוא יצא מפי רחל זכרון הכתנת, מראי פני תמר נשתנו, ותאמר אל אמה שבי נא לי בזה לשמור הבית עד אלך ואשאל לחנינה אחותי כל תוכן החלום, ותמהר ותלך אל אחותה ותגד לה חנינה גם היא כדברים האלה. ותען תמר ותאמר אמת אחותי כי יום אתמול לקחתי מארגז המתה כתנת, אך לא לעצמי לקחתיה כי אם לעשותה לאישי, ועתה אם רע בעיניה תקח לה ולא אשלח בה יד, ותשב תמר ותסגור הארגז עד תגדל חנה היתומה, וברוב הימים היו כל הבגדים מאכל לעש ולסס: כה הגיד לי אדוני אבי וכה הגידה לי ברכה אחותו אשר שמעו הדברים באזניהם. וזאת שנית, אחרי אשר נשאת מרת אמי נוחה עדן לאדוני אבי ותשב עמו כעשרה ירחים ולא הרתה, וכבר היתה לאיש אחר שתים ושלש שנים ולא ילדה לו, וכבר החלו הנשים להוציא עליה שם רע כי עקרה היא, ויהי הלילה, הוא ליל שבת, ויאמר אבי לאמי (והם לבדם על מטתם בחדר משכבם) הנה נא

והשפוך שיחנו יחדו אל אל עליון הפוקד עקרות אולי יעשה עמנו ככל נפלאותיו אשר עשה את אמותנו והרית וילדת בנים, ויעשו כן ויתפללו יחדו לאלהי השמים, ואחר בא חזקיה אל מרים, ויהי ביום השלישי בהיות הבקר ותבא ברכה אחות אבי אל אבי ואמי ותאמר אליהם הגידו נא לי מה זה ועל מה זה התפללתם, כי ברוך אבינו אתם אמר אלי לאמר כי נשמעה תפלתכם, וכי מרים הרה (וכן היה, אלא שהפילה); ומי הגיד לברכה שיחה שבין איש לאשתו?

והשלישי והוא הנפלא מכלם הוא החלום אשר חלם שלמה לוצאטו אבי אמו של שלמה אבואלעפיא אשר אתך בעירך, שמעתיו מפי אבא אשר שמעו, בימי נעוריו חלה שלמה חולי כבד ויארך חליו ואח"כ נרפא, אפס כי רבו תולאותיו ומטה ידו, ויהי הלילה ויחלום והנה איש אומר לו חמשה מספרים, ועוד אמר לו שילך ויבדוק אצל מפתן השער ושם ימצא זהוב אחד ויוציאהו בשחוק הלוטו, (Lotterie) וייקץ האיש וילך ויחפש על יד השער וימצא הזהוב וילך לתתו בשחוק הלוטו, ולשלוח המספרים לעיר אודיני, כי עיר קטנה שנדניאל ולא היה שם חנות לדבר הזה, וישמע והנה עבר יומו ולא היה אפשר לשלוח עוד המספרים אל אודיני, כי הרצים של בידואר כבר נסעו משם, וימהר האיש וישכור איש אחד ויריצהו אל Udine להביא שמה המספרים, ויוחל למועד והנה גם אחד ממספריו לא יצא, ויתמה האיש, ואולם הרבה יותר מזה השתומם כראותו בפעם השניה כי גם חמשתם יצאו, ויאמר האיש אך נואלתי כי דחקתי את השעה, ואחרי שעבר זמן משלוח המספרים ראוי היה לי להוחיל עד הפעם האחרת: ובין כך ובין כך נשאר העני בעניו.

עד פה אבא ולא הוסיף כי קצרה היריעה מהכיל, ואולם פעם אחרת אם יתנוני עלדותי הטב רוחי אגיד לך דעתי בבאור קצת החלומות האלה הצודקים, ויספיק לך לעת עתה לדעת כי אינני מן המכחישים מציאותם, ואתה שלום וכל אשר לך שלום כלב. ידידך אשר מאהבתו לא יחדל שד"ל.

טריאסטי ד' אדר ראשון

יתן לך כלבבך לפ"ק

28.

Schreiben des Herrn **Loll** an Herrn **Luzzatto.**

שחב"דל אל שדב"חל.

דבריך הנאמנים, בענין החלומות הנאמנים, הגדילו את הכוסף ואת התשוקה בלבי עד מאד לדעת ממך השלמת הענין, והן הוספתי לדבריך, אזין עד

תבונותיך עד תחקור מלין ותשלים הענין הגדול הזה ענין החלום אשר לא לחנם אמרו עליו חז"ל שהוא א' מששים בנבואה, כי הנה אחרי התבונני באגרתך הנני יספתי להפליא על הדבר הזה הפלא ופלא, היש איפוא מציאות לחלומות הצודקים? כן הדבר השיבותני, כי גם אתה כאחד המאמינים בהם, עליהם אם כן יאמרו רז"ל חלום א' מס' בנבואה? יהיה כן. ואמנם אני לא הבאתי אליך כי אם ראיות מחלומות ישראל זרע קדש, או מהמתקשרים להנהגת ישראל המונהגים בהשגחה עליונה מהשגחת שאר האומות כאשר בקש רוענו ונפלינו אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה, ובאה הקבלה בביאור הכתוב הזה כי בקש שלא תשרה שכינה על אומות העולם ונעתר לו בתשובת גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה (אם לא איפוא מי היא, אם לא אתה, אשר ישרש אלי בפי' מספיק בהבנת הפסוקים הקשים האלה עד ופני לא יראו), ואיך תחול א"כ הנבואה על עובדי הבעל? אך אין בזה גודל תמיהתי, כי הלא אתה הוא ידיד נפשי, אתה הוא היודע לחשוב מחשבות, בחכמתך ובתבונתך עשית לך חיל מחשבות חדשות נכונות ונכוחות למבין, כי הנאני וישרה בעיני מאד מחשבתך אשר חשבת על השגחת האל על מקרי בני האדם, כי בודאי יהיו לה חקים ומשפטים צדיקים, וכאשר אנשים חקרי לב יחקרו חיקור אחר חיקור עליהם, אין מן הנמנע שידעו ויכירו מקצתם אם לא כלם, ונשיג גם כן עם זה שרש החלומות הצודק' כי אם ישנם, לא יהיו בלי ספק כי אם חלק מהשגחת האל על ברואיו, על כן לא אתמה אם גם על עובדי אלילים האל הטוב יטה חסדו אשר שרוצה בחייהם ובקיומם, וישלח מלאך פניו להושיעם בהשגחתו ובממשלתו על כל בשר, יזהירם ויצילם מכל רעה, גם בדרך טבעי, גם בנביאים גם בחלומות, כי הכל מעשה ידיו. אך התמיהה הגדולה, אשר נלאתי נשאה, היא, איך ידבר האלהים על ידי האלילים עמהם? מי זאת מינֶרווה וריעותיה כיוצא בה, אשר תדענה העתידות? ומה כחן כי תוכלנה להזהיר ולהציל איש מרעתו? הרואה אתה בדברי קצת מחכמי ישראל כי השפיע האל הקדום שמץ מכחו הבנ"ת לכל האחר המנגד אל צד הקדש? ואם תשיבני, יספיק לאל הטוב החם אפילו על נפש אחת מעובדי זולתו, שהנפש ההיא תהיה נזהרת ע"י החלום, ומה לו אם דמיונות האיש ההוא מתעים ומראים לו כי האליל אשר בהקיץ תמיד לנגד עיניו, ואליו פונות כל מחשבותיו, מזהיר אותו. גם בזה לא אבחר, כי זה יהיה נגד מדת האמת חותמו של הקב"ה, אשר יודיע דבר אמת במחזיק דבר שקר, ונותן יד לחטאים.

וגם על כל החלומות הצודקים בכלל יקשה לי, כי הלא הרבה מהם הם לא לעזר ולא להועיל לחולמיהם, כי מי יוכל לתקן את אשר נגזר, ולמה א"כ המשגיח העליון יודיע דבריו על ידם, וכמה מהם הם מעניינים נקלי הנקלים שלא יוסיף

ולא יגרע מאומה היות הדבר ההוא בעלם, על אחת כמה וכמה הוּדְעוּ מתחלה, כאשר קרה לי כזה הרבה פעמים ולא אספרם אליך, שלא להאריך בדברי הבל. והנה על פי הדברים האלה יצר מחשבות לבי כמעט יפתני לאמר כי כל החלומות הבל המה מעשה תעתועים, ואם נראה א׳ מאלף אלפי אלפים המתקיימים, מקרה הוא היה להם, כי בהיות כלם מפעל הדמיון, כאשר לא יכריחו ולא יודיעו אמתת הדבר הנחלם, כן אי אפשר להיות בכחם למנוע לעולם המצא במקרה הדבר ההוא, ודבר כזה יקרה גם בהקיץ, וקרה לי שנה שעברה ביום פורים ששחקתי מספר 26 בלוטו שני תרנגולי הדו יפים, ובעת הוצאת הגורל אמרתי דרך צחוק לתינוק קטן המוציא: זכור כי אתה תלמידי, וחייב אתה לשמוע בקולי, והנני מצוך שתוציא מספר הכ״ו, והשיב התינוק אנכי אעשה כדברך. ויבללו המספרים היטב בפני קהל ועדה, ואח״כ ויושט הנער את ידו לתוך התבה הסגורה, בלא ראות, ויקיים את דברו ויוציא את מספר הכ״ו, ויהי לפלא בעיני כל העם, ואני הִרְוַחְתִּי ההודיים.

והנה כמעט הייתי מחזיק בדעת הזה שאין חלומות צודקים בעלם, אלא במקרה, לולי התורה הקדושה אשר תיצב מנגד ותקיים אמתת החלומות על ידי ההשגחה, ולולא האמנתי לראות בטוב חקירותיך בקרב ימים מעטים.

סוף דבר, על כל זה חשבתי וחקרתי, יגעתי ולא מצאתי, ואשתומם על המראה ואין מבין.

. . . .

ושמחה ושלום יוסיפו לך.

גוריציאה צום אסתר, **הָרָצִים יָצְאוּ דְחֻפִים** לפ״ק.

אוהבך הנאמן שחב״דל.

29.

Schreiben des Herrn **S. D. Luzzatto** an Herrn **Loll.**

שדב״חל אל שחב״דל שלום.

מהאהבה אשר בינך ובין ידידנו היקר יש״ר לא נסתרו (אחשוב) מנגד עיניך החקירות העמוקות הטורדות אותי לעת עתה, ושאלת לעוני אם אמרתי עד כה לשלם לך את נדרי, ואמת אגיד לך כי חשבתי לעשות כחרטומי נבוכדנצר, להוחיל עד די עדנא ישתנה, אולי יסור הדבר מלבבך, ולא יזכר ולא יפקד עוד.

ועתה ראיתי כי תוחלתי נכזבה, כי עודך מחזיק בשאלתך אשר הקשית לשאול, ולא תנוח ולא תשקוט עד תמצא פשר דבר, וארא כי להפטר בלא כלום אי אפשר, ואיך אשיב את פני אחד מידידי הקדמונים? לכן הנני פונה מכל עסקי לתת את שאלתך ולעשות את בקשתך. אך טרם החלי להגיד לך רעיוני לבבי בביאור מהות החלומות הנודעים, ומי הוא הפועל אותם, עוד חלום אחד אציגה נא לפניך תחלה, אשר אנה אלהים לידי בימים שעברו. פלורימון די ריימון, אחד מנשיאי העדה קרואי מועד אנשי שם בעיר בורדו אשר בארץ צרפת (הביא דבריו מורירי בערך Puis) כתב באחד מספריו בדברו על החכם הדרשן קלימנט דו פויי כדברים האלה לאמר: ראיתי להגיד במקום הזה, ודמעתי על לחיי, דבר זר אשר נהיה ימים מועטים לפני מותו (שנת השנ"ח). עודנו החכם הזה דורש טוב לעמו בתוך קהל ועדה על אודות יום המות ויום הדין וג"ע וגיהנם, קרה הדבר כי המליץ הנכבד והחכם לה — קור היה ישן על מטתו, ויחלום והנה הדרשן הזה לקברות יובל, ויתאבל עליו בחלומו ויבך ובתוך החלום היה מחבר את מצבת קבורתו. וייקץ המליץ והוא בוכה וימהר ויכתוב את השירים אשר חבר בחלומו, ואחר כן בא אל הבית אשר החכם דורש בו, ויגד לנו את חלומו ויראנו את שיריו, והדרשן בריא אולם דורש בכח עוז ותעצומות, ושפתיו יזבו אמרי נעם על דבר יקר תפארת ההצלחה הנצחיית אשר בגן עדן, ולא היו ימים מועטים והוא נקרא אל השמים לראות בטובת בחירי ה'. אם יתישב בלבך כי כל זה וכיוצא בו מקרה בעלמא, ולא תראה בזה פעולת פועל וכוונת מכוין, חדל ויהי אלהים עמך. אפס כי אני לא כן אדמה ולבבי לא כן יחשוב, כי קצר כח ורפה ידים מאד מאד הוא המקרה בעיני, ואניח הסברה המתנגדת, לנחלה למכחישים מציאות היוצר, אשר בעיניהם לא יבצר מן המקרה כל דבר. ועתה הנה אנכי בא אליך בעובי הענין, ואומר, כי החלומות האלה העוברים מהלאה לגבול הדמיון, לא יהיה הפועל אותם אלא אם היוצר ית' בגזרתו, אם נפשות המתים, ואם בריאות אחרות רוחניות. והנה נא היות הפועל החלומות האלה האל בכבודו ובעצמו והיותו להם הסבה הקרובה, הוא דבר בלתי מתישב בלבי כלל, כי אמנם (כאשר גם אתה ידידי באגרתך האחרונה היטבת לראות והיטבת להקשות) אם היו החלומות הללו מעשה ידי היוצר ברצונו הפשוט, הנה יהיו כלם מעשה נסים ואחת ממדרגות הנבואה, והדבר ידוע כי לא יהיו הנסים והנבואות אלא לתכלית נכבדת וגדולה מאד, ואף כי לאנשים שאינם ראויים כלל לנבואה, ואף כי בזמן הזה שאנו עומדים בהסתר פנים, ואף כי אצל האומות העובדות אלילים; והנה אנחנו רואים רוב החלומות האלה היותר לתכלית קלה וגרועה, ולפעמים ללא תכלית וללא תועלת, כי מה הועילה ליוסף בן נפתלי קדימת ידיעתו במיתת אביו עשר שעות או יותר? וכן מדין על שאריתם, כי אינם לא כלם ולא רובם מעין חלומות יוסף ופרעה וסריסיו,

אשר היו באמת מאת האלהים, ונגזרים בגזרתו בדעת ובחכמה לתכלית עלומה.

וכן היות סבת החלומות האלה נפשות המתים לא יקובל לדעתי ולא יתכן בעיני, כי לא אאמין היות הנשמות משוטטות בכל הארץ, אבל שכן נחות ומתענגות או סובלות עונש במקומן השמור להן. הלא תראה שמואל הנביא שאמר למה הרגזתני להעלות אותי, הרי כי בהקראו לבא לדבר עם החיים נער היה לו להניח מקום מנוחתו, ואם היה שם באויר לא היה לו רוגז בזה כלל. ואם תמצא לומר כי אמנם אם נפש הנביא לא היתה משוטטת בארץ, אבל נפשות אחרות יתכן שתהיינה נעות ונדות אנה ואנה, אענה אף אני כי לא אדע היהיה כדבר הזה, אלא שאם הדבר כן הוא הנה לא אוכל להבין מהיכן תדענה א״כ העתידות, כי אמנם שתהיינה ברשותן לעלות השמימה ולרדת משם על פני תבל ארצה כרצונן, לא יתישב אצלי בשום פנים.

לא נשאר א״כ אלא שיהיה הפועל לחלומות האלה הצודקים הם בריאות אחרות רוחניות, אבל מי הן ומה טיבן? הסכת ושמע. כבר ידעת ידידי כמה אני מאמין בהשגחה הפרטית על כל אחד ואחד מבני אדם, ועל כל אחד ואחד ממאורעיו ופגעיו, אין נסתר מהשגחת ה'. גם ידעת זה כביר האמונה אשר לי בענין הטובות והרעות, כי אאמין היותן כלן שקולות לכל איש ואיש אלה לעמת אלה, עד ימלא כל איש ואיש במספר ימי חייו מכסה טובות ומכסה רעות, אין חסר אין יתר מדה בשבל כי שקול ישקל בכף מאזנים, וכבר ידעת שירתי:

כל נבראיו ברך מלך כל מלך
וַיְחַלֵּק אל כֻּלם ענג ונגע
צוה כי לא יסבול עני והלך
יותר מאיש עשיר רעה ופגע
גזר כי רש ודל גם שר הפלך
לא יבכיון לא יצחקון כל רגע
עליון בתבונתו נטה משקולת
נֶגַע וְעֹנֶג עמר לגלגלת

אפס כי כמו שהוא מפורסם כי מלכותא דרקיעא כעין מלכותא דארעא, הנה גם אני לא אאמין שיהיה היוצר ברוך הוא בכבודו ובעצמו משגיח על קורות איש ואיש ועל כל אחת מתנועותיו הקטנות, אבל אחשוב שתהיה השגחתו הפרטית הזאת נשלמת על ידי משרתיו עושי רצונו, ויפקד המלך העליון פקידים לשמור מצעדי גבר מיום הולדו עד יום מותו, למען תהיין טובותיו שקולות כנגד רעותיו בצמצום. אמנם לא מבלתי יכלת ה' להשגיח על כל יצוריו בלא אמצעות מלאכים ושלוחים אחשוב אני כזאת, אבל אאמין כי כן גזרה חכמתו להפקיד פקידים לעשות שליחותו, גם כי אלמלא היה רוצה לא הוצרך להם כלל. והדבר אשר הביאני לידי אמונה זו,

הוא כי הנה פעמים רבות ראיתי בעיני בדברים הנופלים במקרה שלא תשלוט בהם התחכמות אדם, כי באמת לא במקרה המה אבל נתגלגלו בכוונת מכוון נעלם מאתנו לתכלית טובה או רעה, ועל כן גזרתי כי יש ויש על כל פנים על כל ומצעדי גבר משגיח נסתר, אבל ראיתי גם כן לפעמים מקרים הנראים בתחלתם כמסובבים לתכלית טובה, ולבסוף לא יועילו ולא יצילו מאומה והיו כלא היו, כמעשה חלומו של ר' שלמה וכמעשה שני החברים אשר בא האחד לצעוק לרעהו בחלום הלילה שיצילהו ממות ולא הועיל לו כלום, וע"כ גזרתי כי פועל ההשגחה הזאת איננו היוצר ב"ה אשר לא יבצר ממנו דבר, אבל הם שליחים בעלי כח בעל תכלית, ישתדלו לפעמים להועיל לאדם, ולא תעלה בידם.

ואולם אמונת האמצעיים האלה שלוחי ההשגחה היא אמונה מקובלת אצל האומות כלן, אחת מהנה לא נעדרה. הגוים הקדמונים מהיכן נמשכו לעבודת הבעלים אם לא מהיותם מאמינים במציאות האמצעיים? ראה כמה האמונה הזאת עתיקה אחרי אשר קדמה לעבודת האלילים. ועוצם נטיית אבותינו דור אחר דור לעבודת האלילים הלא יורה כי אין יסודתה על אבני תהו, כאשר ידמה היום הזה לעיני ההמון החושבים את קדמונינו כפתאים ומשוגעים. והכשרים והחסידים בקדמונינו הלא גם המה קיימו וקבלו מציאות האמצעיים, כמה שאמר דוד הודו לאלהי האלהים, והמה רבים, ויתרו כשבא לחסות תחת כנפי השכינה אמר עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים, ולא אמר לו משה הס כי לא להזכיר בשם אלהים אחרים, ומה לי עוד? והתורה כלה מלאה מספורי מלאכים, ואין מלאך אלא שליח ואמצעי. והחכמים הזכירו פעמים אין מספר כי לכל אומה שר מיוחד, וכן נראה מדברי דניאל, והרא"בע כתב שם סימן י"א: כי כאשר יש פקידים על כל גוי כן יש על כל איים, והפך זה, וזו היא המלחמה. והחכמים אמרו (שבת קי"ט) שני מלאכי השרת מלוין לו לאדם בע"ש. היונים והרומיים היו מאמינים במציאות מלאך פרטי הממונה על כל אחד ואחד מבני אדם ומשגיח על כל המוצאות אותם. סוקרטי אשר לא היה לא אויל ולא מתעה, היה אומר שהיה לו מלאך המגיד לו לפעמים הנסתרות והעתידות, וכבר אמרו עליו כי מפגעים רבים הנכונים לבא עליו נמלט על ידי זה. וכן הוגד לנו על ברוטוס כי פעם אחת בשבתו בביתו יחידי, איש נראה אליו גדול הקומה מאד, ומראהו שחור ושערו פרוע, וישאלהו ברוטוס מי אתה ומה תבקש, ויאמר לו אני מלאך רע שלך, ובקרב הימים תראה אותי בשדה פיליפי, ולא היו ימים מועטים ויפול ברוטוס בחרב במקום אשר נאמר לו. ועוד מעשים אחרים כאלה אצל הקדמונים. וגם בימים האלה הנה הנוצרים גם הם מקיימים מציאות המלאך השומר, המיוחד לכל איש ואיש.

ואחרי הדברים והאמת האלה הנה לפניך מחשבתי אשר חשבתי ואמונתי

אשר אני מאמין באמת ובלבב שלם, עד אשר יישר לפני האלהים להאיר עיני ולהורות לפני אמרת טובה ממנה: קחנה ועיניך שים עליה.

אחשוב כי לכל אחד ואחד מבני אדם פקד ה' שני מלאכים המשגיחים עליו מיום הולדו עד יום מותו, אחד לטובה ואחד לרעה, אחד מלאך טוב או מזל טוב, ואחד מלאך רע ומזל רע, וכח שניהם שוה, ועל ידי שניהם יהיו ימי אדם אשר חי מעורבים בצמצום מחצה ענג ומחצה נגע. הם העומדים בפקודת גבוה ומעל גבוה להשגיח בענין פקודה על מצעדי גבר, המה המחשבים בחשבון מצומצם רגעי שמחתו ורגעי יגונו, המה השוקלים במאזני משפט השמחה והתוגה, והמה אשר שמו בפיך בפורים שעבר הדבר אשר דברת לתלמידך, למען הוסיף על שמחתך השיעור הקל ההוא אשר היה ראוי לפי חשבונם; הם בעלי החלומות המבהילים, המעציבים את האדם, והמה בעלי החלומות הצודקים, המצילים אותו מן הפגעים, או המחדשים עליו טובה ושמחה גדולה או קטנה. ואלה הם גם כן הפועלים מעשי הכשפים וכל הדומה להם. המלאכים האלה המשגיחים על כל אחד ואחד מבני אדם, כלם כחם שוה, אין ביד אחד מהם להתגבר על האחר, ע"כ לא ישלטו להיטיב לאדם בענין שימשך ממנו היזק לזולתו, וזו סבת הקיצור הנראה בפעולתם, כי לא אלהים המה, גם כי לפעמים יתכן ג"כ שימתיקו סוד זה עם זה מלאכו של ראובן עם מלאכו של שמעון, ויסכימו שניהם בעצה אחת להיטיב לזה ולהרע לזה, כפי הראוי לאיש איש מהם, לפי החשבון אשר בידם, לפעמים תתפשט ממשלתם על עדה גדולה ג"כ ועל הגוי כלו, ועל שנים ושלשה עממים או יותר, וזה לא יהיה רק בגזרת עירין ובמאמר קדישין, הלא המה השרים העליונים הגבוהים עליהם, הממונים על כל עם ועם.

דבר אחד מאלף אציגה נא לפניך לדוגמא על הגלגולים הנראים כמקריים והמה מסובבים מידי המלאכים האלה. ביום כ"ו לחדש טבת שנת התק"פא התחלותי ללמד תורה לבני בכורי אהרן יוסף (ראנדעגגער). ידוע ידעת כי כל מלאכה ואם היא הקלה שבקלות, תכבד על המתחילים בה, עד אשר יתרגלו בעבודה ותהיה להם כמתוק. גם אני בימים ההם כאשר לא נסיתי במלאכת הלמוד לאחרים, הייתי מקדים לחזור ביני לבין עצמי מדי יום ביומו הנבואה אשר הייתי עתיד לבאר אל הנער ביום ההוא. ויהי ביום השלישי ואני הייתי עתיד לבאר אל הנער נבואת ישעיה אשר בכלל דבריה להשתחוות לחפור פרות ולעטלפים, וכשהסתכלתי בה ביני לבין עצמי גמרתי בדעתי כי פירוש הכתוב כך הוא; שישליך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו וילך להשתחוות לא לאליליו אבל לאותם בעלי חיים הנגנזים והנמצאים החופרים חפירות בקרקע, והכוונה שישפיל גאותו ויבא בנקרות הצורים כמו שהנביא מפרש והולך; וכל זה כבר התישב בלבי היטב, וגם התישב בלבי היות מלת חפרפרות שם לבעל חיים מה, החופר חפירות בקרקע,

רק בזאת הייתי נבוך, והוא לדעת מה שם החיה ההיא בלשון לעז, כי אמנם הייתי מתרגם אל הנער את המקרא בלעז כנהוג, ולא היה נכון לומר לתלמידי ביום השלישי שמלה הזאת לא ידעתי תרגומה; וגם כי ידעתי כי יש לועזים אותה talpa, לא היה הדבר ברור אצלי שתהיה הטל"פה חופרת חפירות בקרקע ובקשתי בכל ספרי ולא מצאתי דבר, והייתי נבוך הרבה מאד. ויקר מקרה ואצא לחנות אלישע בן אלישע לקנות אבק, ויתן לי אלישע את האבק בתוך דף אחד מן ספר גדול בחכמת הטבע בסדר אלף בית, ומה היה הדבר המפורש בדף ההוא? Talpa, והיה כתוב בו כי טלפיו עשויות באופן שהוא נראה כמוכן ומזומן מן הטבע לחפור חפירות בקרקע. וכמה ספרים אחרים היו לפני אלישע בשעה ההיא ולא נתן לי אלא מן הספר הזה, וכמה דפים היו לו מן הספר ההוא ולא נתן לי אלא הדף ההוא. ואשר בעיני יפלא הפלא ופלא, הוא כי יותר משבוע אחד קודם לכן כבר נתן לי אלישע את האבק בתוך דף אחד מן הספר ההוא בעצמו והיה כתוב בו Talco, וגם בדף הזה אשר היה כתוב בו Talpa היו בו דברים מענין הטַלְקוֹ, א"כ שני הדפים אשר נתן לי אחד מהם היום ואחד מהם כעשרה ימים קודם לכן, שני דפים הקרובים זה לזה היו, ואולי ג"כ תכופים זה לזה, ואיך נפל המקרה ונשמר הדף ההוא בחנותו כעשרה ימים, ולא נתן בו אבק לאדם אחר, והמתין לתתו לי לבדי, וביום ההוא דווקא אשר הייתי צריך לו, והוא לא ידע מה היה כתוב בו, ואף כי שאני צריך לו. הלא זה מקרה גדול מן המקרה אשר קרה לך במספר הכ"ו, אפס כי לא מקרה, כי מהמלאך הטוב היתה נסבה. וכמה וכמה מקרים כאלה קרו לי בימי, ראיתי בהם אצבע אלהים המקרב את הרחוקים בזרוע ומרחק רודפים אשר לא יעלו על לב לעולם, לעשות יקר וגדולה לאיש אשר הוא חפץ ביקרו, מבלי שירים הוא את ידו ואת רגלו כלל. ונפלאות מכל אשר ראיתי בעצמי ראיתי ואני רואה יום יום בתלמידי חביבי אשר הדבקתי אלי כאזור להכניסו בחדרי התורה והחכמה כאשר צוני ה' אלהי *) אשר רק על ידי כמה וכמה גלגולים רחוקים וזרים מאד נתקרב תחת כנפי השכינה, למען יהיה אם כה יאמר ה' עמוד התוך אשר בית ישראל נכון עליו, ובכמה גלגולים מגלגולים שונים ה' סומך ידו יום יום לחזק את לבו לעבודתו, בל תרפינה ידיו וברכיו לא תכרענה תחת משא הלמוד כי כבד ותחת משא הדלות כי קשה (מה גדלו מעשיך ה'! מאד עמקו מחשבותיך: אל יבושו קויך ה' אלהים צבאות! אל יכלמו מבקשיך אלהי ישראל!)

רבות אוכל להאריך בפרטים המסתעפים מאמונתי זאת אשר האמנתי, ודי

---

*) ר"ל כמאמרם ז"ל מה אני בחנם אף אתם בחנם, והוא שמז"ל, עיין ב"מע תקל"א, עמוד קנ"א עד ק"ס.

בזה לעת עתה, כי אולי גם הכלל כלו יהיה לך לזרא, ולמה ארחיב פה בכל פרטיו?

אע"פי שכתבתי לך שתי אגרות על אודות החלומות, אל תחשוב שיהיה לבי נפתה אחר חלומותיו של רנה"ו, על דבר שארית עשרת השבטים אשר בארץ קושין, ומכל מקום להשגחה הפריסה נחכים להם.

אם תכתוב לי, אפיל אני תחנתי לפניך ידידי לחוות אף אתה דעך לי בענין החדשות אשר כתבתי לידידנו יש"ר בענין שירי הקדש. ושלום רב לך ולרעיתך היקרה, ולכל בני ביתך.

טריאסטי, כ"א אדר שני, התקפ"ד.

ידידך שד"ל.

30.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Triest.**

לידידי היקר הנצמד בקירות לבי הר"ר יצחק בלומענפעלד יחיה שלום!

אף כי רחק ממני מקום מושבך תמיד קרוב אתה בכליותי, כי אנכי ידעתי את טוהר לבבך ואת חשקך אשר חשקת בי לא בצדקתי רק בנדבתך, גם ראיתי כי רוב משקך ומרכולתך לא ימנעוך מלעגוב על החכמה ועל משחריה, לכן דבקה נפשי אחריך כל הימים, ועתה קום נא ומדוד בשכלך אם תוכל לשער את גודל השמחה אשר שמחתי בקראי מתוך מכתבך מתמול שלשום כי ירוד ירדת אל השוק אשר בעיר Sinigaglia והיה כי תפנה משם לשוב אל ביתך לשלום תבוא לעירי להראות לי פניך כראות פני אוהב נאמן ותרנני. כמה אשמח בשבתך כי טובים דודיך מיין! מהר נא לבצע את מעשיך ותבוא תנחמני בקרבתך כי כפי פרושות לחבקך בנפש חפצה. ואת אשר שאלת ממני איזה דפים מן הס' אגרות יש"ר נפלאתי איך הגיע לאזניך זה הדבר טרם הגלותו לעיני העדה, כי גם אני לא ידעתי מזה רק זה ימים, אך אין בידי עתה למלאות חפצך כי לא נמצא אתי גם דף אחד ממנו והנהו כעת תחת יד המדפיס המתעסק להוציאו לאור והוא הבטיחני לכלותו בעוד שבוע או שבועים, אשר על כן אקוה כי ביום בואך אלי תמצא אצלי איזה העתקות ממנו ואז תוכל לראות את הרשום בו, וה' יהיה בעזרך ויצליח דרכך ועסקיך ויביא אותך אל מחוז חפצך לשלום כתשוקת רעך המצפה לראותך יש"ר.

הכותב והחותם פה גערץ בי"א לתמוז ש' התקפ"ד.

31.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Jgnaz Blumenfeld** in **Triest.**

לכבוד המשכיל והנבון ידידי ורעי הגאון הר"ר יצחק בלומענפעלד יחיה שלום!

בהגיע פה מכתבך הנעים מיום כ"ב לחדש העבר לא הייתי בביתי יען הוכרחתי לישא רגלי אל פני השדה לאסוף תבואת החטים כמנהגי בימי הקציר, ועתה אבא לתת לך מענה (כי מיד אחרי שובי משם מנעוני איזה מלאכות מלהשיב לך עד היום) ומאד אשמח כשמעי כי יצאת לשוב בערי איטאליא הנאמדות לראות נפלאות המדינה המבורכת כגן ה' והמלאה כל טוב, אשר זה אות נאמן על טוב טעמך ועל יוקר נפשך המתפעלת מכל דבר טוב וערב ומועיל.

ועל אודות אגרות המלצה אשר שאלת ממני להמליץ בהן בעדך אצל נכבדי ארץ בכל הערים אשר תבא אליהן, ידוע תדע כי מעט מזעיר הוא מספר יושבי בכל המדינה הזאת אשר רוב תושביה רק אנשי מסחר המה ואין להם עסק בלמודים, מלבד כי אינך צריך להמלצה כזאת אצלם, יען בעלי מוסר המה ומקבלים כל אורח בסבר פנים יפות ולכל אשר תחפוץ לראות ולבדוק בגנזי סגולותיהם יהיו לך לעזר וילכו לנגדך, אך על כל פנים די לך להראות להם מכתבי זה כי ממנו יראו ערכת מחשבותיך ותכלית מבוקשך הנכבד אשר לא יגיע אל בצע כסף רק להרחבת גבולות המדע, והיה זה לך למליץ טוב אליהם לבעבור ימהרו למלאות משאלות לבבך בכל אשר תכסוף. לא אכביר עוד מלים בכתב כי עיני מיחלות ליום בואך הנה ואז אדברה שלום בך בהרחבת הדבור על כל ענין וענין. ה' יצליח דרכך ויגיעך לשלום אל חיק אוהבך יש"ר.

הכותב והחותם פה גערץ בעשירי לחמישי ה' התק"צד.

32.

Schreiben des Herrn **Dr. Geiger** in **Breslau** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Wien.**

אל כבוד הר"ר יצחק בלומענפעלד שלום!

ברוך טעמך כי עם אהבתך לשפת עבר ידעת לכבדה בכבוד האמת ולא הלבשתה בגדי חמודות למראה אשר באמת קרועות ומטולאות, חמלת עלינו ולא העברת על ראשנו מי השירים ולעג המליצות להג הרבה ויגיעת בשר, המשחיתים את הוד יפי הלשון המשירים את טעמה ומפיגים את ריחה, כי השירים החדשים לא יהיו רוח שפת עבר ואף לא המליצות הבזורות בכל פנה ועבר, והשפה העבריה

תקרא אל הקוסמים האלה חוברי חבר, מה לכם כי תעלוני מקבר, האחרי כמו שם יהיה עוד גבר, אם אחרי בלותה עוד תפרח הלשון עוד תעלה אבר, מי יחזק את בדקה מי ירפא לה שבר, אחרי גלות העם היושב בארצה ואינם מכירים לדבר יהודית, כי אם ידברו כלשון עם ועם חלים אשכנזית ולועז וחלים ספרדית, על כן היעבת לראות כי תקבץ מאמרים אשר יכבד עניהם ולא בחידות ובמשלים ידברו רק דעת ברור ימללו כי כבוד החכמים חקור דבר. לכן גם אנכי באתי אתך בברית והנני נותן לפניך היום

מאמר על ר' יוסף קמחי

כתבתיו זה שלש שנים ולא שלטו עיני בו עד היום יען שלחתיו למרחקים ולא השגתיו עד כי כבודך דרש אותו מיד המחזיק בו והשבותו ליד בעליו והנני אשוב אשלחו אליך אחרי אשר שמתי עיני עוד בו כאשר שאלת ועתה אשל בעזר האל.

ר' יוסף בן יצחק הספרדי לבית קמחי היה שמו עוד, כנהוג אז בין אנשי ספרד ופרוביגצא, מאישטרי פעיט*) הוא או אביו יצא מספרד בהחל הנגף שם ר"ל הגזרות והשמדות אשר עברו על הקהלות הקדושות בארץ ספרד על ידי חרב בן תומרת משנת תתק"ב לאלף החמישי והלאה, ויגר בנרבונה. עת תולדתו ועת מותו גם שתיהן לא נודעו לנו, אך לפי חשבון הימים נולד ברביע האחרון מהמאה התשיעית וימת טרם חצי המאה העשירית. ויחכם יוסף בחכמת הלשון ויהי מדקדק ומפרש המקרא, מעתיק מל' ערבי לעברי ומשורר גם קם להלשם בעד אמונתנו.

הוא הראשון אשר חבר ספר שלם בדקדוק לשון עבר בארצות הנוצרים (כי ר' שלמה הפרחון אשר חבר את ספרו הערוך בתחלת שנת תתק"כא בארץ לועז והוא היה בן דורו של ר' יוסף ור' יוסף הביאו בסוף ס' הזכרון על דבר המלה הזרה ונפלא (יחזקאל כ"ח) ודחה את דעתו, חלק הדקדוק אשר לו בתוך מחברתו הוא בלי סדר ולא יקרא לו שם ספר). לפניו לא היו כ"א ספרי המדקדקים השוכנים בארצות הערב. ואל יפלא בעיניך לאמר מה יתן לך ומה יוסיף לך אם בארצות הישמעאלים או הנוצרים חבר את מחברתו? לא כן כי נמשך ממנו הבדל רב ועצום אשר הכה שורש ביסודות דקדוק הלשון, שמע נא את דברי אשר אערוך לפניך ותדענו.

---

*) כן יקראהו המעתיק פירושו לאיוב בכ"י מינכן. ונראה כי היה זה שם כינוי לכל בעלי משפחת קמחי כי גם לר' יצחק בן מרדכי קמחי החי כמאה שנים אחרי ר' יוסף יקראו כמו כן מאישטרי פעיט כפי עדות הר"ר יע"ל לונץ, במאמרו על משוררי פרובינצא דף 466. ומזה תבין גם היטב את דברי לעג של ר' יהודה אלפכאר על הרד"ק בהאלו מכתבו אליו ח"ל: יגער ה' בך השטן, דוד הוא הקטן, כי זה מענה מלת Petit בל' צרפת ועל"כ הרד"ק בתשובתו טרם להציל את השם הזה ולא כנוהו כי שם משפחתו היה.

דע כי המדקדקים לפני ר' יוסף קמחי לא ידעו דבר מההפרש בין תנועות גדולות לקטנות כי אם מנו שבעה מלכים ושוא ויהי להם חירק גדול וקטן תנועה אחת גם מלאפום (או שורק) וקבוץ וכן גם קמץ גדול וחטוף אם גם הבדילו בין שני הקמצים האלה להיות השני רק תולדת החולם. הנה ידעו היטב התכונות המבדילות בין מלך למלך כי יבוא לרוב הדגש אחרי הפתח והסגול ויהיה לזר אחרי הקמץ הרחב והצרי וכדומה, אך לא מפני שאלה הם תנועות גדולות ואלה קטנות כ"א כל תנועה ותנועה כפי תכונתה המיוחדת לה, ומחובר עם זה לא שמו לחוק כי השוא אשר יבוא אחרי הקמץ והחולם והשורק והצרי והחירק עם יו"ד מפני זה לבדו יהיה נע ובהפוך הוא כי בפירוש אמרו כי גם שוא כזה ינוח והשיגו על המשוררים המניעים שואים כאלה כאשר השיג ישיג הראב"ע בספרו צחות את המשורר הגדול ר' שלמה בן גבירול בחשבו בשירו מלת תֶּשְׁבִּי לתנועה ויתד והיא בעיניו רק שתי תנועות, וזה לך מפתח יפתח שערים הרבה הסגורים בעד קוראים רבים בספרי המדקדקים הקדמונים. ומקור הדבר הזה הוא כי המדקדקים השוכנים בארצות הערב לא ידעו מתוך מבטא לשון ארצם רק שלש הברות אשר יקרא אותן הכוזרי: פתיחה וקמיצה ושבר ונכללו תחת המלכים השבעה אשר מנו והברת כל תנועה משונה מחברתה אם גם בנות הברה כוללת דומות הן במבטא. לא כן ר' יוסף קמחי. הוא נולד או גדל ויהי לאיש בארצות הנוצרים וישמע במבטא ארץ פרובינצה כמו בכל ארצות הגוים אשר לשונם תולדת לשון רומי הברת חמש תנועות, הלא הנה a, e, i, o, u, ויקם ויחפש גם בלשון עבר וימצא כי גם בה חמש ההברות האלה, ארבע מהן כפולות בתנועות משונות והן פתח וקמץ סגול וצרי קמץ חטוף וחולם (שלשתן לפי מבטא הספרדים) ומלאפום או שורק עם קבוץ ויהי לו לאות כי גם החמישי הוא החירק כפול הוא בבואו עם יו"ד ובלעדו. והנה עוד מצא בשפת ארצו ההפרש אשר ליונים ורומיים בין תנועות גדולות לקטנות מלבד ענין לא מלבד תכיפת האותיות ולא מלבד נגינת המלה ויגזר אומר כי כן גם תכונת שפת הקדש, על כן קם ויחדש את ההבדל הזה לאמר כי גם לל' עבר חמש הברות (לא שלש כאשר חשבו המדקדקים הערביים) ומהן תתפשטנה עשר תנועות (לא שבעה מלכים כמאמר הראשונים) גדולה וקטנה לכל הברה והברה ואחרי הקטנה יבוא דגש או שוא נח והגדולה תשב לבדה כי נחה בתוכה על כן לא ידגשו אחריה ויניעו כל שוא מלבד היוצאים על ידי כללים מיוחדים או על דרך זרות. וכל המדקדקים אשר באו אחריו הלכו בעקבותיו כי כמו ללכת באלה ולמדו דקדוק הלשון רק מתוך ספריו וספרי בניו ר' משה ור' דוד. בוא וראה כמה גדלה כחו של ר' יוסף קמחי עד כי נשכח זכר הדקדוק הישן ונפלאו כמה חכמים על דברי הראשונים בדברם על דגש ושוא דברים זרים בעיניהם. אין פה המקום להכריע אם דרך ר' יוסף קמחי היא דרך סלולה אם לא כי ללשוננו

הקדושה יש תכונה מיוחדת לא יתערב בה זר ואין למדין עליה מלשונות אחרות ובפרט מלשונות אשר מגזע אחר יצאו, רק להעיד באתי כי מעשה ר' יוסף עשה רושם הניכר אם גם ספרו לא נקבע בדפוס.

גם הוא היה הראשון אשר סדר את משקלי השמות אחד לאחד כאשר העיד עליו בנו הרד"ק והלך בנתיבו, הוא למד דעת כי תוספת וי"ו נו"ן בסוף השם הוא סימן הקטנה כמו אישון מן איש והובאו גם דבריו אלה בספרי הרד"ק, גם חקר אחרי הזרות אשר נמצאו בפעלים ויגע לבאר ולהרבה שלל לו דרך אחרת מכל אשר היו לפניו כאשר נמצאו דבריו בספרי בנו הנזכר. עוד היטיב להשכיל ולשים עין פקוחה על דברי התפלה ושירי המשוררים ועל הלשון השגורה בפי האנשים ובפרט בפי לומדי התלמוד אם הם כפי חקי הלשון כאשר כבר קדמהו בזה רבנו יונה בעל ס' הרקמה. הנה כי כן דבריו בהקדמתו לס' הזכרון (כ"י מינכן דף ק"א א' וב'): ועל אחת כמה וכמה יש חובה עלינו לדקדק בלשוננו, ולאלה הגיוני תורתנו, שהם דברי אלהים חיים, ושלא נטעה בתפלותינו, ולא נשגה בזמירותינו וכו' ע"כ, על כן לא סר מלעורר על שגיאות כאלה כמו על מלת מקח (כ"י ק"ד א') בדברו על שרש לקח וז"ל: והשם ממנו מִקח שומר המ"ם בחירק והקו"ף בדגש בעבור הלמ"ד ודינו מִלְקח בשלש משכן מקדש, ויתכן לומר מַקָח . . . בשקל מַטַע דינו מִנְטַע . . . והאומר מֶקח בסגול טעות הוא בידו לפי שישקלנו בשקל מֶכֶר שהמ"ם בו שורש ומ"ם מקח תוספת ע"כ (ודומים לו דברי הרב ר' אפרים הובאו במדרש שמואל סוף פ"ד דאבות), וכמוהו על מלת תשבחות וז"ל (כ"י ק"ה א'): ולא יתכן לומר בלשון עברי תי"ו ואחריו וי"ו אלא באותם שהם מחלי הפ"א [א"א הר"ר יוסף קורא לפעלים אשר יש להם אות איננו נראה תמיד כ"א פעם נופל ופעם מתהלך עם אחר אשר יקראו הראשונים עלולים והאחרונים נחים או חסרים, יקרא הוא להם חלים כלו' כי הם חולים במחלה, ועל כן יאמר פה כי רק השמות אשר הם מגזע חלי הפ"א הם נחי פ"י (או פ"ו) יבואו בתי"ו וי"ו בראשם כמו תולדה תוצאה ואחרים כמוהם, אך היות תי"ו וי"ו נוסף בראש המלה על שרש שלם זר בעיניו] על כן טעה האומר מהולל בתושבחות כי דינו ויושרו תשבחות התי"ו בחירק בשקל תפארת וא' מחכמי התלמוד שאלני לפי תומו מה ענין כי ראיתי בתלמוד ירושלמי תושבחות חסר וי"ו וחירק תחת התי"ו ע"כ [א"א א"כ היה לפניהם תלמוד ירושלמי מנוקד!], גם על ניקוד מנחות שם עינו (כ"י ק"ח ב') ונטה מדרך הקריאה השגורה באמרו כי שם מנחה נגזר מן נחה ודינו בקבוץ מִנחות המ"ם בחירק והנו"ן בשוא וכבר הביא דבריו הר"ר ליב דוקעס בספרו על לשון המשנה דף 29 וגם אני דברתי על הדבר בספרי על לשון המשנה

(ואז לא ראיתי עדן ס' הזכרון) דף 33 והבאתי שם דברי הרד"ק והר"ר שמשון הנקדן והר"ר שלמה פרחון ועוד יש להוסיף עליהם ר' אהרן בן יוסף הקראי בספרו המבחר בראשית ל"ב י"ג. וכן השיג (ר"י קי"ג ב') על האומרים בתפלה ושבח הו"ו במלאפום השי"ן בשוא והבי"ת בקמץ והנכון וי"ו שורק שי"ן חרוקה ובית שואית והביא דבריו ר' אליהו בחור בנימוקיו לשרש שבח ור' שבתי סופר בהערותיו לשער השיר אשר בסוף ס' מהלך שבילי הדעת לר' משה קמחי. וכמוהו השיג על האומרים ערומים בחולם במקום קבוץ ולהיפך יכולים במלאפום במקום חולם ואלה דבריו (ר"י קי"ד א'): וטועים האומרים בברכות מלבים ערומים בחולם לפי שאלה הגזרות לא תתחלפנה מן הכבדים לקלים ולא מן הקלים לכבדים כי הכבדים חסירי וי"ו והם נבלעות בדגשות הלמ"ד וכאשר לא יתכן מן קרוב קרובים בדגש ובשורק כן לא יתכן לומר מן אדומים אדומים בחולם . . . יכול בשקל גדול ולרבים יכולים בשקל גדולים והאומר יכולים בשורק טועה ע"כ. גם לא נכון בעיניו נוסח האומרים בתפלה והמקיץ רדומים אמר ז"ל (ר"י קל"ג ב'): והרבה בני אדם טעו במלולות הפתיות אשר לא הכירו דרך האמת ולא ידעו בחור בטוב בדברם בבודדים [פ"א בן קרא לפעלים העומדים] כמו עוברים [פ"א בן קרא לפעלים היוצאים] כמו האומר בתפלתו המקיץ רדומים. כי כל הקיץ מקיץ שבמקרא כולם בודדים ומי יתן והיו מקילים משנתם בראותם כי כלם בודדים . . . ואין הפרש בין עורה והקיצה כי שניהם בודדים אך העורר יעיר ומעיר . . . ואם תאמר למה לא נאמר מן הקיץ הקיץ לאמר, הרי נתברר כי שתי לשונות הם אחת במקיץ שהוא עצמו הישן ואחת במעיר אותו כמו שנמצאו שתי לשונות בלשון שתיה והשקאה כי השותה הוא השותה מים או יין והמשקה הוא המשקה שנותן לו לשתות ולא תוכל להחליף אותם לאמר מלשון שתה השתני אלא השקני ולא משתה אלא משקה ולא תאמר שקה שקית במקום שתה . . . הרי שתי לשונות . . . ועוד שנית טועים שאומרים רדומים כמו שטועים במקיץ כי רדומים אין בעברי כי אם נרדמים נרדמתי על פני מה לך נרדם . . . וטעה האומר שם בנימין לעיר רודם מלשון תרדמה כי ענינו רודה בהם ע"כ. וכבר הגיד לנו בנו הרד"ק כי כדומה תפש ר' יוסף גם משורר גדול (הוא הר"ר משה ן' עזרא) באמרו הקיצוני רעיוני ואישוני נרדמים והרד"ק השיב עליו (מכלול ד"ק ויניציאה ר"ה ב'). עוד תמה (ר"י קל"ח ב') על מלת מסובין הנמצאת בתלמוד והנקראת מ"ם בשוא והס"מך בקבוץ כאלו הוא בינוני פעול מבנין פעל הכבד ושרשו סבה ובאמת השרש סבב והבנין הוא הפעיל והוא בינוני פועל ודינו מסיבין הסמך בחירק או פעול ודינו מוסבין המ"ם שרוקה והס"מך פתוחה והביאו דבריו הר"ר שבתי סופר בהערותיו לס' מהלך בהפעיל לפעלי הכפל והר"ר ליב דוקעס בספרו הנזכר דף 125. גם בפירושו על משלי

תפש את הפייט שאמר במי כמוך שעשה: ויוסף על אחיו הוציא דבה, כי המוציא דבה הוא מדבר שפת שקר ויוסף היה רק המביא דבת אחיו כי אמת בפיו, וכבר הביא דבריו ר' ליב דוקעס (אריענט 1850 לב"ל 23 דף 356), וכן השיג שם על ר' משה הכהן גיקטיליא מתרגם ספרי ר' יהודה חיוג בקראו לפעלים היוצאים בשם מתעברים ואין זה כ"א ל' עברה וזעם, וגם דבריו אלה הביא החכם הנז' (שם לב"ל 24 דף 376), וכמוהו תפש את הפייט האומר: לבי יהגה לענות, כי יגע לשבור תלאות בחשבו כי מלת לענות (למ"ד פתוחה ועי"ן בק"פ) הנמצאת במשלי בפסוק לב צדיק יהגה לענות הוא הקבוץ מן ראש ולענה ואינו כן כי היה דינו, למ"ד שואית ועי"ן קמוצה, וגם דבריו אלה הביא החכם הנזכר (שם שם דף 379), ולהיפך הצדיק את ר' משה בן עזרא בהשתמשו במלת מרה נקשרת עם את בלבד ולא עם את פיו ותפשוהו על זה והוא הראה כי נמצא כמוהו במקרא כאשר ספר לנו רל"ד בתולדות ר' משה בן עזרא (דף 17 ע"ש בהערה ודוק היטב ובכל הדברים שם כי ערבבם המוציא לאור). ודי בזה להראות שקידותו וחריצותו של ר' יוסף קמחי איך טרח ויגע להוציא הדברים לאמתם ולהסיר כל מכשול בלשון וכל שגיאה מפי אנשי דורו.

הן אמת כי אם גם נחזיק טובה לאיש בעבור התאמצו להתאים את חק הלשון כאשר נלקטו מתוך ספרי הקדש עם הלשונות השגורות בספרי התלמוד ובפי לומדיהם, בכל זאת לא נכחד כי לפעמים ירה את החצי מן המטרה ולהלאה, כי כלל גדול יסדו קדמונינו כי ל' תורה לחוד ול' חכמים לחוד וחוקי הלשון נשתנו ברבות הימים ובפרט חקי הברת המלות ואין כחות בידינו למחוק ולשנות כל הנמצא אשר נראה כזר בעיני המדקדק האסור בכבלי חוק הלשון כפי אשר מצאו מושל בעת שבת אבותינו על אדמתו או כפי המבטא הנהוג בניקוד ספרי הקדש כפי אשר הם בידינו. אין פה המקום להעמיק בדרוש הזה, אך על אחת ושתים אעיר פה כי הוא נכבד בעיני וראוי ונכון הוא לגלות על זה אזני החוקרים למען ישימו מעיינם בו. כבר נודע כי הביא לנו איש עברי והוא קראי ושמו הטוב הוא אב"ן כמ"ף ר"ל אברהם בן ר' שמואל פרכוויץ (זכרה לו אלהיו לטובה) מארץ הכוזריים ספרי המקרא הנכתבים בסוף המאה השביעית לאלף החמישי ובהם נשתנו הנקודות והטעמים מאשר נמצאו בספרינו ולא בלבד הצורות מתחלפות ומקום מושבן כי גם דרכי הניקוד וחוקותיו משונים הם בכמה דברים מדרכי הניקוד בספרינו, והנה לנגד עינינו ס' חבקוק כפי הניקוד הישן הזה גם סוף מלאכי ואיזה פסוקים מס' ישעיה ובידי גם איזה פסוקים מס' דברים וכבר רמזתי עליהם בספרי פרשנדתא דף י"א והעירותי שם כי בניקוד הישן הזה מצאנו חוק ולא יעבור כי ערך הסגול אל הפתח הוא כערך התנועה החטופה הנקראת במרוצה אל התנועה הרחבה הנקראת במתון ובהעמדת קול, ועל כן בכל מקום

אשר יבוא בנקודתו פתח הנקרא במרובה נמצא סגול בנקוד הזמן ולהיפך כל סגול הנקרא בהעמדה ישתנה שם לפתח, על כן כל אית"ן ובינוני פועל בהפעיל אשר אחרנו גוליאו בפתח, ונקדו הניקוד הישן הלזה בסגול כמו תראני (חבקוק א' ג') הש"ו בסגול, מכתיר (שם ד') המרבה ומכביד (שם ב' ז') הממ"ין בסגול וכן מלה זעירא בפתח המוקפת כמו על ועד ואל תמיד בסגול, וכמוהו כל מלות כאלה אשר הפתח נקרא במרובה כמו שמתו יסדתו (שם א' י"ב) מכמרתו (שם ט"ו) משמרתי תוכחתי (שם ב' א') וכדומה הרבה. ולהיפך כל סגול המעמד כמו הסגול הראשון במשקל פעל הנקרא אצלנו בשם נקודות או כל כינוי הם כן וכל כינוי יך הוא כינוי יחיד הנוכח אל רבים וכל סוף פעולה מנחי למ"ד ה"א המנוקד אצלנו בסגול וכדומה כולם יבואו שם בפתח כי הטעם עליהם כמו לנגח (נו"ן פתוחה) בימיכם (כ"ף פתוחה) ארץ לרשת ממנו (מ"ם פתוחה) ערב בנשר פניהם (ה"א פתוחה) ואכפה יקיה (פ"א ויו"ד שניה פתוחות) ורבים כמוהם ימצאם הדורש. אך יעמוד הפתח במקומו אם גם איננו מעמד בטעם אם יבוא אחריו ח"פ או דגש, ויש עוד כללים היוצאים לנו מהדיוק הנכון ואין פה המקום לעמוד עליהם ואך הכלל הגדול הוא החוק אשר ערכתי למשפט כי לפתח הרך במרבה סגול יקרא ולסגול העומד בכבדות פתח יקרא. וזה דבר המנקדים הראשונים האומרים פתח קטן במקום סגול כי ערכו כאשר אמרנו אל הפתח כערך תנועה קטנה אל הגדולה. ועוד אחת מצאנו והוא נלמד עם המדובר עד הנה והוא כי הברת השוא אשר תמיד בפי המדקדקים הראשונים קרובה אל הפתח עוד תקרב אל הברתה בהיות מקומה אצל אחת מאותיות הגרון הם אהח"ע, ובעלי הניקוד שיננו את ההברה הזאת הקרובה עוד יותר אל הפתח בהליגם עוד פתח אצל השוא ונקרא שמו חטף פתח והנה הוא פתח חטוף ר"ל נקרא במרובה. והפתח הקל הזה גם הוא אצל בעלי הנקוד הישן הזה כפי משפטו סגול וככה נמצא אותו שם תמיד בנקודת סגול כמו אשר חבקוק תאמינו ויעבר הלוא וכדומה אותיות הגרון האלה מנוקדים בסגול, והוא גם דרך לשון סורי לנקד האלף הבא בראש התיבה בלי תנועה בסגול או בצרי כי אין הבדל ביניהם בלשון סורי. וכי תאמר בלבך כללי הניקוד הישן האלה תדע ותשכיל מוצא דבר ההברה השגורה בפינו בלשון תלמוד הבשר הקטר הספד הקדש וכדומה הה"א בסגול והוא מקור מן ההפעיל ונהפך לשם ודינו לפי חקי הנקוד הנהוג בינינו לפתוח הה"א ויבוא מדקדק ויאמר אין זה כ"א טעות המצוי בפי האנשים, ובאמת ההברה ההיא היא כפי הנקוד הישן אשר נשמר מפה אל פה במלות האלה אשר לא נמצאו בספרי קדש ולא נשתנה נקודם בכתב ולא נשתנה הברתם בפה כי המשקל הזה הוא משקל הפעל איננו מצוי במשקלי השמות בספרי הקדש והוא רק משקל תלמודי על כן נשארה הברתו כאשר היתה מקדם ולא נגעה בו יד המדקדקים האחרונים. ואם תאמר עוד ואני הגיד לך כי ההברה השגורה

בפי אנשי דורנו היא הברה ישנה הלא אנחנו עם מפוזר ומפורד וגלינו מארץ אל ארץ ונשתבש הכתב והלשון ומי יאמר לך כי נשארה הברת המלות בפה כבימי קדם? על זה אשיבך מלין קורא משכיל ואקוה כי ייטבו דברי בעיניך. א' הן באמת יפלא כי בכל הארצות יסכימו האנשים על שבוש כזה בלי פרוד ובלי מחלוקת, הכי ניקוד כזה אם אין לו יסוד ולא משען יהיה לעזר חזק בין האנשים יבטחו בו ולא יסורו ממנו, בודאי לא במקרה נפל הדבר כ"א לב כל משכיל יכריחנו לאמר יש מקור לא אכזב לדבר. ב' העד על ההברה הזאת גם בימי קדם הוא כי במשקל הזה הוא משקל הפעל יפול לרוב הפ"א המנוקד בשוא אם הפועל מחפ"נ כמו מן נתר נסק נקף יאמרו התר הסק הקף ולרוב בפרט בכ"י הישנים נמצא אז המלה ביו"ד אחרי הה"א כלו' היתר היסק היקף וכדומה והיו"ד הזה הוא הנקרא אם הקריאה לסמן כי הברת האות הקודם בחירק או בסגול או בצרי, ואם ההברה בפתח מה ליו"ד עם הפתח תחת הה"א, על כורחך היו"ד מנוקד בסגול ובא היו"ד להורות עליו. ואם תאמר והלא אתה בעצמך אמרת כי גם בנקוד הישן הפתח הנקרא בארוכה אם יבוא אחריו דגש אז סימנו פתח א"כ גם פה במקרים אשר ידגשו הנקוד בפתח גם לפי כללי הנקוד הזה? גם על זה אענך, לא כי המשקל הזה הוא הפעל שמו משפטו התמידי להיות הה"א בסגול ונשארה גם במקרים כמו בשלמים ולא תשוב לעולם פתח כי כן דינו. ג' ואם לבך עוד מפקפק ותשוב לאמר מי יעיד היום על הברת המלות המשוללות מנקודות איך היו בימי קדם, אולי במלות הארוכות נשתבשה ונתחזק המנהג הרע הזה בפי עלגי לשון כאשר מצאנו כזה וכזה, ואמות הקריאה האלה אשר אמרת מי ישען עליהן וכי ספרי התלמוד ספר תורה מוגה הם אשר השגיחו עליו ומנו כל חסר ויתיר אין זאת כ"א הטעה תלויה בטעה? עוד אביא לך עדים נאמנים כי גם לפני שש ושבע מאות שנה ויותר כבר היתה הברת המשקל הזה ככה בפי הסופרים והחכמים גם בין אחינו הספרדים אשר דקדקו על לשונם ומבטאם. העד הראשון ר"י אשר נכתב שנת תת"נא והוא בידי ידידי החכם הר"ר שד"ל (וכבר דבר עליו בספרו בית האוצר) ובתוכו נכללו גם השגות דונש על רס"ג ובתוך השגותיו אלה ר' דונש וז"ל: ועוד פתר (כלו' רבינו סעדיה) בגד (בראשית ל' י"א) בא הגיד ונתברר וכו' והוא השיג עליו כי עשה מלת גד כאלו הוא הפעיל, ונקוד מלת הגיד בשני לכויין הוא כן בכ"י ואין זה כ"א הברתנו (לפי מבטא הספרדים אשר לא יחלקו בין צרי לסגול) כי לפי דקדוק לשון העברי היה ל"ל הה"א בפתח. העד השני הוא ר' שם טוב בר אברהם בעל מגדל עז והוא מקים לפי תומו במ"ע על מ"ח להרמב"ם ה' שבת פי"ז ה"ע וז"ל: מתוך דבריו (ר"ל של הראב"ד) נראה שגורס שהכשרו בלא יו"ד בין השי"ן והרי"ש ונוקד השי"ן והה"א כל אחד בקמץ קטן (ר"ל בצרי) וכו' וכו' א"כ הנה לך שני עדים נאמנים כי גם לפני שש ושבע מאות שנה

היתה הקריאה ההיא דבר פשוט בין אחינו הספרדים ומי יאמר כי כל זה נפל במקרה? אין זה כ"א נקוד ישן אשר עמד על מקומו במלות תלמודיות הבלתי נמצאות במקרא ולא שם לב מנקד ומדקדק עליהן לשנות הקריאה הישנה כפי החקים החדשים אשר הניחו המנקדים האחרונים. — והנה גם הוא הדבר בעצמו בח"פ אשר קראו לו הראשונים סגול ונמצא גם כזאת באיזה מלות אשר לא נמצאו במקרא ומצויים בספרי התלמוד בלבד וכן מלות איברים ואימורים הקבוץ מן אבר ואמור (בינוני פעול) וגם לכן אם הקריאה יוד והסברה בינינו נוטה עוד יותר לצרי ועמדו החוקרים על הדבר ראו כן תמהו ויש אשר צלל במים אדירים והעלה חרס בידו. וגם פה יעיד דונש על הסברה הישנה הזאת אם גם דחה אותה באמרו בתוך השגותיו הנזכרות וז"ל: ואני אומר כי קבוץ אבר אֲבָרִים ואינו כשאומרים אֵיבָרים ע"כ וכן תמצא לר' שלמה בן גבירול בראש אזהרותיו אשר משקלן יתד וארבע תנועות תמצאהו אומר: במספר איברים וא"כ האלף מתנועע בתנועה לא חטוף בשוא. וגם הסברה הזאת היא נקשרת עם הניקוד הישן הזה לקרוא כל ח"פ סגול או צרי ושינו אותו אח"כ במקרא והשאירוהו על מתכונתו במלות הנמצאות רק בתלמוד ע"כ לחנם ערך הר"ר הי"ר את מליו נגד הדעה הזאת וטען למה לא נמצא גם אבנים אנשים אבלים וכדומה ביו"ד אחרי אל"ף ונאמר לו על כי המלות האלה נמצאות גם במקרא והרגילו בהן כפי הנקוד החדש בח"פ וא"כ אין מקום ליו"ד אם הקריאה לא כן במלות השתים הנזכרות (ויש עוד כמוהן בכ"י ובפרט בתרגומים) אשר ישתמשו בהן רק בעלי התלמוד אותן הניחו כפי הברת הנקוד הישן. *) ודי בזה לעת עתה להראות כמה יקרה המציאה הנכבדה אשר הוציל לנו האיש אב"ן רש"ף מן הנקוד הישן אשר לא ידעו ממנו המדקדקים המתבוננים בחקי הלשון. **)

*) והנה מצאנו לר' יונה בספרו הרקמה דף קכ"ד דברים קשי ההבנה וגם הם נראים מסייעים את דברינו, והוא כי אחרי העירו שם כי נמצא מלת אבל המנוקד בחטף נקודות גם במשקל אשר האל"ף בקמץ והב"ית בצרי במלת אבל מצרים (בראשית נ' י"א) וכי המלה הזאת במקרא הנזכר גם בהסמכה לא נשתנה ונשאר האל"ף קמוץ איננו חטוף בשוא הוסיף לאמר וז"ל: ולשון התלמוד הלשון הזה ר"ל אבל מצרים בצרי הסמיכה גם כן בגירסת חכמי ארצנו בהתכפותו אבליו (מ"ק י"ח) ע"כ והמוציא לאור נקד מלת אבליו האל"ף בקמץ, ולי נראה פי' מאמר ר' יונה כי גם בעלי התלמוד יאמרו מלת אבליו בלי שנוי הנקוד אם גם הוא נסמך ר"ל ברבוי ונצמד עם כינוי ויאמרו אבליו האל"ף בצרי ולא בח"פ כמשפטו ויחזיקו בצרי כאשר הוא ביחיד נפרד, והוא הדבר אשר דברנו כי קראו צרי או סגול במקום חטף פתח.

**) מלבד מה שהעירותי כבר בקצרה על ענין הנקוד הזה בספרי פרשנדתא עוד תצאנה הערות אחרות עליו במחברת השניה לכרם חמד להר"ר שניאור זקש אשר תצא בקרוב, ידרשן הקורא משם. — ופה המקום להודיע אוהבי המחקר כי ראיתי את כתבי האיש אב"ן רש"ף אשר כתב על מסעיו ועל השתדלותו למצוא ספרים יקרים ישנים ועל התלאה אשר מצאתהו ואיך באהבה

נשוב אל ר' יוסף ונאמר כי דבריו בדקדוק הלא המה כתובים על ספרו ס' הזכרון אשר ישנו בכ"י בכמה בתי גנזי ספרים וגם במינכן, ויהי מדרך ר' יוסף לכנות ספריו בשם אשר השתמשו בו כבר כתבי הקדש עם מלת ספר, ובעבור כי כבר נכתב ספר זכרון לפניו (סוף מלאכי) על כן גם הוא קרא את ספרו כן. וכנראה חבר עוד נוספות על הס' הזה ויקרא את שמן חבור הלקט והביאו הרד"ק במכלולו (דוו"ק קס"ז א') ובשרשיו ש' עבר. וזכר הס' הזה האחרון לא מצאתי עוד אלא מחבר אשר אך בס' הזכרון השתמשו המדקדקים ויזכירו את שמו בכבוד כמו בעל ס' דקדוקי רש"י והר"ר אברהם דבלמש בספרו מקנה אברם והר"ר אליהו הבחור בנימוקיו למכלול ולשרשים ור' שבתי סופר בנימוקיו למהלך ור' שלמה ידידיה נורצי בשער המאריך בספרו מנחת שי ובימינו הר"ר ליב דוקעס גם המוציא לאור מחדש את ס' השרשים לרד"ק. גם הוא הזכיר כה וכה את המדקדקים הראשונים אשר ספריהם היו לו לעינים, הלא המה: מנחם (בן סרוק), המורה הגדול ר' יהודה בן חיוג, רבינו שמואל הנגיד, ר' שלמה אבן גבירול, ר' יונה או מרון בן גאנח, ר' יצחק לוי הוא בלי ספק המעתיק שרשי ר' יונה אל ל' עברי בעל ס' המקור ואולי גם המשורר אשר הביא לנו הר"ר ליב דוקעס כמה משיריו שירי הדודית והמרדוך, ר' אברהם בן קביל כאשר נכתב שמו בכ"י מינכן וכפי עדות הכומר די רוסי בן קמביל וכפי השערתי אשר ערכתי כבר בספרי על דיואן ר' יהודה הלוי הוא השר ר' אברהם בן מאיר בן קנביל אשר על צואריו שם ר' משה בן עזרא ענק שיריו וגם ר' יהודה הלוי נשא את שבחו על שפתיו, ועוד (ר' שלמה) בעל הפרחון. ומלבד אלה אשר נזכר שמם בתוך ס' הזכרון מצאתי עוד בשאר ספריו: ר' סעדיה גאון, המתרגם ספרי חיוג הוא ר' משה כהן בן גיקטליא, ר' אברהם בן עזרא גם הוא מתרגם הספרים האלה, ר' יעקב הצרפתי הוא רבנו תם המכריע בין מנחם ודונש, עוד הזכיר את תלמידו ר' יוסף בן

ובחבה נשא את העול הזה על צוארו והשתוממתי על המראה. והא לך מה שכתב בשנת תר"ב אל אוהבו ורעו המנוח הר"ר בלאאל סטערן ז"ל בארעסקא וז"ל: ידעו כל ישראל שאין כמי עתה ככמי אז ולא כימים הראשונים אני עתה לבית ישראל כי מיום התחברי עמך הוכנו כלוף אהבה מים רבים לא יוכלו לכבותה וכו' ובריח האמת והשלום לא תמוש לעולם ברא לי אלהים לב טהור ורוח חדשה רוח נכון לדרוש טוב לכל ישראל רבנים וקראים לחפש ולבקר במסתרים ובמרחקים קדמוניות חכמי ישראל ואפילו בירושלם ובדמשק ובמצרים ובבבל הנני הנני מוכן לנסוע אם ישלחוני חברת שוחרי תושיה עם איש חכם אשר כמוך לדרוש ולבקר ולחפש (ע"ד יגעתי ולא מצאתי אל תאמן) קדמוניות יסודן משנה וגמרא ואחר דברי חפץ חבורי קדמוני רבנים וקראים בכ"י אולי תצא תועלת כלל והיו שני העלים לאחדים ביד והיינו לעם אחד כי רבה שבעה לה נפשנו, ואם שגיתי מלפנים במה שהדפס מודה ועתה ילופס וד"ב. ע"כ דבריו הנעימים ומי יתן וימלאו דבריו וכתביו על פני חוץ כי האיש הטוב ומעשים יקרים כ"י. ישנים מאד לא ידע איש מהם ולא הכיר את שמות בעליהם.

זבארה משלי ה' ע' וכה דבריו: והמעתיק לאכזרי פי' התלמיד ר' יוסף בן זבארה והמעתיק מה שטרחת בכל המעתיק ומה היגעת וטוב פירש ע"כ, עוד שם ל' ל"א: ור' יוסף בן זבארה תלמידי פיר' ומלך אלקום עמו לא יכול אדם לקום כנגדו ע"כ. וכבר אמרו כי בן זבארה הלזה היה רופא ספרדי והוא בעל ס' שעשועים וידידי הר"ש שטיינשניידר כתב עליו באינציקלופידיא הגדולה (חלק ב' מחברת ל"א דף 93 והבאים). *) — עוד נמצאהו אומר למשלי ו' ו' וכו' כדברים האלה: לך אל נמלה עצל ואל תהי עצל כאשר ברית קלה ומבוזה ולמד דרכיה, אשר אין לה קצין והיא מעצמה תלא לבקש מחיתה בזמן שיודעת שמזונותיה מצויין, הנה דרך אחד, והוא אמר ר' ב ר כ י ה אמרו אנשי החכמה כי לא תעשה על ומעט ויגיעה מזונותיה (אולי צ"ל למזונותיה או ותגיע וכו') ע"כ והמלות האלה מן מלת "רי" והלאה הן מנוקדות בכ"י לרמז כי הן הן דברי ר' ברכיה, והנה כל קורא ישער בהשקפה ראשונה כי הביא פה דברי ר' ברכיה בר נטרונאי הנקדן בעל ס' משלי שועלים אך לא מצאתי כדברים האלה בכל הספר הזה ויוכל להיות כי הוא בספר אחר לר' ברכיה הנקדן אשר חבר עוד ספרי מוסר ובלי ספק הביא משלים לחזק דבריו, אך גם הזמן מתנגד אם גם באמת אין להחליט על זמן ר' ברכיה הנקדן הזה. ורחוק בעיני לאמר כי הדברים הם הוספת מעתיק, ואשר יראה כ"י אחר הוא יכריע כמוני היום המכריע כי דברי ר' אשר בר מנחם הנמצאים בכ"י בודליאני למשלי כ"ד י' והביאם הר"ר ליב דוקעס (אריענט 1850 לב"ל 25 דף 390) הם הוספה כי לא נמצאו בכ"י מינכן.

נפן נא אל ביאורי כתבי הקדש אשר חבר ר' יוסף קמחי וגם הם נכבדים ויקרים מאד, אך גם הם כמה מהם נאבדו וכמה נשכח כמעט זכרם. כפי הנודע היה ר' יוסף הראשון אשר החל בארץ פרובינציה לסקל הדרך ולהרים נס ללכת בעקבות הפשט, כי לפניו היו שם דרשנים כמו ר' משה הדרשן בעיר נרבונה ור' יהודה בן משה הדרשן מעיר טולושא (** אשר הלכו בדרך הדרש והמציאו

---

*) ודע כי הרמ"ש העיר שם כי לא מצא בכ"י בודליאני למשלי ה' ע' נזכר שם התלמיד הזה ועל דבר משלי ל' ל"א לא העיר כי לא ידע ממנו, אך כתב שם עוד כי הכ"י הבודליאני הזה הוא נעתק בימים אחרונים והוא בתבנית הקלור אשר ממנו ר' כי נתקלקלו בו דברי המחבר וע"כ אין לסמוך עליו נגד דברי כ"י מינכן הברורים.

**) כבר דברתי עליו בספרי נטעי נעמנים והוספתי בספרי פרשנדתא בחלק אשכנזי בהערה לדף 11 ורמזתי שם גם על הדברים הנמצאים על שמו בפי' מחזור כ"י ועתה אערכה הדברים לעיניך כלשונם. בפי' מחזור כ"י כתב ר"י קרא על פיוט שושן עמק וכו' וז"ל. בם מקצה יחדוהו. ז"שה ויחד תהיה לך על אזניך על התפלה שהיא אזניך . . . אמר להם הקב"ה לישראל היו מזכירין לפני אבות העולם בראש התפלה שאין להם יחד תקועה לתפלות כהזכרת אבות . . . והיה בשנחך מן כשהמונו מונה גלות ומפלה ובעמת בהזכרת אבות בראש התפלה ומצא עד ה' אלהיך וגו' ובכית את לאחך את עוניך כדכ' אם רחץ ה' את צואת בנות ציון וגו' כן פי' אחי אבא ר' מנחם

מדרשים חדשים, ורק בארץ צרפת הצפונית היו מבארים היורדים אל עומק הפשט וחקרו על תכליתו הלא המה ר׳ מנחם בן חלבו, ר׳ שלמה בר יצחק נודע ביהודה ובישראל גדול שמו בשם רש״י, ר׳ יוסף בן ר׳ שמעון קרא בן אחי ר׳ מנחם, ר׳ שמואל בן מאיר הנודע בשם רשב״ם, ר׳ יעקב אחיו איש תם ור׳ יוסף בכור שור, שני האחרונים בני דורו של ר׳ יוסף קמחי. אולם מכל אלה לא נמצא זכר בספר הקמחי, שם הדרשנים בני ארצו לא נשא על שפתיו כי רחק מדרכיהם, ואת הפשטנים הצרפתים לא ידע כאשר גם בן דורו הספרדי הראב״ד הלוי בעל ס׳ הקבלה לא ידעם, לא ידעו את מנחם ואת שלמה ואת שמואל לא קראו בשם ולא הכירו את יוסף בן שמעון ואת יוסף בכור שור רק אחד היה יעקב אשר שמו ותהלתו פרצו בימיו למרחקים וכבודו הגיע עד אזנם, אותו זכר ר׳ יוסף קמחי בשם ר׳ יעקב צרפתי וראה את הכרעתו בין מנחם ודונש גם שמע את שמעו הראב״ד הלוי, ואל יפלא בעיניך כי ספרי המפרשים הגדולים האלה לא הגיעו אז אל אנשי פרובינצא וספרד כי הלא גם בדור אחרי ר׳ יוסף קמחי בנו הרד״ק לא ידע מחבורי אנשי צרפת זולת פירושי רש״י והוא מדרכו להזכיר כל אשר נעשה לפניו ולא יפתח פיו על הגדולים האלה, אין זאת כ״א על אשר לא ידעם ולא ראה את ספריהם. *) וילך יוסף בדרך הספרדים אנשי ארץ מולדתו אשר נגזר עליו (או על אביו) לעזבה אך לא בחר בדרך הפילוסופיא אם גם ידע אותה והכיר בדרכי הטבע ונגלו לפניו מהלכי השמים בחכמת התכונה, אולם לא שם עליהם מוקדות פירושו כי אם בחר בפשט הפשוט לבאר את דברי הכתוב כפי קשר הענין. בפירוש המלות לא מאס בלשון ארמי ולשון ערבי כי אם קרבן לגלות מצפוני הלשון העברית ובפירוש הענין ירה אל המטרה הנכונה בקוצר מלין. יראה כל לב משכיל כי לא נתפשטו ספריו, כי הוא הראשון אשר הורה דרך בארץ פרובינצא דרך מיוחדת רחוקה משני הקצוות, הקצה האחד הוא להשליט ולהתאים דברי המקרא עם חקירה עמוקה המושאבת מימיה מבארות חכמה זרה בלי להבדיל בין התכונה המוסגלת לספרי הקדש ובין טבע החכמות הערוכות בתוך ספרי המחקרים היונים, ואל הקצה הזה נטו רוב מפרשי התורה הספרדים, והקצה האחר הוא (אם נדבר ממפרשים ולא מדרשנים) דרך המאמינים לתומם בלי דעת גם ספרי החכמות והנשענים רק על השכל הפשוט המוטבע בתוכם והוא דרך חכמי צרפת. אך ר׳ יוסף קמחי הוא ובניו וכן

בר חלבו משמו של ר׳ יהודה בר׳ משה הדרשן זצ״ל ע״כ בכ״י פארמא ובדברים האלה מצאתי גם בכ״י מינכן סי׳ 346 רק נשמט שם הא׳ בשגגת המעתיק, ועוד בכ״י מינכן הלזה וז״ל: הוי מוראה ונגאלה העיר היונה, ר׳ יהודה הדרשן דורשו כך הוי על ישראל שאילו הייתה מוראה מקבלת מוראו של מקום ב״ה הית׳ נגאלה כמו העיר היונה העיר שניבא עליה יונה בן אמיתי היא נינוה שקבלה מוראה ומהרה למוטב ובכך נתיישבה ע״כ. ומזה תוכל ג״כ לשפוט על סגנון דרשות ר׳ יהודה הדרשן הזה.

*) בררתי הענין הזה במחברת השמינית לכרם חמד אשר להר״ר שניאור זקש דף 47 וכו׳.

בני משפחת תיבון (אם גם באופן אחר) והרבה מאנשי פרובינצה אשר הלכו אחריהם עינם משוטטת בכל עבר למדו מכל אדם כאשר תלקטנה הדבורים מצילי הפרחים ויהי לדבש בתוך מעיהם כן לקטו אוכל הביאוהו ממרחק ויעשוהו לתבשיל מוכן לכל אדם, לא מקרב לבם הוציאו מלים כי אם למדו את אשר למדו אך בסדר נכון ובבחינה מושכלת, ויאות לקרוא את שמם מלומדים כאשר יאמר האשכנזי: Gelehrte. כן דרך ר' יוסף והוא עם הראשונים נמנה אשר החלו לדרוך בה.

ספריו בפירוש המקרא רבו וכמעט שם עינו על כל ספרי תנ"ך. הוא שם תורת אלהים מפורש ויקרא את פירושו כפי דרכו לכנות את שם ספריו בשם נמצא כבר במקרא עם מלת ספר: ספר תורה, אך שמו נזכר והספר אבד ורק לקוטים ממנו באו אלינו בכ"י די רוסי סי' 166, וגם בנו רד"ק ור' יעקב בעל הטורים הביאו כה וכה את דבריו. — הוא פירש את ספרי הנביאים ויקרא את שם הפירוש ספר המקנה (ירמי' ל"ב י"א) אך נראה הוא השם הכללי לכל הנביאים וגם שם פרטי לפירושו על הנביאים הראשונים והשם הפרטי לפי' נביאים אחרונים הוא ספר הגלוי (ירמי' שם) והוא כמו חלק שני לס' המקנה. השם הזה יודיע לנו ר' יוסף בעצמו שתי פעמים בפירושו לס' משלי, הלא כה דבריו למשלי א' ו': להבין משל ומליצה, המשל כמו אותם משלים שנמצאו בכתובים שאינם כמשמען ויש להם מליצה כמו הלוך הלכו העצים למשוח עליהם מלך וכמו שני אנשים היו בעיר אחת שהכתוב אינו כמשמעו כי מליצה יש לו על אשר דבר עליו הכתוב על זה אמר משל ומליצה, ודרך משל ומליצה להתבונן איך תתפרש כאשר פירשתי בספר המקנה שפירשתי בו פירוש נביאים ע"כ ואלה דבריו למשלי כ' כ"ו: וכבר פירשתי מה הוא חסד ומה הוא אמת בספר הזה ובספר פי' איוב ובספר המקנה בענין רחב הזונה ע"כ ולא זכר הרד"ק את השם הזה אם גם הרבה יביא את פירושי אביו על נביאים. את שם ס' הגלוי גם אותו זכר ר' יוסף בעצמו בפירושו למשלי בד' מקומות ומארבעתם אין הכרע על ענין הספר, ואלה הם: א' למשלי א' כ"ב: עד מתי פתאים, בס' חיוג אמר תאהבו מבנין קל והיה דין התי"ו בסגול וכן האל"ף בשקל יחרדו כצפור ור' יונה בן גאנח אמר כי דין התי"ו בשוא כאשר היא אך האל"ף שהיא גרוני היה דינה בפתח בשקל תדבר תשבר ואמר כי בזה חלוף בתנועה. אמת אך בדעת חיוג חלוף ב' תנועות ויפה אמר בס' שרשים של ר' מרון ן' גאנח גזרנו עליו בס' הגלוי הנקרא (!) שהוא מן הרבד ע"מ תדברו תשברו כלו' תחברו (נ"ל תחבבו) ספתיות לאחרים וכאשר לא יכלנו להדגים הה"א נהפכה תנועת האל"ף לקמץ חטף (נ"ל קטן) והוא תחת התי"ו עומד להעיד עליו וכן

קראתי למאהבי דין הס"א שלו להיות דגושה וכו' ע"כ הנה ומדברי דקדוק כאלה אין לשפוט על ענין הספר ויוכל להיות כי על א' מהפסוקים אשר תבוא שם מלת מאהבי או מאהביך או מאהביה נאמרו הדברים והשתמשו במלה הזאת הנביאים במקומות לא מעט. ב' שם שם כ"ח כתב וז"ל: אז יקראונני ישרונני ב' נו"נין אלה א' עם היוד כינוי המדברת והיא החכמה והראשונה היא הנוספת במלת יזכרון ישמעון ישרון כאשר ידביקו לכינוי המדבר היחיד יאמרו ישרונני ואותם המדברים בלא תוספת ישמרו יזכרו בכינוי יאמרו ישרוני ימצאוני, בארתי כל זה בס' הגלוי ע"כ גם מקום הדברים האלה לא נודע מתוך ענינם ויתכן כי מקומם על מלות יעזבונהו ימצאונה ישרתונך הנמצאות בירמיה וישעיה. ג' שם ט' א' כתב על חכמות בנתה ביתה (וכבר הביא הדברים הר"ר ליב דוקעס) וז"ל: ושבעה עמודים אלה כבר פירשתים באר היטב בפתיחת ס' הגלוי כי הם שבע הכחות שאדם מכיר בהם בורא עולם וכל מה שבו והם חמש הרגשות שבאדם ושתים שאינן בגופו הגדת המגידים וחכמת הראיה ובחכמת הראיה יכיר האדם את עושהו ית' ויקרא הסברה הזאת בערבי עלם אל אסתכל אל שיארה בית בנוי ויעיד על בונהו ויביע מעשה ויורה עושה ע"כ. ד' שם י"ד ל' (והביאו ג"כ רל"ד) על הקיבוץ הזר במלת בשרים כ': ושבר מנחם לעומת משול בשרים (י"ט י') וזה לשון בשר ולא יפה שבר וכבר השיבותי עליו בס' הגלוי ועל ר' יעקב מגרפת שסודה לדבריו בראיות נכונות ע"כ ושם הם דבריו גם למשלי י"ט י': וטעה מנחם בן סרוק ועוזריו שפי' בשרים מן לחם ובשר, והנה גם משני המקומות האלה אין להוכיח ענין הספר ולא יגלה לנו מה משפט ס' הגלוי, גם מדברי הרד"ק במכלולו (דוו"ק ר"ה א') על דבר הוי"ו הנוסף אין להכריע, אך הדברים אשר הביא הרד"ק בשרשיו ערך ארך אשם ושלם כולם מוסבים על פסוקי נביאים אחרונים וגם מקום פי' מלת תשועה הנזכר בערך שוע יוכל להיות בתוך פי' נביאים אחרונים כי גם שם נמצאת המלה. ועם זה מסכימים גם דברי הרד"ק בפי' לישעיה כ"ב י"ב וכו' כי בפי' אמר שם: ועתה אפרש הפרשה כאשר פירשה א"א ז"ל בספרו הגלוי וכו' הדברים נוטים כי תכלית הספר הזה היתה לפרש הנביאים האחרונים האלה. ואל יעלה על לבך לאמר כי כונת הספר ויכוח בדת כאשר חשבו קלי המחקר, כי הלא כל המקומות האחרים אשר הבאתי עד הנה יתנו עדיהם ויענו נגד ההשערה הזאת. גם הר"ר שלמה בן יצחק הנשיאה מאנגליטרא בספרו השהם הביא פירוש אבן קמחי בס' הגלוי למלת מרזח (ירמי' י"ו ה' כפי עדות רל"ד במכתב האנגלי Jewish chronicle 1849 דף 337) וגם זה יחזיק השערתנו. — והנה הפי' הזה גם לנביאים הראשונים גם לאחרונים לא ידענו מה היה לו כי מלבד מה שהביאו ממנו רד"ק בנו ומפרשים אחרים מתי מספר כמו הר"ר שלמה בן יצחק הנשיאה בספרו השהם ר"י הנזכר כבר גם תלמידו

ר' מנחם בן שמעון מפוסקיירש בפירושו כ"י לירמיה ויחזקאל כאשר הביא ר"ל דוקעס על שמו (אָריענט 1847 צבי 33 ושם 1848 צבי 14) לירמי' א' י"ח וכ"ג ל"ו וליחזקאל כ"ז י"א (גם בעל ס' בכור שור פרשת בשלח מזכירו) לא נודע לנו מדבריו ולא נמצא כ"י הכולל פירושיו. אמרו רושמי הספרים כי נמצא פירושו לירמיה באוצר הספרים בקאַרלסרוהי והוא ירושת החכם הגדול הנוצרי יוחנן רייכלין אשר הפיץ קרני אור בין בני עמו על החכמה היונית והעברית בחצי המאה השלישית לאלף הששי והוא הצילם גם בעד ספרי הרבנים נגד המעפילים שוכני חשך וערפל האומרים ערו ערו עד היסוד בה, זכרה לו אלהינו לטובה.
ואני מאהבתי את ר' יוסף קמחי שאלתי את פי הרב דקאַרלסרוהי הר"ר בנימין ווילשטעטער ויואל האיש למלאות את בקשתי ויחפש וימצא וזה תוכן תשובתו מיום אסרו חג דפסח תרי"ג כי נמצא שם כ"י ועליו סי' 63 נמצא על גבו מיד החכם רייכלין כי הוא קנה את הפירוש הזה אשר לר' יוסף קמחי על ירמי' בשנת רנ"ח והכ"י מתחיל בזה הלשון: בסייעתא דשמיא אכתוב פי' ספר ירמי' מר' יוסף קמחי ז"ל דברי ירמי' וכו' חלקי' זה היה חלקי' בן שפן הכהן שמצא הספר בימי יאשי' ותחלת נבואתו היתה י"ג שנה למלכו ועדין לא שב יאשי' ויהודה מרעתם עד י"א (נ"ל י"ח) שנה למלכו כשמצאו ספר וכו' ע"כ ובסופו נמצא בזה הלשון: וארוחתו ת"י ושירותיה וכן בלשון רז"ל שקורין לסעודה שירותא וכשנשא אויל מרודך את ראש יהויכין לוה יהויכין והביאו לו עפר ואבנים מא"י ובנה בית הכנסת מקדש מעט כדי לתנות שם צדקת השם לקיים מה שנ' כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו. — השם יזכנו לראות ביאת גואלנו משיחנו ובנין בית מקדשנו, לקיים לנו הבטחתו שהבטיחנו על ידי נביאיו ובא לציון גואל, תם ונשלם וכו' ע"כ.
והוסיף הרב לאמר כי נמצא בספר הזה לפעמים „ר' דוד קמחי ז"ל פי'" גם „והחכם ר' אברהם בר' חייא" ויחשוב הר"ר בנימין כי זה מהוספת המעתיק, ולבי לא כן יחשוב ואני מסופק בכ"י הזה ואומר כי לאו ר' יוסף בן יצחק הקמחי אבי ר' דוד חתים עליה וכי הוא מאיש אחרון בזמן כי הדברים שמצאו בסופו אינם מדרכו, כי הם דברי אגדה אשר סר מהם, ובראשו הדברים באמת הם לר' יוסף קמחי כאשר כתב גם בנו הרד"ק בשמו אך זה מעיר השערה בקרבי כי מחבר הפי' הזה כתב בראשו הדעה הזאת על חלקי' אבי ירמי' מפי' ר' יוסף קמחי כפי אשר מצאה בדברי רד"ק וע"כ כתב בתחלתו „מר' יוסף קמחי" והוא איננו מוסב על המלות „פי' ספר ירמי'" המוקדמות כ"א על הנאמר לו: דברי ירמי' וכו' וחשב החכם רייכלין כי כל הספר הוא לר' יוסף קמחי ואיננו כן כי אם הוא מעשה ידי איש אחרון בזמן המקבץ מאשר בא לידו ובפרט מפירוש הרד"ק ומי אשר יראה בעיניו את הכ"י הזה הוא יכריע.
יותר נודע לנו פי' ר' יוסף לס' איוב וכבר דבר עליו רל"ד והביא בזה

וזה מתוכו כפי כ"י בודליאני, וגם כ"י מינכן סי' 260 כולל פירושו הזה אולם רק חלק ממנו והוא מתחלתו כמעט עד סוף קאפ' ח' ואחרי כן מסי' ל"ד י"ז עד תומו ואמצעיתו נקרע מתוכו ונאבד, וזה שער הספר כפי כ"י מינכן: פירוש איוב להחכם ר' יוסף קמחי ז"ל המכונה מאיסטרי פטיט. יתברך יתרומם מוכיח צדיקים לטובתם ויתנשא ויתהדר מיסר חסידים לתועלתם כמו שאמר החכם את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה, והמשכיל על דבר בדתנו ויודע פשר בתורתנו הוא יודע ויתבונן כי יסוריו על צדיקיו שני חלקים יסורי אהבה לאוהביו ויודעי נתיבותיו ויסורי נקמה לאויביו ושונאיו, אך חכמי הפילוסופים אין דעתם ביסורי אהבה על כן הרשיעו את איוב רעיו והצדיקו את הדין וידוע לפני (נ"ל לבני) דתנו כי יסורי אהבה שמביא האל ית' על צדיקיו כדי להרבות שכרם ולהודיע לבני אדם צדקם ולהגדיל על זה שכרם לעה"ב כמו שאמר משיחו תרב גדלתו ותסוב תנחמני ע"כ ומתחיל אח"כ מיד פירושו: איש היה בארץ עוץ, יורה כי לאחר זמן של אברהם אבינו וכו' כאשר הוציא זה כבר רל"ד מתוך פירושו ודע כי אין כ"י מינכן מסכים אות באות או מלה במלה עם כ"י בודליאני כפי אשר הראהו אותנו רל"ד הנזכר, אך הענין אחד הם גם הנוסחאות משתנות וכ"י מינכן הזה, כאשר העידותי כבר, הולך ומעתיק את דבריו עד א' כ"א: וערום אשוב שמה, לקבר. ופה נקרעו עלים הרבה ומתחיל אחריו ל"ד י"ז: שונא משפט יחבוש, אפילו בני אדם לא ישימו עליהם מושל ומושב אדם שנתברר אצלם שהוא שונא משפט וכו' והולך עד כלות הספר: ויחי איוב אחרי זאת מאה וארבעים שנה, והכל מאתים ועשר שנים. בריך רחמנא דסייען. נשלם פירוש איוב להחכם ר' יוסף קמחי, מי שזכני לסיימו לקיים אחרים יגדל כחי. ודע כי כפי הכ"י הזה ר' יוסף המבאר או הסופר המעתיק חלק את איוב לכ"ט סדרים לא כפי מספר פרקינו (המאוחרים) אשר הם מ"ב ולא כפי סדרי המקרא אשר מספרם רק ח' כי אצל מענה אליהוא השלישי (פ' ל"ה) נרשם בגליון הכ"י: כ"ד, ואצל הוספת אליהוא (פ' ל"ו): כ"ה, ואצל מענה ה' את איוב מן הסערה (פ' ל"ח): כ"ו, מענה איוב (מ' ג'): כ"ז, ועוד מענה ה' (שם ו'): כ"ח, ואצל מענה איוב (פ' מ"ב) נרשם בגליון: כ"ט והוא האחרון. לא אוסיף פה להביא פירושים ודוגמאות מתוך הכ"י כי כבר ידענו משפטו ודרכו כי נטה הדקדוק לקו והשכל הפשוט למשקלת. ומי יודע אולי ירחם איש על הפליטה הזאת ויוציא לאור את כל הספר.

כמו כן נודע לנו פירושו למשלי ובו הביא את ספריו ס' המקנה וס' הגלוי גם פירושו לאיוב. גם עליו דבר כבר וחלק מכבודו רל"ד והוא נמצא שלם גם בכ"י מינכן סי' 242 וכתוב עליו: פי' משלי לה"ר יוסף קמחי. ואלה השירים אשר הקדים המחבר:

אוהב מוסר לשמור חוקה, ולמבין (אולי צ"ל ולמו בין) נפשו שוקקה, בנבון דעת מהר דבקה, על דלתי איש שכל דפקה שבת בתי בדים חשקה, אם תרחיקם תקריב מרה, בשכון עמם תשכון מתקה, דברי אגור אוגר בינות, סלסל ומזמת לב חשקה, עתה בא כתבה על לוח, לבך גם על ספר חוקה.

למד מפי נבון דעת משלים, ומוסר באבי (צ"ל מאבי) חכמות וטעמו, והתבונן במדות הנבונים, ועל כלם ראה משלי שלמה, ראה שירים אחוזים במשלים, בארג מחשב רעיון ארגתים, כתפוחי זהב אופיר אדמם, על (צ"ל עלי) פסף לאות ולעד חקקתים, אני יוסף בנו קמחי בחנתים, וגם תוך מעבי לבי יצקתים.

ואח"כ נתחיל: ארז"ל כי ג' ספרים עשה שלמה הע"ה בקטנותו משלי בבחרותו קהלת בזקנותו ובה"ש לא ייחס כ"א שמו לבדו ובמשלי א' בן דוד מלך ישראל ובקהלת א' מלך בירושלם ובעבור כי השיר דברי חשק לא זכר בו יחס ולא מלך ואמר בכאן מלך ישראל ובקהלת מלך בירושלים כי אימתו בבחרותו היתה על כל ישראל ובזקנותו לא היתה פחדו על ישראל כאשר בתחלה. משלי מל' תמשילוני ונדמה וכו'. ונסיים: תנו לה מפרי ידיה שיהללוה בו ויותר מעשיה ויהללוה בשערים מעשיה. נשלם פירוש ספר משלי שחיבר החכם המדקדק ר' יוסף קמחי ז"ל ביל"או. ובתוך הכ"י הזה נכללו עוד פי' איוב לרמ"בן ודניאל לרא"בע ועזרא המיוחס גם פה לרא"בע ואיננו כי אם לר' משה קמחי וקהלת לרא"בע וכתב הסופר בסופו: אני יצחק ב"ר אברהם די ויליאה אלפנדו נ"ע כתבתי זה הספר מאיוב ומשלי ודניאל ועזרא וקהלת ליעקב קרשקיינשי בני ונגמר ביום ששי שלשה עשר יום לחדש שבט שנת חמשת אלפים ומאה ותשעים השם ברחמיו וכו'. וגם על הפי' הזה לא ארחיב הדבור פה על הנאמר כבר כי עוד תקותי בלבי אולי יואל איש ויפיץ אורו על פני חוץ.

מפירושי ר' יוסף לשאר ספרים לא ראיתי עד הנה גם לא דברו עליהם החוקרים רק רושמי הספרים אמרו כי חבר פי' לש"הש והוא מונח כ"י בבודלייאני ורל"ד רצה לדבר עליו ולא השלים דבריו. עוד אמרו כי פירושו לקהלת רות ועזרא מונח באיסקוריאל, ומי יודע הכנים דבריהם אם לא.

עד כה הגיעה ידיעתנו על דבר ביאורי ר' יוסף לכתבי הקדש.

ויותר שהיה יוסף חכם ומלבד הבין בדקדוק הלשון ובבאור ספרי המקרא עוד אזן וחקר בספרי חכמים אחרים ויואל גם להעתיק ספריהם כי אהב מאד את ספרי חכמי ארצו מקדם היא ארץ ספרד ספרי מוסר ומעלות המדות אשר נכתבו בשפת ערב ואנשי פרובינצה שמעו את שמעם ונכספו אליהם, ויוסף ידעם ויהי למליץ בינותם. ולא היה הראשון אשר שלח את ידיו להעביר את

הספרים האלה מארץ מולדתו אל ארץ מגוריו, כ"א ר' יהודה בן שאול אבן תבון בן דורו הוא היה אבי המעתיקים אשר החל במלאכה הזאת המפוארה היא מלאכה וגם חכמה, והכרו אתו כי על ידו נשארו הספרים האלה בידינו וחוקרי כל הזמנים והארצות שאבו מהם, אשר בלעדו היו טמונים בחשכת ליל, כי שפת ערב נשכחה אך לשון עבר היא מורשה קהלת יעקב ולא תשכח מפינו ומפי זרענו. ותהי מלאכת ר' יהודה הראשונה לתרגם את השער הראשון מן ס' חובות הלבבות הוא שער היחוד בעד רבנא משולם בר יעקב (כפי הנראה בשנת תתק"כא), אך במקום שאר השערים העתיק את ס' תקון מדות הנפש לר' שלמה בן גבירול כי הוא יכלול בקוצר מלין (כפי דעתו) כל הנאמר באורך בשאר שערי ס' חובות הלבבות, הלא כן דברי ר' יהודה אל ר' אשר מלוניל בן ר' משולם הנזכר: מאשר יקרת בעיני, ושמתי עשות רצונך מגמת פני, הקלתי על עלוני טרח ההעתקה שהייתי נזהר ממנה בעבור הדברים אשר הזכרתים בפתיחת העתקת שער היחוד אשר העתקתי לאדוננו הרב הקדוש אביך נר"ו מספר חובת הלבבות כי זכור [אני] ואתה לומדים השער ההוא לפניו ומתוך דברינו ספרתי לך שמליאת (נ"ל שמלאתי) לחכם הפילוסוף ר' שלמה ב"ר יהודה ז"ל בן גבירול חבור קטן בתקון מדות הנפש כולל כל ענייני התשעה שערים מספר ההוא וכו' והגיע עד תכלית הקצרה וכו' וכאשר שמעתי נכספה נפשך לראותו, ולבוא עד תכונתו, ותאמר אם יהיה בידינו החבור ההוא עם השער הזה יהיה מספיק לנו בכל ספר חובת הלבבות וממלא את מקומו ומקל מעלינו טרח הארוכות והיינו יכולין לזכור דבריו, על סדר ענייני שעריו, כי הדברים הארוכים אין אדם יכול על סדרם ויעדתי אותך בעת ההיא להעתיקו אחרי השער ההוא. והנה העתקתיו לך כפי יכלתי וכו' ע"כ (אוצרות חיים דף 366). אך כנראה דעת רבנא משולם לא נחה בזה כי הוא נכסף לראות את כל הספר חובות הלבבות מועתק לפניו אל ל' עבר למען ירוץ קורא בו. ויקם ר' יוסף קמחי וימלא את משאלות לב הרב ויתרגם את השערים התשעה הנותרים ואח"כ העתיק גם את שער היחוד משונה מהעתקת ר' יהודה. אולם גם ר' יהודה לא שקט ממלאכתו ונפשו לא נחה בהעתקת ר' יוסף ויבוא גם הוא ויכל את אשר החל ויוסיף גם השערים הנותרים אל העתקתו כאשר העיד לנו האיש המעתיק הנכבד הזה ר' יהודה בהקדמתו להעתקת שער הבחינה. ולא אכחד כי לא הצליח יוסף במעשהו הזה וכי העתקת ר' יהודה הראשונה לשער הראשון והאחרונה לשערים האחרים הפילה את העתקת ר' יוסף מגבירה וכמעט נשכחה ונאבדה. גם המשפט אשר חרץ ר' יהודה על מעשה העתקת ר' יוסף הוא מענה רך ובתוכו בקורת חדה, הלא אלה דבריו בהקדמתו השנית הנזכרת אחרי התנצלותו כי שב שנית אל ההעתקה אחרי העשותה כבר על ידי אחר וז"ל: ואחרי אשר השלותי להעתיק לא יכולתי לשקר באמונתי

לנטות מדרך האמת והנכונה ולעשות מלאכת ה' ברמיה ואחזיק עצמי כפתי והכל בעבור כבוד אחרים וכו' אני מפייס כל מי שיבא לכתוב מאיזו מהם ומשביעו באלהים שיכתוב שם המתרגם תחלה על הספר כדי שלא תושת עלינו חטאת באשר לא נואלנו ולא חטאנו ודי לנו בשגיאותינו מעמוס עלינו משל אחרים ומוסיף על חטאתינו פשעי זולתנו וכו' ע"כ. ובאמת העתקת ספרים היתה מלאכת ר' יהודה ודקדק בה כפי יכלתו וערך לרדת אל עומק כונת המחבר ויאחז בעקבו דרך בנתיבו לא סר מעל שבילו למען לא יטה מכונתו ומדבריו ולא שם לבו אל נאות הלשון לבחור בדברים קלי ההבנה ובמאמרים יטעמו אל חיך הקוראים, לא כי דבריו לרוב עמוקים וקשים גם בנה בנינים חדשים המציא מלות נכריות כי כבדה עליו מלאכתו. לא כן ר' יוסף, הוא אהב ללכת בדרכים סלולות בחר לדבוק במליצות לשון המקרא ומאס במאמרים קשי ההבנה ויאהב לדבר נאות על כן לא שם מגמתו לתרגם מלה במלה וילבש את עניני הספר בגדים אחרים ומליצות לא השתמש בהן מחברו, אך יקשר הגוף עם הנפש ואם נחליף הגופות גם הנפש לא תנקה כן גם הדבר במעשה ההעתקה אם תחליף המלות כפי רצונך גם הכונה לא תשמור כראוי. על כן נטה ר' יוסף כה וכה מדרך המחבר וישנה את טעמו. כן נראה מתוך השלמה הנשארת מן העתקת ר' יוסף הוציאה לאור הר"ר אהרן יעלינעק זה עשר שנים בס' חובות הלבבות אשר נדפס ע"י ר' יצחק בן יעקב. ואם אולי ר' יהודה כבן אומנותו של ר' יוסף בעין חדה ובהירה ראה את נגעי ר' יוסף, בכל זאת לא נכחד כי ישרו דבריו והוא לא התל יהתל ולא הקל בכבוד חברו כאשר עשה בנו ר' שמואל לר' יהודה אלחריזי. ובכל זאת עוד תשתוקק נפשנו לראות גם את מעשה ר' יוסף ובלי ספק יובנו מתוך העתקתו כמה וכמה מאמרים עמוקים בהעתקת ר' יהודה ויתבררו ויתלבנו הדברים. ומי יודע אם לא בזמננו זמן המציאות וההמצאות נשיג עוד ג"כ העתקת ר' יוסף הזאת.

ועוד לא שקטה יד רב יוסף ויואל לתרגם גם את ס' מבחר הפנינים לר' שלמה בן גבירול וגם פה היה איש רעים להתרועע את ר' יהודה אבן תבון, אך גם פה לא נטה רוחו להעתיקו מלה במלה (כאשר עשה רעהו) כ"א לבש אותו בגדי השיר ויקרא את שמו שקל הקדש. כבר דברו גם עליו החוקרים והעניקו לנו מדבריו, הר"ר אליקים כרמולי במכתב עתי הנקרא בשם איזראעליטישע אַננאַלען (1839 סי' 24 דף 188) גם הר"ר ליב דוקעס במכתב ציון לחדש ניסן תר"ב והוסיף על דבריו באָריענט (1846 סי' 46 גם 50 ולשנת 1850 סי' 32), ואחריהם קם הר"ר צבי הירש עדעלמאַן איש חן טוב ויואל להדריך את נערי בני ישראל „דרך טובים" וילקט גם הוא מן הס' שקל הקדש „הנה והנה דברים אחדים מועילים ונחמדים". והנה אנכי נשאתי כיום עלי לספר את תולדות ומעשי ר' יוסף ותולדות החכמים הן הן ספריהם, ונכבד בעיני האיש ותהי משכורתו

שלמה מאת ה', אך בכל זאת שערי הבחינה והבקורת אינן נסגרות לפני, אהבתי את חכמינו ויותר מהם החכמה ואכבד את משוררינו וחכמת השיר נכבדה יותר בעיני. ויהי בשקלי את שירי שקל הקדש וארא כי יקל משקלם וכי יגרע ערכם נגד ערך המשוררים הספרדים. הן ראה ראינו כי היתה הלשון ביד ר' יוסף כחמר ביד היוצר המשכיל, אך רוח השיר לא נוססה בו, שלהבת יה לא בערה בקרבו וחן לא הוצק על שפתיו. ויהי מה! אם גם לא ישוה אל משוררי ספרד, עם משוררי ארץ פרובינצה ימנה ויהי זכרו לטוב. וידוע תדע כי שקל את שיריו טרם החלו לפרש ס' איוב וס' משלי, כי מצאתי בפירושו לאיוב מובא מתוך השירים האלה ובבאורו למשלי לא משה ידו מהם ותמיד היו לנגד עיניו וכפעם בפעם הביא אותם לבאר ענין משלי שלמה, אם גם לא יקראם בשום מקום בשם שקל הקדש גם לא יכנה השירים על שמו רק יאמר: כאשר אמר בשיר או בשיר השירים או כאשר אמר ממלא השיר. גם מחברים אחרים השתמשו לפעמים בשיריו וגם הם לא קראו שמו עליו כמו ר' שם טוב פלקירה, ר' יוסף כספי, ר' שמואל צרצה, הרמ"בן ובעל עומר השכחה כאשר הראה הרל"ד בספרו נחל קדומים (דף 47 סי' י"ט ודף 49 סי' ל' ול"א) והאחרון הוא בעל עומר השכחה לא די לו כי לא זכר את יוסף וישכחהו כ"א גם נתן הענק על צוארי אביו, שמע נא דבריו: אמר אברהם מצאתי שער בערבי וכו' העתקתיהו לי אני אברהם וכו' העתיקה אדוני אבי ז"ל מער שחק ימיה הזרעים וכו' והם הם דברי ר' יוסף הביאם הוא בעצמו למשלי ח' ט', וגם על זה עורר כבר הרל"ד במכתב ציון הנזכר וגם בס' דברי חכמים דף פ"ה נדפס השיר הקטן הזה וגם שם לא נקרא שם מחברו עליו. על כל פנים תראה מזה כי יקרו דברי שיריו בעיני הבאים אחריו והביאום לאות גם התפארו בם אם גם שכחו את מקורם.

וכמו כן נמנה ר' יוסף עם פייטני פרובינצה ויעש גם הוא שירים ופיוטים נכבדים, מהם באו בדפוס ומהם בכתובים, ונמצאו שירים הרבה רשום בתוכם שם מחברם, אך אין בידינו להכריע איזה מהם מעשי קמחי המה כי כמה יצחק בן יוסף איכא בשוקא.

והנה כל הספרים האלה ילדי שכל ר' יוסף אשר זכרתי עד הנה לא יצאו לאור עולם ולא נחקקו בדפוס, ורק לקוטים מעטים מס' הזכרון מפירושיו לאיוב ומשלי מהעתקתו לס' חובות הלבבות משקל הקדש גם משיריו האחרים הוציאו חוקרי זמננו מתוך חשכת ליל אשר היו טמונים שם עד הנה. רק ספר אחד והוא בענין ויכוח הדת נדפס זה כמאה וחמשים שנה בעיר קושטנדינא (שנת ע"ת) גם הוא יקר בימינו ורק מעטים נמצאו בארצנו. גם שם הספר הזה קרא על פי דרכו ספר הברית והוא ויכוח בין המאמין והמין, וכבר זכר אותו הרד"ק בנו בשרשיו ערך עלם ובפי' לישעיה ז' ועוד נזכרו דברי הספר בהעלמת

שמו אך על שם מחברו בתוך שרשי רד"ק ערך ספר וקרן ופירושו בראשית א' כ"ו ושם גם בפי' הרמב"ן ובדרושו אשר דרש לפני מלך קשטיליא. וכבר דברתי באר היטב על הספר והודעתי ענינו במאמרי הראשון על הויכוחים הנדפס בלוח השנה אשר יצא פה לאור לשנת תרי"א, על כן לא ארחיב פה הדבור עליו ואומר כי המחבר כתב הספר הזה כאשר אמר בתחלתו יען ראה אנשים מפריצי בני עמנו התנשאו להעמיד חזון שקר ובקש ממנו תלמיד מתלמידיו לאסוף ולכנוס כל החזיונות והנבואות שיש בתורה ובנביאים ובכתובים שיש בהן תשובה על המינין והאפיקורסין, וימלא משאלתו וגם מדקדק השכל נוכח עמס וקבץ דברים נכוחים למבין יעידו על רוחב תבונתו וזכות שכלו. והנה הספר נדפס אך כנראה נגזר על ר' יוסף כי לא יראו ספריו על פני תבל שלמים ותמימים כי גם חוק ס' הברית הזה הספר הזמן סחוב והשלך והנה הוא לפנינו קרוע ובלוי מוכה בחסר ויתיר ויחסר בדפוס כפי הנראה עלם הספר ותכליתו, ורק ראשיתו באה עדינו, כי כן דבריו בסוף הנדפס (דף י"ג ע"ב): ועתה כונתי ודעתי לפרש לך כל הפרשיות שיש בהם נחמות ועתידות לישראל כי אורה אותך בדרכים שהם רגילים לאמר בנחמות כשאתה מוצא נחמה טובה לישראל יאמרו אנחנו בני יעקב וכשמוצאו נחמה טובה על יהודה יאמרו לך — ופה מפסיק הדבור, כי כל הנדפס יותר איננו לר' יוסף (ע' למטה) ולא נמצא עוד השלמת כונתו, זה חסרון לא יוכל להמנות, אם לא ימצא במשך הזמנים כ"י שלם. גם בנשאר ערבבו דברים זרים המטעים את הקורא, ראשונה תשובת החכם ר' יצחק הלוי (והוא כנראה לרפתי) דף כ"ח א' מן „השיב החכם ר' יצחק הלוי ז"ל" עד „איננה בתולה" שם ע"ב; שנית פי' הרמב"ן על מזמור ק"י והרמב"ן חי בדור אחרי ר' יוסף, ההוספה הזאת נמצאת דף ל' ב' ומתחלת „ורבינו משה ז"ל אמר" ומסיימת „שיבינו השומעים"; שלישית נוספו בסוף בלויי קצוות הספר הזה דברים מעורבים ממעתיק לרפתי ומתחילים: תשובה למכחישים (דף ל"ג ע"ב) והולכים עד תום הספר בדפוס, והמוסיף הזה מביא דברי ר' יוסף קרא ז"ל ויוסף קמחי לא ידע את יוסף קרא כאשר אמרנו למעלה, גם הביא את זקנו ר' אליעזר בכ"ר הרב הגדול הר' שמואל נבתו"יא (ל"ד א') וכנראה הוא ר' אליעזר ממיץ תלמיד ר"ת בעל ס' היראים והוא כלו' הר"ר אליעזר הוא בן דורו של ר' יוסף או מעט אחריו ונכדו לעיל ממנו הרבה. ובסופו (ל"ז ב') כופל דבריו כי ארכה גלותנו אלף ומאתים שנה ויותר והוא א"כ ה' אלפים כ"ח שנה ויותר למספר הנהוג לשנות היצירה והוא כמאה שנה אחרי ר' יוסף. הנה ראית כי השאירו לנו רק חלק מן הספר הזה וגם בשארית הזאת שלטו ידי זרים. ורושמי הספרים עוד קראו בשמות על ספרי ויכוח אחרים אשר יחסו לר' יוסף וכולם כנראה בטעות. אמרו כי חבר ס' אמונה והוא שם ענין ולא שם מיוחד ובלי ספק הוא הוא ס' הברית אשר דברנו עליו עד הנה, גם יחסו לו ס' מלחמות ה'. ובאמת נמצא ספר

ויכוח כזה נכבד ועצום אך איננו לר' יוסף קמחי כי אם מעשה בן דורו ר' יעקב בן ראובן אשר נתחבר שנת תת"קל, ויהי כי שכחו אנשים את שם המחבר וידעו כי בזמנים ההם חי ר' יוסף קמחי וגם הוא התאזר כח והגר אזור הוכוח על מתניו ויחשבו כי גם הוא בעל המלחמות אך בטעות כי איננו לו. והראשון אשר אומר מפי השמועה כי יש ס' מלחמות ה' לר' יוסף קמחי הוא ר' שם טוב בן יצחק שפרוט שנת קנ"ה לאלף הששי בהקדמת ספרו אבן בחן אמר שם (כפי אשר הביאו רל"ד) וז"ל: והנה ראיתי ספר נכבד ספר נקרא מלחמות ה' ואומרים שהחכם ר' יוסף קמחי חברו, אך אמנה הרחיב לשונו בלי חוק במליצותיו וחרף לאשר לא יתכן לנו גם הניח מלבאר ולהביא הרבה נביאים וכתובים גם לא הביא דבר מהגדות עם היותו צריך אלינו מאד גם רוב כונתו לא היה כ"א להשיג וכו' ע"כ וכל דבריו אלה נכונים על ס' מלחמות ה' אשר יסדו ר' יעקב בן ראובן ודברתי אודותיו במאמרי על הויכוחים הראשון גם השני גם השלישי. *) גם על ס' הגלוי

---

*) א"א המאמר השלישי נדפס ג"כ בשני עלמו זה שערו: **Isaok Troki.** Ein Apologet des Judenthums am Ende des sechszehnten Jahrhunderts. Von **Dr. Abraham Geiger** ꝛc. Breslau. Kern. 1853. וס' מלחמות ה' הואיל ואתא לידן נימא ביה מלתא ונוסיף על הדברים אשר דברנו עליו משכבר. ראיתי את הספר הזה כ"י בהעתק ישן בתוך כ"י המנוח הר"ר אורי חי קרלואל ז"ל והנה עתה אין ספק אצלי כי הס' הזה איננו לר' יעקב בן ראובן הקראי בעל ס' העושר מפרש המקרא כ"א לר' יעקב בן ראובן אחר רבני, והנה כל סגנון לשונו ועניינו הוא כן, והראיות הפרטיות אשר הם אצלי כי מביא רק ר' סעדיה גאון (אשר הקראים הראשונים נלחמו נגדו בחמת אפם) ויצחק הישראלי וה"ר אברהם ב"ר חייא והראב"ע ולא ישא זכר שם קראי על פיו, ומן דברי רס"ג מביא גם דבריו במאמר ה' פ"ג לס' האמונות ודעות הראיות מן הקבלה והשמע שרבותינו העתיקו לנו, אין אלה דברי קראי. וכן פי' הפ' בעמוס ואביון בעבור נעלים וז"ל: רו' לומר בעבור נעילת שערי התבואה כמו גן נעול ע"כ והמבאר הקראי ריב"ר פי' במקומו: זוג נעל. והנה רס"ג מביא בעל מלחמות ה' בשער הששי בהקדמה לס' יחזקאל וכן על הע' שבועים דדניאל גם בשער י"ב הראיות ממשיח בן דוד הגואל שעדין לא בא. וכל הדברים המובאים על שם רס"ג הם בהעתקה אחרת משונה מהעתקתנו ושונה ממנה בלשונה ובמלאה גם בתוכה מלת ק נ ץ אשר היא שגורה בהעתקה אחרת (אשר יחסו כמה מחוקרי זמננו על ר' ברכיה הנקדן) כמו שהביא הספר הזה מתוך מאמר ח' פ"ג: „ויסדו עליהם את קנציהם“ במקום אשר בהעתקתנו „ובנו עליהם דבריהם“. ויצחק ישראלי מביא המחבר כמו כן בשער הי"ב בזה הלשון: אמר המחבר אלה קצת דברי המבינים שבדור בשעת יצחק הישראלי ולא כדברי הגאון גם לא כדעת לאחב אלשרעה (הוא ר' אברהם בר' חייא), אין דעתם נוטה לדבריהם ומה שאמרו לא אמרו כ"א להרויח דעת הבריות וכו' וכו' ומדברי יצחק הישראלי אנו לומדים ונעזרי' על דברינו כי הוא פי' קצת מן הפסוקים הנזכרים ע"ד אשר פירשנו וכדאי הוא ללמוד ממנו כי הוא חכם בתורה ובכמה חכמות ונקרא פילוסוף בפי כל החכמים אשר היו בדורו וקמו אחריו בני תורה ומולם לה ולא כדברי אבן עזרא שקראו מהביל כי כל ספריו היו מקובלים לחכמים ומהם מביאים ראיותם ע"כ. והם הם הדברים אשר הזכירם ר"א כרמולי במכתב ליון לחדש כסליו תר"א (דף 47) אך הוא הביאם בשם פי' על סדר בראשית לר' הקדאי והדברים מסופקים. — ועוד נמצא זכר ר' אברהם בר' חייא לאחב אלשרעה בענין הקץ ומחלקת הראב"ע עליו בפי' הע' שבועים בדניאל. וראה גם הערה הבאה אחרי זאת.

אמרו כי תכליתו הוא ויכוח הדת והנראה לעדו זה רק מדברי רד"ק על פרשת הנה ישכיל עבדי וגו׳, אך כבר הוכחתי כי הוא פי׳ לנביאים אחרונים ולא נמנע רב יוסף להעיר בספרו זה על פירושים זרים ודחוקים אשר בנו עליהם יסודותיהם בעלי אמונות נכריות, אולם אין זה תכלית הספר הפרטית כ"א כדרך כל מפרש לחזק פירושו ולרחק הזרים מנתיבו.

הן אלה פעולות איש צדיק וחכם אשר הוא מנוטעי אהלי חכמה ותורה השתולים בארץ פרובינצה, וזכרו נשאר בפי בניו ותלמידיו והשתמשו בספריו והוציאו מהם כל נתח טוב וקבעו מקומו בספריהם עד כי נשכחו ספרי המוליד, והילדים אשר חננו ה׳, הם בניו ותלמידיו, גברו ויעשו חיל והסופרים המעתיקים בטלו את דבריו וקיימו את דברי ההולכים אחריו והרוכבים על עקביו והחזיקו בספרי בניו ותלמידיו. ומן השמים נלחמו הכוכבים בספרי ר׳ יוסף וישארו טמונים ונשכחים וספרי בניו פרצו אל כל עבר וישוטטו אל כל קריה ומדינה, ומעת המצא הדפוס גם בימים אשר רק ספרים מתי מספר נחקקו בעט ברזל כבר נדפסו אחרי ספרי ר׳ משה ור׳ דוד בניו וכמעט היו בתוך הספרים הראשונים לבני ישראל אשר פרו ורבו על יד החכמה הזאת. בא נא וראה ס׳ מהלך שבילי הדעת הוא ס׳ הדקדוק לר׳ משה קצר הוא בכמות גם דק הוא באיכותו והרבה פעמים יצא על פני חוץ, גם פירושי ר׳ משה למשלי ועזרא הלא גם להם אין משפט הבכורה ויקומו המעתיקים וייחסום לר׳ אברהם בן עזרא ויחזיקו בהם המדפיסים כנו אחריהם וישלחום על פני חוצות וימצאו היום בכל המקראות. קרוב לודאי כי ר׳ משה היה תלמיד אביו ר׳ יוסף, אך זה משה האיש אין מדרכו לקרוא בשם שום מחבר אשר קדמהו על כן גם את אביו לא יודיע. ומי לא שמע את שם ר׳ דוד קמחי והוא נכבד מכל בית אביו והוא אסף וקבץ הרבה גם מתוך ספרי אביו גם מכל אשר היו לפניו ויבחר לשון ערומים בענוה ובהשכל, אם גם הוא גם ר׳ משה אחיו לא ידעו את שפת ערב יעלה עליהם אביהם המשכיל בלשון הזאת, ויהי מכלול ר׳ דוד לענק על צוארי כל המדקדקים ויהיו שרשי דוד לנס עמים ובאוריו לכתבי קדש היו למורי דרך בישראל ובגוים. ר׳ דוד הלזה לא זז מלזכור את שם אביו לכבוד ולתפארת ובכל אשר יפנה יביא את דבריו, אבל כפי ההשערה לא היה תלמיד אביו כי לא תמצאהו אומר בשום מקום כי אמר לו אביו או כי לימדהו ולא קראהו בשם רבו רק הביא מדבריו בשם אדוני אבי ז"ל ולהיפך תמצא כי את אחיו ר׳ משה אשר גם הוא כבר מת בהחל דוד לחבר ספריו תמיד בשם רבו יקרא ויאמר: ורבי אחי ר׳ משה ז"ל. והנראה *) היה לאביו בן זקונים

*) הר"ש שטיינשניידר בתולדתו לר׳ יוסף בן זבארה (אשר הבאתי למעלה) כתב בהערה א׳ כי בספר השלם מלחמות ה׳ לנתן עמרם דף ו׳ ע"ב נזכר שם ר׳ יוסף בן זבד הפוסא על דבר בריאת העולם. ואני איני יודע הספר הזה וכו׳ מדברי הרמ"ם אני בכתב כדפס חלק מן הס׳ מלחמות

והוא נער בשנות אביו. גם את שמע תלמידיו של ר' יוסף קמחי שמענו, מהם ר' יוסף בן זבארה וכבר זכרנו זכרו, מהם ר' מנחם בר' שמעון מפשקיירש אשר פירושיו על ירמיה ויחזקאל מונחים כ"י בפאריס ולע"ד דבר עליהם כאשר הודענו כבר, גם ר' שלמה בן יצחק הנשיאה מאינגליטרה היה כנראה בפרובינצה ושם למד מר' יוסף ושם נגלה לו ס' הגלוי (ע' למעלה) כאשר כפי ההשערה למד גם מר' אברהם בן חיים אבי הפילוסוף ר' לוי הידוע. וכבר זכר ר' יוסף בעצמו התלמיד אשר העיר את רוחו לחבר ס' הברית, וגם רד"ק בנו זכר משכיל אחד מגירונא מתלמידי אביו אשר שאל מאתו (כלו' מאת הרד"ק) לפרש את ס' דברי הימים. סוף דבר מן ר' יוסף למדו וכן עשו הצליחו ויעשו חיל כי יוסף היה איש אשר רוח בו ויעמד בתוך בין הספרדים ובין הצרפתים לא סר מאהל הדקדוק והפשט ובתורת ה' חפצו ויעש לו שם בשיריו ושגר חרבו להלחם בעד אמונתנו, ואם קטן היה בשמו (פטיט) ראש שבטי ישראל היה וכן יהיה זכרו לנצח!

ועתה יהי גורלך בין מצדיקי הרבים ועל ידך יעלה יוסף מקברו ויהי ה' עמך בכל אשר תעשה כחפץ מכבדך.

אברהם גייגר

הכותב פה ברסלא יום א' י"ה אדר ראשון לשנת ויחי אז יוסף בן יצחק קמחי.

33.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Wien.**

יפתח האל את אוצרו הטוב להריק ברכה עד בלי די על ראש ידידי הגאון בבריתו, שומר הברית והחסד לאוהביו, הנבון הר"ר יצחק בלומענפעלד נ"י אמן!

רבות מנעוני מגשת אליך עד היום; תלאות הזמן, עסקי המשפחה, הדפסת חבור חדש בלשון איטאליקית, אסיפת ענינים לתתם בלוח לשנה הבאה, ועל כולן השקידה על עניני חכמה והגות בספרי קודש וקריאת כל היוצא לאור מדי יום ביומו, כמנהגי תמיד מעודי עד היום הזה, אשר על כן תסלח על האיחור ותדונני לכף זכות ברב טובך.

הנה אתה אומר אלי כי הגיע לידך חבורי החדש „בחינת הקבלה" ואתה לא הודעתני היטבו דברי בעיניך אם לא, א"כ איפה מה בלע בשליחת

ה' לר' יעקב בן ראובן והוא השער הי"ב והמוציאו לאור קרא שמו עליו כתן עמרם כי השער י"ב לספר הזה כ"י נמצאו לאיום יש מאין „מדברי יוסף בן זכר הרופא" (כן בהעתק אשר היה לפני והוא פה נכתב מידי המנוח הרלואל בעצמו כי מספר היה פה הכ"י) והרמ"ש שער בנפשו כי הוא ר"י זבארה תלמיד ר"י קמחי, ונכון הידוע!

הספר ובקבלתו? האם רק לזאת עמלתי ושמתי נפשי בכפי ללחום נגד רבני הזמן ההולכים בעינים סגורות אל אשר יוליכם האיש הנקרא **ר**אש **מ**דברים **ב**כל **מ**קום, כדי שהקורא דברי יבשרני המלה הזאת „קבלתי"! האמת אגיד לך ולא אכחד, כי היטב חרה לי על התחבולות הנבזים לבלתי שים עין על מלאכתי ולבלתי הגד משפטם עליה לטוב ועד רע, כאילו לא פעלתי מאומה לטובת האומה ולדרישת האמת, אמת כי לבי אומר לי שתצמח בודאי תועלת גדולה מן החקירה הלזו להייסטיר האמונות והמנהגים לכל עדת ישראל. זה לי שנה תמימה מיום צאת לאור החבור ההוא ועד עתה, ובמשך הזמן הזה לא הגיעו אלי השגות וחקירות עליו זולתי משני צדדים, האחד מהרב מוסאפיא אשר בספאלאטו במדינת Dalmatien, והאחד מהר"ר פאלאק אשר באמשטרדם, ולשניהם השיבותי באורכה כמעט ידי, פעם לבטל טענותיהם ופעם לקיימם בהודות על האמת; אך זולת זה כל שאר הרבנים שמו יד על פה והיו כמחרישים! גם הר"ר פיליפואהן הבטיחני לגלות דעתו עליו במכתב עתי שלו, ועד היום לא מלא הבטחתו, וכן הר"ר יעללינעק בעיר לייפציג דבר קצת במכתב עתי „Orient“ על אודות הספר ההוא, אך רק בשימת הענינים הזכיר בו מבלי הגיד משפטו עליהם; אמנם אנכי ידעתי את אשר הביאם לשמור מחסום לפיהם, ומבין חרכי שתיקותם אכיר מחשבות לבבם, הנה תפארת הרבנים וגודל שמם הטוב ההולך למרחוק עד קצוי ארץ נוסד רק על בקיאותם בתלמוד ועיונם בו, זה לבדו הוא האור חייו בו להתנשא למעלה למעלה, לכן ילחמו בעדו בכל כחם, כי בקומו יקומו ובנפלו יפלו גם הם, ולסבה זו יחרקו שן על כל איש יזיד לגלות חסרונות התלמוד ומומיו, ויערכו בקשיות עורף לקיים כל השגגות הנמצאות בו — — — אולם אחדל עתה לברר הענין הזה, כי הדברים ארוכים, ועוד חזון למועד, דע איפא, ידידי, כי ביום י"ח שבט העבר כתבתי להחכם המליץ הר"ר לעטעריס יח' מכתב ארוך עברית ואצלו שמתי עקסעמפלאר אחד מס' בחינת הקבלה, גם העתקתי לו מאמר קצר על פסוק כי ששת ימים וכו' לתתו במכתב צפירת תפארה אשר לו, והנה מאז עד היום עברו שש שבועות ואין קול ואין עונה, ונפשי בל ידעה אם קבל הברור אם לא, ואם יתרצה להדפיס המאמר ההוא או לא, לכן יהי נא חסדך לשאול ממנו על ככה, ולהודיעני תשובתו; והיה אם ימלא חפצי בזה אוסיף ידי לשלוח לו מדי חדש בחדשו איזה ענין חדש מן הילקוט המונח אצלי להכניסו במכתב ההוא. ובכן אבא עתה לשלם לך אלף תודות על כי התנדבת בטובך לשלוח לי ס' המליץ לידידנו הנכבד והנבון הר"ר שור יח', מה יקר לי החזיון הזה! ממחשבותיו כי רמו, חקירותיו כי עמקו מאד; תכליתו הנשגבה להשליך מסוה החנופה מעל פניו ולדבר בלי משוא פנים נגד אנשים אשר הושם כאלה בגבהי מרומים, היא תעטרהו הוד והדר ותשיתהו ברכות לעד מפי כל איש אוהב אמת. האמת אגיד ולא אכחד, שאם

ילדנו כמותו בישראל כבר הונח לנו לא מעט מן העבודה הקשה אשר העמיסו על גואלנו התלמודיים, ולאט לאט לכל בני ישראל יהיה אור, אמנם עד עתה יחידי הוא ההולך בשביל המאושר הזה, ומעטים הם התומכים בימינו, לכן היתה האמת נעדרת וישועה רחקה ממנו. והנה אנכי מרב חפצי להביא אל ביתי כל חלקי המכתב היקר הזה על הסדר מדי צאתו לאור, לא לבד אבא בשמחה במספר החותמים לתת כסף מחירו כפי הקצוב, אלא אף בו אעמול כמשת ידי, ואשלח אל המחבר מאמרים וחקירות והערות כאשר יכלתי, הן בארוכה הן בקצרה ככל אשר יחוה עלי, בכדי שיהיה גם לי חלק בזכות גדול כזה, אך לעשות זאת צריך אני לעזרתך, כי זולתה לא אוכל בלע משבתי, לכן אחלה פניך שתודיעני בטובך כל הפרטים הנוגעים לזה הענין: מה הוא המחיר לכל שנה ושנה, כמה קונטריסים יוצאים בשנה, אם נדפס עוד דבר אחרי החלק הראשון, איך יהיה אפשר לי לקבל על הסדר כל חלק וחלק, וכיוצא בזה, ראה אנכי זקנתי ושבתי, וכחותי הולכים ודלים, אך תשוקתי אל היושר והמועיל בתקפה עומדת, ולכל בהן חיי רוחי לא אסוג אחור מהיות חבר לפועלי צדק, ואטרח לבער הקוצים מן הכרם ולקרב אבן אל אבן לבנות היכל הדת והאמונה, לכן כלתה נפשי לעזרתך בזה העסק.

בימים האלה הוצאתי לאור ס' קטן בלשון איטאלקית. כֻלו מיוסד על שרשי אמונתנו לחנך בהם ילדי יִשראל, ועוד חבור קטן בלשון איטאלקית (Strenna) כמו תשורה לאחי לשנה זו תרי"ג וכולל ענינים שונים כדמות ס' בכורי העתים, וכן אוסיף לעשות בשנים הבאות אם יגזור ה' בחיים לתועלת אחינו בני איטאליאה. ועל אודות בית מדרש הרבנים בעיר פאדובה אין בלשוני מלה כי אין בו שום חידוש, והכל הולך כמנהגו בימים שעברו תחת פקודת שני הפראפעסארען מוהר"ר שד"ל נר"ו ומוהר"ר די לא טורי יצ"ו, העומדים על משמרתם כמקדם.

והנני דורש שלומך וטובתך כל הימים אוהבך יש"ר.

הכו"ח פה גערץ ביום כ"ו אדר ראשון ש' תרי"ג.

34.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Wien.**

יאר ה' פניו אליך, ידידי, ויחנך בחיים ושלוה כתאותך, אמן!

שמחתי על השמועה כי שבת בשלום משוט בארץ ומהתהלך בה, ותגדל עוד שמחתי על כי היה ראשית מחשבתך לפנות אלי במכתבך הנחמד מיום עשרים לחדש הזה להודיעני בו טוב מצבך והתמדת ברית אהבתך; תודות לך, אחי,

באשר לא דמית אל אחד מחכמי אשכנז (לא אזכירהו בשמו) אשר הוא ואחוזת מרעיו יפצירו בי עד בוש להשיג ממני איזה ענין, כי יכירו תכונתי להתגלות לכל שואל, אך עוד מעט אחרי תתי את מבוקשם יעזבוני כאילו מעולם לא ידעו מליצותי, ואתה לא כן, אתה נדרת להיות במספר משרי, ואמונתך לא נכזבה. לזאת אף אני לא אמנע ממך דבר, והנני מקריב היום לפניך הערה קטנה על סגולה אחת בלשון ארמית, הצגתיה בשולי הדף, עשה בה כטוב בעיניך. איזה שרשים בארמית בעלי ד' אותיות. נזדמנו לפני מלות ארמיות בעלי שורש מרובע אשר האות הראשונה שלהן היא אות ש, וכמעט שעברתי עליהן ראיתי שיש דמיון והצטרפות לכולן עד שנוכל להכניסן תחת סוג אחד ולתת להן הוראה אחת יסודית אשר בה ישתתפו זו עם זו, מלבד ההוראה האחרת המיוחדת לכל אחת מהן אשר בה יתחלפו זו מזו, ובראותי זאת הסגולה לשרשים ההם עלה על דעתי כי אולי סבת דמיונם בהוראה היא אות שי"ן הבאה בראשיתן, לכן אסדר פה המלות ההנה, ואחרי כן אודיע השערתי עליהן: ואלה הם השרשים אשר לקטתי:

שבהר, על פסוק כי קרן עור פניו (שמות ל"ד כ"ט) תרגם יונתן ארום אשתבהר, והוא מלשון בהיר עם תוספת שי"ן, ופירושו כי עור פניו נעשה בהיר.

שחרר, כגון עבד שנשתחרר הנמצא לרוב בתלמוד, היינו שנעשה בן חורין.

שכלל, מן השורש העברי כלל בתוספת שי"ן, כמו כללו יפיך (יחזקאל כ"ז ד') מתורגם שכלילו יפיך, וענינו ידוע.

שלבש, מבריח מן הקצה אל הקצה (שמות כ"ו כ"ח) תרגם יונתן משלבש מן סיפי לסיפי, והוא בלי ספק מן השורש העברי לבש, והשי"ן נוספת.

שלהב, להבה תלהט רשעים (תהלים ק"ו י"ח) מתורגם לשבותא תשלהב רשיעיא, וכן הוא השם העברי שלהבת הנגזר מן להב, אלא שבארמית עשו ממנו אף פועל.

שלהי, לשון עיפות מן השורש העברי לאה, כי יעטף (תהלים ק"ב א') מתורגם ארום משתלהי.

שלחף, והחליף את משכרתי (בראשית ל"א ז') תרגם יונתן ושלחיף ית אגרי, ונראה שהשי"ן נוספת והיסוד בו לחף, ודומה לו בעברית חלף בהקדים חי"ת ללמ"ד.

שעבד, מורגל מאד בדברי חז"ל, כגון משועבדים היינו לפרעה, ואין ספק שהיסוד בו שורש עבד.

שעמם, בתלמוד (פ"ה דכתובות) הבטלה מביאה לידי שעמום, ופירושו כמו

שגעון, וקרוב לו במובן שורש עמם בערבית, כמו כל סתום לא עממוך (יחזקאל כ"ח ג').

שפרפר, ואל תופע עליו נהרה (איוב ג' ד') מתורגם ולא תפע עלוהי שפרפרא, והנכון כי עיקר המלה פרפרא גם לקוח מלשון רומית Purpura, והש"ין נוספת.

שרבב, בתלמוד (בכורות מ' א') פירשו שרוע שבכתוב: נשתרבב לו ירכו, ואין ספק שנגזר משורש רבב או רוב בתוספת שי"ן בתחלה.

שרכפא, כי יקרא קן צפור (דברים כ"ב ו') תרגם יונתן אי איזדמן שרכפא, ואולי בא אות כ"ף תמורת אות חי"ת, ונגזר מן שורש רחף כמו על גוזליו ירחף.

ועתה המעיין במלות אלו אשר אספתי פה יגלה כי ההוראה המשותפת לכולן היא מושג העשיה, כי הנה אם נעבור עליהן אחת לאחת נראה בנקל הוראת פועל עשה בכל אחת מהן: לדוגמא פועל שבהר ענינו נעשה בהיר, פועל שחרר ענינו נעשה בן חורין, פועל שכלל ענינו נעשה כליל, פועל שלבש ענינו נעשה מלובש, כי הבריח התיכון היה כמו מלובש בתוך הקרשים, פועל שלהב ענינו נעשית להבה, פועל שלהי ענינו נעשה עיף ויגע, פועל שלחף ענינו נעשה מחולף, פועל שעבד ענינו נעשה עבד, פועל שעמם ענינו נעשה עמום, השם שפרפרא ענינו נעשה צבוע כמו פורפורא, פועל שרבב ענינו נתרבה או נעשה מרובה, והשם שרכפא יורה דבר עשוי על ידי רחיפה, א"כ בהיות מושג העשייה נכנס בכולן הדעת נותנת כי מן הפועל **עשה** עצמו לקחו אות **ש** שהיא היסוד האמיתי בו (כי שתי האותיות האחרות הן מן אה"חע הנעלמות לפעמים) ושמו אותה בראש המלות ההן להורות על העשיה כמו שאמרנו, ואל תטעון כי השי"ן בפועל עשה היא שמאלית ובמלות ההן היא ימינית, כי מי יוכיח שכן הוא? ואפשר שאף במלות ההן היתה מלפנים הקריאה הנכונה בשי"ן שמאלית, או כי נתחלף מוצא השי"ן בעברה מלשון אל לשון, גם אל יקשה בעיניך הרכבת מלה עברית עם מלות ארמיות, כי הנה כבר הראתיך שהמלות ההן לוקחו רובן מלשון עברית, כמו בהר, כלל, עבד, עמם, וזולתן, וסוף סוף שתי הלשונות קרובות מאד זו לזו.

ועל אודות הספר היקר מורה נבוכי הזמן להחוקר הנפלא מוהר"ר נחמן הכהן קראחמאל ז"ל אשר שאלת לשמוע משפטי עליו, לא יסכן גבר להתהלך בשדה רחב כזה בלי מלאות גליונים רבים על כל הענינים גדולי הערך המדוברים בו, ולא יאות הקיצור בחקירה זאת, פן יותן מקום אל משפט מעוקל אם לא יתבררו ויתלבנו הדברים היטב, רק אחת אומר כי המחבר המעולה הזה בדד יושב

על גבי מלומדי החקירה הנפשית, אין כמוהו פולש עד פנימיות כל ענין ומכה בשבט פיו כל אמונה זרה, ואם יעלים קצת מורשי לבבו תחת מסוה מליצה נמרצה הלא כל דבור היוצא מפיו בוטה כמדקרות חרב והורס הבלי סברות ההמון ותעתועיו. ובפרט מעט אמריו בדף 213 והבאים אחריו לא יסולא בכתם אופיר, אמנם להיות לשונו קשה וחד מאד ומשונה מן המורגל אצל רוב המחברים עם נטייתו התמידית אל הסתר והרמז, לכן יקרה שיתעצלו הרבנים מהגות בדבריו בשקידה עזה כדי לירד לסוף דעתו, כי לא דבר קל הוא, אך מי יתן ויתעסקו בו רבים, כי אז לבני ישראל יהיה אור!

שלמי תודה אקריב לך על כי הואלת ברוב נדיבה לשגר לי שתי מתנות יקרות, דרשת הרמב"ן וס' מעליך, וכאשר עיינתי בחבור האחרון אמרתי דבר בעתו הוא! יען כבר ידעת כי בימים האלה נתחדש המנהג להרקיד השולחנות ע"י אצבעות הידים (Tischrücken), וכן מצאתי בספר הזה בדף 113 שר' חנינא בן דוסא עשה מעשה ועלה השלחן מאליו. ועתה אין בפי מלה להודות לך על רב טובך להעניק לי מעת לעת ספרים חדשים, וכבר אמרתי לך פעמים רבות שאם ייטב לך לקנות לי מחירם אנכי אשלם בנפש חפצה, הנה הרבה עלים קבלתי מן תפלות הקראים, הכל כאשר שלחת, ולא אפונה כי תגיע לפני גם הנשארים עד תומם, אך ס' בית נתן אין חפצי בו כי ידעתי לא יגיע לי תועלת בקריאתו, ורבת שבעה לה נפשי שטות, הוויות ופלוגתות על התלמוד, גם שאר הספרים אשר זכרת באגרתך היות מעותדים לצאת לאור דלי התועלת המה בדור הזה וקוראי עברים יארוגו, אין בהם עזר כלל להאיר עינינו בתורת ה' תמימה אשר היא לבדה ראויה לעסוק בה בלי הפסק — — — אך לא אהיה כמוכיח עתה על מכשולות הדור, כי מי אני? — רק את אשר בלבבי הגדתי לך יען הכרתיך בר לבב ובלתי מחניף לקדמונים.

חפצת לשמוע ממני דבר על אודות חכמי איטאליאה והחבורים אשר יוציאו לאור, אך מה אענה? הן דממת קבר בכל סביבותי, אין פוצה פה בדברי חכמה, זולתי האחד הוא החכם שד"ל יח' לא ינום ולא ישקוט מהועיל אל אחינו בנועם לקחו, גם אנכי הדל עומד יום יום על עבודתי, ועתה הנני מתעסק להוציא לאור חבור חדש קראתיו בשם „ילקוט יש"ר". ואשים הפעם בדרישת שלומך כל הימים אוהבך יש"ר.

הכו"ח פה גערץ ביום כ"ג סיון תר"יג.

35.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Wien.**

שפע ברכה ושלום יריק אלוה ממעל על ראש ידידי הגאון
לי בבריתו, ה"ה הר"ר **יצחק בלומענפעלד** יחיה שלום!

הנה נשאתי פניך גם לדבר הזה לבלתי מנוע ממך עוללות מן הבציר הקטן אשר לקטתי משדה התבונה ונשאר ממנו רושם בילקוטי לזכרון, הגם כי מתחלה לא היתה האסיפה ההיא מעותדת להתראות המונה, רק לעצמי כוננתיה להיות לי בה עזר אל חקירות אחרות. אמנם עתה בראותי כי התעוררו מחדש אבירי לב לתת גאולה לשפת ישורון ולחדש כנשר נעוריה לא יכלתי התאפק מהקריב אליה מנחת עני כמשת ידי, כי אהבת עולם אהבתיה, ובחפשי היום באמתחתי אנה ה' לפני מאמר קטן נחבא אל הכלים כמגלה עפה, כתבתיו זה שנים תחת ממשלת העיונות הבקור על פעולות הרבנים, אותו אגיש לפניך עתה, עשה בו כחפצך, וזה שמו אשר קראתי לו אז:

כח ההרגל.

ענינים הרבה יש הנכנסים תוך גבולות החכמה והמדעים, החזיקו בהם אנשי עדתנו אף הנבונים שבהם כדבר ברור ומאומת למעלה מכל ספק, רק בעבור כי הורגלנו מנעורינו גם אנחנו גם אבותינו ואבות אבותינו לחשוב עליהם כהם, וגדל כל כך כח ההרגל הזה המדיחנו לדרוך בדרך הלכו בה מי שקדמונו עד שנחשוב כי אין עוד צורך לדרוש ולחקור אחר שורש הדבר ההוא להיותו עומד כבר בחזקתו על הדרך המורגל, ונמשכה מדור אל דור הסברא המורגלת ההיא יען כל אחד סומך על מי שקדם לו בחשבו כי הראשונים כבר ירדו אל עומק הענין והבינו אותו לאמתו, והנה הגם כי נפתחו לפני נבוני הדור הזה שערי המחקר כל איש יבא בה כקטון כגדול, ואין חלק או מקצוע בדברים האלהיים והתוריים והלמודיים שלא ירבו עתה לחקור עליו ביתר שאת ממה שנעשה מלפנים, בכל זאת נשארו עוד ענינים הרבה על מכונם הקדמון המיוסד על שקר בשבת כח ההרגל הנזכר, ולמופת על זאת הנני מביא פה ענין אחד לדוגמא, ומשלים אחרים יהיו שמורים לזמן אחר, הט אזנך ושמע.

כאשר יפול הדבור על הרחקת הגשמות מן הבורא ית' בהוכיח כי פסוקי התורה הנראים כמגשימים כגון וינחם ה', וירד ה', וראית את אחורי, ראוי שיפורשו על צד ההשאלה ובדרך משל, וכאשר ירצו להביא ראיה שאף קדמונינו ז"ל חשבו כהם, אז רגילים כותבי הספרים להשען על אמרם ז"ל בכמה מקומות ד ב ר ה ת ו ר ה כ ל ש ו ן ב נ י א ד ם, כאילו היה דעתם בזה המאמר לרמוז שבאו בפסוקים ההם מלות משותפות בעבור המון העם הפתאים שלא יכלו להשיג מציאותו ית' זולת במליצות מתיחסות אל החושים כדי לשבר את האזן, ושזהו באמת כונת אמרם „כלשון בני אדם". הביעה

והאם כי מיום החל הרמב"ם ז"ל לכתוב במורה ח"א פרק כ"ו אלה הדברים: כבר ידעת אמירתם הכוללת למיני הפירושים כולם התלויים בזה הענין והוא אמרם דברה תורה כלשון בני אדם עכ"ל (ועיין עוד שם פ' ל"ג ופ' מ"ו) ועד הימים האלה אשר בהם קרא מחבר אחד *) לזה המאמר בשם יסוד תלמודיי (מיין תלמודישער גרונדזאטץ) לענין הרחקת הגשמות, לא נמנעו החכמים שבכל דור ודור להאמין באמונה שלמה כי זאת היתה באמת כונת חז"ל במאמר „דברה תורה כלשון בני אדם", עד שאם יאמר להם איש היום כי כל זה שקר גמור, ישחקו ולא יאבו שמוע, אחרי כי שנים רבות נגררו כולם זה אחר זה להשען על סברת הרמב"ם בעינים סגורות בלי חקור אחריו מאין בא לו הדבר הזה. אמנם החוזר אחר שורש הדברים ואינו נפתה אחרי אמרות זולתו בלי ראיה, אף אם יהיה גאון מפורסם וראש מדברים בכל מקום, ימצא כי מעולם לא כיונו חז"ל אל הרחקת ההגשמה במאמר הנזכר, כמו שאוכיח בבירור מן התלמוד עצמו במה שאומר. ידוע שיש לחז"ל דרכים מיוחדים ללמוד בהם דין חדש מכח איזה מלות כפולות שבאו בפסוקי התורה, ולפי שחשבו אותן המלות כמו מיותרות וקראו אותן יתור, לכן אמרו שניתנו לדרוש והוציאו מהן איזה דין חדש, וזה האופן הרגיל מאד בכל התלמוד סובב על מה שהורגל בטבע לשוננו הקדושה להוסיף המקור אצל פועל עבר או עתיד, כמו הלוך הלכת, שמור תשמרון, שמעו שמוע, וזולתם רבים, והמדקדקים (Gesenius §. 209 Jahn §. 112) אמרו שזה יהיה לחזק הענין, אבל קצת מן התלמודיים חשבו שזה הכפל לא בא לתת חיזוק לפעולה, אלא היא מלה מיותרת לגמרי, וניתנה לדרוש, אתה תראה שהוציאו דין חדש מן הפסוק אם המצא תמצא בידו הגנבה (ב"ק פ"ה א') מכח זה היתור, וכן על נתון תתן אצל בנות צלפחד (ב"ב קי"ח ב'), ועל פסוק סקול יסקל השור (סנהדרין מ"ה א'), ועל פסוק ואם מאן ימאן (כתובות ל"ט ב'), ועל פסוק הענק תעניק (קידושין י"ז ב'), ועל פסוק ואם המר ימיר (זבחים ו' א'), ועל פסוק אם האכול יאכל (מנחות י"ז ב'), ועל פסוק והפדה לא נפדתה (כריתות ע' א'), ועל פסוק אם יצא יצא הרוצח (מכות י"ב א'), ועל פסוק ובשל מבושל במים (פסחים מ"א א'), ועל פסוק המול ימול (ע"ז כ"ז א'), וכן על כמה פסוקים אחרים שנכפלו בהם מלות מיותרות מכח הכפל הנזכר דרשו תמיד היתור להוצאת דין חדש; והנה בכל המקומות האלה והדומים להם אתה מוצא בתלמוד אמורא אחר מתנגד לזה הדרש וסובר שאין ללמוד מאומה מן היתור ההוא בעבור

*) עיין במכתב עתי של הר"ר פראנקעל 1844 דף 131, ודומה לזה כתוב במכתב עתי הנקרא Der Orient 1844 — Nr. 52 S. 408, וכן במכתב עתי של הר"ר גייגר V. דף 417, ואף קודם לכן בכל דור ודור נפלו רבים בטעות זו, כגון בעל בחינת הדת בספרו דף כ"ה.

כי מנהג הלשון לכפול הפועל בזה האופן, ואז יאמר המתנגד: דברה תורה כלשון בני אדם; עיין היטב בכל המקומות שציינתי ותמצא בכולם שהשתמשו במליצת דברה תורה וכו' על זה המובן של מנהג הלשון לא זולת, והחושב שכיונו בה להרחיק הגשמות אינו אלא טועה, כמו שמוכח בהדיא ממה שכתב בעל השל"ה בדף ת"ד, שמע נא דבריו: איכא מאן דלית ליה דברה תורה כלשון בני אדם ולא דרשינן הכפולות ואיכא מאן דלית ליה הכי ודרשינן הכפולות עכ"ל, ויובנו דבריו מתוך מה שכתבתי, ואם הדבר כן מאין יצא הקלוס הזה לפרש מאמרם ז"ל דברה תורה וכו' באופן שיובן ממנו הרחקת ההגשמה? אם לא שנגררו כולם אחר הרמ"בם כעור הנסמך על הפקח, וההרגל גבר על החקירה, כי היה די להם לראות דבריו במורה שהבאתי למעלה ולא נתנו אל לבם לחקור אחריו, ונמצאו כולם שוגגים במקום שהיה רק אחד המזיד. והנה אין דעתי בזה לשלול מבעלי התלמוד ידיעת רוחניות הבורא ית', רק אני אומר כי הרוצה להציל חז"ל מן חשד הגשמות (אשר לפעמים יובן מדבריהם בהשקפה ראשונה) יצטרך לחזור אחר מופתים אחרים ישרים ונכונים, ולא יתעקש להביא ראיה מן המאמר דברה תורה וכו' שאין לו שום הצטרפות עם ענין זה, שהרי אם יבחר לעשות כן הנה הוא יסבב להם ז"ל בוז וקלון תחת שהיה חפצו להגן בעדם ולהפך בזכותם, כי יאמר אומר: כמו שאין ממש בזה המופת כן הדבר עצמו שאתה רוצה להוכיח אינו אמת! לכן ראוי להשבית המופת הזה, ועתה לא יאמר עוד ליעקב ולישראל שקדמונינו ז"ל רצו להרחיק הגשמות במאמרם דברה תורה כלשון בני אדם.

הנה עתה עודני מתעסק במלאכת ההגה להדפסת ספרי החדש ילקוט יש"ר נתבשרתי כי חוקרי אשכנז העלילו עלילה עלי לאמר כי אני בדיתי מלבי כל הספר קול הכל, וכי מעולם לא כתב רי"אה הדברים ההם אשר שמתי בפיו; תכיר גם אתה כי לא יכולתי לעבור בשתיקה על דברי נאצות כאלה, לכן כתבתי מכתב ארוך בלשון אשכנזית להתנצל מזאת והשיבותי לרודפי אל חיקם חרפתם אשר חרפוני; אבטח כי בקרב ימים יתפרסם בדפוס, כאשר לתכלית זה שלחתיו אל ידידי מוהר"ר גייגר נר"ו אל עיר ברעסלויא. על אדון החוקר המפואר הר"ר אוהב גר לוצאטו ז"ל כל לבב דוי כי לא הניח כמוהו שוקד בלימודים ומעמיק בכל מחקר. נתעוררו עתה רבני איטאליאה לבטל יום טוב שני של גליות וכתבו על זה פסקים רבים, זה נוטה להקל וזה להחמיר ולא אדע איך יפול דבר, ואני בחרתי שלא להשמיע קולי בנדון זה. ממכתבך ראיתי כי חפצת להרחיק נדוד, ושאלת עצתי על אודות הדבר אשר גמרת בלבך לעשותו, אך אין אני מכיר מצבך ותכונת צרכך לתת עצה הגונה על זאת, רק אומר שאם אין לך סבה אחרת לעזוב מושבך זולתי הפקודה החדשה היוצאת מפי הקיסר, יראה לי כי אין די בזה להסיר מבני ישראל כל תקוה על טובות עתידות, ותוחלתנו עוד לא נכזבה כי ישוב המושל לפקוד

אותנו ברחמים. הן מלותו זאת היתה אלא על נחלת שדה וכרם, ובענינים אחרים עוד יש תקוה כי יתננו השר לאזרחי הארץ כאשר הבטיחנו, ואחשוב כי אין לבו חורש עלינו רעה, רק משטינינו לחשו באזניו ויקלטו ממנו זה המשפט הקשה, והסבה שהניעה אותו לעשות כן היתה לפי דעתי כך: כבר ידעת כי בחדש העבר אחד מאחינו מעיר טריעסט (ושמו ברוננער) קנה אחוזה במדינת טירָאל, ויען שרי העיר מנעו ממנו הרשיון לקרוא שמו עליה בעבור כי יש להם נימוס קדמון לבלתי תת שום יהודי להתאחז בתוכם, הביא היהודי את ריבו לפני המלך והשיג ממנו הרשיון ככל אות נפשו, וזה לך האות כי לבו טוב עלינו; אך שרי המדינה ההיא בראותם שלא נעשתה עצתם נגשו אל המושל וטענו שאין כח בשום אדם לבטל הנימוס הקדמון ההוא, ואז נענה להם הקיסר, כי ירא למנוע שאלת אנשים אשר עבדוהו באמונה בעתות המלחמה כמפורסם; כך אחשוב שקרה הדבר, והאל יודע.

כה כתוב לי עוד טרם נסעך, והאל יצליחך בכל אשר תפנה כתשוקת אוהבך הנאמן יש"ר.

הכו"ח פה גערץ ביום כ"ח אדר ש' תרי"ד.

36.

Schreiben des Herrn **Dr. A. Geiger** in **Breslau** an Herrn **Jgnaz Blumenfeld** in **Wien.**

אל כבוד איש יקר רוח ונבון דבר הר"ר יצחק **בלומענפעלד** שלום רב!

הקשית לשאול, אדוני הנכבד, הקשית, ואם גם לעשות דבריך חפצתי וגם חרות בלבי זכר אוהבנו האיש הנאמן עם אל ועם אנשים המנוח הכ"כ יש"ר נ"ע ולהקים לו יד ושם בישראל חפצי ותאותי, על כל זאת לא אוכל לכתוב תולדותיו כאשר שאלת מאתי. דע כי האיש הזה (אשר לו יאות השם הזה באמת ובתמים) קורות ימי חייו לא נשתנו מדרך כל אדם, וכפי המעט אשר ידעתי מכן ישב בהשקט ובשלום לא יצא מעיר מולדתו גוריציאה שם נולד ושם נאסף לעמיו שם למד ושם לִמד והפיץ דעת, שבבוהו בניו ואוהביו מקרוב ומרחוק כבדוהו, לא נלחמו נגדו וגם הוא הלך בשלום את כל אדם, מאדמתו שָׂבע לחם ואם גם דאגות כה וכה כתלוהו הנה גם אלה חלק כל אנוש ומנת כוסו למען יחזק וישים באלהיו בטחונו. זאת ועוד אחרת כי פרטי קורותיו נעלמו ממני כי ידוע תדע אשר ממכבדיו הנני והייתי אך הברית הכרותה בינינו ברום נחקקה לא באותות נגלתה ורק מעט המה המכתבים אשר הלכו זה לזה ורק בימים האחרונים

אחרי גלות ספרו אשר כנהו בשם בחינת הקבלה כתבתי אליו עדי עת בעתו והוא השיב כדרכו בלי איחור. ואם תשוב ותשאלני ותפצר בי: למה ועל מה האהבה הטמונה בתוך הלב לא ניתנה להכתב, תמצא עוד תשובתך בתוך מכתבי הזה. ועוד שלישית אשאלך והודיעני הלא ספרי המנוח מזכרת יש"ר גם ילקוט יש"ר פתוחים לפניך, שם ספר הוא בעצמו את תהלוכותיו ומשפטיו ואת כבוד עושר ספריו אשר חבר כל ימי חייו והלא איש אתה ותאזר חיל ותשנס את מתניך ותספר את מעשיו בסוד ישרים ועדה! ומלבד כל זה כבר הקימותי לו יד ושם בלשון אשכנז ימים אחדים אחרי הלקחו ממנו בספרי על ר' יהודה אריה ממודינא *) ובפרט מדף 57 עד תומו, ואיך אשנה הדברים ואהיה רק כמריק מכלי אל כלי?

ולמען לא אשיב פניך ריקם אומר לך את משפטי אשר בלי משוא פנים אחרוץ על אהובנו הנכבד נ"ע. דע כי אהבתיו וכבדתיו על ישרו ועל רוחו הטהורה על כי לא בלב ולב דבר לא ערום הערים לא נחבא אל הכלים ולא העלים את מחשבתו, לא התחפש בבגדי צבועים למען כחש ולצודד נפשות הפתאים, לא הלך לקראת נשיאים להרבות כבודו בעיני הבוערים בעם וכי קדוש גאון וחסיד יאמרו לו, רק גלה את לבבו ויעמד בפרץ ובמענה רך הוכיח והתאמץ להסיר עקשות לבב אנשי דורו, לא כסה לרעת נוטות ובלב אמיץ קרא ולא יחת לאמר: כנגע נראה לי בבית יעקב ועתה הסירו את נגעיכם הסירו את אלהי הנכר אשר בקרבכם רחצו והטהרו. כן עשה יצחק שמואל כל הימים ועדי יזקין עוד נשמתו בו, ועוד גברה קנאתו ואהבתו התמימה אל האמת ואל אחיו להדריכם הדרך הישרה ולהסיר מהם כל נגע וכל מחלה אשר בתוכם. לא אכחד ממך כי הרבה מדעותיו לא היו ברורות בעיני כי הוא ז"ל לא אהב להעמיק החקירה, שאב מעל פני המעין המים אשר צפו על שפתו ולא חפש אחרי מקורו, ואני אחרי ראותי כי לא נכון לפניו להעמיק בחקירות כאשר אהבתי אמרתי אל לבי: הנה שנינו חפצנו לגעת אל המטרה אך משפטו ומעשהו שונה ממשפטי ואני לא אשיבהו מדרכו גם הוא לא ישיבני, מה יוסיף לך ומה יתן לך מכתב אליו וממנו, לא יאות לאיש אשר כמוהו למלאות המכתב דברים של מה בכך וגם אני לא חפצתי באלה, על כן מנעתי את עטי, רק לעתים רחוקות כתבנו זה אל זה. אך אחרי הפילו את קול סכל לרי"אה ז"ל לא יכול אברהם עוד התאפק מלקרוא אליו מרחק: היטבת עשו ממך ילמדו וכן יעשו. ואשאל מאתו גם את המאמר מגן וצנה ועוד ספרים אחרים אשר גליתי את מתוכן בספרי הנז' על ר י"אה, ויהי הקשר אמיץ. כי באמת פעולתו

*) Leon da Modena etc. zugleich als Denkstein an dem frischen Grabe Isaak Samuel Reggio's. Von etc. Breslau, Kern 1856.

אתו ושכרו לפניו בהקריבו אליו את ספרי רי"אם והוציא אותם מבית הכלא אשר עד הנה היו טמונים בתוכו. וכבר נמלאו אנשים טהורים בעיניהם ומלואתם לא רוחצו וצרעת הגאוה על מצחם זרחה אשר ימאסו ברי"אם ואת יש"ר יתעבו ויאמרו: הלא הביא לנו האיש הזקן הזה מעשה ידי זקן כמותו, מוטב לאמר אם היה עש אוכל את ספרו ומוטב לשני אם לא הוציאו מקברו, ועתה עוד נוסף השלישי עליהם ולא די לו כי החכמים מביני לשון עבר ישפוטו כי גם אל לשון עם ועם העתיק מדבריו, ועתה תלמודנו אשר הוא לנו עוז מבטחה יהיה ללעג! ויוסיפו עוד להתלונן: הלא נא, האיש הזה רי"אם כל ימיו דרש במקהלות דבר בכבוד התלמוד ולומדיו חבר ספרים אשר ינשאוהו, ויהי בהחבאו בחדרו חרק את שניו וישפך בוז עליו ויטמן את דבריו וישנה את טעמו, צבוע הוא, איש הוא בלי אמונה ובלי מעלות המדות, לץ וחסר מוסר הוא, אל תשמעו לו ואל תשימו לב אל מכבדיו, בוזו לו גרשוהו מבתיכם ולא יזכר שמו ביניכם! הן אלה דברי הגאיונים אשר יחושו לכבודם ולא ישימו לב על כבוד האמת, אשר יחפצו להקים בישראל כל המת החולה והנשבר וימאסו בחיי הרוח החפשית, אשר תמיד שם החכמה על שפתם ישאו ובקרבם טמונה אולתם וערמתם. לא מחכמה שאלו על זה; ידעתי גם ידעתי כי בעלי התלמוד דברו כפי מצב החכמה ודעת אנשי דורם על כן לא אקל בכבודם אם כה וכה לא נמנעו מדברי הבל ומהאמין בשיחת נשים זקנות ולא אקוץ בם אם גם על יסוד רעוע בנו את ביתם, לבם תמים היה עם אלהיהם כפי אשר השיגוהו. התאמצו בכל עוז לטובת ישראל ולהצלחתו כפי אשר דמוה, גם החזיקו בדרכי המוסר אם גם כה וכה טחו עיניהם גם הם ממשכת הזמן. על כן כבד אכבדם ואוהבם כי אבותי הם אשר הדריכוני ואך בכל זה לא אעלים עיני לאמר: ככל אשר גזרו כן יהיה וכן יקום, כל דבריהם אין בהם נפתל ועקש, חכמתם גבהה עד השמים מי יעלה לנו השמימה ויקחה לנו דעותם עמוקות אין חקר מי ירד לנו אל עמקי התהום ויביא עד תכונתם? הן אלה דברי הבל או דברי חונף.

ובעת אשר חי האיש הנכבד הזה רי"אם ז"ל גברה יד האמונה הבלתי נלמדה עם החכמה וביד חזקה שלטה על הלבבות ותרדה בם בפרך ויהי קצף וחמה שפוכה על כל אשר יעוז לעקור חרולים ונעצוצים ויהי גן החכמה כעזב ושדי התורה והתעודה כסו פניהם שמיר דמיונות ושית אמונות כוזבות, מה יעשו אז ברי לבב פקחי עין? הירימו קולם על פני חוצות ויגלו את כל לבבם לתת חרב ביד הפתאים המקנאים להרגם? כמה נפשות טהורות אכלתם החרב והאש ועצומים הרוגי קנאת הדת המדומה! מה יעשו? שמו מחסום למו פיהם עצרו מלים אם גם בלבם בערו כשלהבת והציקתם רוח בטנם. האיש הרב יוסף מקנדיאה והאיש הנשא יהודה ממודינא קנאת האמת אכלתם פעם יחרישו ופעם ילחמו, פעם

כמגלים טפח ופעם כמכסים טפחים ידברו אל אנשי דורם אולי יפעלו בקרבם אולי יסירו מהם המסוה הגם המעור עיניהם אולי ירפאו מעט ממחלתם. ויהי בעת כאבם נעכר ואש צרבת בערה בקרבם ולא יוכלו עוד לשאת את מכאובם וישפכו את לבם בחיק אוהב נאמן מכסה דבר או גלו את כל רוחם אל ספר הנעלם בזמנם ויקום לדור אחרון וישימו את דבריהם בפי איש אחר וילבישוהו את בגדיהם. ועתה יקומו אנשים שאננים וסרוחים על מטותם ויקראו לאנשים כאלה התמימים בלבותם — לבוזים חסרי מוסר ובני בליעל! אוי לאותה בושה אוי לאותה כלימה! יקללו המה ואני אברך יאמר ה' יהיו המה לחרפה ולבשת והמשכילים יזהירו ככוכבים לעולם ועד!

ואוהבנו יש"ר כ"ע לא טחו עיניו מראות לא עצר בכוחו לכחד האמת אשר גברה בלבו, זה חלקו וזה כבודו יהי זכרו לברכה! ואתה יהי נועם ה' עליך כחפץ מכבדך.

הכותב פה ברסלא יום ב' כ"ז אדר ראשון תרי"ו.

אברהם גייגר.

37.

Schreiben des Herrn Prof. **Lelio della Torre** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Wien.**

לכבוד הקצין המפואר שוחר טוב אוהב חכמה ונבון דבר, הר״ר יצחק
בלומענפעלד יחי׳ יציץ ופרח, יאיר ויזרח, ירבה עצמה ובכח יגבר.

פתיתני, איש יקר, ואֻפת להביא גם אני מעשר אל בית ה א ו צ ר ה נ ח מ ד אשר פתחת בחכמה לדורשי לשון עבר השכולה והגלמודה, אשר נדבה רוחך אותך להחזיק בידה, ולהשיב לאשה וכבודה, והנה לך כלוף פה תכריך של אגרות, ארוכות וקצרות, ואם מעט ואוסיפה לך כהנה וכהנה, נקבה חקי עלי ואתנה, ואם כי ידעתי מיעוט ערכי, אשר שם אלהים בפי לא אמנע בתוך חכי, ואתה, אדוני, יברך ה' חילך, וישלם פעלך, יצליח בידך חפצו, להגדיל תורה ולהאדירה בתבל ארצו, וחכמי ישראל אשר עזבו השפה העבריה, לחבק חיק נכריה, ויכתבו לה ספר כריתות, ישובו לקחתה להיות להם לפה ולא תעזב לצמיתות.

ולמען לא יהיה ספרי זה ריק מכל דבר חכמה, אציע לפניך דעתי על פסוק יש מפזר ונוסף עוד וחושך מישר אך למחסור (משלי י"א כ"ד) שכמעט כל המפרשים פירשוהו על הצדקה ע"ד עשר בשביל שתתעשר, ואני אקדים ואומר

שדבר ידוע הוא שספר משלי אינו כולל בלבד הערות מוסריות בדבר הצדק והמשפט המעלה והאמונה, אך גם בדבר הנהגת הבית והמדינה, והפסוק הנזכר הוא ע"ד בעצלתים ימך המקרה וגו' שבקהלת, אלא ששם הזהיר החכם על הנזק המגיע לאדם אם יתעצל ויתרשל מלחזק את בדק ביתו, ולמנוע הדלף הטורד מתקרתו, וכאן נתן עצה לפתאים המקמצים אשר עינם תמיד על כספם וימאנו להוציאו גם בדבר המגיע ממנו תועלת לביתם או המרחיק ממנו נזק, ולכל הוצאה, אפילו היא הכרחית, יקראו פיזור ובזבוז, כי עם עיניהם מראות את הנולד, וכנגד השוטים האלה אמר החכם מכל האדם: יש מפזר הונו והוא מרויח ומוסיף כי ברב הימים ימצאנו כפול ומכופל והשבח ירבה על היציאה, והחושך כספו יותר ממה שהוא ישר, כלומר ראוי והגון (Billig), אין זה לו כי אם למחסור, כי אם לא יזרע לא יקצור, ואם לא יטע כרם לא יבצור, ואם לא יגדור פרץ מים בשדהו טרם יתגלע, יחלוף בו ישטוף ויעבור ומגדים ועד קמה ישחית ויבלע, ואם לא יתקן המעזיבה, תפול התקרה והבית יהיה לחרבה.

ועל פסוק זה בעצמו מצאתי ראיתי שבפי' עמר החכמה הובא גם הרב המאירי פירוש בדרך כזה והוא שצריך האדם שישפיע מחכמתו על הראוים, ויוסיף בחכמתו כמ"ש ומתלמידי יותר מכלם, והחושך מישר, כלומר ואם לא ישפיע תחסר חכמתו ותעלה חלודה על שכלו כמ"ש הירושלמי ר' יוחנן היה אומר לתלמידיו באו ונפשפש בהלכות שלא יהיו מעלות חלודה, עכ"ד, ואישתמיטתיה שגם הרלב"ג, שהוא מביא למעט על כל פסוק דבריו, פירש כפירוש הזה מעם לא על דרך כמו רק על דרך הפשט.

ובזה אשים קצי למלין ואצא בכי טוב, ואודה לשמך כי טוב, ביום שנכפל בו כי טוב, נאום עבדך ומוקירך המבקש שלומך.

פה פאדובה יום ד' לחדש אדר שני ש' ותגזר אמר ויקם לך לפ"ק.

חלל די לא טורי הכהן.

38.

Schreiben des Herrn Prof. Lelio della Torre in Padua an Herrn David Terracini in Turin.

יצו ה' את הברכה את רעי אשר כנפשי כ' דוד טיראצינו נ"י וכל עצתו ימלא.

ברוך אתה לה' אשר לא עזבת חסדך מאתי אם כי בארץ רחוקה אני יושב! היום הזה ראו עיני כי יש לבבך ישר כאשר לבבי עם לבבך! וגם בריתי נאמנת לך כי אני אוהבי אהב ומשמחי ימלאוכני ואף כי רודפי החכמה והתושיה כמוך!

היום החלו ימי המנוחה כי נסעו תלמידי לארץ מולדתם לחוג את חג המצות והיו הם כחדש ימים ואני אשתעשע עמך ידידי, והשיבותי אותך דבר כאשר עם לבבי, זה ימים רבים עלתה ארוכה למחלת עיני אפס כי עוד חשכו מראות בלילה כי בימי החרף על משמרתי עמדתי מצאת הכוכבים עד סוף האשמורת התיכונה. מי יתן והיה עוד כימי קדם לימוד התורה והחכמות על פה כי אז לא יְעוְרו הספרים עיני הקוראים בם ולא ייעפו החכמים בדרישת החכמה מלבד היתרון הגדול אשר לַלימוד על פה על הלימוד מתוך הספר כאשר הוכחתי במאמרי על התורה שבע"פ! — מה ארכה מדת החכמה! אם כי נשקוד יומם ולילה על דלתותיה ושמרנו מזוזות פתחיה לא נוכל לעלות אל הר קדשה ולבקר בהיכלה והיה כי נעפיל לעלות אל ראש ההר קרב קצנו מלאו ימינו אשר הם כצל עלי ארץ! כעשיר כחכם מקרה אחד להם: אוהב כסף לא ישבע כסף ואוהב החכמה יוסיף דעת יוסיף מכאוב כי נכסוף נכסף אל ידיעות אחרות ואם יהללהו איש על חכמתו יגער בו לאמר: הלא כל ידיעותי אשר קניתי כמר מדלי נגד הידיעות אשר לא קניתי עד הנה לכן נפשו שפלה גאה וגאון ישנא ויברח מן הכבוד כי קטון הוא בעיניו וכל חפצו בחקירותיו לא להתפאר רק למצוא האמת למען תגיע נפשו אל השלמות אשר היא תכלית אדם עלי ארץ. לא כן האנשים הקלים אשר כל מגמתם לעלות במעלות ולנקר עיני ההמון! אם יפיקו חפצם והיו לראש יגבה לבבם עד להשחית כי יאמרו: חכמים אנחנו ותורת ה' אתנו! את אחיהם לא יכירו ואת אוהביהם מלפנים לא ידעו וכל האנשים כאין נגדם והמה כעוללים לא ראו אור החכמה טח מראות עיניהם מהשכיל לבותם! חכמי לב עליהם ישחקו ונבונים ילעגו למו! הלא באלה חלק האיש אשר הפר בריתו אתך אחרי אשר הוקם על. אני ידעתי את האיש ואת שיח אגרותיו אלי כי זד יהיר הוא נבל ולא חכם. שעה מעליו אחי כי מה תחכון לך אהבתו? יתהלך בגאותו וברום לבבו בין המון ספריו אשר אסף בלי תבונה ובנכליו אשר נִבֵּל בעירו הנשכחה מני רגל ואשר לא נגה בה אור המדעים ובחשך שמו יכסה ולא שם לו על פני חוץ! ואתה ורעיך התאמצו בחקירות מועילות ואיש את רעהו יעזור וטוב לכם! מאסתי שנאתי את האנשים אשר ימנעו טוב מבעליו ומכל משמר יכלאו לשונם מהודות לזולתם את אשר גלו בחקירותיהם פן תגרע תפארתם אם איש אחר ישוה להם בידיעותיהם! לא כן אנכי עמדי כי כל ישעי וכל חפץ להפיץ הידיעות הקטנות אשר קניתי ואשר אקנה בשקידתי על דלתות התורה. וכבר אמר החכם: אל תמסור חכמה למי שאינו ראוי לה פן תחמסנה ואל תמנענה ממי שראוי לה פן תחמסו. וגם חכמי התלמוד אמרו: (סנהדרין צ"א): כל המונע הלכה מפי תלמיד אפילו עוברין שבמעי אמן מקללין אותו, לכן נשבעתי ואקַיימה לחות לך דעי בכל ענין אשר תשיג ידי כי

נעמת לי מאד ואתה תקרא את אגרותי באזני רעיך אשר למדתי להועיל ואת משפטך תחרץ ולא תירא כי את האמת אהבתי וכל אשר יִראנה אותי אענדנו עטרות לי.

נחת שמחה בלבי בהגידך לי כי אחיך יעקב ידיד נפשי דבק באשה טובת מראה כאשר אהב. אשה יפה אשרי בעלה מספר ימיו כפלים! דַדֶּיהָ ירַוֻּהו בכל עת באהבתה ישגה תמיד יהי מקורו ברוך וישמח מאשת נעוריו! זאת ברכתי אשר הבאת לו כי אהבת נפשי אהבתיו, כי ירא אלהים ואוהב נאמן ידעתיו, ולא הלך אחרי הבחורים לזנות אחרי עיניו וללכת בשרירות לבו. אשריו וטוב לו, וזה חלקו מכל עמלו, כי ה' תמך גורלו.

אים טוב אתה ואל בשורה טובה תבא כי עוד שתים שמעתי מאחך אשר היו לי לששון ולשמחת לבבי. כראשונה ששתי כעל כל הון על דבר חברת שוחרי התושיה אשר אספתם אתה ורעיך זה שלשה ירחים. חזקו ואמצו, אחי וידידי הנאהבים והנעימים, והיה אלהים עמכם ואם ראשיתכם מצער אחריתכם ישגה מאד כי כוונתכם רצויה ומעשיכם רצויים. ועתה שמעו נא בקולי איעצכם! דרישת לשון בני עבר, מליצת ספרינו וקדמוניות אֻמתנו תהיה תכלית חברתכם הראשונה למען תתעורר גם בקרבכם מעפר הלשון היא העזובה והשכוחה זה ימים רבים ואף כי אנשי החברה הזאת רֻבם כֻּלם הם מלומדי התורה לשבת יום אחד על כסא ההוראה ולהם תאות ידיעה שלמה בחכמת לשוננו ובמליצתה למען הבין ספר הקדש והעמיק בפשטי המקראות ולמען דעת דבר נאות בלשון המהוללה ההיא. ומלבד ידיעת הלשון והמליצה מה טוב ומה נעים אם תשיתו לב אל עניני האמונות והדעות אשר בלעדי ידיעתן לא יוכל המורה להוכיח את העם ולהדריכו בדרך ישרה. האמן, אחי, כי מרביץ התורה אשר לא ידע כי אם ההלכות והדינים וישליך אחרי גוו הידיעות האחרות כמו עניני האמונה והאלהות וחינוך הנערים ומשפטי הלשון וזולתם הנה הוא כעִוֵּר הממשש באפלה והועל לא יועיל לעמו, לכן שמעו אלי וישמע אליכם אלהים! קראו בעלותיכם ספרי חכמינו הקדמונים והאחרונים חדשים גם ישנים, הן בענין הלשון הן בעניני חקירה ואמונה כאשר אמרתי. בספרי הקדמונים נחל נובע מקור חכמה; השתעשעו בקריאתם לילה ויומם כי כל ספרי האחרונים לא ישוו בם בענין הדעות הישרות והמדות המעולות. ואל תאבדו זמנכם בקריאת מפלסיהם אם לא כאשר תקשה עליכם הבנתם אם כי השתדלתם בה כי המפלסים זה דרכם ללכת בארחות עקלקלות ככל העולה על רוחם ולבאר המבואר ולהניח הסתום. וגם בספרים הרבים החדשים היוצאים לאור תקראו וייטב לכם כי האחרונים הגדילו לעשות בלשון ובמליצה ובקדמוניות

עמנו, ומלבד התועלת אשר תגיע לכם בקריאת הספרים האלה מן הנוגע אל הענין עוד תלמדו מהם לשון ספרי החכמה אשר בהכרח תטה מעט מלשון המקרא ובכל זאת מה טובה ומה יפיה! — אחי וידידי! יהי נא לכם לב אחד ורוח אחת, האמת והשלום אהבו למען תשכילו בכל אשר תעשון ותעלוזנה כליותי כי נפשי אליכם כל הימים. אל יהי חלק ונחלה עמכם לבחורים המתגאים בעשרם האומרים בלבבם אנחנו ואפסנו עוד, כי המה זבובי מות יבאישו שמן רוקח, כים נגרש השקט לא יוכלו ועל במתי רעיהם יבקשו לדרוך, הגאוה והחכמה לרות הנה ולא תוכלנה לשבת יחדו. — שנית רחב לבבי בשמעי כי ידידנו ואהובנו החכם המפואר והחסיד פראָפעסאָר ראָביאָלא נ"י שב להורות בבית מדרשנו. ברכהו נא בשמי ואמרת לו: כה אמר ידידך הלל: לבי אתך תמיד על כפי חקותיך ועל לוח לבי קשרתיך, יתן ה' לו כלבבו החיים והשלום ובכל אשר יפנה ישכיל. — ואתה בה' תעלוז בחג המצות הבע"ל, שמחת עולם על ראשך ורב שלום עד בלי ירח.

כה דברי אוהבך החותם פה פאדובה בראשון בשבעה לחדש ש' תקצ"א.

הלל די לא טורי הכהן.

39.

Schreiben des Herrn Professor **L. della Torre** an Herrn Prof. **S. D. Luzzatto.**

לידיד נפשי יקר רוח איש תבונה החכם המפואר רשד"ל נ"י החיים והשלום.

אלף תודות לך, ידידי, על אשר אמרת כבד אכבדך ותבקש ממני שאעיין בהשערתך החדשה על אודות תרגום יונתן על הנביאים, ואם כי גר אנכי בארץ המחקר לעשות רצונך אגלה לך דעתי עליה ושלש קושיות אנכי נוטל אליך.

א) הנוכל לגזור בבירור שטיאודוציאון בא לחסות תחת כנפי דתנו? ממי ידענו הדבר הזה? מפי חכמינו וסופרינו? לא, רק מאיפיפאניו אחד מאבות הכנסיה שלהם. אך איווזי"ביו סופר מהיר ונאמן ומפיץ אור גדול על קורות זמנו ואחריו החכם הגדול הייראנימוס וזולתם מכחישים אותו ואומרים שהמתרגם ההוא לא נתיהד מעולם אך עבר מכת המרקיונים Marcioniti לכת האביונים Ebioniti המורכבת מאמונות היהודים והנוצרים ומזה סבב בטעות האומרים שנתיהד כי לא שתו לבם לתכונת הכת ההיא. ומאחר שלא נזכר המעתיק ההוא בתלמוד ושידענוהו רק מפי סופרים נוצרים איך נוכל להכריע ביניהם ולהפליג סברת האומרים שבאמת נתיהד היא האמתית?

ב) גם אם נרצה להחזיק שהמתרגם הזה הוא לגר צדק מה הניע לב החכמים לייחס לו תרגומים מאחר שכפי עדות הסופרים כמעט אין הבדל בין תרגומו ובין התרגום המיוחס לשבעים? החכם יאהן במבוא לספרי הקדש כתב שהעתקתו איננה כי אם תיקון העתקת השבעים, ושהסיר ממנה היתר והשלים החסר והגיה כל מה שלא העתיק המעתיק האלכסנדרי בבירור. ושלפעמים הניח המלות העבריות כצורתן מאהבת בת האביונים אותן. ואוריגינס בקבוץ ההעתקות אשר לו, Hexapla, הציב כוכב לציין בכל המקומות הרבים שתרגום טיאדוציאן מכוון מלה במלה לתרגום האלכסנדרי. והחכם Montfaucon כתב בהקדמתו שתרגומו הוא הפחות והגרוע שבכל התרגומים היונים, ואיך א"כ בחרו בו חכמי בבל לייחס לו תרגומם? ולמה לא בחרו בתרגום עקילס שהוא משובח ומדוקדק ממנו כפי עדות כל הסופרים הנוצרים המספרים בשבחו ושהשתמשו בו, וגם החכם הייראנימוס אחרי אשר ספר בגנותו חזר בו וקלסו וגם היהודים היונים החזיקו בו ולא הכפירו, ותחת תרגום האלכסנדרי לקחוהו. זאת ועוד כי כוונתו היתה בתרגומו להסיר היהודים היונים מאחרי תרגום השבעים המשובש. ועוד תגדל התמיהה אחרי אשר ראינו (לדעת החכם המופלא ר' שלמה יהודה הכהן) שבחמשה חומשי תורה בחרו בתרגום עקילס הוא אונקלוס לתרגמו ארמית ומכ"ש שתרגום התורה והנביאים על הרוב דרך אחד להם. הן ידעתי כי תשתומם עלי על כי אני מהפך הקערה על פיה ומקשה על השערתך הקושיא עצמה שהבאתך אליה. אך לא אסתיר ממך תמיהתי על שבנית השערה על השערה והוצאת תולדות מן הקדמות מסופקות הצריכות עוד אימות וחיזוק. בתחלה השערת שבעלי הטעמים מבבל היו, ומלאותך שמתרגם הנביאים רוח אחת היתה אתו עם בעלי הטעמים לתקן את הלשון בשביל ההמון המלעת שגם תרגום יונתן בבלי הוא אם כי איננו דבר רחוק שנים או יותר יתכוונו לדבר אחד במקומות שונות ובעתים שונים ובפרט בענין כזה מבואר הצורך והתועלת. וכבר ראינו שגם המתרגם האלכסנדרי נטה מלשון הכתוב לשבר את האוזן כמו שאמרו בפ"ק דמגלה וכמו שעינינו רואות בתרגום הנשאר בידנו, ולהתנצל מן הקושיא למה יחסוהו ליונתן ולא לעקילס המצאת מה שהמצאת, ולכן לדעתי אין תירוצך תירוץ וחזרה הקושיא למקומה.

ג) מלבד שאין טעם מספיק לחשוד בכשרים חז"ל הנאמנים שבקשו לרמותנו ולהעיד לנו עדות שקר לייחס התרגום הזה למי שלא חברו מעולם כדרך המזייפים, והגם לא ידעתי איך היה יכול לעלות בידם הדבר ולא יגלה, כמדומה לי שאתה תופש החבל בשני ראשיו, כי דעתך שחכמי בבל כתבו התרגום הזה בזמן מאוחר ויחסוהו ליונתן היוני וקראו עליו שם יב"ע תלמידו של הלל. אתמהה! אם יחסוהו ליונתן היוני למה יחסוהו ליב"ע, ואם יחסוהו ליב"ע למה יחסוהו ליונתן היוני? ולו אמרת שהתרגום המיוחס ליב"ע הוא באמת תרגום

היוני של תיאודוציאון מתורגם ארמית היית ניצול מן התמיהה הזאת אם כי הקושיות האחרות במקומן עומדות. ועוד הוסיף שדבריך נראים כסותרים זא"ז כי אם השמיטו את עקילס ליחס לו תרגום התורה לפארו בעיני ההמון מה נגרע ומה הורע כחו של יונתן היוני גר צדק כמוהו לבלתי יחס לו תרגום הנביאים ההולך על דרך תרגומו כדבריך שהוליכו להתלות באילן גדול, בי"בע? ידידי! תפסת מועט תפסת, תפסת מרובה לא תפסת! גם החכם שי"ר שהתחיל לספק על המקום שמוזכרו שם התרגומים לא החליט שתרגום הנביאים חובר בבבל אלא שנשתנה שם ונשתכלל לצורך העם היושבים בקרבו. וזה דבר אפשרי ומתיישב על הדעת! ואתה עברת גבול פרצת חק והלכת מן הקצה אל הקצה, וגם בדבר אונקלוס אשר אין מבקש נפשו זולתך האומר שלא היה ולא נברא, וגם על זה יש לי דין ודברים להקשות, אלא שאין כאן מקום להאריך. ומי יתן והיה עוד בידנו תרגום יונתן היוני על הנביאים תחת אשר לא נשאר עוד כי אם זעיר שם, וידענו בבירור אם כדרכי תרגום יונתן ב"ע שבידנו דרכיו! אך אע"פ מתרגומו על דניאל הנמלט מפני הזמן ואשר בו משתמשים עוד היום הנוצרים היונים נוכל להקיש על הדרך אשר דרך בתרגומו בשאר ספרי הקדש.

ומדי דברי בענין התרגומים אעירך, ידידי, על מה שכתבת במאמר הנכבד אוהב גר שלך א' נתיב א' שהטעם שאונקלוס תרגם הנני ממטיר לכם לחם, הא אנא מחית לכון, הוא מפני שהארמי לא ישתמש בלשון המטרה חוץ מענין המטר עצמו, ואין זה נראה לי אלא מפני שגם בענין המטר עצמו אין הארמי משתמש בפועל נגזר מן מִטְרָא רק במליצת אֲחֵית מִטְרָא וע' בראשית ב' ה', ז' ד', ושמות ט' י"ח כ"ג, ירמיה י"ד כ"ב, עמוס ד' ז', איוב ל"ח, ורק שני פעמים מצאתיו בתרגומים והם בראשית י"ט, יחזקאל ל"ח כ"ב, וגם המה אינם מסייעים לך, לפי שהם בענין אש וגפרית לא בענין המטר עצמו ולא ידעתי למה.

ועוד אכנס שלא ברשות גם בענין אחר מעניני אגרתך להחכם שי"ר ואומר כי צדקת בדבריך שהבנים נקראו liberi בל' רומי להבדילם לטובה מן העבדים, אך מה שאמרת שאין אומרים liber בלשון יחיד על ההוראה הזאת, אלא תמיד בל' רבים אינו מדוקדק אך היה לך לומר שעל הרוב יבא בל' רבים ועל המעט בל' יחיד. קווינטיליאן לדוגמא במליצות המיוחסות לו, Declamatione II. 8 אמר: Liberi et parentis.

ולבלתי הלאות פניך ריקם אציג לפניך קצת חידושים, ואתה בחכמתך תשפוט על אמתתם או על בטולם. על מְנַת, שענינו קרוב לענין בִּשְׂכַר, נלקח ג"כ משם מָנָה, שממנו אולי נגזר munus, וכן אשר מִנָּה את מאכלכם בדניאל, ר"ל שענינו אשר קצב את מְנַת מאכלכם, שכן מָנָה הוא חלק מאכל (שמואל א'

א׳). — בַּת שם נגזר מן בָּנָה והוא במקום בֶּנֶת כמו בַּת מן בֶּנֶת ודוקשטארף שרישו בשורש כתת אינו אלא טועה, וענינו חברת אנשים המשותפים בדעותם, באמונתם או במעשיהם וכדומה ובשם אחד יְכֻנּוּ. ומן השורש והענין הזה בת״ך (עזרא ד׳ ז׳) ושאר כְּנָוָתֵיהּ. ומן התימה על בעל אוצר השרשים שהשמיטו ועל רד״ק שלא הביאו כ״א במלות הארמיות והוא מלה עברית (כי כל הפסוק ההוא עברי) אם כי יסודתה בארמית. — ה׳ אמר לשכון בערפל (מלכים א׳ ח׳) פירושו לדעתי: ה׳ אמר להשכין שכינתו בין הכרובים במקום האפל שבמקדש, והוא בית קדש הקדשים ששם הארון ואין שם לא חלונות ולא מנורה, ומלת ערפל באה על דרך ההפלגה. — מצאתי שבעל הערוך מסייע לי שכ׳ של רבן איננה לכנוי מדברים בעדם שכן כתב ערך אביי: ואע״פ שנקרא ר׳ יהודה הנשיא ולא נקרא רבן בלשון הזה אלא רבינו, עכ״ל; אם כן יש הפרש בין רבן לרבנו, וזה מלבד הראיות האחרות שיש אתי על זה.

הלא נא אם הוגעתיך בדברי הבאי, אשבני כאשר אהבתיך, אל תמנע טוב ממני ואין טוב אלא תורה, והיה ברכה.

פה פאדובה יום כ״ד לחדש העשירי ה׳ תקצ״ד.

הלל די לא טורי הכהן.

40.

Schreiben des Herrn Prof. **L. della Torre** an Herrn . . .

לידידי הבחור המשכיל הרבני כמ״ר.

אגרתך מיום כ״ח מנחם היתה לי למשיבת נפש כי כבר אמרתי נואש ממכתביך כי ארכו לי הימים מיום אשר ראיתי פניך בטריעסט ואין קול ואין עונה מאתך. היום הזה ראיתי כי זכרתני אתך אחרי הפרדך מעלי ולא השלכתני אחרי גוך. האמן, אחי, כי כמים הפנים לפנים כן לבי לבך, והזמן והמרחק לא גברו על אהבתי אותך וברית שלומי אתך לא המיטו, כי אותך ראיתי ישר דרך ומלא רוח בינה ויראת חטאך וחכמתך הולכות לצמדים. ומה מאד עגמה נפשי לך בשמעי כי יד אלוה נגעה בך ויקח את אדוניך מעל ראשך אביך זה ילדך ועוד ידו נטויה כי הוכיחך במכאוב על משכבך ותגיע עד שערי מות! אודה לה׳ חסדו כי שלא דכו וירפאך וארוכתך שלמים. יהפוך ה׳ אבלך לששון וינחמך, והריק לך ברכה עד בלי די ללחמך ולאמץ אונך!

ועתה אבא לענין אגרתך ואגיד לך את כל לבי במשפט הטוב הנאמן אשר

לא ימנע האמת בתוך חכו ואם לא תערב לאוזן שומעת. כוונתך רצויה לפקוד בתי אוצרות הספרים העתיקים והיקרים אשר לא יראו עדן לאור עולם להעתיקם ולהדפיסם ולכל בני ישראל יהיה אור. ומי יתן ותקום עצתך ומאדם גנוזה תתנער מעפר ויהיה חלקנו ונחלתנו! אך מתירא אני שמה שגמרת בלבך לעשות יהיה מן הנמנעות ותעלה חרס בידך, וזה משתי פנות, ראשונה, שאם אתה מוכרח לעזוב מלאכתך מלאכת שמים מדאגה מדבר פן תחלה שנית ולא תהיה עוד כהה לשבך, הלא מלאכת ההעתקה קשה ממנה ולא כל אדם יכול לסבלה ואף כי העלול לחלי הזה! השמת לבך לדבר הזה? השאלת את פי הרופאים? וזאת שנית, השבת כמה ימשך זמן ההעתקה אשר בו לא תוכל להשתכר מאומה, וכמה ירבו הוצאותיך הוצאות דרך רחוקה, הוצאות מזונות ופרנסה בארץ נכריה וזולתן אין מספר? המועטה אתה שבכל עיר ועיר אשר שם אסיפת ספרים יקרים יפתחו לך את אוצרם הטוב ויתנו לך רשיון להעתיקם? ואם כל זה יעלה בידך הלא ידעת אם לא שמעת נוק העתים שאין לך יום שאין קללתו מרובה מחבירו ובכל מדינה ומדינה רבים יורדים מנכסיהם ועשירים מקומצים פן יורשו הם וביתם וכל אשר להם. ומבלעדי זאת אוהבי התורה הולכים ומתמעטים ונער יכתבם ואין דורש ואין מְבקש לספרי קדמונינו, וגם לימוד לשוננו הקדושה ירד פלאים! וגם אם השרידים אשר ה׳ קורא תופשי התורה יחזיקו בימינך התוכל להדפיס כל הספרים אשר העתקת, ומה תעשה להוצאותיך ולעמלך?

ועתה רצה שמעתי בקולך לכל אשר בקשת ממני ואחלה פני שומר ספרי בית החכמות אשר בעיר הזאת לכתוב אל שומר אוצר ספרי דע ראססי אשר בפארמא לדעת ממנו על נכון משפט הביבליאָטעק ההיא, ואקוה כי בא תבא תשובתו ולא תאחר ובבואה אחוש ולא אתמהמה להודיע לך את תוכן הדברים.

אמת הוא שאימר רבה לחלק בתשובתו לרב אשי במ״ק ריש דף כ״א בין עמד לויעמוד, אלא שגם אני איני רואה כעת מה מלא לחלק בין זה לזה לפי דרכי דקדוק לה״ק; אך במסילה ממך לא כלו בעלי התוספות בריש פ׳ שבועת העדות (לא שבועת הדיינין כמו שכתבת אגב שיטפך) לתת טעם לזה, אלא להודיענו הוראת שורש עמד, וחלקו בין עמד שאחריו מעשה לעמד שאין אחריו מעשה לתרץ הקושיא שהקשו על הש״ס שלפעמים העלה שעמד משמע עמידה ממש כמו לגבי בעלי דינים שמצוה להם שיעמדו על רגליהם, ולפעמים לא משמע עמידה כמו לענין חליצה דקי״ל בין יושב בין עומד בין מוטה, וכזה כתבו ג״כ במ״ק כ״א שהבאת, ואין ספק אצלי שהאמת אתם וכל דבריהם נכונים, לפי חכמת הלשון ועל יסודותיה נבנים, לא דברי דוחק כמו שאמרת, לפי ששורש עמד יורה לפעמים לא עמידה ממש שלפניה ישיבה או הליכה אלא התעוררות לעשות

דבר מה, וזה לא יהיה אלא בתנאי אחריו שורש אחר שיורה על הפעולה שבא עליה ההתעוררות, אלא שעל הרוב ישתמשו בתנ"ך להוראה זו בשורש קום, ובמשנה ובברייתות ישתמשו תמיד בשורש עמד כגון אין עומדין להתפלל (ברכות פ"ה), עמד אחד ופרנס את אשתו (כתובות פרק י"ג) ואין להאריך.

במדינתנו לא נשמע דבר מהיהודים שהלכו כפי דברך להפיל תחנתם לפני הגביר מגן אדום אשר בוויען להיות להם למליץ לפני הקיסר המלך יר"ה שבע"זה לא נתחדשו גזרותיו כי בני ישראל אשר בממלכה הזאת בכלו ימיו שקטים ושלוים ואין מכלים דבר בארץ, אדרבה בשנה שעברה יצא דבר מלכות מלפניו שהיהודים כנוצרים משפט אחד יהיה להם, כמונו כמוהם, חוץ ממה שנגזר בנימוסי המלכות, ואולי היהודים האומללים ההם הם ממלכות האפיפיור אשר גרשם מקרוב משבת בעיר בולוניא וכהנה רבות עמו.

ה' עמך גבור החיל וכל אשר תעשה יצליח כנפש אוהבך המוכן לשרתך הכו"ח פה פאדובה יום עשרים לח' החמישי ש' תקצ"ו לפ"ק.

הלל די לא טורי הכהן.

41.

Schreiben des Herrn Prof. **L. della Torre** an Herrn **Leopold Dukes** in **Wien.**

שלום שלום לאיש חיל רב פעלים, איש תם וישר יושב אוהלים,
ה' נתן לו לשון למודים שר בשירים וממשל משלים, ה"ה החכם
והנבון ר' יהודה ליב דוקעס יהי אלהיו עמו וכל חפצו ישלים.

גם מתמול גם משלשום שמעתי שמעך ותגלנה כליותי כי הוגד הוגד לי כי אזרת כגבר חלציך להעיר ולעורר בתוך בני ישראל אהבת מליצת לשוננו הקדושה כלה מחמדים אשר כמעט נשכחה מלב ואין דורש ואין מבקש לה, בהעלותך על ספר קורותיה! חכמת עמו, אמי, וכל אשר נגע אלהים בלבם להגות בספרי הקמינו ישלמו תודות לך ויפתחו לך אוצרותיהם אשר אצרו בתבונות כפיהם וגם אנכי לא אמנע טוב מבעליו כי נלאה נפשי לחבור כזה רב התועלת! לכן אמרתי אגלה אזנך כי החכם רומאניֵלי (בעל משא בערב ורוח נכון) הניח אחריו ברכה המון שירים מקצתם מועתקים מלשון איטלקית הנה הנם ביד אחד מאוהבי מעיר קסאל לע"ע סופר של ק"ק רומא, כי שם התגורר המחבר שנים רבות ושם מת אחרי אשר ממדינה למדינה ומעיר לעיר נדד הלך, ואמצא חן בעיני תלמידו הנ"ל ומקצת הכתבים ההם נתן לי במתנה ומקצתם השאיל לי ואני העתקתים בכתב ידי

והנם כמוסים עמדי, וזה לי ימים רבים אמרתי להניפה אותם בנפת השכל ולהביאם בכור הבחינה לקלוט את הסולת ולהפיצו בישראל. גם בארץ מולדתי ארץ פיעמאנט נמצאו משוררים ומליצים אך רוב שיריהם ומליצותיהם לא ראו אור, וגם המעט אשר נדפסו מפוזרים ומפורדים הם וזכרם אבד מני ארץ, וגם כי רוח השיר לא נוססה בם על הרוב כי אם לעתים רחוקות בעת ספוד ובעת רקוד כי כן יעשה במקומנו לשיר בשירים בבית אבל ובבית משתה. גם אנכי רוח השיר פעמני מימי ילדותי, כל ימי הייתי על אדמתי וימצאו שירי אשר הדפסתי חן בעיני דורשי לשוננו, והנה נכספה וגם כלתה נפשי להדפיס רובם וגם בקשתי על זאת מהאדון שמיד ולא עלתה בידי. אך על ערבי נחל טיזינו היוצא לגבול ארץ מולדתי תליתי כנורי ביום עברי אותו לבא להשתקע הנה כי גדל ערכי ומשאי ללמד את חקי האלהים ואת תורותיו לבחורי עמנו אשר נשאם לבם לקרבה אל המלאכה מלאכת שמים מלבד טרדות אחרות עצמו מספר. ומבלעדי זאת לא אכחד ממך כי השיר השקול ככליה עבודתו בעיני בלשון עברית וזמורת זר זרעוהו המשוררים בגן מליצתנו, נטעוהו נוטעים והללו את יפי הלשון המוצקת בהדר גאונה מתג ורסן השרוז לא שערוהו אבות המליצה אשר רוח ה' דבר בם ומלתו על לשונם המה הנביאים הקדושים מה נשגבו רעיונותיהם, מה יקרו רעיהם, מה נמלצו אמרותיהם, ולמה תעה אשורנו מני דרכם דרך סלולה ובעקבותיהם לא נלך להביא צוארנו בעול השרוז המשחית פאר המליצה ודקדוק הלשון הלובשת בעדו מלבוש נכרי להניע הנה ולהבית הנה, לשנות שימוש הבנינים קשור המלות והוראתן והגורם להשתמש במליצות אשר כמו זר נחשבו וחלק ונחלה אין להם בלשוננו כי בגבול ספרי תנ"ך לא באו? ומי יתן והחזירו מליצי עמנו העטרה ליושנה מוסרות השרוז ינתקו וישליכו ממנו עבותיו!

ספרי ר' ישראל נאגארה לא ראיתי מימי, ומ' דרכי נעם אשר הזכרת לא ידעתי ואומר אל החכמים ואין מגיד לי. על דבר הספרים היקרים אשר בעיר הממלכה טורין שים פניך אל הרב דשם והוא ממכירי בית מדרשנו. להגיע אל העתקות ספרים בעיר פארמה הוא דבר קשה מאד וכמעט נמנע כי אין שם יהודי יודע ספר שיוכל להעתיקם ואעפ"כ חליתי פני שומר אוצר ספרי דע ראססי אשר שם להודיעני משפט הביבליאטעק היא אם הרשות נתונה לכל איש ואיש להעתיק ספרים כ"י ככל אות נפשו.

האתה מכיר בלשון איטלקי? איך אוכל לשלוח אליך קצת מחבורי אשר ראו אור? הידעת את הדורש הנכבד החכם מאננהיימער? — בבריתך אעבור, ידידי, ובעבותות אהבתי אמשכך כאשר אמרת, עד המכתב הזה ועדה אגרתך! ועתה חזק ונתחזק בעד לשוננו ובעד תורת אלהינו עשה חיל בוויען וקרא שם

בישראל כתשוקת אוהבך המכ"ות פה פאדובה ביום האחרון לחדש העשירי ש' תקנ"ז לפ"ק.

הלל די לא טורי הכהן.

42.

Schreiben des Herrn Prof. **L. della Torre** an Herrn **Leopold Dukes** in **Wien.**

אל יהודה אשר גבר באחיו בחכמה בתבונה ובדעת ברוך מבנים, ה"ה החכם הנכבד החריף והשנון כ"ה יהודה ליב דוקעס נ"י צלל במים אדירים והעלה בידו פנינים, תרשיש שהם וישפה שני עם עדנים, יהי שלום בחילו וחפץ ה' בידו יצלח עוד רבות בשנים.

לך חטאתי וגדול עוני מנשוא כי אתה גמלתני הטובה ותביא אלי תשורה עמודיך המיוסדים על אדני פז ואני גמלתיך הרעה כי לא כתבתי לך זה שנתים ימים ויותר ולא נתתי לך תודה על מנחתך, ואני מצדיק עלי את הדין כי יפה דנת יפה חייבת במנעך ממני טוב הלא זה שבורך הקדם אשר שלחת אל אחות מרעיך אשר בפאדובה ובכתלתם לא שמחתני ומספרך מחיתני, והנה עיני כלות ומיחלות לו להשתעשע לאטי באמריך כי נעמו מדבש ונופת צופים: ובבקשה ממך שלחהו לי מהרה ועלי לשלם את מחירו ככל אשר יושת עלי. אך לו ידעת את כל התלאות אשר השתרגו עלו על צוארי הכשילו כחי, ולא נתנוני השב רוחי, כי עתה חשה עינך עלי ותאמר סלחתי; ועתה אשר הניח ה' לי מעצבי ומרגזי ותהי הרוחה, ונסו יגון ואנחה, אמרתי הנה באתי במגלת ספר לחלות את פניך להעביר את חטאתי ולהשיב לי ששון אהבתך ורוח נדיבתך על כל פשעי תכסה ותשליכם במצולות ים, ולא יודע מקומם אים.

והנה לבלתי אראה פניך ריקם אמרתי אכפרה פניך במנחה ההולכת לפני הלא היא דרושי אשר נדפסו עד היום וא' מן שירי הנדפסים כבוד הבית שמו קחם נא מידי למנחת זכרון מַשְׁכַּחַת עון ובכוס בינתך ובעין מקירתך המודדת תחרוץ משפטך עליהם ועשית עמדי חסד.

השיר המיוסד על מאמרם ז"ל בתענית כ"א לא המקום מכבד את האדם וכו', חשבתיהו לבלתי נדפס עד היום שראיתיו בספרך הנזכר תולדות מצ"ע לד כ"ז, הוא בלי ספק להרא"בע כי מצאתיו מיוחס אליו בספר כ"י אשר אנה ה' לידי מקרוב ובו מצאתי שני חילופי גרסאות, הא' במקום בְּקָלִים, בְּנְקָלִים, והוא טעות וצ"ל בְּנִקְלִים, הב' במקום אֲשֶׁר הֵמָּה חוֹשְׁבִים — אֲשֶׁר חָשְׁבוּ לָהֶם. עוד זאת אמרתי אגלה אזנך כי בכתב התהלות כ"י על קלף אשר בידי מצאתי מ ש ה

בן עזרא השלם ואולי ט"ס הוא. — המלות שהיו חקוקות על חותם הירונים הנזכרות בס' מוסרי הפילוסופים אשר אמרת (צד ד' בהערה) שאין להם שהר ר"ל לפרשם שבור (מל' יפוצץ סלע) המגל אשר בו אתה קוצר ומלקט התאות ע"ד ועולתה יקצורו.

בשמעי שאתה מתעסק בכתיבת תולדות החכם רומאנילי, אם כי לא ידעתי אם אמת הדבר או רק דבר שפתים, כתבתי מלפנים לידידי ר' שמואל הר הזהב נ"י מטארנאפאל שיקריב לפניך בשמי מנחה שקירה אחת יקרה עם קצת הערותי לחכם הנכבד ההוא על שיר הרעם אשר בא במאסף לשנת תק"ן השלוחה לו מאז מאתי להדפיסה בכרם חמד, אשר תעיד לדעתי על חריפותו ועל רוח המחקר המרחפת על פניו. הודיעני משפטך עליה ומה תעשה בה, ואם אמת הדבר שאתה מחבר תולדות המשורר ההוא אני אשלח אליך משיריו כ"י הכמוסים עמדי קצתם בכתיבת ידו ממש ואפשר עוד וגם אחקור על אודותיו ועל קורותיו ממיודעיו וממכיריו כי שנים רבות התגורר בארץ מולדתי.

ועתה ישוב אפך ותנחמני בתשובתך ובה אדע כי שלחת כדברי ואתה שלום וכל אשר לך שלום כנפש עבדך ואוהבך הכו"ח פה פאדובה יום י"ב לח' מרחשון ש' ש"ש אנכי על אמרתך לפ"ק.

הלל די לא טורי הכהן.

43.

Schreiben des Herrn Prof. **L. della Torre** an Herrn **Leopold Dukes.**

אלהים עמך גבור החיל מוציא עמוקות מני חשך מגלה מסתרים, **יהודה** אתה יודוך אחיך כי לך נאוה תהלה תפארת בחורים, תחליף כח ועצמה תרבה תעלה אבר כנשרים.

אנכי בדרך נסעי ה' זה כמה ימים בעיר הזאת קרית מלך רב עיר כלילת יופי כי שלחוני הנה בני עמי יושבי ערי איטאליא אשר תחת ממשלת אדוננו הקיסר יר"ה כמליץ בינותם ובין משנה למלך במדינותינו למען יותן להם מאויים ויפק זממם שאלתם ובקשתם אשר שאלו מאת הקיסר בעת הנתן כתר מלכות איטאליא על ראשו. ואומרה אל לבי שם אמלא על נכון ידידי הנעים ואשתעשע עמו כל ימי היותי מתגורר בעיר וויען! אך הוביש מבטי ונכזבה תוחלתי כי שחרתי פניך ולא מצאתיך, ותהי זאת נחמתי כי ראיתי את אביך הנכבד יקר רוח איש תבונה, ומה מאד שמחתי בו ובאמרי פיו כי נעמו דברי פי חכם חן. תחת לשונו

חכמה ודעת, ויראת ה' היא אוצרו! שמח, אחי, באביך וישמח הוא בך כי שניכם כאחד טובים גם עם ה' וגם עם אנשים ולא הלכתם אחרי הסבל חלק התועים והמתעים פועלים ומתעילים עושים התורה עטרה להתגדל בה וקרדום לחפור בה אומרים לבנות והורסים אומרים לנטוע ועוקרים אין אמונה בפיהם משליכים אמת ארצה והופכים הקערה על פיה; ורעה עוד מזאת כי היתה חרב איש באחיו ואיש ברעהו יתן דופי אין שלום אמר ה' לרשעים כי גאה וגאון ודרך רע דרכם, השנאה והקנאה הכבוד והשררה מגמת פניהם, בחלקם אל יהי' חלקנו ובגורלם אל יהיה גורלנו! — במש"ק הבע"ל אי"ה אסע מפה ואשובה אל אשתי ובני ותלמידי אשר בפאדובה כי נכספה וגם כלתה נפשי אליהם כל היום וגם כי אינני בקו הבריאות והאויר קשה לי, ושם אצפה לתשובתך כאשר הבטיחני היקר אביך. ראה אל יחר אפך בי ואל תחשבני למשליך אוהביו אחרי גוו אם לא אכתוב לך מהר כי רבו טרדותי עד אין מספר מבית ומחוץ מפה ומפה ולא ירפוני עד בלעי רקי, הודיעני מתי יצא לאור ס' התרשים, אשני כאשר אהבתיך והיה ברכה. פה וויען יום הו"ר ש' תרב גדלתך לפ"ק.

הלל די לא טורי הכהן.

44.

Schreiben des Herrn **S. D. Luzzatto** an Herrn **L. Effrath** in **Sohawel, in Russland.**

שלום שלום לרך בשנים, וטעמו טעם זקנים, החופש אמת כמטמונים, ומוציא ממצולות החכמה פנינים, איש בריתי, א ל י ע ז ר ה א פ ר ת י, יברך ה' חילו, וירצה פעלו, ויגדלהו וינשאהו, ומהמכשולים המושלכים לפני המשכילים יצילהו, ומצדיקי הרבים ישמרהו, ישמחו בו יולדיו, ויתהללו בו מלמדיו, יראה זרע יאריך ימים, ובאהלי תורה יהי שמו לעולמים, עם החכמים השלמים והתמימים, אמן.

מכתבך הנעים הגיעני אתמול שלשום, והיה לי לששון ולשמחת לבי, בראותי בן עשרים שנה גדול בתורה, ומעמיק החקירה, ביושר הסברה, כמוך; ואם באתי להשיב מענה לכל דבריך, ולהביאם אחד לאחד במערך הבחינה, הייתי צריך להאריך את תשובתי, כי טרדותי רבות, ולהיות אץ בדברי ומהר להשיב חלילה לי. על כן הנני להגיד לך דעתי בקצרה, על חלקי אגרתך אשר מצאתי את עצמי יכול לשפוט בהם משפט בלתי מסופק.

והנני לוקח מכתבך אחורנית, כי אחרון אחרון חביב. דע כי יקרה מאד מציאתך בענין פירוש מס' שקלים שהזכרתי בבית האוצר, ולא ידעתי למי הוא,

ואתה אלאת כי הוא להר"אם ז"ל, כי כן בעל עין יעקב במס' שקלים מביא פירוש הר"אם על המסכתא ההיא, וקצת מן הדברים שהוא מביא הם ככתבם וכלשונם מה שמצאתי בכ"י שביד ר' שלמה באזיבי. ואני אתמה תמהון גדול לא עלי, אלא על הרב מי"דא ועל כמה חכמים אחרים שהזכירו כל חבורי הרא"ם, ופי' שקלים לא הזכירו.

וכן הנהפך בתרגום וכתבו תרבותה לאתים, שאמרת כי מלת ויעספון טעות סופר, ול"ל וישפפון, כי כן הרה שספק הוא תרגום של כתת ודכא היא יקרה מאד, ואע"פי שבדקתי בשני תרגומים כ"י גם בישעיה וגם במיכה ובשניהם מצאתי ויעפפון בע"ין, אין ספק אצלי שהוא טעות, ול"ל בש"ין. אך על מה שאמרת כי ר"שי מביא תרגום תהלים במזמור ע"ד י"ט ופ"ג י"א, הן זאת לא נדקת אענך. והנה ידידי החכם המופלא צונץ הי"ו בספרו גאָטטעסדיענסטליכע פאָרטרעגע עמוד ס"ד הביא ר"שי על מזמור ע"ד י"ט, להוכיח כי הש"י מביא תרגום אנקלוס ויונתן, ולא תרגום תהלים, ואתה והוא גם שניכם לא ראיתם כי הלשון הכתוב שם בר"שי „נפש תורך תור שלך, ויונתן תרגם לשון תורים ובני יונה" אין לו הבנה, ולא יתכן שכך כתב הש"י, כי אחר שפירש תור שלך, מה טעם לומר יונתן תרגם? היה לו לומר כתרגומו.

ועתה שמע ויגלא פיך שחוק. בר"שי כ"י על קלף שבידי כך הוא הלשון: נפש תורך, תור שלך, יונתך, לשון תורים ובני יונה — והסופרים החליפו יונתך ביונתן תרגם. אבל מה שהבאת ממזמור פ"ג היו דומן לאדמה, שכתב ר"שי זבל מפוזר תרגם יונתן (וב"כי כן תרגם יונתן), אם היית מתון בדין היית רואה כי בכל מקום שבאה מלת דומן בנביאים (במלכים ובירמיה) תרגם יונתן זיבל מבדר, ור"שי שלא היה לפניו תרגום תהלים הביא תרגום דומן מן הנביאים, אבל אם היה לפניו תרגום תהלים שהיה כתוב בו זיבל מבדר, לא כך היה כותב, אלא כך: דומן, זבל מפוזר כתרגומו.

על תרגום שגר אלפיך (דברים ז') בקרי תורך, יפה אמרת שהיא מלה סורית, (בַּקרָא דְאמרֵא, עדר כבשים), ואנקלוס השתמש במלה סורית שלא לכפול מלת עֶדְרֵי; ויפה הבאת ראיה מתרגום ישעיה ס"ס יו"ד, ויואל א' י"ח, כי גם שם באה בתרגום מלת בקרן דתורין, מפני סמיכות עֶדְרֵי ועדרין.

לענין שהבאת מפירוש ר"שי בתהלים ע"ב ט' וקיען ישתמכן מרוגזאי, להגיה מלת יגטרכן שבתרגום ולים מיד כתים, דע כי מלת ישתמכן איננה אלא טעות הדפוס, כי אמנם בת"נך גדול שנת רפ"ה ובר"שי כ"י שבידי כתוב, ישתרכן (לא ישתמכן), ורא"בע בדניאל ב' הביא תרגום ולים מיד כתים ישתלמן, וברוך היודע.

יפה אמרת כי בית ולדא דפרעה (בראשית מ׳ כ׳) הוא על דרך לשון סורי, שקוראים ליום הלידה בית ילדא, ופירוש המלילה הזאת קשה מאד, וכבר דברו עליה קצת מחכמי האומות, עיין יוהן דוד מיכעלים בלעקסיקון סיריאקום קאסטעללי.

ואגב מלילת בית ולדא אערוך לפניך הגהה שחדשתי ימים ושנים אחרי הדפסת ספרי אוהב גר, והיא כי פטר רחם ופטר שגר מתורגם פתח ולדא ובשמות י״ג י״ג כשראו המתחכמים כי פטר מתורגם פתח, תרגמו גם פטר חמור פתח בוכרא דחמרא, והוא שבוש, ול״ל וכל בוכרא דחמרא, וכן ראיתי בשני כ״י ובסביוניטה ובדפוס אלקלעה (ביבליאה קומפלוטינסיאה), ויש לתמוה שלא הוסיפו מלת פתח בפטר שור ושה (שמות ל״ד י״ט) ובפטר חמור הסמוך לו.

לא אוכל להסכים עמך להשליך דחילא באלהא בפסוק כי יד על כס יה מפני שכך הוא מוצא בס׳ המורה א׳ כ״ח, אחרי שכן מצאנו גם בפסוק עזי וזמרת יה (שמות ט״ו ב׳ וישעיה י״ב ב׳) שם יה מתורגם דחילא ה׳, וכן בישעיה כ״ו ד׳ כי ביה ה׳ במימר דחילא ה׳ (דחילא דה׳ אינו אלא טעות). תמיהתך על באזניהם (דברים ל״א י״א) שמתורגם ותשמעינון, תמה כי באזני העם מתורגם קדם עמא, וכן כל חבריו, היא תמיהה שאינה מתקיימת, כי קודם באזניהם כתוב נגד כל ישראל, ותרגומו קדם כל ישראל, וכדי שלא לכפול מלת קדם התחכם המתרגם ואמר ותשמעינון. בענין וישב אותם אברם כבר חזרתי בי, ופרשתי כמשמעו משרש נשב, ולא משעוף נושב, אלא שהאדם מבריח העופות בנענוע דבר מה שמנענע האויר ומוליד בו כעין נשיבה (וכן פירש געזעניוס דורך ווינדמאכען פערטרייבען), ותרגום ואפרח הוא נכון לפי הענין. אבל שיהיה ויכד העיט הוזר לתור וגוזל, זה לא אאמין, כי לדעתי אין עיט אלא עוף דורס.

ודי בזה לעת עתה, כי אץ לי הזמן מאד, ואתה ידידי חזק ואמץ אל תערוץ ואל תחת, רק חזק ואמץ מאד, להיות מתון בדיניך, ולהתרחק מדרכי אנשי הדור הממהרים לשפוט בהשקפה ראשונה, ומוציאים לאור רעיוניהם בנשילות ופוערים אותם בלא לינה. אתה עתה ברוך ה׳, יברכך ה׳ וישמרך, אתה שלום וביתך שלום ואשת חיקך שלום, וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובא ליל י״ט טבת תרי״ו, ידידך שד״ל.

45.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Jgnaz Blumenfeld** in **Odessa.**

אדברה נא שלום, לכבוד ידידי המשכיל הר"ר יצחק בלומענפעלד יחיה!

לא נעשתיך, אחי, ולא הפרתי את ברית האהבה הכרותה אתך זה כמה שנים ועוד זכרתי ימים מקדם בבואך לבקר בהיכלי, גם עוד מונחת על שלחני אגרתך הנעימה מיום ראשון לחדש אדר אשר כתבת אלי, ובתוכה כרוך מכתב נחמד מאת הנבון ר' שלמה בכמה"רר אברהם נר"ו בעל מקרא, וזה וזה שמורים אצלי לתת אליהם מענה לעת מצא, אכן חדלתי עד כה להשיב אתכם דבר, יען ראיתי הענינים המדוברים שמה אינם רק שפיכת שיח בין אוהבים לדרוש איש בשלום רעהו, ולשאול בשורות מארץ מרחק, ולא מצאתי בזה נחיצה להשיב תיכף, ועתה בא אלי מכתבך השני, בו הודעתני בשורות מאוהבנו הקראי וממסעיו בערי קרים לחקור ולחפש קדמוניות עדת בעלי מקרא, מתי ומהיכן באו להתישב במדינה ההיא, ואחרי כי בימים האלה נוסע מפה בנו של גיסי הר"ר סיניגאליא לבקש לו מנוח בעיר אדעססא אמרתי לתת בידו זה המכתב להובילו אליך והיה זה התנצלות מאתי על אשר התעצלתי עד הנה ותשובה בקוצר מלין לשתי האגרות. דע איפה, ידידי, כי אין אני מן השוקדים יומם ולילה על דלתות החכמה ורק פרח העודף מן העת הנצרך להנהגת משפחתי אוכל להקדיש אל ההתבוננות, לכן לא הרבה כתבתי והדפסתי בימים האלה, והמעט אשר יצא לאור מאתי הוא: ד' אגרות בס' כרם חמד חלק ה' הנדפס עתה בעיר פראג, והקדמה אל ביאור חדש להרא"בע על ס' שמות, את זאת כתבתי בשפת עבר. ובשפה האשכנזית כתבתי אגרת ארוכה אל הר"ר לעווענשטיין בעיר פראנקפארט על אודות העתקת התורה של האיש Cahen בפאריז נדפסה ביודענצייטונג של הר"ר פיליפזאהן ובכמה מכתבי עתים של הנוצרים והועתקה גם ללשון צרפת וללשון ענגלאנד; אגרות רבות אשר הריצותי אל החכם שד"ל על עניני האמונה והעתקתים ללשון אשכנזית למען ימצאו מקום בתוך Annalen של החכם יאסט, והוא הדפיסם שם, גם הדפים חקירות רבות ממני על ענינים שונים, ועתה מחדש נתן מקום בתוך Annalen שלו אל מאמר ארוך שכתבתי בלשון אשכנזית קראתי את שמו Blick auf den Talmud, ובקרוב ימים אשלח לו מאמר שני על הענין הזה. ורעי שד"ל הדפיס מחדש ס' בתולת בת יהודה, וכולל כמה שירים לר' יהודה הלוי עם הערות והקדמה ממנו.

שמחתי מאד בקראי בשורות הר"ר שלמה בעל מקרא אשר מכתבו הנעים

העתקת לפני וראיתי השתדלותו לבדוק בצפונות ולהוציא מאפלה לאורה קדמוניות היהודים במדינתו, ואם מעט הוא את אשר הצליח למצוא ולגלות עד כה, הלא די כי התחיל בדבר ויש תקוה כי הבאים אחריו יוסיפו עוד כהנה וכהנה. ועל שלשת השאלות אשר ערך לפניך באמרו כי נעלם ממנו פשר דבר לא אמנע מחוות דעתי, אחרי כי הוא בחסדו זכר אותי ופנה אלי לבקש תשובה, ואדבר על שלשתם על הסדר.

א) איך לא זכרו המדקדקים מציאות הטעמים על דרך אחרת? טרם השיב על זאת היה מהראוי לידע תחלה אם אלה הטעמים החדשים הולכים על אותו הסדר עצמו כמו הטעמים שלנו, או אם נבנו על יסודות אחרות בלתי מסכימות עם יסודותינו, רצוני לומר אם נשתנו רק מצד תמונותיהם או גם מצד משפטם ומקותיהם: והסברא נותנת כי לא יהיה השנוי רק בצורה, אבל ימצאו תמיד גם בהם סימני המפסק במקום הראוי להפסיק וסימני המחבר במקום הראוי לחבר, כמו שאנו רואים בטעמים שלנו, כי לולי כן לא יהיה בהם שום תועלת להבין על ידם כונת הפסוקים. ועתה אם הדבר כן, אין להתפלא מדוע לא זכרו המדקדקים מציאות הטעמים החדשים האלה, כי סוף סוף אינם חדשים בטבעם, רק צורתם היא מחודשת, ומאחר שאלה ואלה ילכו על משפט אחד להפריד או לחבר המלות שוב אין להקפיד אם יצויירו באופן אחד או בזולתו, כי מה בכך אם ד"מ התלישא היא בצורת עגול עם זנב או בצורה אחרת? ולכן לא דברו המדקדקים בתמונות הטעמים אלא במשפטיהם. אמנם אם תשאל איך נהיה שנשתנו הצורות ההמה? אחשוב כי קרה כן בעבור כי גם אופני הנגינה בקול נשתנו בישראל בעבור אורך הגלות ופיזור האומה על קצוי ארץ, כי האשכנזי לא ינגן בקולו פסוקי התורה כמו שינגן האיטלקי, ולספרדים ניגון אחר, וכן לבני מזרח, ואולי כדי להורות על השינוי הזה אשר בניגון עלה על דעת קצתם לשנות גם צורות הטעמים, מה שלא קרה לסימני הנגינה (musikalische Noten) אשר לאומות העולם, כי לפי שלא נשתנה מעולם אופן הניגון (שהרי בכל העולם מנגנים הסימנים ההם על דרך אחד) לכן גם צורתם לא נשתנית מעולם.

ב) איך אבד שם העם קאזארען מבין היהודים הגם כי ידענו באמת שהם קבלו דת ישראלית? — אבל ידענו ג"כ שאחרי ב' או ג' מאות שנה הלכו היהודים בממלכות קאזאר תמיד הלוך וחסור ולאט לאט עזבו כולם את דתנו וקבלו עליהם דת אחרת, לכן אין להתפלא אם לא נשאר זכרון מהם בינינו, כי בבוא העם סלאווען (Slawen) וכבשו כל המדינה אבד שם היהודים מן הארץ ההיא כמו שאבד שם כוזר מן המדינה ונקראת בשם אחר.

ג) איך נתגלגל הדבר שהסכים ר' יצחק סנגרי שהיה תלמודיי מת בין

הקראים? — אין בזה שום פלא כי אולי הלך שם לעסקיו והיה בדעתו לשוב לביתו, וקרה מקרה כי נספה שם בלא יומו.

זה המעט ראיתי לכתוב היום לתשובת הר"ר שלמה הנ"ל אשר אליו תפרוש סוכת שלומי, ותודיעהו בשמי כי יקר הוא בעיני מאד בעבור תמימות לבבו וגודל חשקו אל הלימודים; גם לך, ידידי, הנני נוטה כנהר שלום ואעתיר לך ברכות שמים ממעל והצלחה בכל מעשי ידיך והיית אך שמח. נא תעשה עמדי חסד להודיעני עוד חדשות, אם יגיעו לאזניך, בענין קדמוניות אומתנו. ותמסור האגרת אל יד הר"ר סינוגאליאה מביא כתב זה לידך, ואתה שלום ומאת אוהבך יש"ר.

הכו"ח פה גערץ ביום כ"ח אייר ש' הת"ר.

46.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Odessa.**

לכבוד האוהב הנאמן שומר הברית והחסד עם מיודעיו, המשכיל
והנבון הר"ר יצחק **בלומענפעלד** נ"י יהי אלהיו עמו, אמן!

כפלים חויבתי לכתוב אליך, ידיד יקר! ראשונה להשיב אמרים לשתי אגרותיך הנעימות, ושנית לשאת אליך תשואות חן חן בעבור המתנה היקרה אשר בה כבדתני, חמשת ספרים מלאים זיו ומפיקים נוגה כל אחד לפי דרכו וכפי המטרה אשר אליה כוון, אך על כולם התענגתי מאד בקריאת ס' אפס דמים בעבור גודל התועלת היוצאת ממנו להרים קרן אומתנו ולהסיר מעלינו חרפת העלילה המתועבת אשר כערך היותה בנויה על שקר וכזב מפורסם כן רבים חללים הפילה בימי החשך והערפל, וגם בימים האלה עם כל התפשטות הדור במרבית הידיעות והשתלמות ואהבת רעים והתקרבות אל השלמות האנושית;

אוי לו לדור שכך עלתה בימיו כאשר ראו עינינו בעיר Damascus עיר הדמים והאכזריות! ואוי לה לאומה אשר עם היותה יושבת על גפי מרומי ההצלחה והתבונה בין ראשי הממלכות הגדולות בארץ איירופה, היא מחזקת בסתר ביד מעול וחומץ, הלא העריץ רב טבחים הפאשא של דמשק (ת"ל עתה לטבח הובל גם הוא על יד קונו Ibraim)! — לכן בואו ונחזיק טובה להר"ר **לעווענזאהן** נ"י, אשר עמל וטרח לדרוש טוב לעמו ולהוכיח אויבינו ומשטינינו, ככה יעזרהו האל בתוספת כח וחיל להוציא לאור חבורים אחרים לתועלת ישראל ויגדל שמו בין מצדיקי הרבים המזהירים כזוהר הרקיע אמן! גם בספרו בית יהודה מצאתי דברים הרבה טובים ומועילים, ובפרט אם הקורא בו לא ישכח מקום הולדת המחבר

ומטרת אמונותיו נגד בני מדינתו, ואף כי קצת מדבריו לא ינעמו לאיך אנשי מדינות אחרות בעבור כי יותר מדאי תקע עצמו להאמין בדעות זרות ובסודות הקבלה ולהגדיל תפארת כל הקדמונים בלי הבחנה (וכבר באה נגד ספרו זה בקורת קשה בעלי Annalen להחכם יאסט (Nr. 17. 24 April 1840 pag. 152 בכל זאת יש לו קצת התנצלות בסיבת מקום מושבו ותכונת בני ארצו אשר לא יאות עדיין לשים לפניהם מאכלים דקים נגרופים באין להם כח לעכל אותם; לכן אף אני לא ארים נגדו שבט הבקורת לכתוש שוט השגה נגד חבורו זה, כי לא נתנה המשרה הזאת על שכמי; ובפרט אחרי ראותי כי בסוף ספרו בית יהודה צעק חמס עלי בעבור כי נשאני לבי לגלות טעות גדולה ומפורסמת שנפלה בספרו תעודה בישראל; הנה הוא אמר עלי שם שאני תליתי בו בוקי סריקי, אכן אני מעולם לא נתכונתי בזה להשפיל כבודו ולבזות מעשי אצבעותיו חלילה! רק טעותו השמתי, והטעות נשאר טעות בלי ספק, ואיך אוכל לחזור בי ממה שכתבתי כמו שהוא מאיים אותי בדברים כאלה: אקוה כי יודה ברבים בפה מלא לאמר ישר העותי ונבהלתי להשיג שלא כהוגן? — בסדר התפלה של הקראים לי"הכ מצאתי באמת דברים יפים ונשגבים עד מאד, ונפלאתי איך הצליחו לסדר בקשות ארוכות ונוגעות ללב באין להם מקור אשר לשאוב ממנו מליצותיהם זולתי כ"ד ספרי הקדש אשר רובם כוללים סיפורי קורות או משפטים תוריים. ורק המעט מהם כולל דברי נבואות ותוכחות ויעודים ותפלות ותשבחות לאל המרומם: זו באמת סגולה נפלאה לספרים הקדושים אשר לנו מורשה מאנשי הרוח בחסד האל, אין כמוה בספרי דתות האומות כל עיקר, וגם בזה נפלינו מכל העם אשר על פני האדמה. —

ס' קול זמרה כבר נודע לי מקדם, והנני שופט כי המחבר הלזה ידיו רב לו במליצה עברית ואומן בקי הוא במלאכת השיר, אף כי עזב דרכי המשקל וכללי היתדות המיוסדים ממשוררי אומתנו בספרד, ולכן האוזן האיטלקית לא תמצא עונג ונעימות בשירי בני אשכנז. — גם ספרו הקרב הוטב בעיני, ואנכי נסיתי לערוך מלחמת השאך בעד בגעד כפי דברי השיר ההוא, אך הרבה קושיות יש לי להקשות נגד תהלוכות המחבר בשחוק ההוא, ומי יתן והיה החכם אייכענבוים פה בעירי ונתראה פנים במלחמה כזו פעם אחת, ואז נראה מי יוכל את חברו. עד כה דברתי על הספרים אשר שלחתני בהם, ועתה אחוה דעתי בקוצר מלין על אודות הרשימה אשר מצא הקראי הר"ר פירקאוויטץ בסוף ספר התורה, ואשר הבאת לפני העתק ממנה באגרתך הנחמדת. הנה רבו בה הודעות חדשות אשר לא נוכל להולמם עם מה שאנו יודעים מקורות העתים מן הספורים הבאים בנביאי קדש, הט אזנך ושמע. כאשר הגלה שלמנאסר עשרת השבטים משומרון לא מצאנו בשום מקום שבני ישראל בקשו עזר מאחיהם

בני יהודה במלחמה ההיא, גם לא שהיה למלך אחז בן נקרא ג ד ל י ה ושהוא ואחרים עמו יצאו לעזרת אחיהם בני ישראל ללא הועיל כי תפשם חיים שלמנאסר והוליכם בגולה, ואיך נקבל דברים אלה מפי כותב מאוחר כערך אלף שנה מזמן המאורע, בהיות שכל הכותבים הקודמים לו שתקו מזה ולא הודיעו כלום? כמו כן כותבי קורות העתים לא הודיעונו מעולם שהמלך קאמביז הלך להלחם עם Tomiri (בטעות קרא אותה תלמירא) מלכת השיטים לנקום דם אביו הנהרג מהם, ואיך ידע זאת הכותב המאוחר הזה? — עוד זכר שם ע י ר ס פ ר ד ע ל י ם ה ש י ט י ם ואם נניח כי ש י ט י ם לפי כונתו הוא Scitia כנראה מכל המשך דבריו, הנה לא ידענו ולא שמענו מעולם במדינה ההיא עיר ששמה ס פ ר ד. גם זכר בטעות שם המלך הפרסי כ ו ס ר ו י, וכפי הנראה היה בדעתו לומר Cosroe. מן הטעמים האלה יראה בעיני שאין לסמוך כ"כ על הרשימה ההיא, וכל עוד שלא יגיעו לידינו ראיות ברורות לקורות ממקום אחר לסעד בהן את המסופר בה ישאר המכתב ההוא במדרגת הדברים הבלתי מאומתים ובלתי דקויים, כלומר בזה במדרגת הספק, ועל כל פנים ראוי לפרסם ע"י הדפוס טופס הרשימה הזאת כדי לעורר לבב הנבונים לשום עיונם עליה, אולי ימצאו דרך לבאר סתומותיה, ודי בזה. ועל אודות מגלת ר' יצחק סאנגרי די לי כי החכם הנכבד הר"ר ראפאפארט נ"י משתדל לכתוב עליה, ואין לנו רק להמתין עד יודפסו דבריו בספר כרם חמד חלק ה', אשר שמעתי היותו כבר נדפס בעיר פראג, אך אני לא ראיתיו עד הנה. ומה ששאלת: במה אני מתעסק כהעת? דע, ידידי כי מעט הוא אשר תוכל לקוות מאיש כמוני המוגבל בידיעותיו והכורע תחת משא תהפוכות הזמן; אמנם לא חדלתי מכל וכל מהתעסק עוד בלימודים ואחרי כי עוררתני אתה, אוהב יקר! לבלתי אחדל מכתוב עשתנותי בשפה עברית, הנה עשיתי כרצונך וכתבתי מאמר אחד אשר הוא עתה תחת מכבש הדפוס בעיר ווינן, קראתיו מ פ ת ח א ל מ ג ל ת א ס ת ר, כמותו כערך ד' דפין Druckbogen, בו השמעתי מלות רבות על המגלה הזאת ונלחמתי נגד הסברות הגוברות בכל התבל על אודות המעשה המסופר בה; אולי ימצאו דברי חן בעיני הנבונים. הודיעני נא איך אוכל לשלוח אותו אליך. פרש נא שלומי אל החכם הנעלה ר' שלמה בעל מקרא אשר גדלה שמחתי מאד בשמעי כי עוד לא נמחה זכרוני מקירות לבבו הטהור, ואתה, ידידי, אל תחדל מפקוד את פוקדיך ומזכור את זוכריך, כאשר גם אנכי את אוהבי אהב ומשחרי ימצאונני בכל עת נכון ומזומן למלאות משאלותם, כיד ה' הטובה עלי, וחיית ורבית דשן ורענן כל הימים כתשוקת אוהבך בכל לב יש"ר.

הכותב והחותם פה גערץ ביום כ"ג לחדש שבט ש' התר"א.

47.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Wien.**

לידיד יקיר לי הר״ר יצחק בלומענפעלד שלום!

שמחתני, אוהבי, בשורותיך הנעימות מיום ב׳ לחדש הזה הבאות אלי תמול. והנני פונה מכל עסקי להשיב לך בלי אחור, אמרי אהבה וידידות; אכן בין השמחה אשר סבבת לי התערבה תוגת נפש על אשר בשרתני כי אינך עומד על קו הבריאות וכי חשבת ללכת אל עיר קטנה Gastein לבקש לך רפואה ממעיני ישועתה; עלה והצלח! וישלח האל מלאכו לפניך לשמרך בדרך ולהושיבך על כנך כמשפט הראשון אשר היית בריא אולם. תודות לך על אשר לא שמת זכרוני אחרי גוך ותחפוץ לכבדני במנחה ההולכת לפניך, הוא ס׳ המצות כ״י להר״ר לוי הלוי הקראי, ועתה אחרי כי התנדבת עד הנה, הואל נא למסור הספר ליד הגביר הר״ר בום והוא ישלחהו אלי בלי ספק; גם בבואך אליו יהי נא חפצך לשאול לו בשמי, אם קבל האגרת אשר כתבתי לו זה ב׳ שבועות ואם יש בדעתו להשיבני דבר, כי על כל פנים מוכרח אני לקבל תשובה ממנו טרם שלוח לו כסף דמי הספרים והמכתבים אשר שלח לי לשעבר; ואז אשלח לו עם הכסף גם איזה עקסעמפלארע מן תמונתי, אשר אחד מהם יהיה לך למתנה. שאלתני, אחי, מה הוצאתי לאור בימים האלה, ובמה אתעסק? אהה, ידידי! צרות סבבוני ומחלת לב הליקתני וימי הזקנה אתים עלי, ועלדותי כבו, ורק מעט הוא את אשר אני כותב בדברי חכמה; מאמר קטן בלשון אשכנזית תמצא במכתב עתי, Annalen להחכם יאסט (אשר חדל לצאת) מן השנה שעברה; איזה אגרות ממני תראה בכרם חמד חלק ו׳; ועוד שלש אגרות אחרות יצא עתה לאור בחלק ז׳ הנדפס בקרוב; עוד שלחתי אל החכם גייגר נ״י, מאמר קטן בלשון אשכנזית לתתו במכתב עתי שלו. זולת זה המעט אין אתי דבר, כי הרבה יותר הוא את אשר אני קורא וחושב מחשבות מאשר אני כותב, ורוב הזמן העודף לי מן עסקי המשפחה הקדשתיו להתבוננות בכ״ד ספרי הקדש אשר מהם תוצאות חיים. ועתה תשאל לי על אשר לא השיבותי דבר למכתבך אשר כתבת לי מעיר אדעססא, בעבור כי ראיתי כבר החכמים המפורסמים יאסט שד״ל, וראפאפארט משתדלים לישא וליתן על הענין ההוא ברוחב לבבם, כאשר בלי ספק ראית גם אתה דבריהם הנחמדים שנדפסו פה ופה במכתביהם, ולכן חשבתי אך למותר להוסיף עליהם דבר. והנה הגם כי עתה נסוגותי אחור מלפרסם מחשבותי, בכל זאת לא אחדל מלאסוף אלי הביתה כל ספרי החכמים שבזמננו, וילדי תבונתם הם לי יום יום לעונג ולששון ולסבת התלהבות חקירותי והתפשטות מחשבותי; מנחות החכם גייגר יקרים לי

מאד, סקירות החכם שי״ר הלוי דשן, והמקרא של החכם פיליפזאהן למשיבת נפש היא לי; גם אל מחברות חכמי העמים שלחתי ידי בכל מה שהם חוקרים ודורשים על התנ״ך, ובראשם דברי החכם Ewald והחוקר Hitzig נעמו לי מאד; אלה ואלה יונקים ומוצאים כל עתותי ואני יונק משוד תנחומיהם. והנני תמיד עמך משתעשע באהבתך ומתכבד בידידותך ומשים שלום לך בכל נפשי. נאום אוהבך יש״ר.

הכותב והחותם פה גערץ ביום ו׳ תמוז ש׳ התר״ג.

48.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Odessa**.

שלום שלום לידידי הנאמן בבריתי, המשכיל והנבון הר״ר
יצחק בלומענפעלד יחיה וישגה כארז בלבנון, אמן!

הנני להשיב לאגרתך הנחמדת מיום הושענא רבה העבר אשר נתנה שמחה בלבי על השמועה הטובה הנכללת בה, כי היו לך מימי עיר Gastein למעיני הישועה ולכל בשרך מרפא; כן יסיר האל ממך כל מדוה גופני ורוחני ויכשירך לעבודתו כל הימים.

ואשר התנדבת להגיש אלי העתק מדברי החכם המפואר הר״ר לעווענזאהן יח׳ בספרו האחרון שרשי לבנון דף רנ״א הנוגעים אל מה שכתבתי זה שנים בשתים מאגרותי הנדפסות, חובה עלי להודיעך כי לא זו הפעם הראשונה שזה האיש השלם פגע בי בהשגותיו ובתלונותיו, אלא גם בסוף ספרו בית יהודה דף שע״ד קלע עלי קלע על ענין אחר אשר אגיד לך. הנה אנכי בכתבי אליך זה כמו אחד עשר שנים העירותי כי שלשה פעמים נמצאו בספר תעודה בישראל מלות האלף החמישי תחת מלות האלף הששי, ומן הלשון ששמשתי בו שם אולי יובן כאילו היה בלבי ליחס טעות זו למחבר עצמו, הגם כי באמת אפשר לתלותה בשגגת המעתיקים או המדפיסים, לכן חרה אפו ויצא לקראת נשק בדברים ישפטו עליהם אנשי תבונות; ועתה אם רק זאת היתה סבת התרגזו עלי הנני מצהר לך פה בנפש חפצה, כי אינני חושד אותו שנעלם ידיעה כזאת כלל ועיקר הגם כי היה נראה לו כך מדברי הראשונים, כאשר מעולם לא כיוונתי לפגוע בכבודו חלילה, וצר לי מאד על כי הבאתי יגון בלבבו בדברים בלתי מבוררים כראוי; תאמין לי כי זה האיש יקר לי מאד בעבור שקידתו בלימודים וחפצו להועיל בכל כחו ולהתגבר על חסרון האמצעיים ודוחק

הטעם, ואם יש עניינים בשני ספריו הנזכרים (ס' שרשי לבנון לא ראיתיו עד הנה) אשר לא תבא עליהם הסכמתי והסכמת גדולי הדור *) בכל זאת לא עלה מעולם על דעתי להתקומם נגד סברותיו, כי די והותר כתבו בימים האלה החכמים נגד עלילות השדים ואמונת סודות הקבלה ואמתת ומעלת ס' הזוהר וכדומה; אך מה שהגדיל ערכו בעיני הוא אהבת בני עמנו השתולה בלבבו הטהור אשר הניעתו להלחם בעד קדושת אמונתנו ומנהגינו ולבטל עלילות משטינינו, כמו שראינו בספרו הנחמד אפס דמים, ויען כי יקר תפארת האדם לא יומדד כערך התפשטות ידיעותיו לבד והתקרבם אל האמת, רק בעצם וראשונה כפי נטיית רצונו אל הטוב שהוא תכלית בריאתו, לכן בואו ונחזיק טובה למחבר הלזה בעבור שלמותו במעלה הזאת השנית, ונעלים עין מהתחלפות אמונותיו מאמונות חוקרי זמננו.

ועתה אחרי הצעה זאת אגיד לך דעתי על השגותיו נגדי בענין ר' שם טוב מחבר הפירוש על מורה נבוכים הנדפס עם פי' האפודי. הנה המעיין בדברי שם (אגרות יש"ר ח"א דף קי"ג) יראה כי עיקר טענתי על החכם די ראססי הוא בעבור סברתו שמחבר הפירוש ההוא היה ר' שם טוב בעל ס' האמונות, וזה אינו, כמו שהוכחתי שם וכמו שאף הר"ר לעווענזאהן יודה בזה, לכן רק מזה הטעם לא היה לו לכתוב עלי כי דברי שם כולם בטלין ומבוטלין באשר הראיות שהבאתי על זה הענין הפרטי נכונות תמה וקיימות; אכן אם במשך הדברים נכנסתי לחקור ג"כ מי הוא איפה מחבר הפירוש ההוא ואמר שאינו בעל ס' האמונות, והיה נראה לי אז לייחס אותו לר' שם טוב פאלקירא בעל ס' המעלות, זו היא באמת חקירה טפלה על הראשונה, לא היה אליה עיקר כונתי שם, אלא כל מה שטרחתי להוכיח הוא שהמחבר ס' האמונות לא כתב הפירוש הנדפס עם האפודי, כמו שכתבתי שם בפירוש כי שני אנשים היו. אמנם על סברתי זאת השנית כבר דנו לפני חכמים ונבונים מאוהבי באגרותיהם והרחיקוה ובטלוה מטעמים אשר קצת מהם הביא עתה גם הר"ר לעווענזאהן בספר שרשי לבנון, עד שהודיתי אף אני בביטולה (ובפרט אחרי כי הטעני העתק כ"י לס' מורה המורה אשר בידי ומקום המלות: כתבתים בפירושי למורה, הנמצאים שם ראוי להיות: כתבתים בפירושי לתורה), ונתברר לי כהיום כי מחבר הפירוש הנדפס מלבד שאינו בעל ס' האמונות כמו שהוכחתי, אינו ג"כ בעל ס' המעלות, אבל הוא בלי ספק ר' שם טוב בנו של ר' יוסף בעל ס' כבוד אלהים שהיה בנו של ר' שם טוב המחבר בעל ס' האמונות. כל זה מסכים עם דברי הר"ר לעווענזאהן, אכן אין בזה חידוש כהעת, כי זה שנתים נדפס ענין זה מאת ידידי החכם

*) Siehe Israelitische Annalen 1840. Seite 152.

המפואר הר"ר גייגר בספרו מלא חפנים דף ל' עיין עליו; ואני תמה על החכם לעווענזאהן שלא ראה זה הספר אחרי שתי שנים שנדפס והוא כותב עתה על האגרת הידועה לר' פריפוט דוראן אלה הדברים: וכפי הנראה היתה מתחלת אגרת זו במלילה זו: ואל תהי כאבותיך עכ"ל, והלא האגרת הזאת נדפסה בשלמות בס' מלא חפנים, ושם תראה ששה מאמרים מתחילים במלות אל תהי כאבותיך, אשר על פיהן נקראת האגרת בשם זה. ומה שהשיג עלי על אמרי שם שפירוש הכרבוני על התורה היא לר' משה בן מאיר בן משה בן אבא מארי בן דוד הכרבוני וטען על זה באמרו כי החלק הראשון ממנו הנדפס בבערלין עם גבעת המורה מיוחס שם לר' משה בן ר' יהושע הכרבוני איננה טענה, כי אני רק הגדתי שם מה שנמצא כתוב בפי' המורה לכרבוני כ"י שהיה לפני, ולא נכנסתי לחקור אם אמת הדבר אם לא. עוד ראיתיו טוען עלי בעבור מה שכתבתי באחת מאגרותי על אודות המנהג שלא לשתות מים בשעת התקופה ושאל על זאת: מה חדשות בא להשמיענו? ותוך כדי דבור בא כמתגלגל שם בעד החכם בעל בית יער הלבנון שהאריך הרבה על ענין זה (ואשר הבאתי דבריו שם) ואמר עליו שעשה כן יען ראה זאת להכרח בזמנו, ועתה אשאל להר"ר לעווענזאהן: איך ידע הוא שאף אני לא ראיתי זאת להכרח בזמני? האם בקי הוא בתהלוכות בני איטאליא ובמנהגיהם עד שיוכל להחליט שאינם חוששים כהיום לשתות מים בשעת התקופה ושלכן לא הייתי צריך לנגוע בענין זה? — נהפוך הוא! כי בעת כתבי כך ראיתי ברוב הקהילות אשר סביבותי כמה אנשים אף מבעלי מדע ועוסקים בתורה חוששים על זה הרבה וממהרים לעיין בלוח השנה מתי הוא רגע התקופה כדי לתת ברזל במים טרם ישתו התינוקות מהם באותו רגע, לכן בחשבי כי ראוי לבטל המנהג הסכלי הזה בזמננו כתבתי שם מה שכתבתי, אבל המשיג לא שת לבו לשאול ממני מדוע ככה עשיתי, זאת חשבתי להשיב לו, ואחרי שהודיתי על האמת והשיבותי מעלי תלונותיו אפשוט לו ימיני לחבקו כריע כאח ואוהבו נדבה כמאז.

נפלא הוא בעיני את אשר כתבת באגרתך הנ"ל כי לא הודעתיך דבר על אודות ס' המלות כ"י להר"ר לוי הלוי הקראי אשר נדב לבך אותך לכבדני בו, והלא במכתבי מיום ו' תמוז שהזכרת נתתי לך תודה עליו ובשרתיך קבלתו: אכן בעת ההיא לא יכולתי לדבר עליו מאומה יען לא עיינתי בו עדיין, ועתה בעברי עליו ראיתיו הולך בביאורי המקראות בדרכים הידועים לכל חכמי עדתו להוציא מהם דקדוקי המלות כפי הנראה להם בהוראה הפשוטית, אכן לא נמלט גם הוא לפעמים מן הזרות אשר נפלו בה על הרוב הקראים בגלותם לדקדק בפסוקים יותר מן הראוי ולהוציא מהם איזה פרטי הנהגות האדם שלא נרמזו בהם כפי

הפשט אם לא בדוחק; על כל פנים התענגתי מאד בקריאת זה הספר הנכבד אשר הר"ר שמואל אשכנזי מזכיר (מוצאות חכמה דף כ"ו) מחברו בין ראשי החכמים לבעלי מקרא באמרו שהוא אגל רבו הר"ר יש"ר מקאנדיא ספרי ר׳ יפת ובנו הלוי בתורה ובמקרא ובמלות וחקים, ואין ספק שאחד מהם היה זה ס׳ המלות הנתון לי מאתך במתנה, גם בעל ספר אורח לדיקים הנדפס עם ס׳ דד מרדכי מזכיר זה הספר במערכת אות מ׳, ובדף כ"א ע"ב קרא שם המחבר הר"ר סעיד הלוי בן הר"ר יפת הלוי בן לוי. והנה שתים הנה התועליות הבאות לנו מזה הספר, האחת מצד מגרו והקראנה exegetisch והשנית מצד לורתו והקראנה philologisch, רלוני כי ראשונה למדים אנו ממנו איך יבארו בעלי מקרא קצת פסוקים קשי ההבנה ומוליאים מהם דיני אסור והתר להתנהג על פיהם, ובזה מצאתי לו איזה ראיות חדשות נלמדות מן הכתובים שלא נזכרו בספרי אחיו הקראים כפי הנודע לי, ולולי יראת האריכות הייתי מביא אחד או שנים מהם לפניך לדוגמא, וזולת זה הנה בדרך כלל כבר נתפרסם בעולם איך יתנהגו הקראים בהוליא דבר מדבר; עוד שנית אנו רואים זה המחבר משתמש בלשון עברית באופן מיוחד לו לבדו ומעטים עמו, והגנונו משונה מאד מהגנון אשר המחברים לא לבד מן התלמודיים אלא גם מקצת חכמי עדתו, הן בהמציא שמות חדשים בנויים על משקל שם אחר, הן בשימוש הפועלים ובניניהם וקשורם עם השמות, הן בקשר המאמרים זה עם זה באמצעות מלות היחס ומלות החבור, הכל הולך בדרך חדשה בלתי מורגלת אללנו, וזה יתן מקום לחוקרי תהלוכות הלשון להתבונן איך נשתנו קורות שפה עברית כפי השתנות דורשיה בדעות בלימודים ובאמונות; הנה בעלי המשנה הדורשים תלי תלים של הלכות היוצאות להם ממקור מיוחד קראוהו תושב"עפ הרחיבו כמו כן גבולות הלשון וחידשו בה דרכים שלא נמצאו כמוהם בתנ"ך, והקראים אשר רק התנ"ך לבדו שורש ועיקר לכל חקירותיהם גם השנויים והחידושים שהכניסו בלשוננו הקדושה נובעים רק מן הנמצא בכתובים, כי התעזרו להרכיב בשורש אחד הנטייות הנמצאות בשורש אחר ולבנות מפועל אחד שם חדש בתמונת שם הנגזר בכתובים מפועל אחר, וכל כיוצא בזה.

ועל אודות הקשר אשר נסיה בעיר מנטובה שבתו היה (כאשר נדפס בעלים מגידי חדשות) רק מלה ומריבה נהייתה בין איש עברי ואיש נכרי, ואחרי הכות איש את רעהו נתאספו הנוצרים לנקום נקמת המוכה, אך רק ידי האספסוף ואנשים ריקים מדלת העם היו בקושרים, ונכבדי העיר ובפרט אנשי המלחמה הלולי לבא קמו לעזור את הנלחצים, ואחרי היותם שמונה ימים סגורים בבתיהם בסכנה לא מעט נושעו ע"י אנשי הצבא אשר רבים חללים הפילו מן המורדים, ומבני ישראל לא מת אחד, רק ברכושם ובכרמיהם פשטו ידיהם ובזזו איש לו; אך עתה העיר שקטה ואין זוכר עוד את אשר קרה.

בני ובנותי ת"ל בריאים ושלמים ומעולים בעבודתם איש איש כפי מעשהו; החכם לוצאטו מדפיס עתה ביאור חדש על ס' ישעיה בלשון איטאלקית; החלק הז' מס' כרם חמד יודפס עתה, ובו תראה דברים ממנו וגם ממני, זולת זה אין חדוש, כי אהבתי אותך וזכרי טובך ומבינתך אינו דבר חדש באשר הנני תמיד כבשנים קדמוניות דורש טובתך ושלומך, חפץ בקרבתך, ואוהבך ומוקירך יש"ר.

הכו"ח פה גערץ ביום כ"ג לח' חשון ש' התר"ג.

49.

Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Odessa.**

לכבוד אוהבי ויקירי, הנאמן בבריתי, אשר לא עזב חסדו מאתי ולא שקר באמונתו הר"ר **יצחק בלומענפעלד** יחיה אמן!

זה ימים אחדים בא אלי הספר הנחמד הכולל רשימת ספרי כ"י הנמצאים בבית ועד לחכמים בעיר אדעססא, אשר בטובך שלחת אלי במתנה, ועודני מתעסק לשים עין אל העמודות הגנוזות בתוכו הגיעני מכתבך היקר המלוה מתנתך, מה מאד שמחתי על שניהם! כי התברר לי בזה יותר (אף כי לא הסתפקתי בו מעולם) תוקף אהבתך ועוצם ידידותך אלי, אשר אורך ימים ושנים לא יחלישוה ומרחק הארצות הרבה לא ימחו זכרונה מקירות לבבך הטהור, כי תולעתה לא תמות ואשה לא תכבה לעולם. זאת תורת האוהב הנאמן: ההרים ימושו וברית שלומו לא תמוט. אף אני זכרתי לך חסד נעוריך לכתך אחרי בלב תמים באבי שנותיך והראותך לי תמיד נועם עשתונותיך, לכן אשמור פקודיך בכל עת וכל אשר תאמר אלי אעשה כפי יכלתי; גם הייתי שולח לך מנחת לעת איזה דברים נדפסים, הן ממני הן מאחרים, לולי כי בעבור המרחק הרב אינני יודע על איזה דרך יכון לשלוח, ופקודות הצענזור בחוקות הרבה במדינתך, לא יתנו עבור אף דברים טובים ומתוקנים שלא תצא מהם שום תקלה, לזאת בלתי אפשר לי למלאות משאלותיך, ויען כי יכולת להשיג המחברת הראשונה מן „בכורי העתים החדשים" אבשרך כי המחברת השנייה כבר היא תחת מכבש הדפוס, ותצא לאור בקרוב; בה תראה ענינים נחמדים מאד, רבם ילידי מחשבותי, כי עמלתי בה עתה כפלי כפלים מבשנה שעברה, והכנסתי בה י"ד ארטיקעל חדשים, אשר כתבתי על ענינים גדולי הערך, לכן חכה לה כי תתן מעדנים לנפשך. ועתה לבל יצא מכתבי זה ריקם מכל חידוש, ולבעבור הראותך כי עיינתי היטב ברשימת

החכם פינער השלומה אלי, אליין לך פה מעט מאשר העירותי עליה. דף 52. המחזור כ"י אשר ראה החכם פינער בעיר ברעסלויא כתוב על שוליו שם האיש אשר הגיע לידו והיה בעליו, בזה הלשון Ex libris Magistri Gregori Past: Goritii, ומה מאד נפלאתי בראותי כי זה האיש היה כומר בעירי הנקראת Goritia, וחזרתי אחר שמות קדמוני העיר, אך לא מצאתי איש ששמו כך.

דף 57, הענין היותר יקר בכל הספר הוא החידוש המסופר פה לתת טעם לדברי הרמ"בם שכתב: „ונותנין אפר מקלה על גבי ספר תורה" על פי הכ"י הרשום פה, אך טעה החכם פינער במה שאמר, כי הרמ"בם עצמו הודיע שראה בעיניו גמרא כתובה חמש מאות שנה לפני זמנו, כי הרמ"בם לא אמר כן, רק אמר שראה במצרים גמרא „כתובה על הגוילים כמו שהיו כותבים קודם לזמן הזה בקרוב חמש מאות שנה", הרי שרק אופן ומנהג הכתיבה ההיא היה קדמון ה' מאות שנה, לא הכתיבה עצמה שהגיעה לידו, ותמיד אפשר שההעתק ההוא לא היה קדמון כ"כ.

דף 67. תמה אנכי למה כתב החכם פינער פעמים רבות שם יחזקאל הנביא כך: Hesckel, תחת שהיה לו לכתוב Jeheskel, וכן קרא לס' תהלים Psalme, תחת שמו הראוי לו Psalmen.

דף 69 הביא נוסחא חדשה בדברי רש"י: „והוא שיסד הקליר נוחו עדן" וכו', ורואה אנכי כי מן הלשון הזה נוחו עדן יש הוכחה ברורה כי הקליר נפטר רק שנים מועטות לפני רש"י, ואם היה הקליר יותר קדמון, או אחד מהתנאים, לא היה אומר עליו ר"שי נוחו עדן. שהיא מליצה לא הורגלו בה מעולם אצל הקדמונים. ועתה, ידיד נפשי, תודות לך על המתנה היקרה הלזו, והנני אודיעך עוד, כי אחד מחכמי מדינתך, הבחור הנחמד מוה"רר משה עהרענרייך יצ"ו מעיר בראדי המוכתר בכתר הרבנות בעיר פאדובה, נתקבל מאת בני עדתי להיות מורה לילדים בבית הספר דפה, וכבר התחיל זה שני חדשים מלאכתו מלאכת שמים בתבונה ודעת וכל הקהל שמחים בו ונהנים מזיו חכמתו; עוד אודיעך כי במחברת ג' הנזכרת מבכורי העתים היוצאת עתה לאור אין שום דבר לא מהחכם שד"ל ולא מהחוקר ראפאפארט, אלא הרוב היא משלי, כי לא רציתי לחזור כאיש עני על פתחי הגדולים האלה להתחנן בעד דבריהם, בהיות לאל ידי להעניק כמנחת ידי מה שיספיק לצורך הקוראים כפי מחשבתי, ואתה תשפוט ההצלחתי במלאכתי אם לא. ולעת עתה אין בפי מלה זולתי דרישת שלומך והבטחתי אותך כי מעולם לא אשכחך, והאל יצליח דרכיך וחיית ורבית דשן ורענן כל הימים כחפץ אוהבך יש"ר.

הכו"ח פה גערץ ביום עשירי לח' שבט ש' התר"ו.

50.

Schreiben des Herrn **Dr. A. Geiger** in **Breslau** an Herrn **Jgnaz Blumenfeld** in **Wien.**

שלום ורב טוב לכבוד הר"ר יצחק בלומענפעלד נ"י!

כבדתני במתנתך אשר שלחת אלי למנה סליחות מנהג רומה ושרשי רד"ק ד' קוסטנטינא שנת רע"ג (אך חסר השער ודף הראשון עד ש' אדן) ויותר ערבה לי מנחתך אשר הגיעתני יום אתמול עוד חלק מאוצרך הנחמד, והנה כעת תשעה בוגין תחת ידי ובקרבה אגרות השלם אשר ערכתי אליך. ויהי כעברי עוד הפעם על דברי מלאתי וראיתי איזה שגיאות הדפוס, אך קלות הערך הן והמבין יתקן אותן מדעתו, רק על שתים אעיר אשר יכשל בהן הקורא. הראשונה היא בסוף מאמרי על ר' יוסף קמחי, והוא כי נמצאת שם הערה מתחלת דף 118 מלויינת אצל מלת „והנראה", ואין שם מקומה כי אם דף 119 על מלות „מהם ר' יוסף זכרהו וכבר זכרנו זכרו". והשנית בראש מכתבי על הר"ר יש"ר ז"ל דף 128 במאמר: „דע נא כי האיש הי"שר הזה (אשר לו יאות השם הזה באמת ובתמים)" חסרה המלה אשר היא ראש פנת המאמר היא מלת הי"שר. וכבר נחמתי אחרי כתבי האגרת הארוכה הזאת פן יחר בעיני' אוהביו משפטי אשר חרצתי באמרי כי לא אהב להעמיק החקירה וכו' (דף 129) ויחשבוהו לעזות מצח בפרט לרבן אחרי מטתו, אך היום כראותי את מכתבו הנדפס בדף 125 והבאים אמרתי משאת פנים במשפט לא טוב, וכבר בטחתי בו כי הוא לא מאס בתוכחת בחייו אף כי אחרי נוחו בגן עדן. שמע נא דבריו אשר אמר שם כי לא נמנעו החכמים בכל דור ודור להאמין כי מאמר התלמודיים דברה תורה כלשון בני אדם הוא לענין הרחקת הגשמות והוא הראשון אשר חידש מדעתו כי מעולם לא כיונו התלמודיים אל הכונה הזאת במאמרם הזה, רק השתמשו במליצה הזאת לאמר כי יתור הלשון במקום הזה לא לדרשה ניתן וכי התורה הלכה אחרי מנהג הלשון כפי אשר היא שגורה בפי ב"א, ע"ש. ולעדות כי עד היום הזה המחברים נפלו ברשת הטעות רמז בהערה גם אל מכתבי העתי חלק חמישי דף 407. ועתה בא נא אתי אל המקום הרמוז מאתו במכתבי ותמצאני מדבר על ר' טוביהו ב"ר אליעזר בעל ס' לקח טוב באמרי כי ר' טובי' פי' המליצות הגשמיות בתורה ובנביאים ובכתובים ובדברי החכמים על דרך משל והוא השתמש פה במליצת דתכ"בא ואני הוספתי עליו וז"ל: מתוך דבריו האלה נראה כי הוא ידע את דרך הגאונים וחכמי ספרד ובפרט בהשתמשו במליצת דתכ"בא בכונה הזאת המושאלת אשר רק בפיהם

היתה שגורה, לא כן בפי אנשי צרפת ואשכנז אשר לא השתמשו במלילה הזאת לכוונה ההיא ע"כ דברי. והנה האיש אשר יקרא הדברים האלה בחקירה לא בשימת עין בהשקפה בעלמא יראה וידע כי לכוונת הרחקת הגשמות אשר ר' טובי' עם חכמי צרפת לבשו במלילת דתכ"בא קראתי הונה מושאלת על כי רחוקה היתה מאת דעת אנשי התלמוד בעלי המאמר ההוא הראשונים וגם נשארה רחוקה מאת אנשי צרפת ואשכנז ההולכים בעקבות התלמודיים ולא ערבו בדבריהם דעות פלוסופיות זרות להם. אך לא הודעתי פה מה מענה המלילה הזאת בספרי התלמוד, והחוקר האמתי יאמר בלבו: אם המחבר שתם פה את דבריו, בלי ספק רמז פה אל דברים המבוארים על ידו כבר במקום אחר, אם עניים הם פה עשירים הם במקומם הראוי להם. ויהי בחפשו בתוך המחברת ההיא עלמה ימצא שני מאמרים שלמים נוגעים אל הענין הזה ומבארים אותו הכל וכלה, ושם מאמרי על ערך פשט המקרא אל דרשות התלמוד, כמצאו שם דף 53 והלאה גם דף 234 והלאה, ובשניהם הרחבתי לדבר על הכוונה האמתית אשר למלילה הזאת בפי חכמי התלמוד, ראה שם דף 78 והבאים ועוד שם דף 239 עם 247 וכו' ותמצא הכל באר היטב. והנה כל זה כתבתי כבר בשנת תר"ב ותר"ג לא בסתר דברתי ויבא המנוח כעשר שנים ועוד אחרי כן ויפער פיו על המחברים המדשים לאמר כי כח ההרגל התעה אותם (והוא צודק במשפטו) אך הוא כולל גם אותי ואת מכתבי בתוכם ומכתבי ההוא עומד לנגדו! אין זה מדרך החקירה הנכונה והמתונה. על כן ישאל נא הקורא על משפטי אשר חרצתי באמת ובתמים ובזה לא נגעתי בכבוד המנוח ז"ל כי יודע אני את ערכו ובטוח אני בו כי גם עתה ישים עיני עלי לטובה ולא יחר בעיניו אם משפטים דברתי אתו.

ואתה שמח במחברתך אשר בקבוץ נראה אותה יוצאת על פני חוץ ותברכך נפש כל הקורא אותה כנפש מברכך.

בברסלא יום ה' ג' דחה"מ פסח תרי"ו לפק.

אברהם גייגר.

Gedichte

von **Hartwig Wessely, Reggio, Jehuda Halevy, Moses ben Esra, Giuseppe Almanzzi, Luzzatto, Salomon Cohn** und **Dr. Erter.**

---

(1)

לכבוד אוהב וריע, האורח הנכבד היקר והמשכיל
הקצין המפורסם כהר״ר בערמן פרידלענדר יצ״ו *)

כשמש יוצא בבוקר ישַׂמח לב. ובגשתו אל מבואו יכַהה רוח;
כן אורח כמוך ישמחו בו רואיו. ובשובו אל נָוֵהו יכאב לבם.
ריע! לך לשלום כי אל בית שמחתך דרכך. ובשמחתך נרפא לנו.
יודעיך לא ישכחוך כי אות אהבתך חתמת בם. ואיך אשכחך אני?
אך במה אחתום זכרי בך. הן בהפנותך ללכת. ידעתי כי
שכח תשכחני: אף כי הרחק תרחיק. ואת שאהבה נפשיך
תמצא. וסוחרים נכבדי ארץ יקדמו פניך. ולבך מים
עד ים ישוטט ובין כנענים יחצוהו. מה נקל לך
לשכוח איש כמוני. אפס ידעתיך גם להטות לתבונה יש מקום
בלבך. ואם קצהו בין רוכלים כולו לא תתן להם. כי
שאלת לך ספרי כבדתני רעי! הִנֵהו. כי תקום מצל הכסף
ותחמוד שֶׁבת בצל החכמה. אתי אל הלבנון תבוא כי בו
נטעתי את הגן ואכלת את פריו. ווכרת את עבדך

בכלין ער״ח טבת תקל״ח

נפתלי הירץ וויזל.

---

*) השיר הזה אשר לא בא עד הנה בדפוס, השגתי ע״י ידידי הכ״ר הירש דוד מינץ בהיותי עוד בעיר מולדתי ברלין, ואקוה כי תברכני נפש הקורא על אשר קדמתי אותו מאפלה לאורה.
המוציא לאור.

(2)

שיר *)

על תמונת מוהר"ר שד"ל (בחרוזים קשורים).

לא אטעום שוא, תפל, ריר חלמות,
נם בי לא תתעורר קנאת רחל,
אם אביט פה חָקוי צלם ודמות־
אדם במרומי בִין יושב על חֵל.

זה שד"ל, בזרועו ירים הלמות
לכתות הסכָל על עפר זוחל;
זה שד"ל, בנגינות ובשיר על־מות
להיות גבור בארץ הוא החל.

קורא שיריו בדשן יתענג,
ופאר בְאורו על אמרות בלעם
ימתק אל חֵךְ מכל חטי פנג.

אל מול גדלו כל איש חנב, סלעם;
ידום בוזה מוסר, וכמו דונג
ימס רשע דומה אל ירבעם.

ישר

חלול סתל"יד

---

*) התיבות שבסוף כל שיטה כתובות היו להמחבר כ"ע מלאת הככס. אלמנצי שהיה צלומו זמן בעיר געכן.

המוציא לאור.

(3)

שירים עתיקים מפורשים על ידי שד"ל

ר' יהודה הלוי לר' משה בן עזרא

(דיואן ר' יהודה הלוי חלק א' סימן ש"ס. ודיואן ר' משה בן עזרא סימן קצ"א)

השירה הזאת נכתבה בטעות בדיואן רמב"ע, כאלו הוא כתב אותה, ועל ידי טעות הזאת נשמרה ולא אבדה, כי בדיואן ר"י הלוי חסר כאן דף אחד, ולא נשאר בו (בדיואן רי"ה) מן השירה הזאת רק הארבעה עשר בתים האחרונים לבדם.

הֲתָמִיר בַּנְּקוֹנִים הַבַּחֲגוֹרוֹת
וְתַחֲלִיף הַשְּׁחֹרוֹת בַּצְּחֹרוֹת
וְלֹא תָמִיר עֲבֹדָתְךָ בְּחֵרוּת
וְתָשׁוּב לַחֲנוֹת בֵּין יָם וְחִירוֹת? (1)
בְּלֵב וָלֵב תְּדַבֵּר. כִּי תְחַנֵּן
בְּקוֹל חָלָק וְיָדַיִם שְׂעִירוֹת (2)
תְּפַתֶּה בֶאֱמוֹר כִּי נָעֲמוּ לָךְ
שְׁחוֹר פָּנִים וְלִבְנַת הַשְּׂעָרוֹת (3)
וְכִי דָמוּ לְבָנוֹת תּוֹךְ שְׁחֹרוֹת
יְמֵי רָצוֹן בְּתוֹךְ לֵילֵי עֲבָרוֹת (4)
וְתַעֲרֹךְ שַׁחֲרוּתְךָ לַעֲרָפֶל
וְשֵׂבָה זָרְקָה בָּךְ לַמְּנוֹרוֹת (5)
פְּתִילֵי חוּר, וְהֵם חוּרֵי פְּתָנִים
וְכִמְאוֹרוֹת, וְטוֹב מֵהֶם מְאוּרוֹת (6)
וְיִתְהַלֵּל בְּשֵׂבָה אִישׁ אֲשֶׁר שָׂב
וְכַפָּיו מִתְּמוֹךְ נֹעַר נְעוּרוֹת (7)

(1) הנה אתה מזקין והולך, ואתה מחליף ימי הבחרות בימי הזקנה, והשער השחור נהפך ללבן, ועדיין לא תבחר לצאת חפשי מעבודת התאוות, ואתה עדיין נבוך ותועה בדרכיך, ואתה דומה לישראל בשעה שהיו חונים בין פי החירות ובין הים, שהיה נראה כאלו נבוכים הם בארץ. הדברים האלה המשורר אומר ללבו, כאלו הוא מוכיח את עצמו כי עדיין בהיותו קרוב לימי הזקנה הוא תועה בהבלי הבחורים.

(2) כשאתה מתפלל אינו אלא בלב ולב, והקול קול יעקב והידים ידי עשו, כי לבך זונה עדיין אחרי התאוה.

(3) אתה מפתה עצמך באמרך כי השער הלבן איננו משחית יופי הפנים, כי בהפך תערובת השחור והלבן (אם מראה הפנים נוטה לשחור, והשער נהפך ללבן) הוא דבר נחמד ונעים. אולי כך אמרו משוררי ישמעאל, וידוע כי קצת מהערביים מראה פניהם נוטה לשחור.

(4) ואתה אומר כי השער הלבן המעורב בתוך השער השחור הוא דבר יפה ונחמד, כענין ימי רצון המעורבים עם לילי עברה וזעם. גם זה נראה שאמרוהו משוררי הערביים; ואמנם הרצון והעברה, הכוונה בהם על שעת זעם ושעת פיוס, המצויות בחושקים, כאשר אמר המשורר הרומי

Terentius: Amantium irae, amoris redintegratio est.

(5) ואתה ממשיל שחרות פניך לערפל, ולובן שערך למנורה. גם זה נראה שאמרוהו משוררי ישמעאל.

(6) ואתה אומר כי השערות הלבנות דומות לחוטי משי לבן, אמת אשר באמת רעה הם ולא טובה, ואין ראוי להמשילם אלא לחוט פשתן. ואתה מדמה אותם למאורות, ולפי האמת מאורה לפעמים טובה מהם, וכל הענין הזה אינו אלא המלאכה שיריית, והיא פתיחה להכנס בדברים להלל ולשבח את ר' משה בן עזרא. ועיין דוגמת זה בבתולת בת יהודה עמוד ה'.

(7) לא נאים כמוך להתפאר בלובן שערך, ומי הוא שהוא כדאי להתהלל בשיבתו? מי שהוא

כְּרַב משֶׁה אֲשֶׁר מָשַׁל בְּרוּחוֹ
וְתַאֲווֹתָיו בְּיַד שִׂכְלוֹ מְכוּרוֹת
וְיָדָיו מֵעֲשׂוֹת תּוֹעָה אֲסוּרוֹת (1)
וְשִׂפְתוֹתָיו לְיֵין תַּאֲוָה נְזִירוֹת (2)
וּמָנַע מַחְשְׁבוֹתָיו מֵהֲלֹךְ חוּץ
וְהֵם לִפְנֵי יְיָ נֶעֱצָרוֹת (3)
לְבַקֵּשׁ הָאֱמֶת מַיְמִין וּמַשְׂמִיל
וְקוֹלֵעַ, וְלֹא יַחְטִיא שְׂעָרוֹת (4)
וּבִנְטֹעַ אֱמֶת יִצְמַח לְבָנוֹן
וּבִנְתֹשׁ רִיק וְשָׁוְא יַחְשׂוֹף יְעָרוֹת (5)
אֲשֶׁר יָשַׁב בְּצֵל חָכְמָה וְלָבַשׁ
בְּגָדָיו הַחֲמֻדוֹת הַטְּהוֹרוֹת
וְרָאָה כָל־בְּנֵי אָדָם עֲרֻמִּים
וְהֵם לֹא יַעֲשׂוּ לָהֶם חֲגֹרוֹת (6)

דְּמוּת פִּקְחִים, וְהֵם עִוְרִים וְחֵרְשִׁים
בְּפֶה רָחָב וּבִלְבָבוֹת סְגוּרוֹת (7)
אֲנָשִׁים הֵם בְּעֵת־בֹּחַן כְּנָשִׁים (8)
בְּלֵב הוֹתֵל וּמוֹעֵצוֹת חֲסֵרוֹת
עֲצָתָם נָבְקָה כַּעֲצַת בְּנוֹת לוֹט
בְּהִוָּעֵץ בְּכִירוֹת עִם צְעִירוֹת (9)
הֲקוֹלְךָ זֶה, גְּבִיר משֶׁה וְשִׁמְךָ
אֲשֶׁר יִנְעַם לְאָזְנַי מִבְּשׂוֹרוֹת (10)
כְּתָב יָדְךָ, וְלֹא שִׁדָּה וְשִׁדּוֹת
וְחוּר קוֹלְךָ, וְלֹא שָׁרִים וְשָׁרוֹת (11)
תְּחַדֵּשׁ טוּבְךָ כָל־יוֹם, לְעֶבֶד
שְׂפָתָיו מִסְּפוֹר טוּבְךָ קְצֵרוֹת (12)
הֲלִסְפּוֹר אוֹ לְסַפֵּר מַהֲלָלְךָ?
כְּבַר נִלְאָה וְלֹא יָדַע סְפֹרוֹת (13)

נקי מהבלי הנעורים, כרמ״בע. והתהלות האלה יש בהן גוזמא והפלגת השיר, ואין ספק כי המשבח היה משבח הרבה יותר מהמשובח, אבל השירה הזאת היא תשובה לשירה אחרת שכתב לו רמצ״ע, ואם רמצ״ע בשירתו הרבה בשבחיו של ר׳ יהודה, הוכרח ר׳ יהודה לשלם לו כגמולו.

(1) כאלו הן אסורות בחבל ובכבל.

(2) כאלו הן נזירות לבלתי שתות ממנו.

(3) מלשון נעצר לפני ה׳ (שמואל א׳ כ״א ח׳), הוא שוה ה׳ לנגדו תמיד, ומחשבותיו עומדות תמיד לפני ה׳ ובהיכלו, ולא יניח אותן לצאת משם ולתור אנה ואנה בהבלי העולם.

(4) הוא קולע אל האמת, ולא יחטיא קליעתו כחוט השערה.

(5) כה סקירתו עמוק ורב, עד שיתכן לומר כי כשהוא נוטע האמת יצמחו מנטיעתו אילנות גדולים כארזי לבנון, וכשהוא עוקר ונותש השקר והטעות הוא עיקר אילנות גדולים ויחשוף יערות (בעקירת האילנות, היער נשאר מגולה וערום). ומה נכבד הבית הזה! ומה יקרו בני אדם הראויים לשבח כזה!

(6) הוא יושב בצל החכמה ולבש בגדים חמודות וטהורות, ושאר בני אדם לפניו כערומים, ואפילו חגורות אינם עושים להם.

(7) אותם בני אדם הם נראים כפקחים, ובאמת אינם אלא עורים וחרשים, ופיהם רחב לדבר דברי הבל, ולבם אטום מהשכיל.

(8) הם אנשים אשר אם יִבָּחֲנוּ יִמָּצְאוּ כנשים.

(9) ל׳ רבים במקום ל׳ יחיד, והם מלוי הרבה בשירים העשויים על דרך משוררי ישמעאל.

(10) אחר שהגיד תהלות רמצ״ע ויתרונו על שאר בני אדם, הוא מסב דבורו אליו, לתת לו תודה על שירה שכתב לו. מבשורות, יותר מבשורות טובות.

(11) כתב ידך חביב לי מכל נשים יפות, וקולך חביב לי מקול שרים ושרות. וטעם המלילה הזאת כאלו תאמר: אם יאמרו לי בחר לך אחד משני דברים אלה, אבחר דבר זה ולא דבר זה.

(12) אתה מחדש טובך כל יום לעבדך זה אשר שפתיו קצרות מלספור טובך. ובכ״י כתוב תחדש יום

(13) הי וכל לספור או להגיד תהלתך איש אשר כבר נלאה ולא ידע לספור כי אין מספר?

לְךָ כַּמָּה נְפָשׁוֹת נֶעֱבָדוֹת
בְּתַגְמוּלֵי חֲסָדֶיךָ אֲסוּרוֹת
עֲלֵיהֶם עֻלְּךָ תַכְבִּיד בְּכָבוֹד (1)
וְתוֹקִיר הָאֲבָנִים הַיְקָרוֹת (2)
וְלָקַחְתָּ לְךָ כֶּסֶף וְזָהָב
וְעָשִׂיתָ לְרָאשֵׁיהֶם עֲטָרוֹת
אֲבָל הָיָה לְעַבְדְּךָ פִּי שְׁנַיִם
בְּחַסְדְּךָ כְּמִשְׁפַּט הַבְּכוֹרוֹת
וּמָתַי אוּכְלָה אֵצֵא לְחָפְשִׁי?
וְחַסְדְּךָ יַעֲבִידֵנִי לְדוֹרוֹת.
עֲבַדְתִּיךָ שְׁנֵי יַלְדוּת וְשַׁחֲרוּת
וְעוֹדִי עַבְדְּךָ לִשְׁנֵי גְבוּרוֹת
וְאֵיךְ יֶהְגוּ בִבְלְתְּךָ (3) מַחְשְׁבוֹתַי?
וְהֵן מִיֵּין יְדִידוּתְךָ שְׁכוּרוֹת

וְהִלְבַּשְׁתָּ (4) בְּנוֹת שִׁירִי עֲדָנִים
וְהָיוּ אַלְמְנוּת חַיּוּת צְרוּרוֹת (5)
תְּבוּנָה נָתְנָה יָדְךָ בְּיַמִּים
וְשָׂם שֵׂכֶל יְמִינְךָ בַּנְּהָרוֹת (6)
לְךָ תוֹרוֹת. וּבָהֶם טוֹב לְהוֹרוֹת
וְלָךְ תּוֹרוֹת. וּבָהֶם טוֹב לְהוֹדוֹת (7)
לְשׁוֹנְךָ תַּהֲפֹךְ אֶל-עִלְּגֵי-פֶה
נְגִידֵי הַשְּׂפָתוֹת הַבְּרוּרוֹת (8)
לְךָ תוֹךְ לִבְּךָ פַּרְדֵּס עֲדָנִים
וְתוֹכוֹ בֶּאֱרוֹת. חָכְמָה מְקִירוֹת (9)
יְדַעְתָּנִי בְּמַחְבֶּרֶת פְּנִינִים
אֲשֶׁר מֵאַגְּרוֹת חָכְמָה אֲגוּרוֹת (10)
לְמַעְיָנָיו וְאֶל-נַחַל עֲדָנָיו (11)
אֲנִי צָמֵא כְּצִיָּה לַמְּטָרוֹת

---

(1) תכביד עליהם עול חסדך, בכבוד שאתה עושה להם.

(2) אתה גורם שהאבנים היקרות תהיינה ביוקר יותר מן הנהוג, וזה על ידי רבוי העטרות שאתה מעטיר את ידידיך, וכמו שמפרש והולך.

(3) באין אחר זולתך.

(4) מכאן ואילך נמצא גם בדיואן ר״ה.

(5) על ידי ידידותך ועל ידי מה שלמדתי ממך קנו בנות שירי (מחברותי) יתר שאת ויתר עז, וכאלו על ידיך לבשו בגדי עדנים ככלה תעדה כליה, ואלמלא אתה היו כאלמנה צרורה אלמנות חיות.

(6) בתבונתך ובשכלך ידך מושלת אפילו בימים ובנהרות. הפלגה ישמעאלית.

(7) אתה חִבַּרְתָּ פיוטים, ובהם טוב להודות לה׳, ואתה כתבת על ענייני התורה והאמונה, ובהם טוב להורות לתלמידים. ונראה שהכוונה על ס׳ ערוגת הבשם שחבר רמב״ע בענייני האמונה, וקצת לקוטים ממנו הוציא לאור בשנת תר״ב ידידי החכם מהרי״ל דוקים הי״ו, בס׳ ציון.

(8) כך הוא הנסח בדיואן רמב״ע, והמליצה לקוחה מפסוק אהפוך אל עמים שפה ברורה. ובדיואן ר״ה לשונך תהלוך על וכו׳ ונראה טעות סופר. נגידי, מן כי נגידים אדבר (משלי ח׳ ו׳).

(9) ובתוך הפרדס הזה יש בארות אשר מהן נובעת חכמה. מקירות, מן כהקיר ביר מימיה.

(10) הנה עתה ידעתני וכבדתני בענק של פנינים האסופות ממכתבי החכמה. ובדיואן ר״ה כתוב יעדתני, ונ״ל ט״ס, אעפ״י שהיה אפשר לפרש לשון יעוד והבטחה, ולומר שלא כתב לו רמב״ע את השירה, רק הבטיחו עליה.

(11) של אותו פרדס אשר בתוך לבך. ואין מן הבית הזה ראיה לנסח יעדתני, אבל היה המשורר ככסף שיוסיף עוד לכתוב אליו פעמים אחרות.

וְלֹא יִהְיוּ יְדֵי מֹשֶׁה כְּבֵדִים
וְעָבָיו תִּהְיֶינָה לִי עֲצוּרוֹת (1)
וְשָׁלוֹם יִכְתְּבוּ אֵלַי וְרָצוֹן (2)
וְאַל־נָא יִכְתְּבוּ עָלַי מְרוֹרוֹת
לְטֹטָפוֹת עֲלֵי עֵינַי אֲשִׂימֵם
וְגַם אוֹתוֹת עֲלֵי יָדַי קְשׁוּרוֹת (3)
בְּנוֹת שִׁירֵי עֲמוּסוֹת מִשְּׁלוֹמִי
וְהֵם מִמַּחְצַב נַפְשִׁי גְזוּרוֹת (4)

תְּעוּפֶינָה. וְלָךְ תִּשְׁתַּחֲוֶינָה
כְּהִשְׁתַּחֲווֹת שְׁפָחוֹת לַגְּבִירוֹת
וְלָמָּה יַחֲרִידוּךְ תְּלָאוֹת?
וְקִירוֹת לִבֵּךְ מִפֶּגַע לְקוֹרוֹת (5)
הִתְעַצֵּב? וּבָךְ שֹׂבַע שְׂמָחוֹת
וְיֵצַר לָךְ? וְאַתְּ עֶזְרָה בְּצָרוֹת (6)

(1) בדיואן רמב"ע כתוב וכן, והנקדן הניח המלה בלא נקוד, והוסיף בין השיטות ולא, ובסוף הבית היה כתוב לי עלורות, ואח"כ הותלפה היו"ד באל"ף. ובדיואן רי"ה כתוב ופן וכו', לי וכו' וקיימתי מלת לי שהיא בשתי הנסחאות, ומלת לא שבתחלת הבית עומדת במקום שהיא.
(2) בדיואן רי"ה ירולון, והוא ע"ס.
(3) המכתבים שיכתוב לי יהיו לטוטפות בין עיני ולאות על ידי. בדיואן רי"ה הבית הזה כתוב למעלה אחר למעיניו ואל נחל עדניו.
(4) מסברתי זאת הבא אליך עמוסה שלום וברכה (ואולי ל"ל בנאמן רבים משלומי), ודבריה ילאו מקירות לבי.
(5) והלא לבך חזק, ולא יוכלו בו קורות העולם, כמו המפגע והמטרה שאינו מרגיש כשהחלים פוגעים בו. כך פירשתי, והקשה תלמידי מוהר"ר יהודה אריה אוסימו כי המטרה אעפ"י שאינה מרגשת, הנה החץ נוקב אותה ונכנס בה, והנה היא מקבלת נזק ממנו, והוא מפרש מפגע ענין מוקש, וכוונת המשורר לומר: אין קורות העולם מגיעות עד לבך, כי סביבותיו קירות חזקות, והן כמו מוקש אל התלאות, אשר לא תוכלן לעבור ולהכנס אל הלב, וכבוכים דבריו.
(6) על דרך שאמר אליפז לאיוב הנה יסרת רבים וגו' כושל יקימון מליך וגו', ומלת עזרה בצרות היא ג"כ כמו לשם משפטתו אבן עזרא.

(4)

ר' משה בן עזרא לר' יהודה הלוי,

והוא מתרעם עליו כי לא היה כתב לו. וכאלו נשכח מלבו

(דיואן רמב"ע סימן קכ"ז)

לא פורש בדיואן כי לרי"ה נשלחה השירה הזאת, אך כתוב בו שנשלחה לאבא אלאסן, וכבר ידענו כי רי"ה היה נקרא בל' ערבי אבו אלאסן, וגם מצאתי לרי"ה שירה שנראה היותה תשובתו על השירה הזאת.

כַּהֵר מְעַט. פְּרוּד! וְאַל־תּוּגֵנוּ | מִדַּם לְבָבוֹת שָׁאֲבוּ. עַד כִּי לְדָם
וּלְאַט. בְּכִי! כִּי חָשְׁכוּ עֵינֵינוּ | הָיוּ בְעֵינֵינוּ וּבְאַבְנֵינוּ (1)

(1) המשורר הוכרח להתרחק מארץ מולדתו ומכל אוהביו ורעיו, והפירוד הזה היה קוץ מכאיב בלבו, ועתה הוא מבקש מן הפירוד שירפה ידו ממנו ואל ילחצהו כל כך (הוגנו, מן לא קונו אותו ושעמנו לחילה), ומבקש ג"כ מן הבכי שירפה מעט, כי כבר חשכו עיניו מרוב הדם שמלאו מן הלב והשכוהו לבכי

נַבְלִיג עֲלֵי יָגוֹן, וּבִצְדִיָּה יְגַל
סוֹדֵי לְבָבֵינוּ וּמַצְפּוּנֵינוּ (1)
גַּם נֶאֱנַק דּוּמָם, לְבִלְתִּי יִשְׂמְחוּ
צָרִים, וְהֶאָח! יֹאמְרוּ מוֹנֵינוּ (2)
לוּ חָרְבוּ מֵי הַבֶּכִי, לֹא חָרְבוּ
בָּתֵּי מְגוּרֵינוּ וּמִשְׁכָּנֵינוּ (3)
נֶהֱמֶה הָמוֹת יוֹנִים עֲלֵי עַנְפֵי הֲדַס
כִּי יִזְכְּרוּ פֵּרוּד וְיִתְאוֹנְנוּ (4)
יִבְכּוּ עֲלֵי רֵעַ, וְיִטּוּ מִבְּלִי
יַיִן כְּשִׁכּוֹרִים וְיִתְרוֹנְנוּ (5)
הַיּוֹם אֲשֶׁר עָלָה נְדוּד בָּנוּ, הֲלֹא
טוֹב לַעֲלוֹת מָוֶת בְּחַלּוֹנֵינוּ (6)
בִּכְלֵי קְרָב לוּ נוּכְלָה לוֹ, נִדְרְכָה
קֶשֶׁת, וְגַם נִתַּעַל בְּשִׁרְיוֹנֵנוּ (7)
נַצְבִּיא חֲיָלֵי הַבֶּכִי, כִּי הֵם בְּאֶ־
־פֶס יָד מְנוּסֵנוּ וּמִשְׁעָנֵנוּ (8)

נִבְכֶּה לְשֹׁד פֵּרוּד, וְנִשְׂחַק לַהֲמוֹן
יַלְדֵי יְמוֹתֵינוּ וְלִזְמַנֵּנוּ (9)
עֻלּוֹ בְּצַוָּאר שָׂם, וְאֶת־סִבְלוֹ עֲלֵי
שֶׁכֶם, וּמוּעָקָה עֲלֵי מָתְנֵינוּ
עֶצֶם עֲצָמֵינוּ, וְשִׁלַּח אֵשׁ בְּלִ—
בֵּנוּ, וְגַם רָזוֹן בְּמִשְׁמַנֵּינוּ
עַד שָׂבְעָה נֶפֶשׁ בְּרָעוֹת עָצְמוּ
לְסַפֵּר, וְאַרְצָה דָּבְקָה בִּטְנֵנוּ
יָשׁוּב וּבָנוּ יַהֲפֹךְ יָדוֹ בְּכָל־
רֶגַע, וְאַךְ לֹא נֹאמְרָה חָנֵּנוּ (10)
יָדוֹ אֲשֶׁר רֶשֶׁת מְצוֹדִים פֵּרְשָׂה
מֵאָז לְחָפֵּינוּ וְלִנְבוֹנֵינוּ (11)
הִיא אָרְכָה עַד רוֹשְׁשָׁה הוֹנָם, וְעַד
נָגְעָה בְּהוֹנֵנוּ וְקִנְיָנֵנוּ
אַךְ קָצְרָה לָבוֹז חֲמָדִים דָּגְרוּ
בַּחֲדַר לְבָבֵינוּ, וְגַם קִנְּנוּ (12)

בכיו מרובה כל כך שהוא ממלא כל כלי עץ ואבן אשר אתו, והנה הם מלאים דם, כי בכיו מדם לבו הוא. כל השירה הזאת היא בל' רבים, והוא רבים במקום יחיד, ועיין בשירה הקודמת הערה 9 דף 164

(1) אף אם אני מתחזק על יגוני, הנה הוא יגלה סודי בעל כרחי.

(2) אף כשאני נאנק ונאנח ראוי לי להאנק בדומיה ובלאט, פן ישמחו לי אויבי.

(3) אך כל זה לא יועיל כי אפי' לא אבכה עוד הנה בתי מגורי הם עדים על נדודי מעל אדמתי, וכל רואי יכירו וידעו כי נע ונד אנכי. חרבו הראשון לשון יובש, והשני ל' שממה.

(4) ראוי לי להיות הומה כיונים ההומות וכו'.

(5) בכ"י יבכו עלי דמע וכ"ל ע"ם, והכוונה כי היונים ההומות הן בוכות על היותן רחוקות מבן זוגן.

(6) ביום שהוכרחתי לנדוד מארצי, יותר היה טוב לי שיצא מות ויקחני.

(7) אם היה אפשר להתגבר על הנדוד בכלי מלחמה, הייתי דורך קשתי נגדו, והייתי מתנשא עליו בשריוני.

(8) הואיל ולא תועיל מלחמה עם הנדוד והפירוד, לא נשאר לי מנוס ומשען לְסַפֵּחַ לצרי, רק הבכי, א"כ ראוי לי לבכות ולהצביא נגד הנדוד חיילי הבכיה.

(9) אני בוכה על צרת הפירוד ואשחק לכל שאר ילדי יום וקורותי ותלאותי, כי כולן אוכל לסבול, וצער הפירוד מאוהבי גדול עלי מנשוא, כי הנה הפירוד נתן עֻלו על צוארי וכו'.

(10) הפירוד מחדש עלי מכאובים בכל רגע, ולא יתנני השב רוחי אפילו רגע אחד שתהיה דעתי מיושבת עלי להתחנן אליו, ולומר: חנני!

(11) לחפינו ל' חף אנכי ולא עון לי.

(12) יד הנדוד היא ארוכה ומושטת בהונם של נקיים, ונגעה גם בהוני וקניני, אך קצרה היא מהגיע למה שהוא בחדרי לבבי, ולא תוכל לשלול ממני חמדות הטובות אשר דגלו וקננו בכליותי.

רוּחַ אֲשֶׁר עָבְרָה בְּנֶשֶׁף עַל־פְּנֵי
רֵיחַ נְרָדֵינוּ וְשׁוֹשַׁנֵּינוּ
שָׂא אֶת־שְׁלוֹמֵנוּ לְאַחִים בָּגְדוּ
כִּי מֵהֲלוֹךְ יִתְמַהְמְהוּ יוֹנֵינוּ (1)
וּקְרָא בְאָזְנֵיהֶם תְּנוּאוֹת. קָצְרוּ
מֵהֶם דְּבָרֵינוּ וְעִנְיָנֵינוּ
תֵּצַר אֲדָמָה מִנְּשׂוֹא אוֹתָם. וְאַף
אָרְכֵי סְפָרֵינוּ וְגִלְיוֹנֵינוּ (2)
גַּלְמוּשׁ (3) לְרֹעַ מַעֲשֵׂיהֶם עֵין חֲרוּ־
־נֵנוּ. וְתָמִיד נַחֲרֹק שִׁנֵּינוּ
מַעֲשִׂים אֲשֶׁר לֹא נַעֲשׂוּ מִיּוֹם הֱיוֹת
תֵּבֵל. לְשָׁמְעָם צָלְלוּ אָזְנֵינוּ
אַךְ עִם אֱנוֹשׁ לֹא נִזְכְּרָה זֹאת בַּזְּמָן
כִּי עִם לְבָבֵינוּ וְרַעְיוֹנֵינוּ (4)

נִשְׁכּוֹן בְּבוֹר קִצְפּוֹ. וְהֵמָּה יֶחֱסוּ
תַּחַת כְּנַף טוּבוֹ וְיִתְלוֹנָנוּ (5)
יִתְלַחֲשׁוּ אִישִׁים יְמִינָם עָתְקָה
חַיִל. וְאַרְצָה יִפְּלוּ פָנֵינוּ
נֵבוֹשׁ בְּאָמְרָם כִּי יְדֵיהֶם מָצְאוּ
כַּבִּיר. וְנָכֹף רֹאשׁ כְּאַגְמוֹנֵינוּ
נַזְכִּיר שְׁמָם תָּמִיד וְנִמְצָא נָחֳלֵי
נֹפֶת בְּחִכֵּנוּ וּבִלְשׁוֹנֵנוּ
וַיַּאַטְמוּ אֹזֶן. לְבִלְתִּי יִשְׁמְעוּ
נֹעַם שְׁמוּתֵינוּ וְזִכְרוֹנֵנוּ (6)
אֵיךְ הָיְתָה בָנוּ אֲשֶׁר לֹא נִשְׁמְעָה
מֵאָז בְּחוֹדֵינוּ וּבִזְקֵנֵינוּ?
שִׁמְצָה תְּהִי לָעַד בְּקָמֵינוּ. וְגַם
חֶרְפָּה חֲרוּשָׁה עַל פְּנֵי בָנֵינוּ (7)

---

(1) אחר שהזכיר כי הצרות לא לקחו ממנו מדותיו הטובות, הוא מתחיל בגנות רעיו אשר שכחו ברית אהבתם אשר היתה אתו, ולא יזכרוהו ולא יכתבו אליו; והנה הוא שולח אליהם דברי שלום ותרעומות, ולרוב מה שהדבר נחוץ לו הוא שולח דבריו ביד הרוח, שאם ישלח אגרתו קשורה ברגלי יונה, לא תמהר כל כך הליכתה כמו שהוא מפלו. והנה הוא ממשיל מדותיו הטובות לפרדס עדנים, ואומר כי הרוח העוברת אצלו היא עוברת על פני ריח נרדיו ושושניו:

(2) אתה הרוח קרא באזניהם תלונותי אשר הן גדולות ורבות כל כך, שיקצרו דברי לפרש אותן, והעולם לא מכיל אותן, וכל שכן שלא יכיל אותן ספר וגליון.

(3) בכ"י וילטוש, וצ"ל ע"ם.

(4) גם כי הרבה יש לי להתרעם על ידידי, לא אזכיר זה לשום אדם מאנשי הזמן, רק אתרעם בלבי וברעיוני. בכ"י כתוב לא נזכרה זאת בְּעָדָם, ומסברה כתבתי בזמן, מפני מלות קצפו וטובו שבבית שאחר זה, שנראה שהכוונה בהם קצף הזמן וטובת הזמן.

(5) אני שוכן בבור קצפו של זמן והוא (ידידי) חוסה ויתלונן תחת כנף טובו. המה, ושאר המלות האמורות בבית הזה ובארבעה בתים שאחריו, לרבים נאמרים, כלם על איש אחד נאמרו, ודרך הפלגת השיר הוא אומר על ידידו (ר' יהודה הלוי) שהוא יושב שָׁלֵו בביתו ושאנן בהיכלו, ועלז בהצלחתו, ולא יזכור את אוהבו השרוי בצער.

(6) אני מוצא ענג לנפשי בהזכירי תמיד את שם אוהבי המתוק לפי כדבש, והוא בהפך אוטם אזנו לבלתי שמוע שמי.

(7) זה שאוהבי שוכח אותי יהיה לי לשם רע בין שונאי, ויהיה לחרפה ולקלס גם לבני אחרי.
עד כאן דברי תלונה, מכאן ואילך דברי פיוס.

חִנֵּה לְךָ אָחִי. אֲמָרִים. נִמְסְכוּ
בָם רוֹשׁ פְּתָנֵינוּ וְטוֹב יֵינֵנוּ (1)
מִשְׁפָּט וְצֶדֶק נִבְחֲרָה־לָּנוּ. וְאָז
נִשְׁקוֹט. וּמַה־טּוֹב נֵדְעָה בֵינֵינוּ (2)
אִם אֵין אֱנוֹשׁ יוֹכַח וְעָלֵינוּ יָשֵׁו
יָדוֹ. הֱיֵה אַתָּה פְּלִיל דִּינֵנוּ (3)
גּוּר בַּאֲשֶׁר תָּגוּר. בְּמָקוֹם נֶאֱמָן
תִּשְׁכֹּן. בְּלִבֵּנוּ וְאִישׁוֹנֵינוּ (4)

נוֹחִיל לְאֵל. אוּלַי זְמָן יְחַבִּיר אֲשֶׁר
הִפְרִיד. וְעוֹד יִסֹּב לְהַרְנִינֵנוּ
נִשְׂמַח. וְיֵבֹשׁוּ מְשַׂנְאִים בַּחֲזוֹת
אֶת־מִפְעֲלוֹת הָאֵל וְיִתְבּוֹנְנוּ
שָׁלֵו הֱיֵה וּכְפִי רְצוֹנֵנוּ חֲיֵה (5)
וּבְשַׁי כְּתָבְךָ כַּפְּרָה פָּנֵינוּ (6)
יִמָּשְׁכוּ יָמִים בְּחַבְלְךָ. עַד אֲשֶׁר
יִבְנוּ חֲסָדֶיךָ וְיִכּוֹנְנוּ (7).

---

(1) דברי אשר אמרתי באזניך, ידידי, מעורבים בם רוש פתנים ויין טוב, דברי זעם ודברי אהבה וכבוד.

(2) איוב ל"ד ד'.

(3) היה אתה לדיין ושפוט ביני וביניך.

(4) מסיים בנחמה. יהיה מושבך בכל מקום שיהיה, הנה תמיד תשכון במקום נאמן, כלומר בלבי ובאישון עיני, כי תמיד זכרך בתוך לבי, ואתה תמיד לנגד עיני, ותמיד איחל שיבא יום ואשוב להיות קרוב אליך.

(5) בכ"י כתוב רְצוֹנְךָ, ונשחת המשקל, אך אות הכ"ף היא על המחק, ונראה שהיה כתוב תחלה רצוננו, ואחד מן המתחכמים הגיה רצונך.

(6) כתוב לי אגרת, ובמנחת מכתבך תכפר פני ותפייסני.

(7) יהי רצון שתאריך ימים עד תוכל בימים הבאים לבנות ולכונן היכל חסדיך, אשר עתה כאלו נהרס, בהיותך שוכח את ידידך. יבנו, פעל יוצא, חוזר לימים, וְיִכּוֹנְנוּ נפעל, חוזר לחסדיך.

יו"אל לאוהב חכמה ודעת ר"י בלומענפעלד בעיר ווין דברי שלום ואמת.

שש אנכי על אמרתך לחכם ונכון זה דודי וזה רעי כמה"ר שד"ל כמוצא שלל רב; יאמן נא דברך אשר דברת לידידך, ויהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ולפני כל קהל עדת בני ישראל אשר בעבורם ולטובם תוציא לאור ותסביר מלים הטמונים עד הֵנָּה באוצרות אנשים חכמים וידועים. מהרה חושה אַל תעמוד, אַל תטמון כעצל ידך בצלחת ומעשי ידיך אַל תרף! — הִנֵּה לך כאשר שאלת מעמי איזה מכתבים לאוהבַי מיוסדים על אדֵנֵי השיר, וגם כי במאזנים לעלות המה מהבל יחד, אולי ימצאו חן בעיני קוראיהם אם יצאו מתחת ידך בלתי שגיאה ודפי.

ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום ככל אַוַּת נפשך וכרצון.

פה פאדובה בחמשי לחדש אדר שני בש' התר"ו.

דובר אמת בלבבו יו"אל.

---

(5)

אגרת אשר כתבתי בר"ח כסלו התק"לח לידיד נפשי הבחור הנעים ינוק וחכים יעקב חי פארדו מעיר וירונה אשר נקרא אל השמים מעָל בשנת התק"לט ועליו קוננתי קינה ארוכה וכתבה בֵּהם קינים והגה והי, הִנֵּה היא לוטה בס' אבני זכרון ד' פראג:

תֶּהְגֶּה לְשׁוֹנִי. וּשְׂפָתַי תְּרַנֵּנָּה
אֶל יַעֲקֹב חַי מִמִּשְׁפַּחַת פַּארדו,
יֹשֵׁב בְּקִרְיַת עֹז. וּשְׁמָהּ וֵירוֹנָה.

מַה־תַּעֲשֶׂה, עָצֵל. כִּי בַצַּלַּחַת
אֶת־יָדְךָ. לִפְנֵי אֹהֵב טָמַנְתָּ?
לֵךְ אֶל־נְמָלָה. בִּין תָּבִין מִמֶּנָּה
כָּל־מַחְשְׁבוֹת חָרוּץ. וּפְלִיאָה דַעַת.
כִּי אָסְפָה בַקַּיִץ בָּר וָלֶחֶם

גַּם מְלָאָה מְטֶרֶף אֶת־חֲרֶיהָ
יִשְׂבַּע וְלֹא יִרְעַב בֵּיתָהּ בַּחֹרֶף —
כֵּן מִשְׁפְּטֵי מָהִיר. הַשְׁכֵּם בַּבֹּקֶר.
נָכוֹן כְּשַׁחַר מוֹצָאוֹ מִבֵּיתָהּ;
עוֹד בַּמְּרוֹמִים לוֹ זֹרַחַת שֶׁמֶשׁ
וּלְמַעֲשָׂיו רֹאֶה תִּכְלָה וָקֵצֶה;
הַיּוֹם וְלֹא מָחָר יַשְׁלִים כָּל־חֵפֶץ
טֶרֶם יְמֵי רָעָה אֵלָיו יָבֹאוּ
לָמוּת בְּלֹא עִתּוֹ וּבְיָדוֹ אָיִן.

אַל תֶּאֱהַב שֵׁנָה וּפְקַח עֵינֶיךָ
כִּי עַל שְׂדֵה עָצֵל יוֹם יוֹם רָאִיתִי
רַק קִמְּשׂוֹנִים. קוֹץ. שָׁמִיר וָשַׁיִת.
כָּסּוּ חֲרֻלִּים אֶת־פָּנָיו לָנֶצַח.
גֶּדֶר־אֲבָנָיו לִשְׁמָמָה נֶהְפָּכָה.

הָסֵר תְּנוּמָה חִישׁ מֵעַפְעַפֶּיךָ
וּזְכֹר כְּמֵאָז אִישׁ אֹהֵב עַד מָוֶת.
קוּם יַעֲקֹב חַי לְדִבְרֵי הַקְשִׁיבָה
כִּי הֵם מְיֻסָּדִים עַל אַדְנֵי צֶדֶק.
זָכְרָה דְּבַר מֹשֶׁה חַיִּים לוּצָאטוֹ
אֶל־מוּל פְּנֵי אִישׁ תָּם. אֶל־רֵעוֹ רֵעַ:
"רֵעִי כְּאָח לִי! יוֹדֵעַ לְךָ אֹמֶן
כִּי צַר מְאֹד לִי עַל צָרַת נַפְשֶׁךָ
"וּכְאֵבְךָ אַךְ כִּכְאֵבִי יָדַעְתִּי;
"הֵן זֶה בְּרִית רֵעִים חָק־אַחֲוָה סֶלָה
"כִּי תְאֵמִים יַחְדָּו כִּתְאוֹמֵי בֶטֶן
"יִתְעוֹרְרוּ אֶל־כָּל־מִקְרֶה וָפֶגַע."
קוּם וּשֲׁמַע. כִּי חַי יוֹסֵף עוֹדֶנּוּ
לֹא עַל פְּאַת מִטָּה. בִּדְמֶשֶׁק עָרֶשׂ
אַךְ עַל מְנַת חֶלְקוֹ עָלֵז. שָׂמֵחַ.
בָּרִיא וְשָׁלֵו עַל מִשְׁמֶרֶת יֹשֶׁר
אֶת־מַעֲשֵׂי כָּל־אִישׁ שֹׁקֵל בַּפֶּלֶס
אִם צָדְקוּ. אִם טֹבוּ. אִם נָלוֹזוּ.
כִּי אָז בְּמָתְנָיו עֵט סֹפֵר וָקֶסֶת
מֵשִׂים. וּבִזְמִירוֹת לָהֶם מֵרִיעַ.

לֹא אִישׁ עֲרַל שָׂפָה וּכְבַד פֶּה אָנִי.
לֹא אִישׁ בְּלֵב וָלֵב אֶל־מֵרֵעֵהוּ
דִּבֵּר. בְּבֹא לִשְׁאוֹל מִמֶּנּוּ חֶסֶד
וּבְיוֹם מְצוֹא חִנּוֹ פָּנָה לוֹ עֹרֶף;
הַשֹּׁמְרִים הַבְלֵי הַשָּׁוְא שָׂנֵאתִי

לֶחֶם כְּזָבִים לֹא אֶל־פִּי קֵרַבְתִּי
גַּם מַאֲכָל עַצְלוּת עוֹד לֹא אָכַלְתִּי.

לֹא אִישׁ דְּבָרִים אָנֹכִי לַתֹּהוּ.
רַק מִדְּאָגָה מִדָּבָר יָצָאתִי.
לִקְרָאתְךָ. כִּי שָׁוְא לָדַעַת תַּרְתִּי
אֵיךְ תֶּחֱשֶׁה? גַּם אֶת־לִבִּי נָתַתִּי
לִדְרֹשׁ וְלָבוּר מִפְּעָלַי מִקֶּדֶם
אִם נֶגְדְּךָ אוּלַי פָּעַלְתִּי אָוֶן.
מוֹצָא שְׂפָתַי אִם הוֹלִיד עַוְלָתָה
אוֹ אִם בְּפִי חָמָס וָשֹׁד הִרְבֵּיתִי.
וָאֶמְצָאֵה אוֹתִי חַף בִּבְלִי פֶשַׁע.
נָקִי וּבִלְתִּי חֵטְא. זָדוֹן אוֹ מַעַל.
וָאֹמְרָה: מִי יָלַד לְךָ אֶת־אֵלֶּה
כִּי תַחֲרִישׁ. תִּדֹּם. תִּשְׁכַּח עַד עַתָּה
אֶת־רֵעֶךָ? . . . . עַצְלוּת רָעָה. בֹּגֶדֶת
עַצְלוּת. אֲשֶׁר סֹגֶרֶת פִּתְחֵי פִיךָ.
הִיא יָלְדָה בָנִים זָרִים אֵלֶיךָ
הַפִּשְׁעִים בָּךְ. כִּי רֵיקָם הָלְכוּ
רַק אַחֲרֵי הַהֶבֶל וַיֶּהְבָּלוּ. —

אֶת־מִסְתְּרֵי לִבִּי הַיּוֹם גִּלֵּיתִי
אֶל־לִבְּךָ. וּבְצִפִּיָּתִי שַׁבְתִּי
אִם תַּאֲמִין אֵלַי וּלְאִמְרֵי קֹשֶׁט.
אִם מַעֲנֶה תִּתֵּן; כִּי אָז אֵדְעָה
אִם הָאֱמֶת אוֹ הַכָּזָב אָהַבְתָּ;
אֵשׁ הַיְדִידוּת בְּךָ הַעוֹד בֹּעֶרֶת
אוֹ אַהֲבַת רֵעִים לְךָ מִתְגַּבֶּרֶת. —

כָּל־זֶה בְּכִסְלֵו בָּרִאשׁוֹן לַחֹדֶשׁ
בִּשְׁנַת צְחֹק. כִּי בָהּ אַחֲוָה צָחֲקָת
כָּתַב בְּקִרְיַת פָּאדוֹבָה רַבָּתִי
אֹהֵב טְהוֹר לֵבָב יוֹסֵף אַלְמַנְצִי. —

(6)

אגרת אשר כתבתי ביום כ"ו תמוז התק"צח.

לידיד נפשי, איש תבונות ונאמן רוח כמה"ר יעקב חי פארדו יצ"ו בכמוהר"ר שמואל נר"ו בכמוהר"ר יעקב זצ"ל בכמוהר"ר דוד זלה"ה יושב בעיר גלורם וירונה:

אֶל מוּל פְּנֵי מַשְׂכִּיל אַטָּה הַמֵּצַח.
אֶשְׁתַּחֲוֶה. אֶקֹּד אַפַּיִם אָרְצָה.
שָׁלוֹם אֲדַבֵּר בּוֹ. שָׁלוֹם לָנֶצַח.

חֵן חֵן תְּשֻׁאוֹת לְךָ. שֶׂכֶל יֹדֵעַ.
חֹטֶר חֲכָמִים מִלֵּידָה. מִבֶּטֶן.
רָצוּי לְרֹב אֶחָיו וּמְלַמֵּד צֶדֶק.
חָכָם וְאִישׁ נָבוֹן. לִידִידִים מֶלֶךְ;
חֵן חֵן תְּשֻׁאוֹת לְךָ. נֵזֶר הַקֹּדֶשׁ.
וּפְאֵר לְרֹאשִׁי מִיָּמִים יָמִימָה.
כִּי רֵעֲךָ תִּזְכֹּר. וּבְכָל־נַפְשֶׁךָ.
לֹא עַל פְּנֵי חוּץ. כִּי תָמִיד שָׂנֵאתָ
דַּבֵּר בְּלֵב וָלֵב. מִתְנַכֵּל נֵכֶל.

הֵן אֶשְׂמְחָה בָךְ. גַּם כִּי קָטֹן אָנִי
אִם לַתְּבוּנָה אִם לִיקָר וָדַעַת.
וּבְלַעֲגֵי שָׂפָה צָעִיר הִנְנִי.
לֹא רַב וְלֹא מוֹרֶה. לֹא רֹעֶה עֵדֶר.
וּבְשַׁבְּתוֹת שָׁנִים רַק רַב מִמֶּךָּ.
כִּי כָבְדוּ מֵרֹב עָמָל וָטֹרַח
עֵינַי. וְלֹא יָמִין וּשְׂמֹאל יַבִּיטוּ
לָתוּר. לְהִתְבּוֹנֵן. לַחְקֹר כָּמוֹךָ.
נָאוָה תְהִלָּה לְךָ. כִּי בְשֵׁפֶל בֶּרֶךְ
מִכִּסְאֲךָ כֻּלּוֹ כָבוֹד וָנֹגַהּ.
אָחוּז בְּחַבְלֵי בוּץ עַל רִצְפַּת בַּהַט.
לִמְעוֹן חֲפַרְפֵּרוֹת. לִנְקִיקֵי סֶלַע
יָרַדְתָּ בְּרֹב שִׂמְחָה וּבְתֹם וָיֹשֶׁר
בִּי לַחֲזוֹת. לִפְקֹד עָנְיִי וִיגִיעַ

כַּפַּי אֲשֶׁר עַד רוּם שַׁחַק נָשָׂאתָ
וּבְטוּבְךָ הָרַב אוֹתִי הִזְכַּרְתָּ;
לָכֵן כְּעַל כָּל־הוֹן בִּמְאֹד שָׂמַחְתִּי.
שַׂשְׂתִּי כְּמוֹ גִבּוֹר לָרוּץ כָּל־אֹרַח
הַיּוֹם בְּבוֹא אֵלַי מִכְתַּב אִישׁ שֶׂכֶל.
מִנְחַת יְדִידוּת לִי. לֹא מִשְּׁלֵי אֵפֶר.
גַּם כִּי לְשׁוֹן זָרִים וּלְשׁוֹן צָרְפָתָה
עַל סִפְרְךָ אֵלַי לִכְתֹּב אִוִּיתָ
הוֹד חִנְּךָ הֵמִיר דָּתָהּ. וַתָּקָם
לִהְיוֹת לְשׁוֹן זָהָב עַל דַּלְתוֹת פִּיךָ
כִּי צוּף דְּבַשׁ. חָלָב תַּחַת חִכֶּךָ
וַתַּחֲלִיף מֵי רוֹשׁ לִמְקוֹר כָּל־נֹפֶת.

רֵעִי סְלַח נָא אִם עַד כֹּה אִחַרְתִּי
לְךָ מַעֲנֶה לָתֵת וּלְהָשִׁיב אֹמֶר;
אֵין זֶה פְּרִי עַצְלוּת אוֹ חַטַּאת מֶרִי.
אֵין זֶה נְתִיב מִרְמָה אוֹ מַסְלוּל אָוֶן.
(כִּי אֶת־לְבָבִי טוֹב אַתָּה יָדָעְתָּ)
אַךְ רֹב יְגִיעוֹתַי עָלַי גָּבָרוּ.
אֵין לַעֲמָלִי קֵץ. תִּכְלָה אֶל־לַהַג.
יִשְׂתָּרְגוּ. עָלוּ. כֹּחִי הִכְשִׁילוּ.
לֹא אֶשְׁקֳטָה יוֹמָם. לֹא אִישַׁן לָיְלָה.
לֹא אֶמְצְאָה שַׁלְוָה בֹּקֶר וָעֶרֶב;
הִנֵּה כְּאִישׁ יְגַע־צֵל־וּכְעֶבֶד
יִשְׁאַף. וְכִשְׂכִיר יוֹם שַׁלְמַת פֹּעַל —
כֵּן הִנְנִי נוֹדֵד לִמְצֹא מַרְגּוֹעַ
מִמַּעֲרָב מִיָּמָה מִצָּפֹנָה.
אַךְ שָׁוְא תְּשׁוּעָתִי. אַךְ שָׁוְא. וָאָיִן.

בִּי תַּאֲמִין דוֹדִי, אֵלֶיךָ שַׂמְתִּי
אֶת־כָּל־מְגַמָּתִי עַד עוֹלָם סֶלָה;
אֶסְפֹּד וְאֶבְכֶּה עַל יָמִים מִקֶּדֶם,
יָמִים כְּצֵל עוֹבֵר לָמוֹ חָלָפוּ,
כִּי חִקְקֵי לִבִּי בָּם גִּיל מָצָאוּ
בְּחִיזְתְךָ אִתִּי לִשְׁקֹל בַּפֶּלֶס
וּבְמֹאזְנֵי מִשְׁפָּט עַל אַדְנֵי קֹשֶׁט
אֶת־מַעֲשֵׂי כָּל־אִישׁ סוֹבֵב הֶחָלֶד.
כֵּן נִגְּרָה עֵינִי, אֹהֵב וָרֵעַ,
יוֹם יוֹם בְּזָכְרִי עֵת בִּשְׂפַת הַנַּחַל
בִּימֵי קְצִיר חִטִּים וּכְחֹם הַשֶּׁמֶשׁ
אֶל־הַמְּנוּחָה נֶחֱשָׁלִים יָשַׁבְנוּ
תַּחַת תְּאֵנָה אוֹ תַּחַת הַגֶּפֶן
לִשְׁפֹּט בְּרֶגֶשׁ רַב גַּם שָׂב גַּם נַעַר,
בָּחוּר וְאִישׁ שֵׂיבָה, זָקֵן וָעֶלֶם
הָעֹבְרִים כַּצֹּאן תַּחַת שִׁבְטֵנוּ
אִם רַב וְאִם תַּלְמִיד, אָדוֹן וָעֶבֶד,
עָנָו, רְחַב לֵבָב וּגְבַהּ עֵינָיִם,
עֹשֵׂי מְלָאכָה אוֹ מִי בַּצַּלַּחַת
טֹמֵן כְּאִישׁ עָצֵל יָדוֹ לַבֹּשֶׁת,
מַהֲגִים, מְבַקְשֵׁי אֵל וּנְבִיאֵי שֶׁקֶר,
הוֹזִים וְחֵלְכָּאִים גַּם אַנְשֵׁי חֶסֶד,
חַטָּאִים וְצַדִּיקִים, נֹטִים עַל תֹּהוּ,
וְדִים, מְקֻבָּלִים אוֹ מִי בָרַעַד
יִשְׁתַּחֲוֶה לִפְנֵי הֵיכַל הַקֹּדֶשׁ,
יְצַעֵק כְּסוּס עָגוּר בִּתְחִנַּת עֶרֶב,
יְסַפֵּק עֲלֵי חָזֶה בִּתְפִלַּת בֹּקֶר,
(הוֹי קוֹל חֲלוֹמוֹת שָׁוְא, הוֹי אֶגְרוֹף רֶשַׁע!)
אַךְ אַחֲרֵי כָּל־זֹאת יֵצֵא הַחוּצָה,
יִצְעַד . . . . וּבִכְבֵדוּת צֹפֶה שָׁמַיְמָה,
יִגְנֹב בְּכָל־לִבּוֹ אֶת־לֵב רֵעֵהוּ
וּבְמַטְאֲטֵא הַשְׁמֵד יָדוֹ אֹחֶזֶת
נֹכַח עֵינֵי עָם לִגְזֹל מַדֵּימוֹ;

כָּל־מַעֲרֻמֵּיהֶם מֵרֹאשׁ עַד רָגֶל
הֶרְאָה לְעֵין אָדָם בִּלְתִּי כָּל־פַּחַד!

וּכְפִי עֲבוֹדָתָם יוֹם יוֹם יָרֻצוּ
לָשׁוּט בְּגַן תֵּבֵל אָנֶה וָאָנָה
וַיִּמְצְאוּ מַטָּע יַעַרְכוּ לָמוֹ:
זֶה יַחֲזִיק תָּמָר, זֶה קוֹץ לִקַּח,
זֶה יֶאֱחֹז שׁוֹשָׁן, זֶה יִבְחַר חוֹחַ,
זֶה יֶאֱהַב אֵזוֹב, זֶה עֵץ הָאֶרֶז
קָנֶה וְקִנָּמוֹן, שָׁמִיר וָשַׁיִת,
זֶה קִמְּשׁוֹנִים, זֶה רִמּוֹן, תַּפּוּחַ,
שָׁקֵד, אֲבִיּוֹנָה, אֵלוֹן וָרֹתֶם,
שִׁטָּה, בְּרוֹשׁ, תִּדְהָר וּתְאַשּׁוּר יָחַד.
הִנֵּה עֲצֵי שָׂדֶה גַּם עֵץ הַיַּעַר
כֻּלָּם נְכֹחִים וִישָׁרִים לַגֶּבֶר
כִּי הֵם לְמָשָׁל לוֹ אִם הוּא שֹׁמֵעַ,
כִּי הֵם לְמִשְׁעָן לוֹ לָשֶׁבֶת בֶּטַח,
רַק זֶה חֳלִי רָע הוּא כִּי לֹא אֶל־אָחוּ
יַטֶּה לְבָבוֹ זֵד, גַּם לֹא אֶל־גֹּמֶא,
אַךְ עֵץ אֱגוֹז יִבְחַר, כָּל־עֵץ גָּבֹהַּ,
רַבּוּ סְעַפֹּתָיו וּמְעַט לוֹ שֹׁרֶשׁ
אִם נִשְׁבָּה בוֹ מְקַדֵּם חָרוּחַ
גִּזְעוֹ וּבַדָּיו חִישׁ אַרְצָה יָשְׁלָכוּ,
יָמוּת בְּאֵין תִּקְוָה, יֹאבַד לָנֶצַח
וּבְמַאֲכֹלֶת אֵשׁ נֶהְפַּךְ לָאֵפֶר.
גַּם בַּזְּמַן הַזֶּה רָאֹה רָאִינוּ
(חָהּ שַׁעֲרוּרִיָּה בִּילִידֵי עֵבֶר!)
אַנְשֵׁי יְשֻׁרוּן נִמְהָרִים יֵלֵכוּ
בַּבֹּץ בְּטִיט יָוֵן שָׂשִׂים לִטְבֹּעַ
כִּי בְּרֹחִים חָשִׁים מֵעֵין הַמַּיִם
וַיִּבְחֲרוּ אַגְמֵי בִצָּה וָרֶפֶשׁ,
שָׁם כָּשְׁלוּ אָחוֹר, שָׁמָּה נִלְכָּדוּ,
שָׁם יִשְׁקְעוּ לָעַד בִּלְתִּי תְחִלֶּת.
גַּם בַּזְּמַן הַזֶּה (מֶה־הָיָה לָנוּ!)

כַּסּוּ חֲרֻלִּים אֶת־שׁוֹשַׁן הָעֵמֶק,
שׁוֹשָׁן אֲשֶׁר הָיָה מַחְמַד־כָּל־עַיִן,
שׁוֹשָׁן אֲשֶׁר יָפִיץ רֵיחַ נִיחֹחַ
וִיהַלְלוּ אוֹתוֹ כָּל־אַפְסֵי אָרֶץ:
וּבְנֵי יְהוּדָה רַק לָהֶם בָּחָרוּ
תַּחַת הֲדַס סִרְפָּד, תַּחַת עֵץ שֶׁמֶן
סִלּוֹן וְקוֹץ מַכְאִיב לְמֶלֶךְ עֲלֵימוֹ
עַל מִקְדְּשֵׁי עֶלְיוֹן, עַל קִרְיַת סֵפֶר.

אֵין זֶה לְשׁוֹן מִרְמָה אוֹ דִבְרֵי בָלַע,
אֵין זֶה זְדוֹן לֵבָב, עָמָל וָאָוֶן
בָּנוּי לְתַלְפִּיּוֹת עַל כֵּן הָרֶשַׁע
מוּסָר עֲלֵי אַדְנֵי כָזָב וָשֶׁקֶר
כִּי שָׁוְא תְּמוּרָתוֹ, הֶבֶל וָתֹהוּ —
אַךְ זֶה אֱמֶת רָמָה בָּרָה כַּשֶּׁמֶשׁ
אֶל־כָּל־מְתֵי תֵבֵל יוֹם יוֹם זֹרַחַת
אִם יִדְרְשׁוּ אוֹתָהּ, אִם בָּהּ יַכִּירוּ,
כִּי יֵשׁ בְּנֵי אָדָם שָׂמִים לַחֹשֶׁךְ
אוֹר יוֹם, וְאוֹר לִמְעוּף צוּקָה יָשִׂימוּ,
וּכְמוֹ יְמַשֵּׁשׁ הָעִוֵּר בָּאֹפֶל
רַק מִדְּחִי יָרֻצוּ לִקְרַאת דֶּחִי.

אַתָּה בָּרוּךְ הָאֵל, לַיְלָדִים חֲרֹסָה
וּמָאוֹר בְּחִירֵי עָם, בַּחוּרֵי חֶמֶד,
תִּקְוָה לְכָל־מַשְׂכִּיל וּלְהוֹרִים שֶׂבֶר,
בִּינָה הֲגִיגִי לָךְ, מִלֵּי הַקְשִׁיבָה,
וּבִלְבָבְךָ תִּשְׁפֹּט אִם אָמוּן בָּמוֹ.

אֵין זֶה לְךָ, אֹהֵב, מוֹפֵת וָפֶלֶא,
דָּבָר לְמִיָּמִים עוֹד לֹא שָׁמַעְתָּ
אַף כִּי בְּקִרְוַת עַם קָדוֹשׁ מִקֶּדֶם
אוּלָם בְּדוֹר רִאשׁוֹן כָּזֹה מָצָאתָ
וּבָאַחֲרוֹנִים גַּם כָּזֶה רָאִיתָ. —

קוּמָה עֲלֵי מִגְדָּל, לָבוּשׁ תִּפְאֶרֶת,
דַּבֵּר לְזִכָּרוֹן, לֹא עַל הַסֵּפֶר.

וּכְמוֹ יְדַבֵּר אִישׁ אֶל־מוּל רֵעֵהוּ
(לֹא לֹא כְמִנְהַג אִישׁ רֹעֶה רוּחַ)
וּקְרָא בְגָרוֹן אַל תַּחְשֹׂךְ מֵאֹזֶן
מִלִּים, וְכַשּׁוֹפָר הָרֵם קוֹלֶךָ
הַגֵּד לְיִשְׂרָאֵל אֶת־חַטֹּאתָמוֹ
וְלְיַעֲקֹב זְדוֹן, עָוֹן וָפֶשַׁע:
חָכְמָה זְרַע לִלְקֹט מוּסָר וָלֶקַח:
הַטֵּף אֲמָרִים פַּעַם מָרִים, פַּעַם
רַבִּים, מְתוּקִים וּלְכָל־חֵךְ יִנְעָמוּ
כִּי כֵן בְּזֵר אֹרַח תַּכְתִּיר רֹאשֶׁךָ.

קוּמָה, עֲלֵה הַצְלַח וּרְכַב לָנֶצַח
עַל דַּת אֱמֶת, עַל חֹק, עַל עַנְוָה צֶדֶק
כִּי בָם יְקַוֶּה אִישׁ אִם חַי עוֹדֶנּוּ,
כִּי בָם יְקַוֶּה אִישׁ אַחַר הַמָּוֶת
אַחַר יְמֵי הֶבְלוֹ לִמְצֹא הָאֹשֶׁר,
לִמְצֹא מְנוּחָה לוֹ שַׁלְוָה וָשֶׁקֶט,
שֶׁקֶט אֲשֶׁר אִוָּה שָׁמָּה לָרֶשֶׁת,
חֵקֶר וְלֹא מָצָא אוֹתוֹ בְחָלֶד:
בָּהֶם אֱנוֹשׁ יַבִּיט עַז שֹׁכֵן שַׁחַק,
מַשְׁפִּיל רְחַב לֵבָב, מֵקִים חֵלְכָה
לָתֵת תְּשׁוּעָה לוֹ, מֵרִים מִדֹּמֶן
אִישׁ נֶאֱלָח, נִתְעָב, מְרַמֵּס כָּל־רֶגֶל.

קוּמָה חֲכַם לֵבָב וּמְאַמֶּץ־כֹּחַ,
רֵעֶה שְׁלֻמֵי לֵב וּנְבוֹנֵי לַחַשׁ
דַּע לָךְ (וְאֵיךְ אַתָּה נָבוֹן מִמֶּנִּי
לֹא תַעֲמֹד לַחְקֹר בִּפְלִיאָה דַעַת?)
חַכְמֵי תְּמוּנַת אִישׁ לָנוּ הוֹדִיעוּ
כִּי יֵשׁ בְּנֵי אָדָם דּוֹמִים לַנֶּשֶׁר,
יֵשׁ לַחֲזִיר, לַשּׁוֹר אוֹ יֵשׁ לַתַּיִשׁ,
יֵשׁ לַזְּאֵב, לַדּוֹב אוֹ יֵשׁ לַשָּׁחַל,
יֵשׁ לַחֲמוֹר, לַסּוּס אוֹ יֵשׁ לַפֶּרֶד,
וּדְמוּת פְּנֵיהֶם עַל מִפְעָלָם שָׁבָה:
אַתָּה עֲלֵיהֶם אֶת־עֵינֶיךָ שִׂימָה

בְּחוּן טְהוֹרִים בֵּין חֲלָאַת הָאָרֶץ
שִׁבְעָה עֲלֵי שִׁבְעָה בָּאוּ אֶל־נֹחַ
לֹא כֵן טְמֵאִים רַק לִשְׁנַיִם בָּאוּ;
כֵּן עֵינְךָ תָּשִׂים עַל פַּר וְעֵגֶל.
אַיִל. צְבִי. יַחְמוּר וּתְאוֹ וָזֶמֶר.
אַקּוֹ וְדִישׁוֹן. עֵז אוֹ שׁוֹר אוֹ כֶשֶׂב
וּצְבָא מְשֻׁגָּעִים הַרְחֵק מִמֶּךָ
קֹפִים וְשֻׁעָלִים מַשְׁחִיתֵי כָּרֶם.
תִּרְמֹס כְּפִיר. תַּנִּין. תִּדְרֹךְ עַל שַׁחַל.
עַל רֹאשׁ פְּתָנִים. עַל נָחָשׁ בָּרִחַ.
הַשְׁפְּכִים רוֹשׁ עַל גֶּפֶן סֹרַחַת.
כֶּרֶם אֱלֹהֵי עַד. גֶּפֶן אַדֶּרֶת. —

רַב לִי . . . . וְרַב לְךָ . . . לֹא נִשְׁאַר בִּי כֹחַ.
כִּי אִם אֲדַבֵּר עוֹד עַד אִישׁוֹן לַיְלָה
לֹא אוּכְלָה סַפֵּר חֵלֶק מֵחֵלֶק
מִכָּל־אֲשֶׁר נָאוָה אֶל־רֵעָה אָמֵן;
כֵּן אַחֲרִישׁ . . . . יָדִי עַל פִּי אָשִׂימָה.
רַק אוֹמְרָה לִידִיד נַפְשִׁי לָנֶצַח:

שָׁלוֹם לְךָ וּלְעַד עוֹלָם כָּל־מֶתֶק.
שַׁלְוָה. מְנוּחָה עַד לִבְלִי יָרֵחַ;
וּלְבֵיתְךָ שָׁלוֹם יִשְׁפֹּת מִמַּעַל
הָאֵל תְּמִים דֵּעִים. שָׁלוֹם וָרֵעַ. —

אָנָּא סְלַח רֵעִי אִם דַּרְכֵי נֹעַם
אִם מַעֲנֶה רַךְ כִּרְבִיבִים עַל עֵשֶׂב
לַשָּׁוְא תְּבַקֵּשׁ בִּי. אִישׁ צָעִיר אָנִי
רֹדֵף בְּנוֹת הַשִּׁיר. אַךְ הֵרָה נָסוֹ
כִּרְאוֹת מְשׁוֹרֵר דַּק וּנְכֵה רַגְלַיִם
עוֹד לַעֲלוֹת יָזִיד; רֹאַי יַלְעִיגוּ
לִי. יֹאמְרוּ: אַל תֹּסֶף דַּבֵּר. נַעַר
אַתָּה. וְרַק בְּצֶלֶם שִׁקְמִים וָשַׁיִת;
שׁוּבָה אֲחֹרַנִּית. הַשְׁלֵךְ חֲגָבֶל
אָז שַׁלְאֲנָן תִּחְיֶה. כִּי עָפָר אָתָּה. —

יֶרַח רְבִיעִי יוֹם כַּף וָו לַחֹדֶשׁ
כָּתַב בְּקִרְיַת עֹז יוֹסֵף אַלְמַנְצִי
בִּשְׁנַת יְיָ בָּם סִינַי בַּקֹּדֶשׁ.

(7)

שיר זה"ב ואגרת הקולה אשר שלחתי בחדש התשיעי בעבור לחדש בשנת התר"ח לכמוהר"ר משה ישראל חזן שליח ירושלים ר"מ ור"מ בק"ק רומא על אודות התפלה אשר חִבֵּר לאפיפיור פיאוס התשיעי בטוב טעם ודעת:

ויהי בקראי התפלה. לא נורא עליה. אשר יָסַד בקרב עם סגלה. בעיר רוֹמֹא נִשְׂגָּבָה [לפ"ק] וגדולה. החכם המפואר לו נאוה תְּהִלָּה. כמוהר"ר משה ישראל חזן נר"ו יאיר על כל מעלה. אשר בא שָׁם מירושלים המהללה. עיר הקדש יקרא לה. ויהי כמשלש חדשים והנה שמון ונהלה.] ביום אשר הונף ואשר הורם לרב הקהלה. ומצאתי דרך ארץ*) ותורה בהיכלה. אמרתי אספרה כמו למהוללה.

והן בלשוני מלה:

נָגִיל נָשִׂישׂ נִשְׂמַח. אֵין עוֹד עֵיפָתָה.
הוֹפִיעַ עַל עַמּוֹ אִישׁ גֹּדֵר פָּרֶץ;

כָּלָה עָב וַיֵּלֵךְ. אֵין עוֹד סוּפָתָה.
שֶׁמֶשׁ בִּגְבוּרָתוֹ זָרַח בָּאָרֶץ.

*) שם כמו לשירת דרך ארץ הנדפסת גליון לש' הת"רח

דֹּב יָגוּר עִם פָּרָה. אֵין עוֹד אֵימָתָה.
גָּמוּל יָדוֹ הָדָה עַל חֻר הַשָּׂרֶץ;
כַּקָּטֹן כַּגָּדוֹל. אֵין עוֹד צָרָתָה.
נָס הַיָּגוֹן. שָׁלוֹם הִשְׁבִּית כָּל־קָרֶץ
פִּי הֶחָכָם דִּבֶּר אֶל־אַנְשֵׁי מֶרִי:
שׁוּבוּ וּקְחוּ מוּסָר. כִּי עֵת לָטַעַת
עֵץ דֵּעָה וּתְבוּנָה. עֵץ עֹשֶׂה־פֶּרִי.
גִּיל יָגִיל בַּר־לֵבָב וּנְקִי כַפַּיִם.
כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא חָכְמָה וָדַעַת
וּדְבַר אֵל שֹׁכֵן עַד מִירוּשָׁלָיִם.

מִי אָנִי. מִי חַיָּי. כִּי עַד פֹּה בָּאתִי
אִישׁ מוּזָר. עַז פָּנִים אֶל־הֵיכַל מֶלֶךְ;
אֵיכָכָה אֶפְצֶה פֶּה. אֵיךְ אָרִים עַיִן
אִם צָעִיר אָנֹכִי. תּוֹלַעַת אָנִי
וּלְשׁוֹן לִמּוּדִים אֵין בִּי מִימֵי קֶדֶם?
אַךְ מַעְיְנֵי אֵמוּן מַה־טּוֹב יָפְצוּ
אִם מִפִּי אִישׁ חָכָם אִם מִפִּי בַעַר.
כִּי זֶה חוֹתָם הָאֵל. לֹא עַל קוֹ תֹהוּ
מוּסָד. עַל אַדְנֵי שָׁוְא. עַל אָשְׁיוֹת הֶבֶל.
פִּקּוּדָיו. מִצְוֹתָיו עַל זֶה הָטְבָּעוּ;
דֶּרֶךְ יָשָׁר לִפְנֵי כָל־אִמְרֵי קֹשֶׁט
אַל יוֹסִיף אַל יִגְרַע כָּל־אִישׁ עָלֵימוֹ;
הָמוּ גוֹיִם רַבִּים. מַמְלָכוֹת מָטוּ.
וּדְבַר הַצּוּר תָּמִים יָקוּם לָנֶצַח.
לָנֶצַח תֵּאָלַמְנָה שִׂפְתֵי שָׁקֶר
אִם עַל צַדִּיק עָתָק יוֹם יוֹם דִּבֵּרוּ;
נִיב חָנֵף אַל יִשְׁכּוֹן בַּלָּאט. בַּסֵּתֶר.
אִישׁ אִישׁ יַכִּיר אִמְרוֹ. יַכִּיר מַרְאֵהוּ.
מִחוּץ יוֹנָה יִדְמֶה. עֹרֵב מִבַּיִת.
הִנּוֹ כַּגֶּחָלִים תַּחַת הָאֵפֶר
וּכְדֹב אוֹרֵב הִנּוֹ בִּכְסוּי עוֹר תָּחַשׁ.

יָדַעְתִּי מָךְ עֶרְכִּי. אָכֵן יָדַעְתִּי
אַךְ אִישׁ קֹשֶׁט דֹּבֵר בִּלְבָבוֹ אָנִי.

לֹא אִירָא רָע אִם הָאֵמוּן אַגִּידָה
וּבְקָהָל רַב אֶת־זִמְרָתִי אַבִּיעָה
אֶל־אִישׁ חָכָם. נָבוֹן. יֹדֵעַ שֵׂכֶל.
צִיר בָּעִבְרִים שֻׁלַּח מֵעִיר הַקֹּדֶשׁ.
וּשְׁמוֹ גָדוֹל. נוֹרָא עַל כָּל־הָאָרֶץ
כִּי זֶה הָאִישׁ מֹשֶׁה לִישֻׁרוּן שֶׁמֶשׁ
וּלְיִשְׂרָאֵל מֵפִיק אוֹרָה וָנֹגַהּ
מִבֵּית חָזָן יָצָא. בֵּית הוֹד וָדַעַת.
עֹז. חֶדְוָה בִמְקוֹמוֹ. עָלָיו יָשִׁירוּ
כָּל־מֵיטִיבֵי נַגֵּן עַל פִּי הַנֶּבֶל.

מִמֶּנּוּ נִפְלָאוֹת אָמְנָה רָאִינוּ
בִּהְיוֹתוֹ אִישׁ שָׁלֵו. אֹהֵב הַשֶּׁקֶט.
עֵינֵי כָל־יִשְׂרָאֵל עָלָיו הִבִּיטוּ
בָּעִיר רַבָּתִי עָם. עַל־כָּל־שָׂרָתִי
עִיר רוֹמָא נִשְׂגָּבָה. מִשְׁכַּן הֶהָדָר.

הִנֵּה חֹדֶשׁ עָבַר. חֹדֶשׁ עַל חֹדֶשׁ.
נַעַר. זָקֵן. עָשִׁיר וָרָשׁ נִפְגָּשׁוּ
וַיִּרְאוּ אוֹתוֹ כִּי טוֹב הוּא בַשַּׁעַר
לִדְרֹשׁ. גַּם בִּקְהַל עָם לִשְׁפֹּט בְּצֶדֶק.
וַיַּמְלִיכוּהוּ חִישׁ וַיּוֹשִׁיבוּהוּ
לַתּוֹרָה. לִתְעוּדָה. עַל כֵּס תִּפְאֶרֶת.
עַל כֵּס הַתּוּשִׁיָּה. עַל כֵּס הַדֵּעַ.
וּלְאֶזְרַח בִּקְהָלָם פָּנוּ הָעֹרֶף
בִּשְׁתֵּים עֶשְׂרֵה שָׁנָה לָהֶם עָבְרוּ
בִּלְתִּי רַב וּמְנַהֵג. וּבְשֵׁם קָרָאוּ
אֶל־אַלּוּף קִרְיָתָם רַק מִשְׁנֵי מֶלֶךְ.

נָאֶשְׁתּוֹמֵם עַל הַמַּרְאֶה. נִבְהַלְתִּי.
וּבְצוֹק הָעִתִּים לֹא עָצַרְתִּי כֹחַ.
כִּי לֹא עַל הַזָּקָן. לֹא עַל הַיֹּפִי.
גַּם לֹא עַל הַשֹּׁפָם. לֹא עַל מִצְנֶפֶת
יָשִׁיתוּ עֵינֵיהֶם. כִּבְנֵי עַמֵּנוּ
יוֹם בּוֹא לִקְרָאתָם רָם קוֹמָה בִּכְתֹנֶת

חַפָּסִים, חִתִּיתָם הִרְבָּה, יֵחַתּוּ
מִקּוֹלוֹ, מִפָּנָיו נָצוּ גַם נָעוּ
כֻלָּם, כִּכְפִיר יִשְׁאַג פַּחַד פָּחֲדוּ,
אֵין פּוֹצֶה פֶּה, כָּל־אִישׁ יָרֵא מִגֶּשֶׁת
אֵלָיו, חִישׁ חִישׁ יִתֵּן מוֹצָא לַכֶּסֶף
פֶּן יָבֹא שֹׁד עָלָיו, חֵמָה וָזַעַם
מִפִּי אִישׁ אֶל־עִמְקֵי שָׂפָה שָׁלוּחַ
אֶת־הַכֶּסֶף, אֶת־הַזָּהָב לָקַחַת
לִשְׁבֹּר שֶׁבֶר עַמּוֹ וּלְכַלְכֵּל עָנִי.

עַל כֵּן שִׁיר וּתְהִלָּה תָּמִיד אַבִּיעַ
אִם הַחָכְמָה אַכִּיר בֵּין אַנְשֵׁי קֶדֶם
כִּי בִגְלַל הֶחָדָשׁ יָשָׁן יוֹצִיאוּ,
אִם עַל קַדְמֹנִיּוֹת הֵרִימוּ דֶגֶל
גַּם עַל הֶחָדָשׁ עֵדֵיהֶם נָתָנוּ
וַיִּפְנוּ כֹּה וָכֹה לָדַעַת יֹשֶׁר.
תַּחְבּוּלוֹת רִאשֹׁנִים יוֹם יוֹם יָבוּזוּ,
בֵּין טוֹב לָרָע, בֵּין אוֹר לִמְעוֹן הַחֹשֶׁךְ,
בֵּין אֵמוּן לְכָזָב חִנֵּה הִכִּירוּ
וּבְפֶלֶס הַמַּדָּע כָּל־זֶה יִשְׁקֹלוּ
וּלְהוֹדוֹת וּלְהַלֵּל אֶת־דִּבְרֵי אֹמֶן
שִׂכְלָם, סוֹדָם וּמְגַמָּתָם הָיְתָה.
זֶה **מֹשֶׁה יִשְׂרָאֵל** אִישׁ **חָזָן** כָּכָה
לֹא בָזָה, לֹא שִׁקֵּץ כָּל־אִמְרֵי נֹעַם
אִם מֵהַקַּדְמֹנִים שָׁרְשָׁם בָּאָרֶץ
אוֹ מֵאִישִׁים עוֹדָם בַּחַיִּים הֵמָּה
חַכְמֵי לֵב וְיֹדְעִים וּנְבוֹנֵי חָלֶד
וּבְכוֹר שִׂכְלוֹ הִבְדִּיל בֵּין בָּר לַתֶּבֶן.
נֶגֶד כָּל־יִשְׂרָאֵל, נֶגֶד הַשֶּׁמֶשׁ
הֶרְאָה מַה־טּוֹב עַל אֹרַח זוּ לָלֶכֶת
לַחְקֹר, לָתוּר, לָבוּר בִּשְׂפַת בֶּן־עֵבֶר
(נִשְׁאֶרֶת גַּלְמוּדָה עַל אֵם הַדֶּרֶךְ
כִּי יָפְיָהּ, תִּפְאַרְתָּהּ עוֹד לֹא יָדְעוּ
הֶחָלָשׁ, הֶעָנֹג, וַיַּדִּיחוּהָ
מֵעֶשְׁתֹּנֹתֵיהֶם כִּכְלִי אֵין חֵפֶץ
בּוֹ) וַיְדַבֵּר צַחוֹת עַל לֵב שֹׁמֵעַ
בִּתְפִלָּתוֹ זַכָּה, מֶגֶד שָׁמַיִם,
וּכְטַל חֶרְמוֹן יֹרֵד עַל הָרֵי בֹשֶׂם,
עַל הַר **צִיּוֹן**, כִּי שִׂפְתוֹתָיו תִּטֹּפְנָה
נֹפֶת, מֹר וּלְבוֹנָה, רֹקַח מִרְקַחַת. —

מֹשֶׁה עָצוּם **וָרַב**, כַּפֵּר וּסְלָחָה
לָאֶבְיוֹן, דַּכָּא, עֶבֶד וּשְׁפַל רוּחַ;
זָכְרָה נָא עַנְוַת אִישׁ (וּשְׁמוֹ כִּשְׁמֶךָ)
רֹעֵה צֹאן קָדָשִׁים, הַפֶּלֶא וָפֶלֶא;
אֶת־חַטָּאתוֹ שָׂא נָא, הַסְתֵּר כָּל־מַעַל,
וּבְטוּב לֵבָב תָּקוּם, תֹּאמַר סָלַחְתִּי.

הַסְכֵּת וּשְׁמַע **יִשְׂרָאֵל**: בִּרְכוֹתֶיךָ
לִבְלִי דַי עַל רֹאשִׁי תָּרִיק לָנֶצַח;
עַד זִקְנָה, עַד שֵׂיבָה תִּצְלַח, תַּרְגִּיעַ,
וּכְעֵץ שָׁתוּל תִּהְיֶה עַל פַּלְגֵי מַיִם;
שִׁמְךָ יִכּוֹן לָעַד, לֹא יִרְאֶה שָׁחַת
וּלְדֹר דֹּר לֹא יָמוּשׁ מִפִּי כָּל־גָּבֶר. —

פֹּה **פָּאדוֹבָה**, בִּשְׁנַת חֻקָּה **חָקַקְתָּ**
וּבְחֹדֶשׁ **כִּסְלֵו בֶּעָשׂוֹר** לַחֹדֶשׁ
אָשִׂימָה יָד עַל פֶּה. **יוֹסֵף אַלְמַנְצִי.**

---

(8)

לאוהבי אשר נפשי קשורה בנפשו החכם שד"ל ביום כ"ד סיון התר"יג בהיותי בעיר טריאסטי כתבתי את כל הדברים האלה:

דָּוִד שְׁמוּאֵל אִישׁ מִבֵּית לוּצָאטוֹ
רֵעִי, מְיֻדָּעִי מֵאָז, מִקֶּדֶם:
נָבוֹן, גְּדוֹל דֵּעָה וּמְאַמֶּץ־כֹּחַ,
חֹקֵר לְכָל־תַּכְלִית, שֵׂכֶל יֹדֵעַ,
קוֹלִי שְׁמַע, הַטֵּה אֵלַי אָזְנְךָ:
שַׂשְׂתִּי כְּעַל כָּל־הוֹן עַל מִכְתָּבְךָ
כִּי תָם וּבַר לֵבָב, אַלּוּפִי, אָתָּה,
דֹּבֵר אֱמֶת, דֹּבֵר שָׁלוֹם וָצֶדֶק.
מַה־יָּקְרוּ מִלֶּיךָ לִי, מַה־טֹּבוּ,
כִּדְבַשׁ לְמָתוֹק הָיוּ לִי, כְּנֹפֶת.
לֹא מִתְּמוֹל, לֹא מִשִּׁלְשׁוֹם הוֹפַעְתָּ
אוֹר טוּבְךָ, לָכֵן יָדִי לֹא שַׂמְתִּי
עַל פִּי, וְיוֹם יוֹם רַק אָמוֹן אַגִּידָה.
כַּבֵּד אֲכַבֶּדְךָ עַד עוֹלָם סֶלָה

כִּי לִבְּךָ לִבִּי, אוֹרִי אוֹרֶךָ.
חֹק אַהֲבַת רֵעִים בִּבְלִי חֹק לָנוּ,
לֹא לֹא בְּלֵב וָלֵב וּבְדַרְכֵי חֹנֶף
מוֹצָא שְׂפָתֵינוּ; עַל אָשְׁיוֹת אֹמֶץ
מִלַּי, עֲלֵיהֶן הֵן בָּנֹה בָנִיתִי
מָכוֹן לְשִׁבְתִּי, זֶה אָמְנָם שִׁבְתֶּךָ.
אַךְ מַה אֲדַבֵּר עוֹד?.... אַתָּה יָדַעְתָּ
שִׁבְתִּי וְקוּמִי, בַּנְתָּ גַּם כָּל־אֹרַח
לִבִּי, הֲלֹא גַּם אָנֹכִי יָדַעְתִּי
רֵעִי, נְתִיבוֹתָיו אוּלָם בִּינוֹתִי
תָּמִיד, וְזֶה כָּל־הָאָדָם בָּאָרֶץ.

עַד כֹּה דְּבָרִי. כַּ"ד סִיוָן טְרִיאֶסְטֵי.
הֵן זֶה שְׁמִי, זִכְרִי: יוֹסֵף אַלְמַנְצִי.

---

(9)

תשובת החכם שד"ל ליו"אל ביום ב' תמוז התר"יג בפאדובה:

שָׂמַח לְבָבִי בִּי וּכְבוֹדִי יָגֶל
כִּי אֶחֱזֶה דוֹדִי מֵעִיר הַנֶּבֶל
כִּנּוֹר וְעֻגָב שֵׁנִית כִּימֵי קֶדֶם
תֹּפֵשׂ, וְזִמְרָה לִידִידוֹ מַשְׁמִיעַ.
הֵן יוֹם בְּשֹׂרָה זֶה, יוֹם טוֹב, יוֹם יֶשַׁע
אֶבְטַח וְלֹא אֶפְחָד, אָמַר אַךְ סָרָה
רוּחַ נְכֵאָה מִיּוֹסֵף, וַיָּשָׁב
שָׁלוֹם בְּעַצְמוֹתָיו, עָצְמָה וָאֹמֶץ
וּבְעֹרְקָיו דָּמוֹ לֹא יִפְגַּע פֶּגַע

יַשְׁלִים תְּקוּפָתוֹ בִּלְתִּי מֶנַע
לֹא עוֹד חֲרָדוֹת אֶת־עַרְשׂוֹ יַרְגִּיזוּ
לֹא יְהַמְּתוּ עוֹד חַיָּתוֹ לָחֶם
לֹא מֵחֲרִיצוּתוֹ יָדָיו תִּרְפֶּינָה.
יוֹאֵל אֱלֹהַּ עוֹד כִּימֵי הָאָרֶץ
חָזָק וְאַמִּיץ כַּגִּבּוֹרִים יְהִי
יָשׁוּב וְעוֹד יִתֵּן לַיָּעֵף כֹּחַ
כּשֵׁל יְקִימוּן עוֹד מִלָּיו, בִּרְכַּיִם
הַכֹּרְעוֹת יְגַבִּיר, לְבִלְתִּי תִּמְעַדְנָה,

פִּיו יַעֲרֹף עֵצָה מַחְכִּימַת פֶּתִי
לוֹ יִשְׁמְעוּ רָאשֵׁי עֵדָה וְיִחֵלוּ
וּלְקוֹל אֲמָרָיו יָד עַל פֶּה יָשִׂימוּ.

תִּרְאֶה וְתָגֵל יוֹלַדְתּוֹ. תִּפְאֶרֶת
נָשִׁים, וְכָל זַרְעָהּ, זֶרַע בָּרוּךְ.

תִּכּוֹן תְּפִלָּתִי אֶל־אֵל כִּקְטֹרֶת
וִישִׁיבְךָ אֵלַי עָלֵז. שָׂמֵחַ
וּבְנֵי בְּכוֹרִי גַּם אֱל־הֵיקִי יֵשֵׁב
כִּי כֵן בְּנַפְשִׁי נִקְשַׁרְתֶּם גַּם יַחַד
חוֹתָם עֲלֵי לִבִּי אַתֶּם לָנֶצַח.

---

(10)

ויוסף יו"אל לענות את שד"ל בכ"ט תמוז התר"יג ככל דברי השירה הזאת:

לִכְתּוֹב לְשָׁדָ"ל — — יָרוּם. יִגְדַּל
עוֹד לֹא יֶחְדַּל יוֹ"אֵל אִישׁ דָּל.

לֹא נִסְתְּרָה דַרְכִּי. בָּרוּר מִלֵּלוּ
יוֹם יוֹם שְׂפָתַי לְךָ. מִלִּים מָלֵתִי;
אָמַר וְיִרְוַח לִי. גַּם זֹאת הַפַּעַם
לְךָ מַעֲנֶה אֶתֵּן כִּי נִחַמְתָּנִי
בִּדְבָרְךָ הַטּוֹב. מַרְפֵּא לָעֶצֶם.
מַה־נִּמְרְצוּ רַשְׁדָּ"ל כָּל־אִמְרֵי פִיךָ
אָמְנָם מְיֻסָּדִים עַל אַדְנֵי יֹשֶׁר.
בָּרִים. מְזֻקָּקִים גַּם שִׁבְעָתַיִם.
תַּחְתָּם סְגוֹר לָרִיק. לַהֶבֶל שֹׁהַם.
הֵם יָרְדוּ אֵלַי עַד חַדְרֵי בֶטֶן
כִּי יָצְאוּ מִפִּי אֹהֵב וָרֵעַ
מֵיטִיב לְנַגֵּן עַל עָשׂוֹר. עַל נֶבֶל.
גָּדוֹל בְּיִשְׂרָאֵל. בִּיהוּדָה שׁוֹעַ.
לוֹ עַל פְּנֵי חוּץ שֵׁם וִיקַר תִּפְאֶרֶת
יִגַּהּ שְׁבִיב אִשּׁוֹ. קֵץ שָׂם לַחֹשֶׁךְ.
מַה־נִּמְלְצוּ לַחֵךְ מִמִּיץ וָנֹפֶת
מִצּוּף דְּבַשׁ אֶל־פִּי מִכְתַּב יָדֶךָ.
מִכְתַּב אֱלֹהִים הוּא חָרוּת עַל לוּחַ
לֵב רֵעֲךָ. מָלֵא בִּרְכוֹת שָׁמַיִם.
דִּבְרֵי חֲכָמִים. חִידוֹתָם גַּם יַחַד.

בּוֹ הָאֱמֶת וָתֹם יַחְדָּו נִקְשָׁרוּ.
בּוֹ אַהֲבָה. בּוֹ תּוּשִׁיָּה תָּנוּחַ;
מִכְתַּב אֱלֹהִים הוּא כִּי בוֹ רָאִיתִי
אוֹר צַח כְּצֵאת בִּגְבוּרָתוֹ הַשֶּׁמֶשׁ.
יָפֶה בְעִתּוֹ כֹּל. מָתוֹק לַנֶּפֶשׁ.
מַשְׁמִין רָזוֹן גֵּוָה. מֵסִיר כָּל־חֳלִי.
מַפְלִיא תְּשֻׁאוֹת חֵן לָשֶׁבֶת בֶּטַח.

הִנֵּה בְתוֹךְ לִבִּי שִׂמְחָה נָתַתָּ.
הֵן לִי מְנַחֵם. לְךָ מָשׂוֹשׂ וָנַחַם
תַּחַת בְּכִי שָׂשׂוֹן. גִּיל תַּחַת אֵפֶר.
כִּי אַחֲרֵי שָׁנָה אוֹ כִשְׁנָתַיִם
יָגוֹן. אֲנָחָה. הִי. קִינִים וָהֶגֶה
מִבֵּיתְךָ אָמְנָה נָצוּ גַּם נָעוּ.
אֶל־חֵיקְךָ בִּנְךָ בִּמְאֹד אָהַבְתָּ
חֵן בָּא. וְנִפְלָאוֹת רַבּוֹת אֵין חֵקֶר
מִמַּחֲלָתוֹ מִמֶּרְחָק שָׁמַעְתָּ
כִּי הוּא בְעִיר פָּארִיז עוֹדֶנּוּ נַעַר
דַּוָּי בְּלֵב נִשְׁבָּר נָפַל עַל עֶרֶשׂ
אַף כִּי קְרוֹבָיו מֵרָחוֹק עָמָדוּ;
בִּדְמִי יְמֵי חַיָּיו חָלָה. הִגִּיעַ
עַד שַׁעֲרֵי הַמָּוֶת. הָהּ! וּבְפֶתַע
פִּתְאֹם. וְכִמְעַט תּוֹחַלְתּוֹ אָבָדָה;

אַךְ ׳עַל אֱלֹהָיו שָׂם תִּקְוָה וְשֶׂבֶר
וַיְקַו לְעֶזְרָתוֹ לְרֹפֵא הַנֶּגַע.
כִּי רַחֲמֵי אֵל מֵעוֹלָם לֹא כָלוּ,
וַיֶּחֱזַק. ׳עַל מִשְׁמַרְתּוֹ שָׂמֵחַ
עָמַד. לְאֵיתָנוֹ שָׁב עוֹד וַיֶּחִי.
שָׁמָּה כְּגַן רָוֶה וּכְמוֹצָא מַיִם
הִשְׁקָה פְּנֵי תֵבֵל חָכְמָה וָדַעַת
°מִצּוּר וְחַלָּמִישׁ הוֹצִיא מֵי רֵעַ.
הִגְדִּיל תְּבוּנָתוֹ, הִפְלִיא. וַיַּעַשׂ
שֵׁם בַּגְּדוֹלִים לוֹ ׳עַד ׳קַצְוֵי אָרֶץ.
*גָּבַר בְּתוֹךְ אֶחָיו בִּלְשׁוֹנוֹת ׳קֶדֶם.
הֶרְאָה לְעֵין כָּל־אִישׁ מַטְמוֹנֵי חֵפֶשׂ
בִּלְתּוֹ חֲתֻמִים וּסְתֻמִים ׳עַד ׳קֵצָה.

שִׂמְחָתְךָ הִרְבָּה, לָכֵן כָּמוֹךָ
אֶשְׂמַח וְאֶעֶלְצָה ׳עַל פִּי הַנֶּבֶל
בִּידִיד אֲדֹנָי. אִישׁ יֹדֵעַ שֵׂכֶל
הוּא אֹהֲבִי. בִּנְךָ, פָּדָה מִשַּׁחַת
נַפְשׁוֹ וְלֹא ׳יֵרֵד עוֹד מַטָּה מָטָּה.
יַזְהִיר. וְאוֹרוֹ יִבָּקַע כַּשַּׁחַר
עוֹד לֹא יְאֻנֶּה לוֹ כָּל־רָע וָנֶטֶל.
תִּצְמַח אֲרֻכָתוֹ. יִשְׂגֶּה כָּאֶרֶז
גַּם שַׁאֲנָן יִחְיֶה ׳עַד בֹּא הַזֹּקֶן. —

קִנְצֵי לְמִלִּין בִּשְׁלוּמִים אָשִׂימָה:
שָׁלוֹם לְ**אֹהֵב גֵּר** גַּם לִ**ישַׁעְיָהוּ**
וּלְבִתְּךָ **מִרְיָם** שָׁלוֹם וָשֶׁקֶט;
שָׁלוֹם לְ**יוֹסֵף** וּלְ**בִנְיָמִן** יַחַד
הֵמָּה לְךָ בָנִים כִּשְׁתִלֵי זַיִת
טוֹבִים וְנֶחֱמָדִים מֵהוֹן וָעֹשֶׁר;
וּלְ**אִשְׁתְּךָ** יִרְאַת הָאֵל, מַשְׂכֶּלֶת.
שָׁלוֹם לַעֲד ׳עִילוּם. שָׂשׂוֹן וָנֹעַם.
(יִתֵּן אֲדֹנָי לָהּ הֵרָיוֹן, זֶרַע
אַחֵר. וְתַנְחֻמוֹת יַרְבֶּה אֵלֶיהָ.
מֵאָהֳלָהּ יַרְחִיק כָּל־שְׁאֵת. כָּל־עֶצֶב.
תִּשְׁכַּב וְלֹא תֵחַת. תִּשְׂחַק לְפַחַד)
שָׁלוֹם לְאִישׁ שָׁלוֹם. שֹׂנֵא הַבֶּצַע
אִישׁ תָּם וּבַר־לֵבָב. רֹדֵף הַצֶּדֶק.
חָכָם. נְבוֹן דָּבָר וּנְקִי כַפַּיִם
שָׁלוֹם לְךָ. שָׁלוֹם שָׁלוֹם לָנֶצַח. —

שָׁלֵו בְּתוֹךְ עַמִּי. פֹּה **עִיר טְרִיאֶסְטֵי**.
עִיר ׳עַל שְׂפַת הַיָּם. קִרְיַת מַרְכֹּלֶת.
יוֹם אַחֲרוֹן תַּמּוּז. הִנֵּה בָּהּ גַּרְתִּי.

דִּבְרֵי אֱנוֹשׁ תָּפֵל מִבְּלִי מֶלַח.
רִמָּה וְגוּשׁ עָפָר: **יוֹסֵף אַלְמַנְצִי**.

° רמז לאבני זכרון אשר הוציא לאור בפארי"ז.

* מכתביו הרבים מענינים שונים כלם נכוחים כלם ישרים אשר הדפיס במי"לאנו, פאדו"בא ופארי"ז; ראוה חכמים ויאשרוה, נבונים ויהללוה, המה ראו כן תמהו, איך בן עשרים שנה יוכל עשות ספרים בלהג הרבה ויגיעת בשר! —

(11)

תוי לזכרון

לידיד משכיל ותיק, הנכבד החכם הר"ר יצחק בלומענפעלד נ"י איש לעיר ימים ורב תבונות, מודע לבינה ויודעיה, מבין ומכיר בספרים וסופרים רבים, וחבר לכל דורשיהם עת נפגשנו יחד בדרך בעגלה אחת בנסעי מקרית וויען למינכען בחודש תמוז תרל"ו לפ"ק

חמול בואך ושלשום לא ידעתיך.
והיום תניעני והט לבי. עד כי אהבתיך.
כי בְּנוֹתָ בספרים. עם חכמים תלך וְחָכַמְתָּ.
חבר אתה ליורעי בינה. בכבודם הִתְרוֹמַמְתָּ.
על־כן אכתוב לך תוי לזכרון. והיה לעדה
כי אני אוהבי אֵהָב. ומכבדי אֲכַבֵּדָה

אני אוהבך שלום הכהן.

(12)

ש י ר

ליום חתונת העלם המשכיל הר"ר . . . : .

הרבו לך מתן הרבו לך מוהר
כל בית אביך ומודעיך
פנינים כעצם השמים לטוהר
ורוב זהב וכסף יזהירו לפניך
ומה לי עוד הקריב ביום חתונתך!
ולתת תשורה ביום שמחת לבך?

*

זה מעט שנים בקהל רופאים באתי
את ערכם ידעתי אף את מלאכתם
מלאי קנאה ימלאו את אמתחתם
האנשים חכמים הם. על דברתי!
אך חכמתם היא זאת האחת
כי ימאנו תת אך יאבו קחת.

*

תחת הכסף אביא זאת משאלתי
ותחת הזהב זאת לאל חי תפלתי.
הרופאים לא ידרכו על מפתן ביתך
הרחיקם הלאה הלאה מעל אהלך
בטרם יבוא נגע יהי ה' רופאך.

יצחק ערטער

בראדי.

אוצר נחמד.